

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І ТУРИЗМУ

ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ІНСТИТУТУ
ЕКОНОМІКИ І ТУРИЗМУ

Серія: «Економічні науки»

4/2009



Львів
Ліга-Прес
2009

Міністерство освіти і науки України

Львівський інститут економіки і туризму

ББК 65

В 53

Науковий вісник Львівського інституту економіки і туризму [Текст] : зб. наук. ст. / М-во освіти і науки України. Львів. інст-т економіки і туризму ; [редкол.: І. О. Бочан та ін.]. — Львів: ЛІЕТ, 2009. — № 4. — 250 с : іл., табл. — 300 пр. — ISBN 978-966-397-116-4.

Scientific bulletin of Lviv Institute of Economics and Tourism / Collection of scientific works. — Lviv, 2009. — #4. — 250 p.

Висвітлюються актуальні питання теоретичних і прикладних аспектів економіки, розвитку туристичної індустрії в Україні і, зокрема, в Західному регіоні; аналізуються підходи до створення туристичного продукту й організації спеціальних видів туризму. Особлива увага звертається на вивчення краєзнавства, екологічного супроводу туристичної діяльності та підготовки фахівців для даної галузі.

Для фахівців туристичної галузі, науково-педагогічних працівників, аспірантів і студентів навчальних закладів туристичного профілю.

Topical issues of theoretical and practical aspects of economics of the tourist industry development in Ukraine and particularly in Western region are reflected; approaches to design of tourist product and organizing special kinds of tourism are analyzed. Special attention is given to local studies issues, ecological accompaniment of tourist activity and training specialists for the given branch.

For specialists of tourist sphere, scientific and pedagogical workers, post-graduates and students of tourist educational institutions.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. *Бочан І. О.*, д. е. н., професор — головний редактор;
2. *Васильчак С. В.*, д. е. н., професор — заступник головного редактора;
3. *Майовець Є. Й.*, д. е. н., в. о. професора;
4. *Буряк П. Ю.*, д. е. н., професор;
5. *Михасюк І. Р.*, д. е. н., професор;
6. *Реверчук С. К.*, д. е. н., професор;
7. *Тринько Р. І.*, д. е. н., професор, академік УААН;
8. *Лащик І. П.*, к. е. н., доцент;
9. *Лихолат Є. О.*, к. е. н., доцент;
10. *Майор О. В.*, к. е. н., доцент;
11. *Бомба М. Я.*, д. с.-г. н., професор
12. *Білонога Ю. Л.*, д. т. н., в. о. професора;
13. *Дольнікова Л. В.*, к. п. н., доцент;
14. *Доманцевич Н. І.*, д. т. н., в. о. професора;
15. *Задорожний І. М.*, к. т. н., професор;
16. *Майкова С. В.*, к. т. н., доцент;
17. *Параняк Р. П.*, д. с.-г. н., професор;
18. *Сокіл В. В.*, д. і. н., професор;
19. *Стоколос-Ворончук.*, к. філол. н., доцент;
20. *Гусак І. П.*, к. ф. н., доцент — відповідальний секретар

Рекомендовано до друку
вченого радою Львівського інституту
економіки і туризму (протокол № 3 від 10.04.09)

ISBN 978-966-397-116-4

© Львівський інститут
економіки і туризму, 2009
© Автори статей, 2009
© Ліга-Прес

ЗМІСТ

Розділ 1. ЕКОНОМІКА І ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ

<i>Квик М. Я.</i> Стан та перспективи розвитку малого підприємництва	9
<i>Богач М. М.</i> Ефективність сільського господарства та її вплив на величину доходів сільського населення	16
<i>Батьковець Г. А.</i> Соціальні аспекти управління трудовим колективом	21
<i>Макухіна Н. О.</i> Формування системи показників інформаційного поля підприємств в управлінській діяльності	24
<i>Шестопал Г. С., Павлишин М. Л.</i> Впровадження систем управління вітчизняними підприємствами	28
<i>Теребух М. І., Моторнюк У. І.</i> Політика аграрних реформ в Україні та необхідність її радикальних змін	32
<i>Бочан В. І.</i> Причини та наслідки проблеми неплатежів у вітчизняній економіці	37

Розділ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТУРИЗМОЛОГІЇ

<i>Максимець О. Б., Костецький О. М.</i> Застосування інформаційних технологій для автоматизації калькулювання страв, розрахунку їх реалізаційних цін та формування меню	44
<i>Микитів Н. С.</i> Формування поведінкового стандарту як складова практичної підготовки фахівців готельного і туристичного бізнесу	49
<i>Костецький О. О.</i> Модель ранньої діагностики кризових ситуацій на прикладі туристичного підприємства	55
<i>Стручок Н. М.</i> Особливості конкурентоспроможності туристичних підприємств за концепцією маркетингу	59
<i>Надич М. М., Біль М. М.</i> Сучасний стан розвитку туристичної галузі Львівської області в контексті реалізації регіональної туристичної політики	64
<i>Клубчук С. К.</i> Види оцінки туристичного потенціалу регіону	72

Розділ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ ОСНОВИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

<i>Городня Т. А.</i> Пріоритети та стратегія розвитку туристичної індустрії України	76
<i>Бомба М. Я., Липчук В. В., Липчук Н. В., Томаневич Л. М.</i> Перспективи розвитку агротуризму в Україні	81
<i>Цимбалюк М. Ф., Цимбалюк В. М.</i> Вплив інвестицій на розвиток готельної індустрії та туризму у Львівській області	85
<i>Сидоренко І. О.</i> Організаційно-економічний механізм управління якістю туристичних послуг	91
<i>Бочан І. О., Надич М. М.</i> Інвестування транскордонних територій Україна–Польща та шляхи розвитку туризму в умовах поліпшення інвестиційного клімату	102

Яровий Д. Ф., Клубчук С. К. Тенденції розвитку готельного господарства та доходності його функціонування на Львівщині 109

Сусол Н. Я. Основний показник якості послуг ресторанного господарства як передумова для задоволеності гостей закладу 114

Розділ 4. КРАЄЗНАВСТВО, КУЛЬТУРА І ТУРИЗМ

Кручко Н. В. Краснавчо-туристичні ресурси краю на прикладі смт. Куликів 117

Козак Г. Ю. Історико-культурна цінність та проблеми збереження Поморянського замку 122

Франків І. Товариство святого Рафаїла як еміграційний центр охорони руських переселенців з Галичини і Буковини 127

Жук О. М., Михальчук О. Л. Діяльність профспілкових організацій на Волині у міжвоєнний період (1919–1939 рр.) 132

Гнатицак Г. Т. Національні особливості спілкування 138

Сокіл В. В. Топонімічні перекази як джерело пізнання краю туристами 144

Гусак І. П., Цимбала О. С. Городоччина: перспективи розвитку сфери туризму 148

Цимбала О. С. Всеукраїнське товариство «Просвіта»: історико-краснавчі розвідки М. Голубця 158

Шкляєва Н. В., Николюк Т. В. Народна топонімічна проза Західного Полісся: фітонімічна лексика 165

Жалко Т. Й. Весняні календарно-обрядові пісні Полісся: окажіонально-акціональний аспект 169

Михальчук О. «Нова обрядовість» на Волині 1960–80-х рр. 174

Розділ 5. РЕКРЕАЦІЙНИЙ ТУРИЗМ І РЕАБІЛІТАЦІЯ

Мусієнко О. В., Зінь Л. М. Теоретико-методологічні основи застосування нетрадиційних оздоровлювальних систем у фізичній рекреації 180

Іващук Л. Я. Основні принципи оздоровчого харчування 184

Розділ 6. ІНФРАСТРУКТУРА ТУРІНДУСТРІЇ ТА ПИТАННЯ ЕКОЛОГІЇ

Караван Ю. В. Порівняльний аналіз стану навколошнього середовища Львівщини та України 190

Бочан І. О., Цимбалюк М. Ф., Шепетило А. В. Стан та перспективи розвитку мисливського туризму у Львівській області 197

Кучинська І. В. Екотуристичний потенціал природоохоронних територій українських Карпат: сучасний стан, проблеми і перспективи використання 201

Майкова С. В., Максимець О. Б., Мартиник К. В. Оцінка придатності сільських територій для розвитку агротуризму 210

Лазарович Н. В. Філософсько-світоглядні аспекти «Нової екологічної парадигми» 218

<i>Луців Н. В. Роль товарознавства в забезпеченні екологічної безпеки зовнішнього середовища</i>	225
--	-----

Rozdil 7. АУДИТОРІЯ

<i>Лацук І. П. До питання особливих підходів щодо формування у студентів місних економічних знань</i>	229
<i>Лисик Н. М. Правові основи реалізації Болонського процесу в Україні</i>	234

Rozdil 8. ПОДІЙ. ІНФОРМАЦІЯ. РЕЦЕНЗІЇ

<i>Дольнікова Л. В., Павлишин М. Л. Рецензія (Калашникова О. Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей)</i>	238
<i>Гусак І. П. Підсумкова конференція II туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з напрямку «Туризм»</i>	240
<i>Топорницька М. Я., Цвенгрош Г. Г. Зявлення Пресвятої Богородиці в Люорді (переклад з французької)</i>	243

TABLE OF CONTENTS

Section 1. ECONOMY AND ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE

<i>Kvyk M. Ya., Tsehelyk H. H. The state and prospects of development of small-scale entrepreneurship in Ukraine</i>	9
<i>Bohach M. M. Efficiency of agriculture and its effect on the income of rural population</i>	16
<i>Batkovets H. A. Social aspects of human resources management</i>	21
<i>Makukhina N. O. Generating the system of indicators for the enterprise information field in its management activity</i>	24
<i>Shestopal H. S., Pavlyshyn M. L. The implementation of the quality management systems at the Ukrainian enterprises</i>	28
<i>Terebukh M. I., Motorniuk U. I. The policy of agricultural reforms in Ukraine and the need for thoroughgoing changes</i>	32
<i>Bochan V. I. The reasons and consequences for non-payments in the national economy</i>	37

Section 2. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF TOURISM STUDIES

<i>Maksymets O. B., Kostetsky O. M. The application of information technologies in the automation of dish costing, selling price calculation and menu formation</i>	44
<i>Mykytiv N. S. The formation of behavioral standard as a component of practical training of hotel and tourist business professionals</i>	49
<i>Kostetsky O. O. The model of early diagnostics of crisis situations by the example of one tourist firm</i>	55
<i>Struchok N. M. Specifics of competitiveness of tourist firms according to the marketing concept</i>	59
<i>Nadych M. M., Bil M. M. The current state of development of the tourist industry in Lviv region in the context of the regional tourist policy implementation</i>	64
<i>Klubchuk S. K. The types of assessment of regional tourist potential</i>	72

Section 3. SOCIAL-ECONOMIC AND MANAGEMENT FUNDAMENTALS OF TOURISM ACTIVITY

<i>Horodnia T. A. The priorities and strategy of development of the Ukrainian tourist industry</i>	76
<i>Bomba M. Ya., Lypchuk V. V., Lypchuk N. V., Tomanevych L. M. The development prospects for agro-tourism in Ukraine</i>	81
<i>Tsymbaliuk M. F., Tsymbaliuk V. M. The effect of investment on the development of the hotel industry and tourism in Lviv region</i>	85
<i>Sydorenko I. O. The economic-organizing mechanism for quality management of tourist services</i>	91

<i>Bochan I. O., Nadych M. M. Investing into trans-boundary areas of Ukraine–Poland and ways of developing tourism in the improved investment environment.....</i>	102
<i>Yarovyi D. F., Klubchuk S. K. The development trends in hotel business and its profitability in Lviv region</i>	109
<i>Susol N. Ya. The main indicator of restaurant service quality as a prerequisite for customer satisfaction</i>	114

Section 4. COUNTRY STUDY, CULTURE AND TOURISM

<i>Kruchko N. V. Local lore and tourist resources of the region by the example of the town of Kulykiv</i>	117
<i>Kozak H. Yu. Historical and cultural value and the issues of preservation of Pomoryany castle</i>	122
<i>Frankiv I. St. Raphael society as an emigration centre for protection of Rus migrants from Galicia and Bukovina.....</i>	127
<i>Zhuk O. M., Mykhalchuk O. L. Trade unions activity in Volyn during the interwar period (1919–1939)</i>	132
<i>Hnatyshchak H. T. National specifics of communication</i>	138
<i>Sokil V. V. Toponymyc narrations as sources of learning about a region by tourists</i>	144
<i>Husak I. P., Tsymbala O. S. Horodok district: the prospects for the development of tourist industry</i>	148
<i>Tsymbala O. S. All-Ukrainian society «Prosvita»: historical and local lore reseraches by M. Holubets</i>	158
<i>Shkliayeva N. V., Nykoliuk T. V. Folk toponymyc prose of Western Polissya: phytonimic vocabulary</i>	165
<i>Zhalko T. Y. Vernal calendar-ceremonial songs of Polissya: occasional and actional aspects</i>	169
<i>Mykhalchuk O. L. «New formalism» in Volyn in 1960–1980</i>	174

Section 5. RECREATIONAL TOURISM AND REHABILITATION

<i>Musiyenko O. V., Zin L. M. Theoretical and methodological basis for applying the alternative health-improving systems in physical recreation</i>	180
<i>Ivashkiv L. Ya. Basic principles of health-improving nutrition</i>	184

Section 6. TOURISM INDUSTRY INFRASTRUCTURE AND ECOLOGY ISSUES

<i>Karavan Yu. V. Comparative analysis of the state of the natural environment in Lviv region and Ukraine</i>	190
<i>Bochan I. O., Tsymbaliuk M. F., Shelepylo A. V. The state and prospects for the hunting tourism in Lviv region</i>	197
<i>Kuchynska I. V. Eco-tourism potential of nature conservation areas</i>	

of the Ukrainian Carpathians: the state, problems and prospects for the use	201
Maikova S. V., Maksymets O. B., Martynyk K. V. The study of demand for the range of drinks for different customer age groups and public catering establishments in the tourist infrastructure of big cities.....	210
Lazarovych N. V. Philosophic and outlook aspects of the «New environmental paradigm»	218
Lutsiv N. V. The role of commodity research in ensuring the environmental safety	225

Section 7. AUDITORIUM

Lashchyk I. P. On the issue of specific approaches to forming a solid economic knowledge among the students	229
Lysyk N. M. The legal basis for the implementation of the Bologna process in Ukraine	234

Section 8. EVENTS. INFORMATION. REVIEWS

Dolnikova L. V., Pavlyshyn M. L. Review (review of the book: Kalashnikova O. L. The fundamentals of fine arts examination and valuation of cultural values [text] : a textbook for the students of higher school / Kalashnikova O. L. — Znannya, 2006. — 479 p. (48 p., illustr.). — «customs expertise in ukraine» series)	238
Husak I. P. The final conference of the 2nd round of All-Ukrainian Contest of student research work in the field of tourism	240
Topornitska M. Ya., Tsvenhrosh H. H. Appearance of the Blessed Virgin in Lourdes (translation from french. Chanoine max. Caron. Le guide du pelerin a Lourdes. — Paris, Librairie haton, Mai, 1917)	243

Розділ 1.

ЕКОНОМІКА І ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ

УДК 334. 012. 64

Квик М. Я., Цегелик Г. Г.

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

На основі статистичних даних за 2000–2006 рр. проаналізовано стан та перспективи розвитку малого підприємництва в Україні. Побудовано математичну модель динаміки малих підприємств за допомогою часових рядів, показано тенденцію зростання їх кількості на найближчі роки.

Сучасний етап розвитку економіки України можна розглядати як складний та суперечливий процес перетворення економічних структур, що зумовлює утворення та розвиток нових суб'єктів підприємницької діяльності. Важливим компонентом економіки, як показує світовий досвід, є малий бізнес, який забезпечує країні мобільність, гнучкість та інноваційний потенціал. Зауважимо, що важливість малих підприємств (МП) не вичерпується їх часткою у валовому національному продукті. Не менш важливою є соціальна роль малого бізнесу, яка дозволяє створювати робочі місця, реалізовувати людські можливості, тобто формувати середній клас як основу громадянського суспільства. Водночас, малим підприємствам необхідна державна підтримка, яка повинна спрямовувати свої дії на полегшення доступу до кредитно-інвестиційних ресурсів, страхування інвестицій, зниження податків тощо. Актуальність даної проблеми в теперішніх умовах розвитку економіки України, необхідність формування методів розвитку малих підприємств на основі економіко-математичних моделей зумовили вибір теми статті.

Методи удосконалення та розвитку малих підприємств, їх економіко-математичне моделювання відображені у працях українських та іноземних вчених, а саме П. Бернса, І. Благуна, З. Варналія, В. Вітлінського, В. Вовка, Л. Воротіної, І. Лук'яненко, Дж. Девюрста, К. Когіку, С. Соболя, Д. Стокса, Й. Шумпетера та ін.

Метою даного дослідження є аналіз стану та перспективи розвитку малого підприємництва в Україні за 2000–2006 рр., побудова математичної моделі динаміки малих підприємств за допомогою часових рядів, прогнозування тенденції зростання їх кількості на найближчі роки.

В Україні стан розвитку малого та середнього підприємництва (МСП) можна вважати достатньо незадовільним. Серед країн Європи наша держава має найменшу кількість МП на 1 тис. населення. З року в рік частка МП у валовому внутрішньому продукті зростає, але на даний час вона становить всього 10 %, тоді як у країнах ЄС вона складає близько 70 %. Аналогічні співвідношення у забезпеченні малими підприємствами частки загальної зайнятості (табл. 1).

Роль малих підприємств характеризують показники, які виступають важливим індикатором демократичності та перспектив економічного розвитку країни.

Таблиця 1
Показники розвитку МСП в окремих країнах світу в 2006 р. [1, с.134]

Країна	Кількість МСП, тис. од.	Кількість МСП на 1000 осіб населення, од.	Зайнято в МСП, млн. осіб	Частка МСП у загальній кількості зайнятих, %	Частка МСП у ВВП, %
Великобританія	2630	46,0	13,6	49	53
Німеччина	2290	37,0	18,5	46	52
Італія	3920	68,0	16,8	73	60
Франція	1980	35,0	15,2	54	62
США	19300	74,2	70,2	54	52
Японія	6450	49,6	39,5	78	55
Росія	890	6,1	6,5	10	11
Україна	307,4	4,8	1,72	8	10

Бурхливий розвиток МП давно спостерігається у країнах з розвинутою економікою. Наприклад, в Німеччині створюється саме цим сектором економіки біля 70 % загального обсягу продукції. Малий бізнес у промислово розвинутих країнах займає позицію лідера порівняно з великим бізнесом: за кількістю зайнятих — 50 %, за внеском до валового національного продукту — 50 %, у сфері послуг населенню — 60 %, у торгівлі — 70 % [2, с.7].

У формуванні сукупного національного продукту значну роль займає мале підприємництво. У США МП забезпечують три чверті, а в Японії — 68 % валового національного продукту. Частка МП у виробництві ВВП країн ЄС становить 63–67 %. У Німеччині малі та середні фірми забезпечують значну частину виробництва товарної маси і близько 40 % національного експорту, в Японії — 39 %, у Франції — 36 % [2, с. 37–46].

Зазначимо, що МП у багатьох країнах світу, а також у нашій державі стало одним з важливих факторів для подолання безробіття.

Підприємництво в Україні має досить малу історію. Кінець 80-х років можна вважати початком розвитку МП у нашій державі. Це час швидкого становлення малих підприємницьких структур. Найвищі темпи зростання кількості МП та чисельності зайнятих спостерігалися у 1992–1993 рр. Цей економічний факт дещо парадоксальний, оскільки під впливом податкового тиску фінансову базу МП тоді було підірвано. З 1995 р. спостерігався новий етап розвитку МП. Це час внутрішніх змін у динаміці та структурі малого підприємництва. У 1995–1996 рр. в економіці України розпочали формуватися тенденції до розширення господарської діяльності, а також ринкової концентрації капіталів.

Зауважимо, що мікро- та малі підприємства складають основну частину діючих підприємств в Україні (мікропідприємства — 71 %, малі — 23 %, середні — 5 %, великі — 1 %) [3].

Кількісна структура МП за видами діяльності у 1995 році була такою: 42,2 % — торгівля і громадське харчування, 60,2 % — промисловість, 14,6 % — будівництво, 2,4 % — транспорт і зв’язок, біля 1 % — сільське господарство, 23,5 % — інші галузі народного господарства. Бачимо, що у сфері послуг зосередились більшість підприємств малого бізнесу.

В табл. 2 наведені основні показники розвитку малих підприємств в Україні за 2000–2006 рр.

Із табл.2 бачимо, що кількість МП за 2000–2006 рр. зросла від 217,93 тис. до 307,4 тис. тобто у 1,41 рази. Кількість МП на 10 тис. населення, яка у 2000 р. була 44 у 2006 р. досягла 66.

Таблиця 2

Основні показники розвитку малих підприємств за 2000-2006 pp. [4]

Показник Рік	Кількість МП, тис. од.	Кількість МП у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення	Середньорічна кількість найманих працівників на МП, тис. осіб	Частка найманих працівників на МП у загальній кількості найманих працівників, %	Частка МП у загальному обсязі реалізованої продукції, робіт, послуг, %
2000	217,93	44	1709,8	15,1	8,1
2001	233,61	48	1807,6	17,1	7,1
2002	253,79	53	1918,5	18,9	6,7
2003	272,74	57	2034,2	20,9	6,6
2004	283,4	60	1928,0	20,2	5,3
2005	295,11	63	1834,2	19,6	5,5
2006	307,4	66	1746,0	19,0	4,8

В табл. 3 наведено інформацію про розподіл МП за галузями економіки [4].

На рис. 1 показана структура МП в Україні за галузями економіки у 2006 р., де переважаючими вважатимемо галузі диспропорції — спеціалізація МП на торговельній діяльності (34 %) та операціях з нерухомістю (22 %).

Таблиця 3

Питома вага МП України за галузями економіки у 2000–2006 році, %

Галузі економіки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Всього по економіці, у тому числі:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	3,61	4,67	5,36	4,96	5,21	5,18	5,10
Промисловість	15,87	16,19	16,17	15,98	15,68	15,33	14,55
Будівництво	8,43	8,55	8,55	8,81	9,37	9,82	10,30
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	46,52	43,11	40,44	38,40	36,27	34,67	33,83
Готелі та ресторани	3,47	3,41	3,45	3,43	3,41	3,33	3,32
Транспорт та зв'язок	3,90	4,25	4,53	4,71	4,83	4,89	4,98
Операції з нерухомістю	12,13	13,78	15,72	17,32	18,76	20,32	21,94
Освіта	0,77	0,81	0,84	0,85	0,85	0,86	0,64
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,94	1,03	1,11	1,14	1,25	1,30	1,32
Колективні та особисті послуги; діяльність у сфері культури та спорту	3,44	3,64	3,78	3,66	3,65	3,61	3,35
Інші послуги	0,27	0,47	0,57	0,63	0,75	0,91	0,97

Зростання питомої ваги саме цих галузей свідчить про непродуктивність розвитку структури малого бізнесу в економіці країни. Водночас частка МП у промисловості склала лише 15 %, сільському господарству — 5 %, транспорті — 5 %.

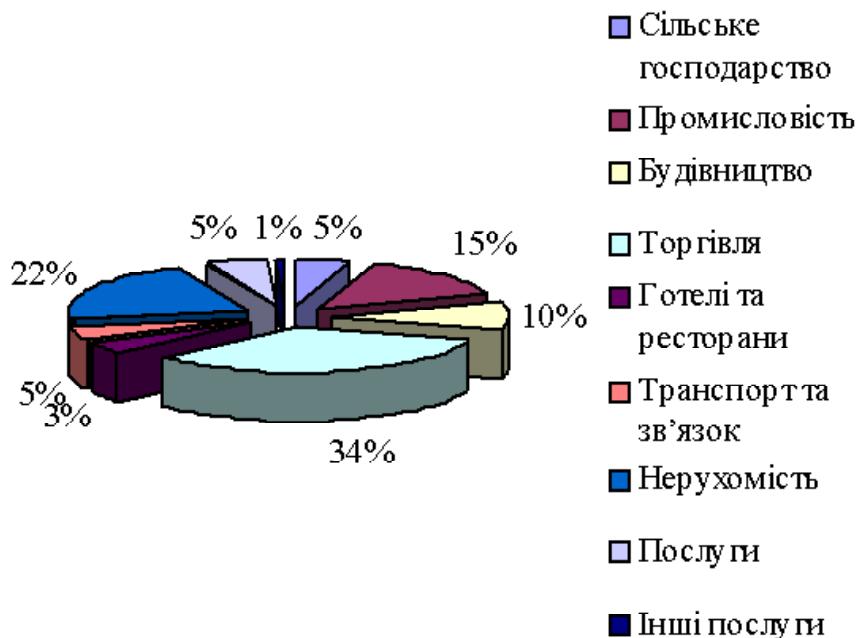


Рис. 1. Галузева структура МП України у 2006 р. (% до загальної кількості)

Результати досліджень стану розвитку малого та середнього підприємництва показують, що Україна за багатьма показниками відстает від країн з розвинутою економікою.

Динаміку соціально-економічних явищ і процесів, як звичайно, досліджують на основі часових рядів, особливістю яких є те, що їх рівні розглядають як випадкові величини, що змінюються в часі. Ці зміни описуються випадковими функціями, залежними від часу, а динамічний ряд є реалізацією випадкового процесу. Отже, часовий ряд можна описати функцією $y_t = f(t) + B(t)$, де $f(t)$ — деяка невипадкова функція часу, яку називають трендом (основною тенденцією динаміки), $B(t)$ — випадкова величина, математичне сподівання $M[B(t)]$ якої дорівнює нулю, а дисперсія $D[B(t)]$ є обмеженою [5].

Перш ніж побудувати тренд, треба перевірити гіпотезу, чи він існує взагалі. Це можна зробити, наприклад, шляхом перевірки різниці середніх рівнів. Припустимо, що тренд часового ряду динаміки МП в Україні існує. Тоді наступним кроком є вибір форми кривої, яка найкраще характеризувала основну тенденцію динаміки. Для вирівнювання часових рядів найчастіше використовують лінійні функції, многочлени різних степенів, експоненційні та логістичні функції тощо. Існує багато способів вибору форми кривої, найпростіший — візуальний, тобто коли форма тренду вибирається на основі графічного зображення часового ряду.

Якщо дані з таб. 2 відобразити у вигляді гістограм (рис. 2), отримаємо наступне: для побудови тренду найкраще використати квадратичну функцію

$$\tilde{y}_t = a_0 + a_1 t + a_2 t^2,$$

де a_0, a_1, a_2 — невідомі параметри,

t — незалежна змінна (час).

Для визначення параметрів тренду використаємо метод найменших квадратів, який полягає в мінімізації суми квадратів відхилень фактичних рівнів ряду від теоретичних

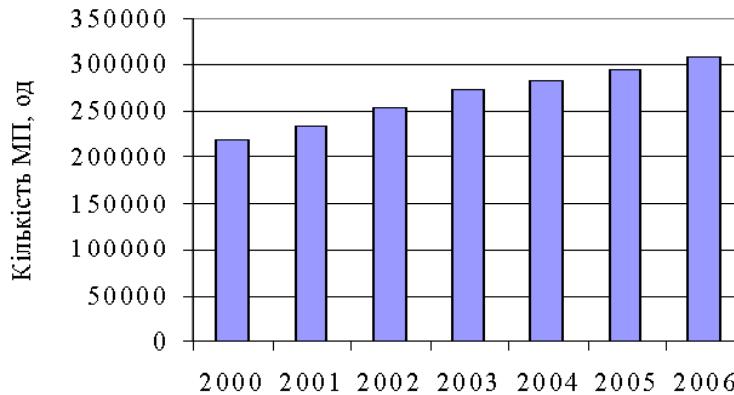


Рис. 2. Динаміка МП в Україні за 2000–2006 рр.

$$S = \sum_{i=1}^n (y_i - \tilde{y}_i)^2,$$

де n — кількість рівнів ряду динаміки;

y_i — фактичні значення рівнів ряду;

\tilde{y}_i — теоретичні значення рівнів.

Параметри квадратичної моделі a_0, a_1 і a_2 , і є розв'язком системи нормальних рівнянь:

$$\begin{aligned} a_0 n + a_1 \sum_{i=1}^n t_i + a_2 \sum_{i=1}^n t_i^2 &= \sum_{i=1}^n y_i, \\ a_0 \sum_{i=1}^n t_i + a_1 \sum_{i=1}^n t_i^2 + a_2 \sum_{i=1}^n t_i^3 &= \sum_{i=1}^n y_i t_i, \\ a_0 \sum_{i=1}^n t_i^2 + a_1 \sum_{i=1}^n t_i^3 + a_2 \sum_{i=1}^n t_i^4 &= \sum_{i=1}^n y_i t_i^2 \end{aligned}$$

У нашому випадку система рівнянь матиме вигляд:

$$7a_0 + 28a_1 + 140a_2 = 1863974,$$

$$28a_0 + 140a_1 + 784a_2 = 7876911,$$

$$140a_0 + 784a_1 + 4676a_2 = 40571709$$

Розв'язавши цю систему, одержимо $a_1 = 22264$, $a_2 = -903,46$, $a_0 = 195295$. Тому рівняння тренду, що описує основну тенденцію динаміки кількості МП в Україні, є таким

$$\tilde{y}_t = 195295 + 22264t - 903,46t^2$$

Коефіцієнт детермінації для даної моделі $R^2 = 0,9971$. Графічне зображення квадратичної апроксимації показано на рис. 3.

Зауважимо, що лінія тренду збігається з лінією фактичних даних, оскільки коефіцієнт детермінації R^2 є близьким до одиниці.

Значення параметра $a_1 = 22264$ у моделі показує, що в початковий момент часу (при $t = 0$) очікується збільшення малих підприємств на 22264 одиниць за рік. Значення

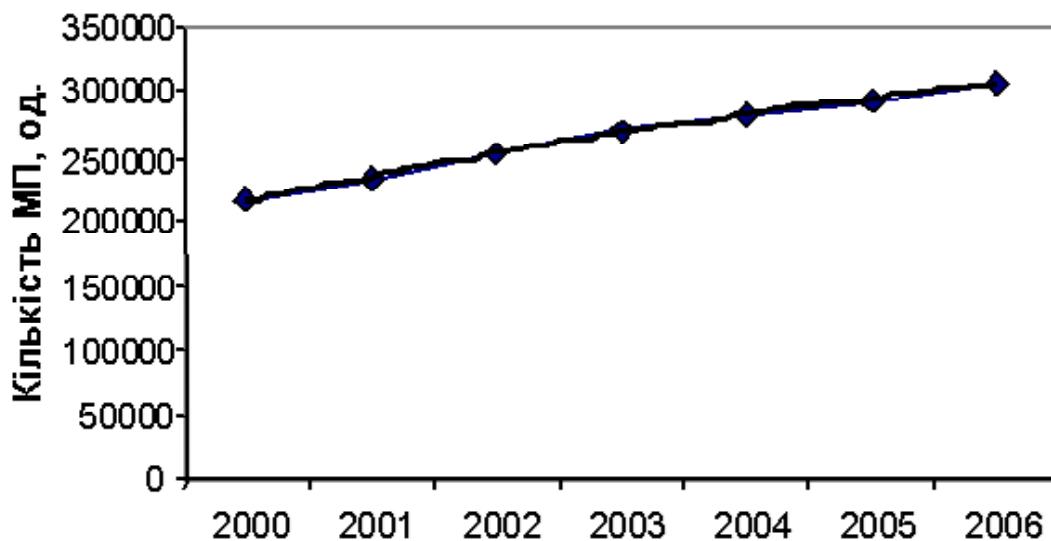


Рис. 3. Квадратична модель тренду МП в Україні за 2000–2006 рр.

параметра $a_2 = -903,46$ показує, що збільшення кількості підприємств в початковий момент часу відбувається із сповільненням 903,46 підприємств за рік. Значення $a_0 = 195295$ економічного змісту немає.

Аналіз отриманої моделі свідчить про загальну тенденцію до зростання кількості малих підприємств. Коефіцієнт детермінації R^2 дає підстави стверджувати, що модель має високий ступінь достовірності і отримане рівняння можна використовувати для прогнозування кількості МП з високим ступенем довіри. В табл. 4 наведені прогнозні значення МП на наступні періоди.

Таблиця 4
Прогноз за квадратичною моделлю тренду

Рік	Прогнозні значення
2007	$\tilde{y}_{2007} = 315585,56$
2008	$\tilde{y}_{2008} = 322490,74$
2009	$\tilde{y}_{2009} = 327589$

Для оцінки тенденції розвитку малого підприємництва у майбутньому побудована математична модель динаміки малих підприємств. На основі статистичних даних за 2000–2006 рр. проаналізовано стан та перспективи розвитку малого підприємництва в Україні. Аналіз дає підстави стверджувати, що незважаючи на певну активізацію малого підприємництва, починаючи з 1996 року, його розвиток в Україні оцінюється як недостатній.

Література

1. Варналій З. С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації [Текст] : Монографія / Варналій З. С., Гончарук А. Я., Жаліло Я. А. ; за ред. З. С. Варналія. — К. : НІСД, 2006. — 576 с. : рис. — 500 прим. — ISBN 966-554-093-9.
2. Комарницький І. М. Регіональна політика організаційно-економічної підтримки малих підприємств [Текст] : Монографія / І. М. Комарницький. — Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2003. — 236 с. — 500 прим. — ISBN 966-02-2898-8.
3. Розвиток підприємницької діяльності в Україні: історія та сьогодення [Текст] : Матеріали міжнар. наук. конф., 10–11 червня 2004 р., м. Тернопіль / Інститут наукових і освітніх технологій ;

Інститут економіки підприємництва {Тернопіль} ; Вища школа маркетингового управління та іноземних мов {Катовіце} ; Інститут реформ {Київ} / [редкол. : О. С. Білоус]. — Т., 2004. — 264 с. — 200 прим. — ISBN 966-8334-02-7.

4. Основні показники розвитку малих підприємств [Електронний ресурс] : огляд новин Державного комітету статистики України. — Режим доступу : www.URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

5. *Слейко В. І.* Економетричні методи прогнозування [Текст] : Навч. Посібник / Єлейко В. І., Єлейко О. І., Синицький О. С. — К. : Вид-во УАДУ, 1998. — 116 с. : табл. — 500 прим. — ISBN 966-7353-36-2.

УДК 338.432.5:796.5

Богач М. М.

ЕФЕКТИВНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ВЕЛИЧИНУ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

У статті досліджується проблема взаємозв'язку між ефективністю сільськогосподарського виробництва та рівнем життя міського і сільського населення. Визначено форми прояву та ступінь такого взаємозв'язку. Окраслено основні напрями вдосконалення державного регулювання взаємопов'язаних процесів.

Проблема ефективності економіки та її вимірювання є однією з основних проблем економічної теорії. Без її всебічного теоретичного осмислення неможливе проведення ґрунтовних прикладних наукових досліджень, адже їх результати не відзначатимуться достовірністю. Не менше значення теоретичні розробки мають для забезпечення якісного економічного аналізу, на основі якого формується тактика і стратегія розвитку підприємств, галузей, усієї економіки.

Вітчизняна економічна наука впродовж багатьох десятиліть збагачується новими розробками теоретичного і прикладного характеру в цій сфері. В аграрній економічній науці практично немає науковців, які в тій чи іншій мірі не розглядали б проблему ефективності чи окремі її аспекти. Однак, незважаючи на це, однозначної відповіді на питання про сутність цієї категорії поки що немає.

Найновіші публікації вітчизняних економістів свідчать про значні відмінності в їхньому розумінні сутності категорії ефективності та методики визначення її показників. Перша група науковців залишилася під впливом поглядів радянської економічної школи, друга група вважає єдино вірними погляди представників західних економічних шкіл. Третя група вчених намагається поєднати погляди цих двох шкіл.

Зокрема, Г. Тарасенко вважає, що сутність ефективності відображається відношенням кінцевого результату — ефекту — до використаних виробничих ресурсів [4:5]. М. Кісіль у процесі аналізу ефективності малого і середнього бізнесу в сільській місцевості зробив висновок, що ефективність визначається зіставленням економічного результату (вигід від бізнесу) з витратами на досягнення цього результату [3:59]. А В. Андрійчук переконаний, що специфічність форми вияву категорії ефективності в економіці виявляється саме в тому, що при її вимірюванні зіставляється ефект від економічної діяльності суб’єктів господарювання (економічний ефект) з витраченими на його одержання економічними ресурсами [1:12].

Такої ж позиції дотримується більшість вчених, які займаються проблемами розвитку АПК, сільського господарства та окремих його галузей. Зокрема, М. Ільчук, аналізуючи розвиток молочного скотарства у країні, підкреслив, що основна мета поглиблення спеціалізації скотарства — це підвищення його економічної ефективності, головним критерієм якої є виробництво найбільшого обсягу молока при найменших затратах живої та уречевленої праці у розрахунку на одиницю продукції [2:14]. У результаті детального аналізу теоретичних розробок вітчизняних і зарубіжних вчених Г. Черевко зробив висновок, що категорія ефективності, як і кожна з її форм і будь-яка інша економічна категорія, має дві сторони — якісну і кількісну. Виходячи з цього, з точки зору якісної характеристики, ефективність виражає економічні відносини між виробниками з приводу економії затрат живої й уречевленої праці [5:13].

Водночас недостатньо висвітленими в науковій літературі залишаються питання взаємозв'язку між розвитком та ефективністю сільськогосподарського виробництва і рівнем життя населення. Однак такі дослідження надзвичайно важливі, оскільки успішне

державне регулювання повинно опиратися на грунтовні знання щодо взаємозв'язків між соціально-економічними явищами. Автор цієї статті поставила собі за мету виявити ступінь впливу доходів від сільського господарства на їх загальний рівень у сільських домогосподарствах. Інформаційною базою для проведення відповідних розрахунків стали дані Держкомстату.

Основною складністю методичного характеру при визначенні обсягу доходів сільського населення від ведення сільськогосподарського виробництва стала їх оцінка на основі розрізнених даних, які наводяться в різних розділах статистики: статистики домогосподарств і статистики сільського господарства. На основі даних статистики домогосподарств визначалися такі види доходів: від продажу сільськогосподарської продукції; вартість спожитої продукції, отриманої з особистого господарства та від самозаготівель. Певну частину доходів сільського населення становлять доходи від підприємницької діяльності у сфері сільського господарства, але їх розмір з розрахунку на одну особу настільки незначний, що ним можна знехтувати.

Обсяг доходів сільських жителів, зайнятих у сільськогосподарських підприємствах, визначався на основі статистики сільського господарства, яка містить дані про середньорічну чисельність працівників та їхню середньомісячну заробітну плату. З даних табл. 1 видно, що впродовж 2000–2005 рр. середньорічна чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарських підприємствах, зменшилася з 52290 до 12646 чол., тобто у 4,1 раза. За цей час середньомісячна заробітна одного працівника зросла з 66,13 до 338,64 грн. (у 5,1 раза), а загальний фонд заробітної плати — на 23,9 %.

У сільськогосподарських підприємствах активно відбувається процес раціоналізації виробництва. Керівники підприємств все більше дотримуються принципу: краще значно підвищити рівень оплати праці меншій кількості працівників, ніж за меншої оплати наймати більшу їх кількість.

Свідченням значної інтенсивності такого процесу є чотириразове скорочення чисельності працівників за 5 років. Зауважимо, що таке скорочення не було повністю

Таблиця 1
Доходи від сільського господарства в сільських домогосподарствах
Львівської області з розрахунку на одну особу в місяць, грн.

Показник	2000 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2005 р. до 2001 р., %
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	23,39	34,85	26,63	31,18	133,3
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого господарства та від самозаготівель	75,26	77,63	65,92	78,27	104,0
Середньорічна чисельність працівників, зайнятих у с.-г. підприємствах, чол.	52290	23581	18392	12646	24,2
Середньомісячна заробітна плата	66,13	144,59	228,59	338,64	512,1
Фонд оплати праці, млн. грн.	41,5	40,9	50,5	51,4	123,9
Те ж саме з розрахунку на одну особу в місяць	15,96	15,74	19,40	19,77	123,9
Всього доходів від сільського господарства	114,61	128,22	111,95	129,22	112,7
Всього сукупних ресурсів	169,07	261,64	300,36	428,75	253,6
Пітому вага доходів від сільського господарства у скіпних доходах, %	67,8	49,0	37,3	30,1	X
Доходи від сільського господарства в реальному обчисленні	114,61	112,47	87,46	91,64	80,0
Сукупні ресурси в реальному обчисленні	169,07	229,51	234,66	304,08	179,9

компенсоване зростанням заробітної плати, адже в реальному обчисленні фонд оплати праці скоротився, незважаючи на зростання обсягу виробленої валової продукції сільськогосподарських підприємств Львівської області з 280,5 до 335,2 млн. гривень, тобто на 19,5 %. Таким чином, темпи зростання продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах області значно випереджали темпи зростання її оплати.

Більшість сільськогосподарських підприємств Львівської області в результаті аграрної кризи минулих років опинилася у складній економічній ситуації. Довготривала збитковість призвела до неможливості процесу розширеного відтворення. Значне зростання рентабельності виробництва у 2003–2005 рр. (у межах від 17,3 % до 19,1 %) все одно не дозволяє їм виділяти достатні кошти для його модернізації. Поки що єдиним шляхом стає раціоналізація використання робочої сили. Отже, покращання показників економічної ефективності виробництва в сільськогосподарських підприємствах призводить до зниження ролі доходів їх працівників у забезпеченні рівня життя сільських родин.

Інтегрований індекс інфляції протягом 2001–2005 рр. становив 141,3 %. Це означає, що елімінована (позбавлена інфляційної складової) величина фонду оплати праці працівників сільськогосподарських підприємств зменшилася на 12,3 %. Таким чином, значення цього виду доходів сільських жителів стає менш вагомим. Якщо у 2001 р. у структурі сукупних доходів сільського населення вони займали 9,4 %, то у 2005 р. лише 4,6 %.

Паралельно з процесом зростання економічної ефективності виробництва в сільськогосподарських підприємствах відбувається скорочення обсягів виробництва продукції сільського господарства в особистих селянських господарствах. У 2003 р. обсяг виробленої ними продукції в порівнянні з 2000 року становив 2517,9 млн. грн., а у 2005 р. — 2428,5 млн. грн., тобто на 3,6 % менше. Відповідно зменшився обсяг реалізації продукції особистими селянськими господарствами — з 34,85 до 31,18 грн. з розрахунку на одного сільського жителя.

Практично незмінною впродовж досліджуваного періоду була вартість спожитої продукції, отриманої з особистого селянського господарства, в поточних цінах. Елімінована її вартість за цей час зменшилася на 26,2 %. Сільські жителі — власники особистих селянських господарств виробляють все менше сільськогосподарської продукції, все менше її споживають самі і все менше реалізують на ринку.

Проведені розрахунки показали, що протягом 2000–2006 рр. середні доходи від сільського господарства на одного сільського жителя у поточних цінах зросли з 114,61 до 129,22 грн., тобто на 12,7 %, а в реальному обчисленні, навпаки, вони зменшилися на 20,1 %. Їх питома вага у структурі сукупних ресурсів сільських домогосподарств зменшилася з 67,8 % до 30,1 %.

Таким чином, у сільській місцевості Львівської області інтенсивно відбуваються паралельні процеси:

- підвищення економічної ефективності виробництва в сільськогосподарських підприємствах;
 - скорочення обсягів виробництва та реалізації продукції в особистих селянських господарствах;
 - виведення із сільськогосподарського обороту значної частини земельних угідь;
 - підвищення рівня життя сільського населення, насамперед стосовно зростання грошових доходів;
 - значне зниження ролі доходів від ведення сільськогосподарського виробництва в основних категоріях господарств у структурі сукупних доходів сільського населення.
- Очевидно, що першоосновою цих процесів є зростання грошових доходів міських і сільських жителів. У кінцевому рахунку певна їх частина трансформується у зростання доходів сільськогосподарських підприємств та підвищення їх економічної ефективності.

Одночасно відбувається процес згортання виробництва в особистих селянських господарствах. Оскільки сільськогосподарські підприємства реалізують свою продукцію великими партіями, вони мають змогу забезпечувати для себе більш високі ціни. Потенційно це спричинює певне зростання не лише оптових, а й роздрібних цін. Разом з тим, скорочуються транспортні витрати переробних підприємств АПК. Питома вага доходів сільських товаровиробників у структурі роздрібних цін на продовольчі товари зростає.

Ціновий чинник стає одним із важливих чинників зростання рентабельності виробництва в сільськогосподарських підприємствах. Вони отримують більші фінансові ресурси і здатні поступово модернізувати своє виробництво. Рано чи пізно така модернізація трансформується у зростання продуктивності полів і ферм, а також продуктивності праці. Можливо стане зниження собівартості одиниці продукції.

Протягом 2001–2005 рр. інтегрований індекс споживчих цін (до попереднього року) у Львівській області становив 140,0 % (табл. 2). За цей час роздрібні ціни на продовольчі товари зросли на 44,2 %, а ціни реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами — на 51,1 %. Навіть при такому незначному випередженні темпів зростання цін на сільськогосподарську продукцію порівняно з темпами інфляції вдалося досягти позитивних показників рентабельності сільськогосподарського виробництва, хоча до 2002 р. воно було збитковим. Переломним став 2003 р., коли темпи зростання цін реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами були особливо високими і становили 139,1 %.

Таблиця 2
Індекси цін у Львівській області (до попереднього року), %

Показник	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	Всього за 2001–2005 рр.
Індекс споживчих цін	110,1	101,8	105,0	106,6	111,6	140,0
у тому числі на продовольчі товари	110,8	101,4	104,9	107,4	113,9	144,2
Індекс цін реалізації сільськогосподарськими підприємствами	110,1	89,2	139,1	100,9	109,6	151,1

За нашими оцінками, переважання цінових чинників зростання ефективності виробництва в сільськогосподарських підприємствах продовжуватиметься ще кілька років. У наступний період основним чинником такого зростання стане зниження собівартості продукції за рахунок інтенсифікації виробництва. Купівельна спроможність населення зростатиме не лише в результаті збільшення грошових доходів, а й відносного зниження цін на продовольчі товари.

У колишньому Радянському Союзі впродовж багатьох років розроблялася концепція багатофункціонального розвитку села. Вона була предметом дослідження наукових колективів багатьох вузів і науково-дослідних інститутів. Однак на практиці її так і не вдалося реалізувати. У наш час відбувається інтенсивний процес зниження рівня залежності розвитку сільських поселень від стану сільськогосподарського виробництва. Все більша частина сільських жителів не має ніякого стосунку до сільського господарства. Вони зайняті позасільськогосподарською діяльністю. Хоча цей процес залишається практично не керованим з боку органів державної влади, він призведе до докорінних змін у пособі життя сільського населення, та й у самих формах розселення. Рівень життя селян все більше наближатиметься до рівня життя міських жителів.

Наявність тісного взаємозв'язку між ефективністю сільськогосподарського виробництва і рівнем життя населення робить необхідним комплексний характер їх

державного регулювання. Якщо уряд країни зосередиться лише на вдосконаленні аграрної політики, її цілі не будуть досягнуті, оскільки воно обмежуватиметься таким чинником, як недостатній рівень грошових доходів населення. З іншого боку, реалізуючи політику збільшення доходів населення без відповідних змін в аграрній політиці, також неможливо досягти поставлених цілей. Тому соціальна та аграрна політика держави повинні бути скоординованими. Найважливішими заходами, на наш погляд, повинні стати: а) у соціальній сфері: підвищення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії, зниження рівня безробіття, сприяння створенню нових робочих місць; б) в аграрній сфері: завершення земельної реформи, державна підтримка розвитку фермерських господарств, формування інфраструктури агропродовольчого ринку.

Література

1. *Андрійчук В. Г.* Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз [Текст] : моногр. / В. Г. Андрійчук. — К. : КНЕУ, 2005. — 292 с. — 300 пр. — ISBN 966-7667-58-8
2. *Ільчук М. М.* Ефективне функціонування молокопродуктового підкомплексу України [Текст] : навч. посіб. / М. М. Ільчук. — К. : Нічлава, 2004. — 312 с. — 500 пр. — ISBN 966-569-067-1.
3. *Кісіль М. І.* Критерії і показники економічної ефективності малого і середнього бізнесу на селі [Текст] // Економіка АПК. — 2001. — № 8. — С. 59–64.
4. *Тарасенко Г. С.* Ефективність сільськогосподарського виробництва [Текст] : навч. посіб. / Г. С. Тарасенко. — К. : Ізд-во УСХА, 1991. — 210 с. — 1500 пр.
5. *Черевко Г. В.* Сутність категорії ефективності в економіці сільського господарства // Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК / Г. В. Черевко. — Львів : ЛДАУ, 2005. — № 12. — С. 3–15. — ISBN 966-965-665-3.

УДК 65.012.3

Батьковець Г. А.

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ КОЛЕКТИВОМ

В статті проаналізовано основні аспекти соціального управління колективом, розглянуто концепцію соціального розвитку колективу та соціальну стратегію і етапи її впровадження на підприємстві.

Соціальна діяльність організації — це діяльність, яка націлена на удосконалення умов використання і відтворення людського капіталу. Соціальні пріоритети в діяльності підприємств займають 30–40 % [4]. Змінюється відношення суспільства до соціальних проблем, де органічно поєднуються і інтегруються потреби працівників та організації і об'єднань, які повинні бути враховані в корпоративній стратегії розвитку підприємства. Рівень ефективного управління соціальними процесами взаємопов'язаний з рівнем економічного розвитку підприємства. Сучасна соціально-економічна ситуація доводить, що ігнорування соціальних факторів обмежує можливість соціальної реалізації працівника.

Аналіз ряду наукових публікацій показує, що на межі ХХ–ХХІ століття під впливом науково-технічних, технологічних і інформаційних революцій знову виникла необхідність аналізу значного кола питань формування та розвитку трудових колективів в нових історичних умовах, на основі «концепції соціальної відповідальності» [2], згідно з якою основна задача керівництва полягає у:

- виявленні, задоволенні і збереженні балансу інтересів різних професійних груп працівників організації;
- гуманізації праці — розкритті інтелектуальних та психологічних резервів, безпеці праці, самоактуалізації особистості, самоуправлінні;
- забезпечені якості трудового життя, ступеня задоволення потреб та інтересів.

Соціальний розвиток трудового колективу — це помітні перетворення, що ведуть до кількісних і якісних змін у сфері його життедіяльності і сприяють затвердженню колективізму і індивідуально-особистого самовираження членів колективу.

У більш вузькому розумінні, соціальний розвиток — це suma факторів, які утворюють показники соціальної сфери життедіяльності трудового колективу і сприяють здійсненню функцій даного типу соціальних утворень людей [1].

За допомогою соціальних методів управління колективом можна отримати відповідні результати, які в свою чергу, впливають і на економічні підсумки роботи підприємства (рис. 1).

Як свідчать дані рисунку, в наш час питання активізації працівника за рахунок соціальних чинників, підвищення ефективності управління набувають особливого значення. Як свідчать дані дослідження, зростання продуктивності праці на 20 % [5] простежується при зміні комплексу соціальних умов. Не зважаючи на наявність резервів підвищення ефективності виробництва за рахунок соціальних чинників, використання їх керівництвом організацій залишає бажати кращого [3].

Дослідження показали, що серед соціальних факторів перше місце разом із підвищением заробітної плати зайняли поліпшення умов праці і забезпечення житлом.

Основним інструментом побудови методики соціального розвитку організації є соціальний паспорт. З огляду на специфіку розрахунку деяких соціальних показників, а також вітчизняний досвід складання соціальних паспортів, нами запропоновано нову структуру соціального паспорта організації. На відміну від пропонованих раніше, даний соціальний паспорт складається з двох частин універсальний характер і, як показує практика, може бути адаптований до будь-якої організації. Перша частина паспорта —

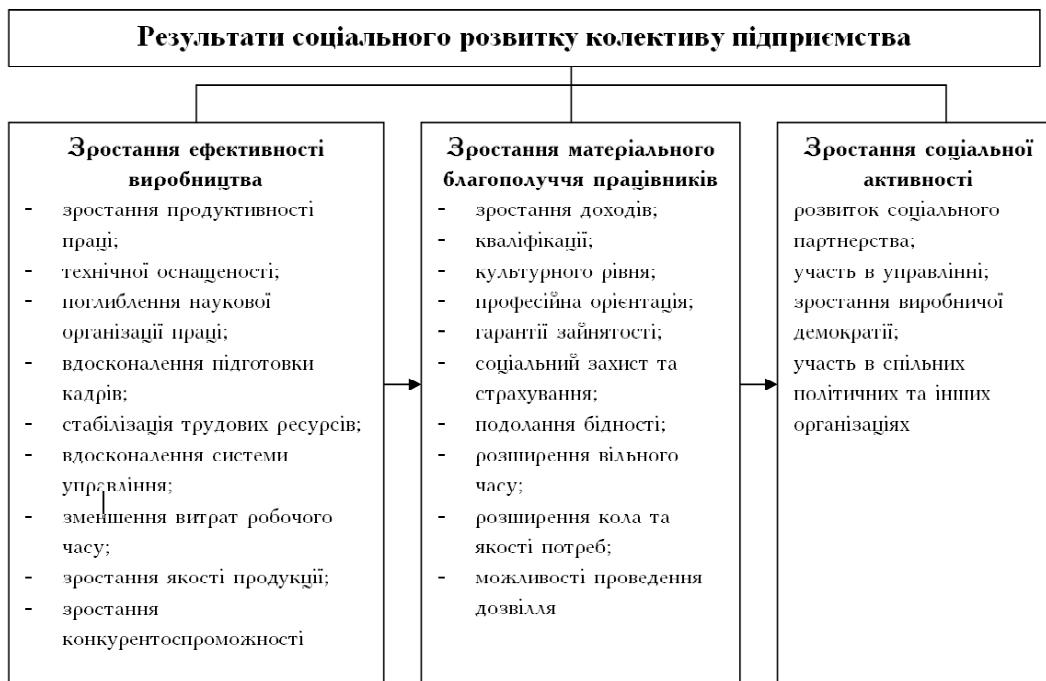


Рис. 1. Основні результати соціального розвитку колективу

«Гуманізація праці» — містить показники, що характеризують стан соціальних процесів безпосередньо в самій організації, що об’єднані в три блоки: «Соціальна структура колективу», «Умови праці і культурно- побутові умови», «Оплата і дисципліна праці». Такий поділ дозволяє оцінити стан за кожним напрямком окремо і визначити потенційні резерви підвищення ефективності виробництва за рахунок окремих груп соціальних факторів.

Друга частина — «Соціальна інфраструктура (умови якості трудового життя)» — дозволяє судити не тільки про забезпеченість працівників різними об’єктами соціальної інфраструктури, але і про соціальну місію підприємства стосовно жителів тієї території, на якій воно знаходиться.

Суть методики визначення рівня соціального розвитку, розробленої А. Л. Кузнецом, полягає в зіставленні показників соціального паспорта з нормативними значеннями соціальних параметрів аналогічних напрямків; вона також може бути застосована і при визначенні загроз для економічної безпеки організації. Характерними рисами методики є:

- окремий розрахунок за соціальним процесам, що характеризує гуманізацію праці і стан об’єктів соціальної інфраструктури (як умова якості трудового життя);
- співставлення показників із соціальними нормативами (орієнтирами);
- використання в якості соціальних нормативів величин, що характеризують соціальні процеси в організаціях, розташованих на одній території, а не середніх величин по країні чи регіону, що дозволяє підвищити рівень їхньої порівнянності.

Процес вироблення соціальної стратегії передбачає виконання декількох етапів:

- необхідно визначити існуючий рівень соціального розвитку організації, одержати інтегральний показник в усіх напрямках соціального розвитку, співставити значення з нормативними показниками, визначити ступінь відхилення від нормативного (що рекомендується) значення;

— ступінь відхилення за кожним напрямом соціального розвитку дозволить скласти список пріоритетних соціальних проблем за принципом: чим менше значення

відповідності нормативному показнику, тим більш гострішею є дана проблема для організацій. Безумовно, при цьому враховується економічна доцільність проведення того чи іншого заходу з погляду економічної ефективності, а також відповідності корпоративній стратегії;

— отримані значення за напрямами зіставляються з аналогічними значеннями інших організацій території для того, щоб спрогнозувати міграцію працівників, насамперед ключових професій;

— в напрямку «Соціальна інфраструктура» кожен працівник має право самостійно визначити свої соціальні потреби (поліпшення житлових умов, одержання позичок на будівництво, путівок на лікування і відпочинок, оплата навчання дітей, із утриманням дітей у дитячих садках, внесення сум у пенсійний фонд на особистий рахунок працівника і т. п.). Ця інформація може бути отримана в результаті анкетування при влаштуванні на роботу.

Кожен соціальний напрямок оцінюється з позиції капіталовкладень. Сума всіх необхідних засобів для рішення соціальних питань розглядається як соціальне замовлення працівників організації для виконання виробничої програми. На основі виробничих показників (маса прибутку, капітальні вкладення в соціальний розвиток, норма рентабельності і т. д.) складається бюджет соціальної стратегії організації, у виконанні якого зацікавлений кожен працівник.

Використання даної методики складання соціального паспорту дозволить працівникам підприємства вирішити соціальні проблеми та підвищити економічну ефективність його діяльності.

Література

1. *Ансофф И.* Новая корпоративная стратегия [Текст] / И. Ансофф — С-Пб. : Питер Ком., 1999. — 416 с. — 2000 пр.
2. *Виноградський М. Д.* Управління персоналом [Текст] / М. Д. Виноградський, С. В. Беляєва, О. М. Шканова. — К. : Центр навчальної літератури, 2006. — 504 с. — 500 пр. — ISBN 966-364-226-2.
3. *Бекленищев Е. П.* Оценка деловых качеств руководителя и специалистов [Текст] / Е. П. Бекленищев. — М., 1990. — 256 с. — 1500 пр. — ISBN 918-332-541-4.
4. *Мазаракі А. А.* Менеджмент: теорія і практика [Текст] / А. А. Мазаракі, Г. Є. Мошек, А. В. Семенчук. — К. : Аттика, 2007. — 584 с. — 500 пр. — ISBN 978-966-326-238-3.
5. *Хміль Ф. І.* Становлення сучасного менеджменту в Україні (проблеми теорії та практики) [Текст] : монографія / Ф. І. Хміль. — Львів: ЛКА, 1996. — С. 6–25. — 300 пр. — ISBN 966-8561-12-0.

УДК 65.012.32

Макухіна Н. О.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОЛЯ ПІДПРИЄМСТВ В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті розглянуто основні положення щодо формування системи інформаційних одиниць для прийняття ефективних управлінських рішень. Сформовані принципи системності формування інформаційного забезпечення підприємства та визначені основні параметри перспектив функціонування підприємств на ринку товарів і послуг.

Для розв'язання завдань управління торговельною діяльністю необхідно володіти збалансованим набором показників торговельного підприємства в різних площинах, що дозволяють контролювати фактори, які впливають на ці показники, а не просто відстежувати результати.

Таким чином, принцип організації системи інформаційного забезпечення управління комерційною діяльністю полягає не просто у формуванні переліку показників (інформаційних одиниць), а в організації їх таким чином, щоб був зв'язок між фінансовими і нефінансовими показниками, стратегічним і операційним рівнями управління, майбутніми і минулими результатами, а також, між внутрішніми і зовнішніми аспектами діяльності підприємства.

Інформаційне забезпечення не повинно бути жорсткою конструкцією (моделлю), а скоріше структурним підходом до вибору показників торговельного підприємства, складові якого відрізняються від інших систем тотальним взаємозв'язком і збалансованістю.

Інформаційне забезпечення в класичному варіанті передбачає (хоча і не формує обмежень) розглядати діяльність підприємств в чотирьох аспектах, такі як [2]:

- фінанси;
- стосунки з клієнтами;
- внутрішні процеси (бізнес-реалізація);
- зростання функціонування в перспективі (навчання).

Як відомо з літератури [3], завдання розробки системи інформаційного забезпечення полягає в тому, щоб трансформувати цілі підприємства в конкретні, реальні задачі і показники оцінки результатів. Трансформація місії в стратегію і розкриття стратегій у вигляді стратегічних цілей в площині чотирьох перспектив відображається через логіку побудови і функціонування інформаційного забезпечення. Реального значення ця логіка набуває тоді, коли результати досягнення цілей можуть бути виміряні за допомогою відповідних показників (інформаційних одиниць). При цьому, дані показники повинні виконувати наступні функції:

- дозволяти виявляти і встановлювати закономірності динаміки торговельної діяльності в цілому або окремих торговельних процесів;
- оцінювати роботу підрозділу і кожного співробітника;
- використовуватися в короткостроковому і довгостроковому бюджетуванні;
- формувати мотивацію персоналу на досягнення результату;
- підвищувати відповідальність кожного працівника за свій обсяг роботи;
- надавати можливість керівництву розвивати і покращувати найбільш перспективні напрями діяльності;
- бути основою для виявлення «вузьких» місць;
- в доступній і наочній формі демонструвати вплив того чи іншого процесу на результат;
- обґрунтовувати кожне управлінське рішення.

Для кожного з чотирьох аспектів діяльності, розробляється свій набір ключових показників, яким властивий причинно-наслідковий зв'язок (рис. 1).

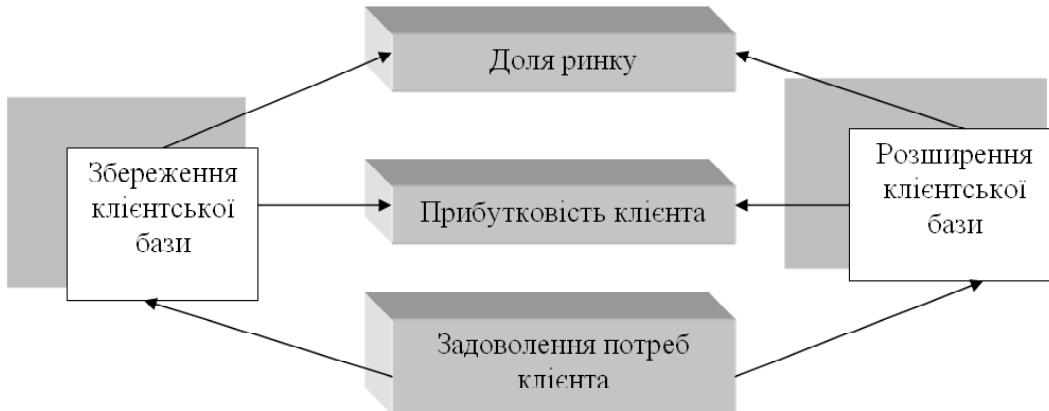


Рис.1. Схема причинно-наслідкових зв'язків між ключовими показниками

Однак в сучасних умовах ці показники відіграють роль проміжних. Ні збереження існуючих клієнтів, ні знаходження нових, самі по собі, не забезпечують кооперативній організації позитивного результату. Потрібно щоб ці фактори формували умови для збільшення прибутковості клієнта. Саме ці ключові показники і є кінцевими для оцінки реалізації поставленої цілі.

Наведені перспективи не є жорстко пов'язані між собою. Добре налагоджені бізнес-процеси здійснюють безпосередній і значний вплив на фінансові результати ТП.

Для аналізу внутрішніх процесів підприємства, інформаційне забезпечення повинно включати як мінімум п'ять інформаційних «полів» у відповідності до створення цінності торговельного підприємства (рис. 2).

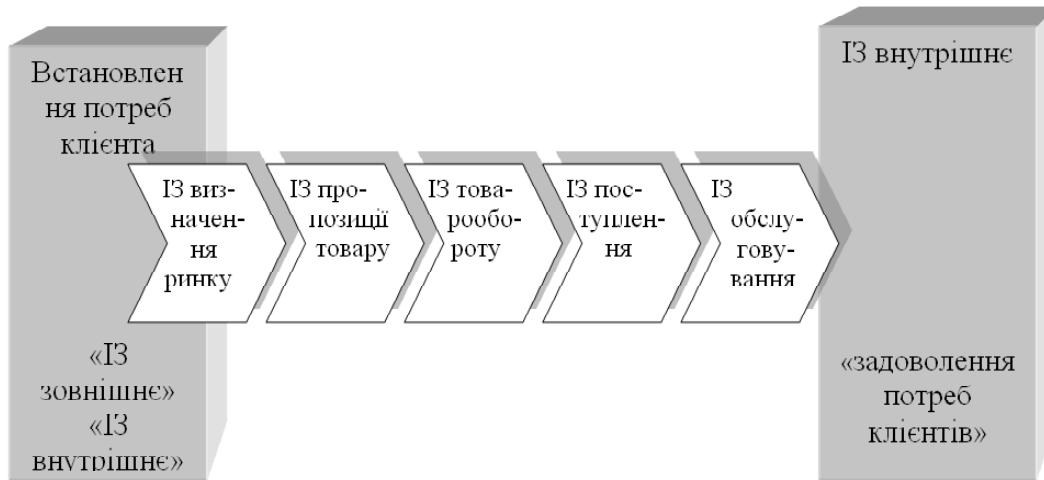


Рис. 2. Інформаційне забезпечення внутрішніх бізнес-процесів торговельного підприємства

З метою проведення системного аналізу і виявлення причин змін у діяльності підприємства були розроблені різні системи показників, які утворюють інформаційне забезпечення системи управління [1]. Під системою показників розуміють побудовану за ієрархічним принципом піраміду показників, в якій основний показник, що знаходиться

на вершині піраміди, залежить від усіх решти. При цьому, головний показник відноситься до числа довгострокових і повинен відображати досягнення підприємства в цілому: для торговельного підприємства це — рентабельність або збільшення прибутку. Пізніше дана мета розкладається на компоненти, які в свою чергу також проходять процес декомпозиції до тих пір, поки не буде досягнутий рівень базисних величин (інформаційних одиниць, наприклад, ціна товару, або ціна одиниці товарообороту).

При цьому, виникають розрахункові або інформаційно-логічні зв'язки між ними. В першому випадку, показники пов'язані між собою математично, а в другому — кожен показник логічно пояснює показник вищого рівня, але без аналітичного зв'язку.

Основний показник, як правило, має відношення до певної цілі підприємства, але може використовуватися і при більш детальному аналізі економічної ситуації. В цьому випадку, головний акцент робиться на оперативне управління або фінансово-економічний аналіз (класичним прикладом є система показників Du Pont для розрахунку прибутку на інвестований капітал) [4]. Грамотно побудована система показників інформаційного забезпечення формує всі релевантні сфери прийняття рішень у торговельній діяльності, а саме:

- товар — товарна лінія — товарна категорія;
- клієнти — групи клієнтів;
- замовлення — види замовлень;
- канали збуту;
- способи транспортування (агентства, пошта, вивіз продукції замовником);
- умови (знижки, оплата по безготіковому рахунку, оплата);
- територія продажів (району, міста, області);
- дані замовлення (дата, кількість назив товару, опис постачальника).

Завдяки організованому інформаційному забезпечення саме таким чином можна здійснювати детальне управління ефективністю, та порівнювати одержаний прибуток із мінімальним нормативно встановленим прибутком, розрахованим для різних рівнів (табл. 1).

Таблиця 1
Облік прибутків і збитків

Товарні лінії	1	2
Товари	T ₁₁ T ₁₂ T ₁₃ T ₁₄ T _{1n}	T ₂₁ T ₂₂ T ₂₃ T ₂₄ T _{2n}
Ціна нетто		
— змінні витрати	транспорт, зберігання комісійні	транспорт, зберігання комісійні
= прибуток на одиницю товару	$\sum l_1 \sum l_2 \sum l_3 \sum l_4 \sum l_5 \dots \sum l_n$	$\sum 2_1 \sum 2_2 \sum 2_3 \sum 2_4 \sum 2_5 \dots \sum 2_n$
* кількість	Q ₁₁ Q ₁₂ Q ₁₃ Q ₁₄ Q ₁₅Q _{1n}	Q ₂₁ Q ₂₂ Q ₂₃ Q ₂₄ Q ₂₅Q _{2n}
= валовий прибуток по товарах	$\sum l_{11} \sum l_{12} \sum l_{13} \sum l_{14} \sum l_{15} \dots \sum l_{1n}$	$\sum 2_{11} \sum 2_{12} \sum 2_{13} \sum 2_{14} \sum 2_{15} \dots \sum 2_{1n}$
— постійні прямі витрати	вартість орендної сплати, вартість постійних витрат	—
= прибуток по товарах	$\sum \sum \sum \sum \sum \dots \sum$	$\sum \sum \sum \sum \sum \dots \sum$
— постійні витрати на товарну лінію	торговельне обладнання, реклама	
= прибуток по товарних лініях	$\sum l_n$	$\sum 2_n$
— постійні витрати підприємства в цілому	Загальне управління підприємством $\sum n$	
= прибуток підприємства		

Потрібно враховувати односторонню спрямованість показників і приділяти увагу їх взаємозалежності, оскільки саме вона дає можливість формувати інструментарій, який дозволить максимально спростити доступ до показників і сформувати правила їх обробки при мінімізації управлінських витрат.

Література

1. *Гордин В. В.* Управление информационными ресурсами: 17-модульная программа для менеджеров [Текст] : підручник / В. В. Гордин. — М. : ИНФРА-М, 2006. — 254 с. — ISBN 966-326-328-3.
2. *Мізюк Б. М.* Системне управління [Текст] : монографія / Мізюк Б. М. — Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2004. — 388 с.
3. Проблеми інформаційного забезпечення діяльності банківської системи України [Текст] : зб. наук. пр. / Вісник Національного банку України; [редкол. : В. Г. Волкова та ін.]. — Львів, 2008. — № 12. — С. 45–49.
4. *Хміль Ф. І.* Становлення сучасного менеджменту в Україні (проблеми теорії та практики) [Текст] / Хміль Ф. І. Монографія. — Львів : ЛКА, 1996. — С. 6–25. — ISBN 966-8561-12-0

УДК 339.13.017:82

Шестопал Г. С., Павлишин М. Л.

ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ВІТЧИЗНЯНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Розглянуто впровадження на підприємствах системи управління якістю на базі міжнародних стандартів ISO серії 9000. Проаналізовано рівень впровадження сертифікованих систем управління якістю та проблеми, які при цьому виникають в організаціях.

У зв'язку зі вступом України до СОТ відбулося розширення торговельних відносин. Ця подія особливо актуалізує питання підвищення якості та конкурентоспроможності продукції та послуг, без чого неможливе завоювання іноземних ринків і стабілізація ситуація на внутрішньому ринку. Головною умовою підвищення конкурентоспроможності продукції при виході на іноземний ринок є забезпечення її відповідної якості та впровадження системи управління якістю на базі міжнародних стандартів ISO серії 9000.

Багаторічний досвід провідних компаній розвинених країн світу, свідчить про те, що здобути успіх на ринку можна шляхом удосконалення системи управління якістю. На сьогодні, говорячи про якість, мають на увазі не стільки гатунок самої продукції, скільки якість функціонування підприємств і організацій, досконалість їх систем управління якістю, спрямованих на постійне самовдосконалення. Запровадження відповідних систем якості на підприємствах сприяє вдосконаленню організації виробничого процесу, підвищенню якості продукції та задоволенню потреб усіх зацікавлених сторін: споживачів, виробників, постачальників та суспільства.

Прийнято вважати, що коли підприємство отримало сертифікат відповідності системи управління якістю міжнародним стандартам ISO 9000, воно здатне стабільно виробляти продукцію відповідної якості. Сертифікат ISO 9000 став нормою сучасного світового ринку, підтвердженням досконалості системи управління якістю та спроможності фірми-виробника виконувати взяті на себе зобов'язання щодо якості продукції/послуг.

Безпека і якість сировини та харчових продуктів є найактуальнішою проблемою як розвинутих держав світу, так і держав котрі розвиваються. В одних і других час від часу виникають проблеми, пов'язані із реалізацією продуктів невідповідної якості.

В харчовій промисловості одним із основних очікувань консumentа є безпека продуктів харчування [1]. Тут діє декілька систем управління якістю.

Стаття 20 закону «Про безпечність і якість харчових продуктів» зазначає, що виробники, продавці (постачальники) та інші предмети господарської діяльності всіх фізичних і юридичних форм власності, які займаються проектуванням, виробництвом, транспортуванням, зберіганням, а також реалізацією, використанням, утилізацією, або ліквідацією харчової продукції і продовольчої сировини, зобов'язуються провадити діяльність, яка призводить до поетапного запровадження на підприємствах харчової промисловості міжнародної системи, яка забезпечує безпеку харчової продукції в порядку і термінах зазначених законодавством України, яке використовується відносно певних видів харчової продукції [3].

За даними Міжнародної організації зі стандартизації, щороку число сертифікатів, виданих на відповідність стандартам ISO 9000, збільшується у півтора рази. Виходячи зі світового досвіду і динаміки вітчизняного ринку, у найближчі роки в Україні можна передбачити лавиноподібний зрост числа підприємств і організацій, які розробляють, вводять і сертифікують СУЯ. Тому було проведено анкетні дослідження на 158 підприємствах харчової промисловості, зокрема, м'ясної промисловості, молочної, виробництва спиртних напоїв, а також мінеральних вод і безалкогольних напоїв, котрі відрізняються

між собою розмірами та формами власності. Анкети вислано до українських підприємств, які мають впроваджені системи управління якістю згідно із стандартом ISO 9001-2001, підтвердженні сертифікатами відповідності. На анкети відповіло 16 підприємств, що становить 9 % опитуваних.

Вивчалась загальна інформація, зокрема число працівників, відсоток іноземного капіталу на підприємствах, експорт виготовленої продукції, вид стандарту, згідно із яким сертифіковано систему управління якістю, показано на рис. 1–4.

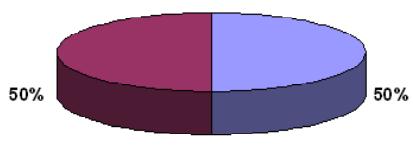


Рис. 1. Число працівників на досліджуваних підприємствах

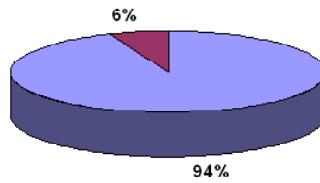


Рис. 2. Відсоток іноземного капіталу на досліджуваних підприємствах



Рис. 3. Експорт виготовленої продукції

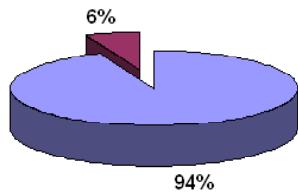


Рис. 4. Вид стандарту, згідно із яким видано сертифікат відповідності

Важливим показником, який характеризує перебіг процесу проектування і впровадження систем управління якістю на підприємствах, є час витрачений на ці роботи.

В групі досліджуваних підприємств більшість систем управління якістю була впроваджена в періоді від 1–1,5 року (5 підприємств), в періодах 1,5–2 років і понад 2 роки впроваджено 4 системи, і у випадку впровадження 3 підприємствами цей час, був менший 1 року.

Наступним досліджуваним елементом під час анкетування було встановлення мотивів, які були взяті до уваги керівництвом опитуваних підприємств під час прийняття рішення про впровадження систем управління якістю.

На питання, які стосувались мотивів впровадження систем управління якістю, підприємства мали можливість вибрати більше однієї відповіді. У зв'язку з цим, представлені дані, виражені в кількості підприємств, в сумі не складають 16 (число одержаних анкет). У таблиці 1 показано відповіді стосовно зазначених мотивів.

Аналізуючи дані із табл. 1, бачимо, що всі з представлених мотивів відіграли істотну роль, однак домінуючими були підвищення конкурентоздатності і стратегія підприємства.

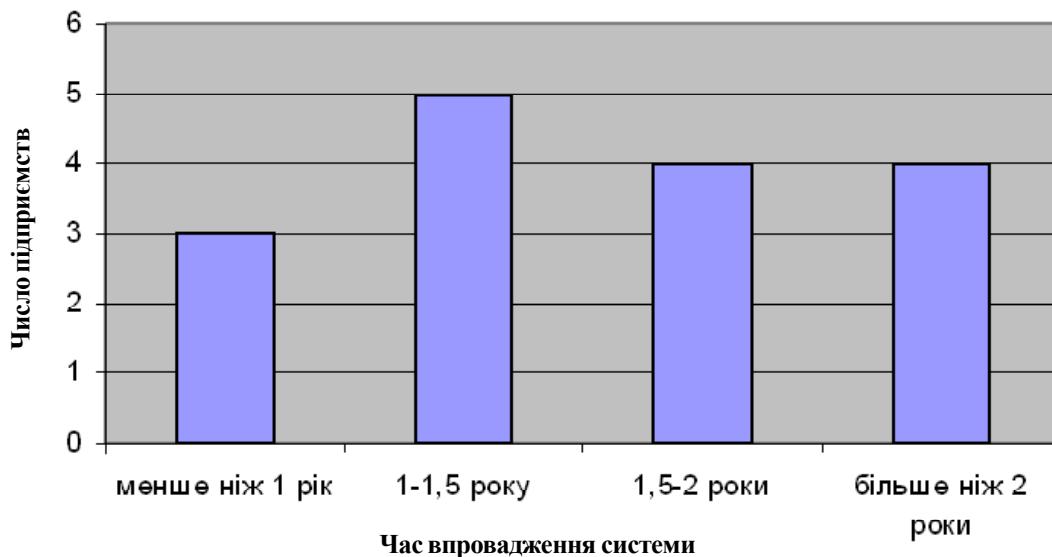


Рис. 5. Час затрачений на проектування і впровадження системи управління якістю на досліджуваних підприємствах

Таблиця 1
Мотиви впровадження систем управління якістю в досліджуваних підприємствах

Види мотивів	Відповіді (число випадків)
а) підвищення конкурентоздатності	10
б) стратегія підприємства	7
в) можливість збільшення експорту	6
г) підвищення продуктивності й ефективності діяльності підприємства	5
д) можливість поліпшення якості	4

Прийняття рішення стосовно впровадження систем управління якістю на досліджуваних підприємствах відбувалось із взяттям до уваги рішення керівництва підприємства в 12 випадках, керівництва і власників фірм в 3 випадках, а в одній організації це рішення прийняли виключно власники фірми.

Анкета містила також запитання, яке стосувалося перешкод при впровадженні систем управління якістю.

Табл. 2 відображає всі відповіді, репрезентуючи їх у відповідному порядку.

Відповідаючи на це запитання, підприємства також мали можливість обрати більше однієї відповіді.

Аналіз одержаних результатів, свідчить про те, що процес впровадження системи управління якістю є важким процесом, який потребує великих затрат часу і засобів на підприємстві.

Перелічені перешкоди перш за все пов'язані з переживаннями працівників щодо запровадження змін, проблемою недостатньої інформованості, а також із недостатньою комунікацією між окремими відділами на підприємствах.

Підприємствам, які мають впроваджену систему управління якістю як засіб вдосконалення своїх господарчих процесів, належить перевага над іншими, тому що

Таблиця 2
Перешкоди, які мали місце під час впровадження систем управління якістю
на досліджуваних підприємствах

Перешкоди	Відповіді (число випадків)
а) переживання працівників щодо запровадження змін	9
б) недостатня інформація	6
в) недостатня комунікація між окремими відділами	5
	2
д) переживання працівників щодо можливої втрати робочої посади	2
е) недостатня підтримка зі сторони керівництва	1
е) дуже короткий термін запланований на впровадження системи	1

впроваджені системи управління якістю надають можливість більш ефективного провадження господарської діяльності підприємства [2]. Однак, як видно за результатами проведених анкетних досліджень, існує ряд перешкод і труднощів під час впроваджування і функціонування систем управління якістю згідно зі стандартами серії ISO 9000, подолання яких є основовою ефективного функціонування впровадженої системи управління якістю.

Література

1. Єдинак П. Аналіз процесу впровадження стандартизованих систем управління якістю на польських підприємствах [Текст] / П. Єдинак // Проекти і європейська реальність. — Краків : В-во економічної інформації, 2005. — 60–64 с.
2. Кафель П. Перешкоди впровадження систем управління якістю на польських підприємствах [Текст] / П. Кафель, Т. Сікора // Організація і управління. — 2004. — № 4 [118]. — С. 8–12
3. Про внесення змін до Закону України «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини»: [Закон України від 21.10.2004].
4. Системи управління якістю. Вимоги: ДСТУ ISO 9001: 2001. — К. : Держспоживстандарт, 2001. — 8 с.
5. Бичківський Р. Управління якістю [Текст] : навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / Р. Бичківський. — Львів: ДУ «Львівська політехніка», 2000. — 329 с. — ISBN 966-553-107-4.

УДК 338.43.02.001.73 (477)

Теребух М. І., Моторнюк У. І.

ПОЛІТИКА АГРАРНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЇЇ РАДИКАЛЬНИХ ЗМІН

У статті розглядаються причини та наслідки системної аграрної кризи в пострадянському сільському господарстві України і необхідність формування новітньої аграрної політики, яка б відповідала принципам сталого розвитку сільських територій.

Структурні зміни в аграрній економіці України відбуваються у складних і суперечливих умовах. Продовжується занепад сільського господарства, деградації сільських територій. Існуючий аграрний потенціал залишається нереалізованим і перебуває у далекій від потреб села формі. За цих умов особливо гостро постає проблема переосмислення аграрної політики, визначення чіткої мети, завдань, механізмів і етапів реалізації. Зважаючи на процеси глобалізації, окреслена проблема набуває особливої актуальності і зумовлює необхідність створення високоефективного, конкурентоспроможного аграрного підприємництва, здатного підтримувати продовольчу безпеку країни, розв'язувати соціальні проблеми села, зберегти селянство як носія генетичного коду нації, його культуру та духовність.

У дослідженнях і публікаціях з даної проблеми науковцями розглядається сучасний стан сільського господарства села і селянства України [5; 3], причини системної кризи аграрного сектору [3; 4], необхідність формування нової парадигми розвитку українського села у світлі концепції сталого розвитку і глобальних викликів [2; 4; 5].

В економічній літературі відображені багато поглядів і дискусійних матеріалів щодо першопричин аграрної кризи в Україні. Не вдаючись у їх спеціальний розгляд, можна стверджувати, що більшість учених вважають головною причиною аграрної кризи в Україні системну недосконалість пострадянської аграрної політики і необхідність заміни її новітньою політикою — політикою сталого розвитку сільських територій.

Статтю присвячуємо проблемі формування нової парадигми сільського розвитку в Україні та основних напрямків її реалізації.

Аграрний сектор посідає важливе місце в національній економіці та історії України. Тут зосереджено більше 10 % основних фондів, п'ята частина працюючих, формується основна маса продовольчих ресурсів та забезпечується майже 3/4 роздрібного товарообороту. Одна гривня, отримана в сільському господарстві, забезпечує роботою дванадцять гривень в інших сферах життєдіяльності суспільства — постачання, зберігання, переробки, харчування тощо. На селі проживає близько третини населення України. Здавалося, що сільське господарство України з її великим аграрним ресурсним потенціалом і минулими хліборобськими традиціями після звільнення від пут неефективної адміністративної економіки і переходу на шлях ринкових взаємовідносин почне швидко розвиватися і виросте в головного експортера на світових ринках. Нова аграрна політика, що проводилася у 1990–2004 рр., була спрямована на ринкову трансформацію аграрного сектора, припинення аграрної кризи і стабілізацію сільськогосподарського виробництва. Проте всупереч цьому почався нечуваний спад виробництва, глибока системна руйна з приголомшливиами соціальними й економічними втратами. У 1991–1999 рр. виробництво сільськогосподарської продукції зменшилося в 2,1 рази, в тому числі в сільськогосподарських підприємствах — в 3,4 рази. Без фермерських і господарств населення цей спад був бі ще більший. На межу виживання були поставлені окремі галузі (тваринництво), відбувалася дейндустріалізація виробництва, руйнування прородно-ресурсного потенціалу, деградація людського капіталу села. Рівень зайнятості сільського населення у віці 15–75 років становив

56,1 %, рівень безробіття — 8,4 %. У 2005 році пересічна сім'я використовувала на харчування 64,5 % сукупних витрат, а понад 65 % сільських жителів мали середньодньодушові сукупні витрати нижчі від прожиткового мінімуму [5, с. 52].

Негативні зміни у зайнятості, доходах, споживанні сільського населення, у сільській інфраструктурі позначилися також на демографічно-поселенських характеристиках сільських територій. Започаткований за СРСР процес їх обезлюднення триває. У 1991–2005 роках загальна кількість сіл скоротилася на 252 села (на 0,9 %), тоді як середня їх людність скоротилася з 589 до 534 осіб (на 9,3 %), а частка сіль людністю до 100 осіб — зросла до 23,7%. Значну роль у зменшенні чисельності сільського населення відіграє депопуляція, рівень якої підвищився у 3,4 рази: у 1990 році перевищення смертності над народжуваністю у розрахунку на 1000 чоловік сільських жителів становило 3,3, а у 2005 — 11,1 особи. Середній вік працівників сільського господарства становить 53 роки. Зростаючі темпи обезлюднення сіл зумовлені насамперед відсутністю якісних змін у розв'язанні проблем села. Безсистемний розвиток села, деградація соціальної інфраструктури підригає інтерес до аграрного підприємництва, змушує працездатних селян займатись заробітчанством за межами села. Зараз в Україні заробітчанином є кожен п'ятий дорослий селянин. За даними загальноукраїнського соціологічного дослідження села лише 17 % опитаних бажали б у майбутньому перетворити своє особисте господарство на фермерське.

У структурі аграрного ресурсного потенціалу важливою складовою є матеріально-технічні ресурси. Сучасний стан забезпечення сільського господарства основним капіталом і його використання вважається вкрай незадовільним. Його величина в галузі за 1996-2005рр. скоротилася в 1,7 рази, а в сільськогосподарських підприємствах — у 3 рази [1, с. 4]. Частка сільського господарства в основному капіталі економіки зменшилася з 24 до 6 відсотків і становила у 2005 році у фактичних цінах реалізації 46,8 млрд. грн. проти 86,9 млрд. грн. у 1990 році. На 1000 га ріллі у 1991 році було 14 тракторів, а у 2005 році — 11. Якщо у 1991 році у сільськогосподарських підприємствах було 105 183 зернозбиральних і 19 842 бурякозбиральних комбайнів, то у 2005 році відповідно лише 47 150 і 8478 [6, с. 334, 337, 340]. Рівень забезпечення сільського господарства тракторами, комбайнами та іншою технікою становить 45–50 % від потреби. Понад 90 % технічних засобів потребують негайної заміни внаслідок їх зношенності.

Для техніко-технологічного оновлення виробництва, підвищення оплати праці та інвестиційної діяльності не вистачає коштів через збитковість або надто низький рівень рентабельності переважної більшості сільськогосподарських підприємств.

Якщо розвиток сільського господарства і села і надалі буде на такому ж рівні, то на селі зникатиме господар, який бажав би працювати на землі, мав би здорові амбіції займатися товарним виробництвом. При нинішньому співвідношенні цін і витрат селянам стає невигідно обробляти навіть власні городи. А на тлі поглиблення демографічної кризи це веде до відмирання сіл.

Стало очевидним, що глибока економічна криза, яка супроводжує сільське господарство весь пострадянський період, село і селянство України потребує з'ясування як причин цієї руйни, так і розробки нової, обґрутованої державної політики результативного типу.

При формуванні аграрної політики потрібно виходити не тільки зі споживацьких позицій функціонування сільського господарства в умовах ринкової кон'юнктури, але й із національних інтересів державотворення. Село — це середовище життєдіяльності третини громадян України, базове середовище титульної нації держави, хранитель і джерело розвитку етносу України з її історичною самобутньою духовністю і культурою.

В економічній літературі відображені багато поглядів і дискусійних матеріалів

щодо першопричин аграрної кризи в Україні і тих заходів і правових актів, які б мали виконувати функцію державної політики. Не вдаєчись у їх спеціальний розгляд можна погодитися з думкою академіків О. М. Онищенка і В. В. Юрчишина, що визначальною причиною аграрної кризи в Україні слід вважати системну недостатність пострадянської аграрної політики [3, с. 4]. З великого ряду об'єктивних і суб'єктивних причин нова аграрна політика із самого початку набрала рис невизначеності щодо її мети і завдань, а також механізмів і етапів досягнення. Метою усіх аграрних перетворень був економічний аспект і не враховувались інші складові, наприклад, такі як населення, довкілля тощо. В аграрному секторі раптово були впроваджені механізми ринкової економіки з якісно іншого середовища розвинених країн за відсутності об'єктивних і суб'єктивних передумов як постколгоспному сільському господарству, так і в країні в цілому. У перші роки незалежності держава практично повністю відмовилася від економічної підтримки сільського господарства і від регулювання економічних відносин між ним та іншими галузями та інституціями. Мало місце ігнорування інтересів селянства як основного виробника сільськогосподарської продукції. Це ігнорування виявилося, зокрема, в непослідовності проведення земельної реформи, захисту прав власності на землю і майно, недостатній підтримці соціальної сфери і облаштування сільських територій. Фактично, продовжувалися успадковані ще з радянських часів погляди на село як бездонного постачальника продовольства, дешевої робочої сили і коштів для нагромадження. В непідготовленному до ринкового самоврядування середовищі за умов безконтрольності з боку держави створилися умови для росту тіньового, напівкrimіального аграрного або пов'язаного з ним підприємництва. Таким чином, був проігнорований системно-цілісний підхід, і очевидна істина, що загальнодержавні інтереси, які є у сільському господарстві, можуть бути досягнуті лише за умови першочергового задоволення інтересів селянства як основного виробника сільськогосподарської продукції. Як наслідок, пострадянська політика не виправдала сподівань, які на неї покладалися, і не виконала свого цільового призначення.

Отже, чинна в Україні державна аграрна політика, яка носила типово галузевий характер, себе віджила і має бути замінена новітньою аграрною політикою селянсько-центриського спрямування. Така політика, яка зумовлена новою економічною ситуацією, історичним періодом розвитку українського суспільства, глобальними викликами, повинна мати системний характер, соціальну спрямованість та відповідати принципам сталого розвитку. Це випливає з того факту, що сільське господарство крім виробничої, виконує ще кілька важливих функцій, а саме соціально-демографічну, культурну, природоохоронну, рекреаційну, просторово-комунікаційну. Виходячи з цього, можна визначити три рівнопріоритетні мети новітньої аграрної політики: забезпечення продовольчої безпеки; формування сталого, ефективного, експортно-орієнтованого сільського господарства, що базується на конкурентних перевагах; розвиток сільської місцевості і формування середнього класу в сільській місцевості. Сталий розвиток включається до цих завдань, оскільки стало очевидно, що зростання ефективності виробництва не є достатньою умовою збереження довкілля і зростання доброботу людей. З позиції суспільства сільське господарство є ефективним, якщо воно забезпечує продовольчу безпеку країни. Крім того, тільки ефективне сільське господарство буде впливати на покращення умов життя сільського населення і розвитку сільської місцевості. Але існує і зворотній зв'язок — економічна ефективність сільського господарства, в свою чергу, залежить від соціальних і природо-біологічних чинників. Негативні впливи у соціальній сфері і довкіллі призводять до зниження ефективності сільськогосподарського виробництва. Саме цей взаємозв'язок визначає провідне місце сталого розвитку в ієрархії цілей аграрних трансформацій і виділення такого об'єкта сільського розвитку як поліфункціональні сільські території.

Складовими сільських територій (виходячи з їх багатофункціональноті) виступають сільські поселення як виробничі, соціально-культурні, адміністративні, самоврядні осередки, сільськогосподарські та інші угіддя за межами населених пунктів з розташуваннями на них виробничими об'єктами, наявним матеріальним і природно-ресурсним потенціалом, а також населення як їх системоутворюючий елемент [4, с.42].

Сталий розвиток сільських територій включає такі аспекти: забезпечення продовольчої безпеки країни; збереження природних ресурсів і середовища у доброму стані; ефективну трансформацію та використання ресурсів і засобів; забезпечення рівного і справедливого доступу різних поколінь до ресурсів. Особливим аспектом сучасної концепції сталого розвитку є збереження традиційних культур. Прагнення до збереження традиційних культур пов'язане з наслідками урбанізації сучасного суспільства та розпадом аграрного суспільства. Саме тому збереження традиційної культури, яка, за своєю суттю, в Україні є селянською, слід розглядати як винятково важливу соціальну мету аграрних трансформацій в Україні і одночасно як умову реалізації інших завдань реформування.

Виходячи з цього, основні вектори сталого розвитку багатофункціональних сільських територій повинні бути такі: розвиток конкурентного аграрного підприємництва, зокрема, нових сільськогосподарських напрямів виробництва; диференціація сільської економіки і розвиток несільськогосподарського виробництва; розвиток соціально-культурної, туристичної інфраструктури, народних промислів; розвиток сфери послуг; перетворення частини особистих селянських господарств на сучасні товарні ферми; розвиток дорадчої діяльності, створення кооперативів, кредитних спілок; розвиток інформаційно-аналітичної інфраструктури аграрного підприємництва; сприяння збереженню і розвитку культурних традицій села; захист довкілля і збереження природного середовища; підвищення якості життя у сільській місцевості, наближення побутових умов до міських; формування у сільській місцевості інститутів громадянського суспільства, що забезпечують захист економічних і соціальних інтересів різних верств сільського населення.

Виділення сільських територій в окремий об'єкт державної підтримки вимагає посилення організаційних аспектів регулювання їх розвитку на місцевому, регіональному і загальнодержавному рівнях і потребує кардинальних змін в управлінській діяльності, а саме її розбудови на принципах диференціації, децентралізації, самоврядності, солідарності, врахування загальнодержавних і місцевих інтересів [5, с.46]. При розбудові системи управління сільським розвитком необхідно враховувати європейський досвід, який поєднує два окремі підходи: розвиток «знизу», через ініціативу місцевих громад, та розвиток «згори», за спеціально визначеними програмами, фінансуванням та бюрократичною організацією [2, с. 65]. Використання досвіду дозволить наблизити вітчизняну політику розвитку сільських територій до європейських норм і вимог, що відповідає стратегічним завданням економічної політики нашої країни. Виходячи з аналізу європейської та світової практики в Україні необхідно: провести адміністративно-територіальну реформу, розширити функції аграрних міністерств питаннями розвитку сільських територій, створення Державний департамент розвитку сільської місцевості, а також міжвідомчий координаційний орган, який би узгоджував дії центральних органів виконавчої влади, що пов'язані з розвитком різних галузей і сфер у сільській місцевості, значно посилити роль та економічний потенціал місцевого самоврядування на селі.

Отже, ж бачимо, системна криза сільського господарства, сільських територій і селянства в Україні вимагають зміни сучасної аграрної політики. Новітня аграрна політика повинна мати стратегічний системний характер, соціальну спрямованість та відповідати принципам сталого розвитку. Об'єктом державного регулювання і державної підтримки повинно стати не стільки сільське господарство, скільки поліфункціональні

сільські території. Тільки збалансовано розвинуті сільські території забезпечуватимуть ефективне аграрне підприємництво, яке в свою чергу, сприятиме покращенню умов життя сільського населення, збереженню довкілля, забезпечення продовольчої безпеки.

Література

1. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [Текст] : журнал / Економіка України, НАН України. — К. : Преса України, 2007. — 95 с. — № 11. — ISSN-0131-775X.
2. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики [Текст] : журнал / Економіка України. — К. : Преса України, 2007. — 95 с. — № 4. — ISSN-0131-775X.
3. Онищенко О., Юрчишин В. Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики [Текст] : журнал / Економіка України, НАН України. — К. : Преса України, 2006. — 95 с. — № 1. — ISSN-0131-775X.
4. Павлов О. Парадигма сільського розвитку [Текст] : журнал / Економіка України, НАН України. — К. : Преса України, 2006. — 95 с. — № 7. — ISSN-0131-775X.
5. Прокопа І. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку [Текст] : журнал / Економіка України, НАН України. — К. : Преса України, 2007. — 95 с. — № 6. — ISSN-0131-775X.
6. Сільське господарство України в 2006 році [Текст] : статистичний щорічник. — К. : Держкомстат, 2007. — 230 с. — ISBN966-8459-06-7.

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ПРОБЛЕМИ НЕПЛАТЕЖІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Проаналізовано динаміку дебіторської і кредиторської заборгованості підприємств, показано причини неплатежів, серед яких нестабільність господарської нормативно-правової бази, нестійкість грошово-кредитної політики, значний податковий тиск, низький рівень ефективності виробництв. Виявлено негативну тенденцію, коли неплатежі ведуть до постійного недопокриття ціною продажу ціни виробництва.

Перехід економіки У країни до ринку виявив низку гострих проблем, до яких належить і проблема неплатежів. Від її вирішення значною мірою залежить майбутнє вітчизняної економіки та рівень добробуту українського народу.

Проблема неплатежів, витоки якої сягають 90-х років ХХ століття, нині стала однією з основних перешкод на шляху економічного зростання в Україні. По-перше, ускладнивши роботу значної частини вітчизняних підприємств, вона розповсюджується та охоплює усе більшу кількість секторів і галузей економіки країни, несе із собою збитки, втрату ліквідності, заморожування інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання (табл. 1.).

Таблиця 1
**Збиткові підприємства за видами економічної діяльності в Україні,
% до загальної кількості підприємств [1, с.57; 172, с.72]**

	1998	2000	2001	2003	2004	2005	2006
Всього	55	37,7	38,2	37,1	34,8	34,2	33,5
Промисловість	54	42,2	41,1	39,9	37,5	36,5	34,7
Сільське господарство	70	34,5	42,6	42,3	38,3	33,8	31,3
Транспорт і зв'язок	55	47,4	45,0	41,8	39,3	38,3	37,2
Фінансова діяльність	—	38,8	37,0	32,5	33,9	33,7	33,1

По-друге, неухильно зростає дебіторська і кредиторська заборгованість підприємств (табл. 2).

Таблиця 2
**Динаміка дебіторської і кредиторської заборгованості підприємств в Україні,
2000–2006 рр., млн. грн. [1, с.62]**

	2000	2003	2004	2005	2006
Дебіторська заборгованість	211998,1	353001,3	400203,8	421820,6	534038,3
Кредиторська заборгованість	305134,6	444691,3	513556	545105,9	661755,9

Як бачимо з табл. 2, за 2000–2006 рр. дебіторська заборгованість підприємств і організацій (крім банків і бюджетних установ) зросла у 2,5 рази і склала більше 534 млрд. грн., а кредиторська заборгованість збільшилась у 2,2 рази і на 01.01.2007 р. становила майже 662 млрд. грн. При цьому дебіторська і кредиторська заборгованість між підприємствами майже вся (97 %) була простроченою (табл. 3).

Такий високий рівень простроченості боргів свідчить про те, що багато підприємств є неплатоспроможними. Як наслідок цього, порушуються справи про банкрутство і, за нашими оцінками, 3–5 % підприємств щороку ліквідується за судовими рішеннями.

Крім того, неплатежі несуть в собі не тільки економічні, але й соціальні проблеми. Зростання заборгованості із заробітної плати, до бюджету та позабюджетних держфон-

Таблиця 3
Структура дебіторської і кредиторської заборгованості підприємств України, 2006 р. [1, с. 61]

	Заборгованість			
	дебіторська		кредиторська	
	Всього, %	у т. ч. прострочена	Всього, %	у т. ч. прострочена
Всього заборгованості	100,0	100,0	100,0	100,0
I. Між підприємствами України	92,8	17,2	90,0	97,5
за товари, роботи, послуги	47,8	55,3	45,5	56,4
за векселями	4,2	0,6	7,7	1,9
з бюджетом	5,2	1,9	3,7	8,4
із внутрішніх розрахунків	6,9	16,7	8,1	17,0
зі страхування	0,1	0,0	0,8	1,3
з оплати праці	—	—	1,3	12,0
інша заборгованість	28,7	22,7	22,9	12,0
II. Із суб'єктами господарської діяльності інших країн	7,2	2,8	10,0	2,5
у т. ч. з країнами СНД	1,7	1,6	2,9	1,0

дів підриває довіру населення до реформ, які здійснюються Урядом, загострює соціальну напругу в суспільстві.

При розкритті механізму утворення неплатежів необхідно відзначити, що неплатежі — це явище, яке носить взаємний характер та розповсюджується в економіці за принципом мультиплікації. Розмір мультиплікатора неплатежів залежить від розміру фонду споживання підприємств і від глибини зв'язків між галузями економіки та підприємствами-партнерами.

Аналіз показав, що між заборгованістю підприємств та такими макроекономічними показниками, як рівень інфляції, динаміка курсу національної валюти, валовий внутрішній продукт та обсяги промислового виробництва, існують певні взаємозв'язки. На їх основі встановлюється певні співвідношення між обсягами бартерних операцій, рівнем цін в економіці, обсягами національного виробництва, грошовою масою, швидкістю її обертання та зростанням заборгованості між підприємствами. Ці співвідношення і повинні стати предметом наукового аналізу з метою виявлення причин появи і шляхів подолання кризи неплатежів.

На наш погляд, нерідко саме недоліки державного регулювання економіки призводять до виникнення та поглиблення проблеми неплатежів, серед яких такі, як нестабільність господарської нормативно-правової бази, нестійкість грошово-кредитної політики, значний адміністративний та податковий тиск на діяльність суб'єктів господарювання та інші.

Необхідно наголосити на тому, що проблема неплатежів, крім власне неплатежів, включає до розгляду проблеми бартеру, взаємозаліків, поширення грошових сурогатів, недотримання строків оплати тощо.

Зростання обсягів кредиторської заборгованості відносно ВВП змушує нас розглядати платіжну проблему як одну з найсерйозніших загроз безпеці ринкових трансформацій в Україні, оскільки підштовхує державу до дій антиринкового характеру, створюючи загрозу протіканню трансформаційного процесу.

Ми стверджуємо, що неплатежі завдають значного негативного впливу на економічну політику держави. Виконання кредитною, бюджетно-фінансовою і податковою системами Їхніх функціональних обов'язків підміняється політикою витискання з підприємств «живих грошей». З огляду на те, що грошовий обіг обслуговує не більше третини господарського обороту, втрачається ефективність монетарних важелів еко-

мічного регулювання. Виникає низка чинників впливу на грошові та валютні ринки, непідконтрольних впливу Національного банку. Деформується інформаційна база монетарної політики: зростання заборгованості на тлі збільшення обсягів реалізованої продукції створює ілюзію зростання швидкості обігу грошової маси. Децентралізована емісія грошових сурогатів та розповсюдження бартеру означають втрату централізованого контролю над грошовим обігом, містять у собі передумови посилення суперечностей між центром і регіонами.

Між тим, останнім часом змінився сам статус впливовості неплатежів в українській економіці: вони стають все більшою перешкодою на шляху інвестиційних процесів, структурної перебудови, ефективного реформування відносин власності, перешкоджають відновленню довгострокового кредитування реального сектора, знижують конкурентоспроможність національної економіки тощо.

Наголошуємо, що неплатежі не створюють підстав для переходу від економічного зростання, яке базується на зовнішніх чинниках — експортному виробництві, до зростання, що спирається на збільшення споживчого та інвестиційного попиту на внутрішньому ринку. На нашу думку, причина незначних успіхів у подоланні проблеми неплатежів полягає у недооцінці її системної природи.

Аналіз показує, що низький рівень ефективності виробництв є першим у рейтингу причин неплатежів. Але, попри беззаперечні вади недосконалого управління підприємствами, збитковість українських підприємств носить здебільшого об'єктивно зумовлений характер. Брак інвестиційних ресурсів, недоступність кредитів не дозволяють здійснювати модернізацію виробництва. Цінові деформації привели до викривлення критеріїв ефективності. Адже в Україні темпи зростання цін на основні витратоутворювальні товари — продукцію паливної промисловості, електроенергетики, чорної металургії тощо — значно перевищують темпи зростання цін на товари кінцевого споживання. Між тим, неплатежі ведуть до постійного недопокриття ціною продажу ціни виробництва.

Нині небезпечними є дефіцит та деформація структури оборотних коштів підприємств, успадковані від періоду гіперінфляції та посилені наступними монетарними рестрикціями. В Україні ліквідна частка в оборотних коштах підприємств є незначною, а частка дебіторської заборгованості є дуже великою. Так, на 01.01.2007 р. частка грошових коштів у структурі оборотних активів становила 4,7 %, а дебіторська заборгованість — 59,3 % [1, с.61]. Внаслідок зростання кредиторської заборгованості підприємств відбувається порушення процесів перетворення товарного капіталу у грошовий, а отже, відбувається розрив ходу відтворення національного капіталу.

Не можна не бачити, що негативну роль відіграє й недоступність кредитних ресурсів для переважної більшості невеликих підприємств реального сектора економіки. У зв'язку з тим, що діяльність на конкурентних ринках потребує значної товарної складової у капіталі підприємства, то у ролі комерційного кредиту використовуються затримки платежів. Загальний стан товарного кредитування вітчизняної економіки відображенено у табл. 4.

Як видно з табл. 4, у 2000 р. товарне кредитування опосередковувало майже % реалізації випуску, а у 2005 р. — 2/5, тобто зменшилося з 74,0 % до 39,7 %, що свідчить про наявність низки позитивів:

- зростання можливостей для формування фінансових ресурсів підприємств за рахунок банківських (фінансових) кредитів;
- підвищення рівня повноти і своєчасності розрахунків;
- зростання прозорості взаємостосунків між ринковими агентами через зменшення розрахунків товарами;
- зниження транзакційних витрат.

Таблиця 4

**Товарні кредити в економіці України, 2000-2005 pp. [7, с. 483]
(на кінець року)**

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Випуск, у ринкових цінах	399701	484220	528624	630831	842055	1017565
Товарні кредити вітчизняним покупцям	142721	137577	145469	161623	177157	181203
Товарні кредити від вітчизняних постачальників	153302	154096	163901	191574	219967	222609
Товарні кредити, всього	296023	291673	309370	353197	397124	403812
Обсяги видів товарних кредитів до випуску, %						
Товарні кредити вітчизняним покупцям	35,7	28,4	27,5	25,6	21,0	17,8
Товарні кредити від вітчизняних постачальників	38,3	31,8	31,0	30,4	26,1	21,9
Товарні кредити, всього	74,0	60,2	58,2	56,0	47,1	39,7

Необхідно підкреслити, що нині товарні кредити покупцям становлять переважну частку дебіторської заборгованості, а товарні кредити від постачальників - переважну частку кредиторської заборгованості.

Таблиця 5

**Структура товарного кредитування покупців і постачальників, у 2000–2005 pp.
(на кінець року) [7, с. 481, 482]**

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Покупців, у % до випуску						
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги та за векселями	35,7	28,4	27,5	25,6	21,3	17,8
З неї: заборгованість покупців, строки погашення якої не настали	17,6	17,1	17,3	19,1	16,0	13,8
прострочена заборгованість покупців	18,1	11,3	10,2	6,5	5,3	4,0
Постачальників, у % до випуску						
Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги та за векселями	38,4	31,8	31,0	30,4	26,1	21,9
з неї: непрострочена	20,7	19,5	19,3	21,0	19,3	16,5
прострочена	17,7	12,3	11,7	9,4	6,8	5,4

Однак, за 2000–2005 pp. частка кредиторської і дебіторської заборгованості покупців і постачальників у обсягах реалізації випуску істотно зменшилася (табл. 5), що свідчить про значне покращення фінансового стану підприємств у роки економічного зростання та про зменшення відволікання грошових коштів підприємства з господарського обороту.

Незважаючи на те, що у відносному вираженні рівень оподаткування в Україні знаходиться майже на рівні загальноєвропейського, дефіцит ліквідної частки оборотних коштів веде у більшості випадків до неможливості сплати податків у повному обсязі. Фіiscalne вилучення коштів обумовлює зростання неплатежів іншим кредиторам.

На нашу думку, у макроекономічному розумінні проблему неплатежів слід розглядати як чинник, який певним чином компенсує розбіжність між реальними потребами

споживання та платоспроможним попитом в українській економіці. Стратегічне значення великої кількості товарів спонукає до їхнього безоплатного споживання. Найяскравіше це спостерігається у ПЕК, до якого сьогодні «змістилася» основна маса заборгованості в економіці. Оскільки це споживання відбувається в рамках наявного ВВП, слід, на наш погляд, говорити не про надмірне споживання, а про відсутність інструментів обслуговування процесу розподілу і споживання ВВП. Це дає підстави стверджувати, що проблема неплатежів має свої витоки в неадекватній грошово-кредитній політиці. Як засвідчують результати досліджень, наявна грошова маса в Україні навіть суттєво технічно неспроможна забезпечити повноцінний обіг валового національного продукту, а неплатежі виступають одним із вагомих чинників «набуття незаконних конкурентних переваг» [7, с. 489].

Необхідно підкреслити, що в роки економічного зростання нестабільність грошової одиниці для фізичних осіб була, як правило, нижчою порівняно із загальною нестабільністю. Це зумовлено особливостями економічної ситуації, коли гроші в економіці надходили переважно через валютний ринок і потрапляли насамперед на рахунки підприємств, у банківську систему, а пропозиція валюти перевищувала попит на неї, що створювало ревальваційну тенденцію. Необхідно передумовою цього була спроможність економіки, унаслідок її низької монетизації та наявності інституційних пустот, поглинати значний приріст грошової маси без істотних інфляційних ефектів (табл. 6).

Таблиця 6
Динаміка ВВП, реальних доходів населення і споживчих цін у 1996–2006 роках,
[1, с. 25, 63, 64]

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
ВВП, приріст у % до попереднього року	-10,0	-3	-1,9	-0,2	5,9	9,2	5,2	9,6	12,1	2,7	7,1
Монетарна база, приріст у % до грудня попереднього року	37,9	44,6	22,2	39	40	37,4	33,6	30,1	34,1	53,9	17,5
Грошова маса (M3), приріст у % до грудня попереднього року	35,1	33,9	25,2	40,5	45,4	42	41,8	46,5	32,4	54,3	34,5
Індекс споживчих цін, приріст у % до грудня попереднього року	39,7	10,1	20	19,2	25,8	6,1	-0,6	8,2	12,3	10,3	11,6

Без встановлення системних чинників масових неплатежів заходи, що вживаються, не лише мають поверховий характер, а й досить часто сприяють відтворенню цих чинників на розширеній основі. Зокрема, завдяки активним діям податкових органів, як це продемонстровано у 2008 р., заборгованість підприємств України перед бюджетом можна суттєво зменшити. Зате їхні борги перед іншими підприємствами можуть збільшитись істотно. Водночас, намагання перейти на стовідсоткові розрахунки в грошовій формі з бюджетом та підприємствами ПЕК, заходи з боротьби з бартерними взаємовідносинами можуть суттєво загальмували господарський оборот інших галузей.

На нашу думку, розв'язання проблеми неплатежів в Україні потребує вжиття заходів, які дозволили б поєднати подолання названих системних чинників неплатежів та її послаблення за мінімальних втрат для виробничого, інвестиційного, організаційного,

кадрового потенціалу національної економіки, економічної стабільноті та передумов економічного зростання. Важливо акцентувати, що, виходячи зі сказаного вище, стає зрозумілим, що вирішення проблеми неплатежів потребує зміни системних підходів до формування економічної політики та певної зміни її пріоритетів. В основу бюджетноподаткової, грошово-кредитної і валютної політики мають бути покладені підтримка плато-спроможного попиту, зростання заощаджень та інвестиційних ресурсів.

Ми дійшли висновку, що в Україні настав час, коли в політіці має відбутися перехід до економічного прагматизму в монетарній сфері: від застосування гривні як інструмента макроекономічної стабілізації до розгляду її як інструмента забезпечення господарського обороту. З метою узгодження дій усіх зацікавлених суб'єктів необхідно розробити державну програму сприяння зменшенню функцій національної валюти як засобу платежу, обігу, заощадження і розрахунків. Така програма повинна передбачати платіж-норозрахунковий механізм, спрямований на відновлення фінансових ресурсів і плато-спроможності підприємств, розширення внутрішнього попиту, усунення диспропорцій в матеріальних і фінансових умовах обороту капіталу та безумовне виконання економічними суб'єктами своїх платіжних зобов'язань.

Враховуючи значні обсяги валової заборгованості, доцільно провести кліринговий залік взаємних вимог і зобов'язань. Тісний зв'язок між галузями та технічна досконалість банківської системи свідчать про можливість його проведення на основі електронної мережі банківської системи із зачлененням одноденних кредитів. Можливе проведення такого заліку на рівні окремих регіонів з наступним перенесенням на загальнодержавний рівень. Повною мірою залік повинен стосуватися взаємної заборгованості підприємств і держави. Залік дасть можливість визначити підприємства — чисті дебітори, а його результати можна прийняти за точку відліку для розробки відповідної стратегії реструктуризації, порушення процедури банкрутства, державної підтримки підприємств тощо. Чисту кредиторську заборгованість установ, що фінансиються з бюджету, слід перетворити у державні дохідні цінні папери і передати кредиторам з можливістю сплати ними податків та інших бюджетних платежів.

Відомо, що проблема неплатежів в Україні виникла не сьогодні. По-перше, демонтаж економіки Радянського Союзу об'єктивно супроводжувався розривом господарських зв'язків, що суттєво порушив платіжну дисципліну і систему розрахунків між підприємствами.

По-друге, стрімка інфляція, яка була рекордною у 1993 р., привела до втрати контролю над грошовими потоками та кредитними ресурсами. Приборкання гіперінфляції супроводжувалося значними втратами для реального сектора. Жорстке обмеження грошової маси дозволило взяти під контроль інфляційні процеси, проте фінанси підприємств при цьому зазнали нищівного удару. Як результат цього, різко зросла заборгованість із зарплати.

По-третє, до розгортання механізмів наростання неплатежів докладається і держава: великі обсяги невідшкодованого податку на додану вартість; примусове кредитування бюджету власними коштами підприємців; заборгованість із виплати зарплати бюджетникам; заборгованість бюджетних підприємств і організацій за спожиті енергоресурси; заборгованість житлово-комунальним господарствам за субсидії, що надаються населенню; надмірний податковий тиск та жорсткий фіiscalний механізм, які унеможливлюють нормальну роботу підприємців.

Отже, неплатежі, незважаючи на певну частку об'єктивного компонента, передусім, є наслідком помилок влади в управлінні економічними процесами.

Незважаючи на конкретні стратегічні установки влади, більшість урядових програм щодо вирішення платіжної проблеми не були підкріплени реальними економічними

механізмами. Якщо підсумувати сказане вище, то сучасні чинники та умови виникнення проблеми неплатежів в Україні полягають у наступному.

По-перше, відсутність прозорої ринкової системи взаєморозрахунків між підприємствами, яка передбачає, передусім, фінансову та майнову відповіальність суб'єктів підприємництва за наслідки їхньої діяльності, аж до банкрутства. Це привело, з одного боку, до поширення бартерних операцій між товаровиробниками, систем взаємозаліків та списання боргів, використання інших негрошових засобів взаєморозрахунків, а з другого сприяло криміналізації та тінізації економіки.

По-друге, слабка розвиненість і недостатня ефективність вітчизняної кредитно-банківської системи та наявність високих ризиків, що виникають при кредитуванні — особливо довгостроковому — реального сектора економіки, обумовлюють недоступність банківських кредитів для значної кількості підприємств.

По-третє, відсутність ефективних механізмів залучення коштів громадян до інвестування у вітчизняну економіку — і це при тому, що майже половина готівкої гривні знаходиться на руках у населення.

Отже, розгляд проблеми неплатежів у вітчизняній економіці свідчить про її багатоплановість і багатовекторність, що потребує розробки і реалізації неординарних заходів та застосування нестандартних інструментів впливу на фінансово-грошові стосунки між суб'єктами господарювання.

Література

1. Статистичний щорічник України за 2006 рік [Текст]. — К. : Консультант, 2007. — 552 с.
2. *Андрієць В. С.* Дослідження основних сутнісних характеристик грошових потоків підприємства // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 28. — С. 167–171.
3. *Іванілов О. С., Смачило В. В., Дубровська Є. В.* Механізм управління дебіторською заборгованістю підприємства [Текст] // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — № 21. — С. 156–163.
4. *Поддерьогін А. М., Невмержицький Я. І.* Ефективність управління грошовими потоками підприємства [Текст] // ДУ. — 2007. — № 21. — С. 119–122.
5. *Білик М. Д., Надточій С. І.* Грошові потоки підприємств у мікро- та макроекономічному аспекті [Текст] // ДУ. — 2007. — № 36. — С. 135–138.
6. *Долінська Є. Б., Долінський Л. Б.* Оцінка ризику неплатежу в операціях фінансового лізингу з використанням теорії графів [Текст] // ДУ. — 2007. — № 10. — С. 121–125.
7. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України [Текст] / Т. З. Конкурентоспроможність української економіки / За ред. акад. НАНУ В. М. Гейця, акад. НАНУ В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАНУ Б. Є. Кваснюка. — К. : Фенікс, 2007. — 556 с.

Розділ 2.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТУРИЗМОЛОГІЇ

УДК 657.471.658.8

Максимець О. Б., Костецький О. М.

ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦІЇ КАЛЬКУЛЮВАННЯ СТРАВ, РОЗРАХУНКІВ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЙНИХ ЦІН ТА ФОРМУВАННЯ МЕНЮ

На основі використання інформаційних технологій розроблена комп’ютерна програма для розрахунку калькуляції страв, реалізаційних цін, яка має простий і зрозумілий інтерфейс, орієнтована на використання звичайної комп’ютерної техніки, легко налаштовується на специфіку конкретного підприємства, значно дешевша від відомих програм і в процесі використання не вимагає спеціальної підготовки користувача. За допомогою створеної програми автоматично розраховуються і можуть бути виведені на паперові носії стандарти калькуляційні і технологічні карти страв та список меню.

Для підприємств сфери громадського харчування облік є дуже специфічний, оскільки тут зосереджена низка виробничих процесів: заготівлі, виробництва, реалізації та організації споживання. Всі ці процеси супроводжуються значним переміщенням матеріальних цінностей і відповідним зростанням обсягу документації. Найбільш трудомісткою ділянкою обліку в громадському харчуванні є калькулювання вартості страв, складання калькуляційних та технологічних карток, яку доцільно автоматизувати.

Для автоматизації обліку і роботи об’єктів громадського харчування зазвичай застосовується високотехнологічне устаткування та спеціальне програмне забезпечення, вартість якого досить висока. Наприклад, вартість лише одного автоматизованого робочого місця для обліку в сфері громадського харчування за допомогою російської програми R-Keeper [1] становить — 2000–2500 USD без врахування вартості обладнання і його монтажу. Тому, саме через відсутність дешевого, простого у користуванні програмного за-забезпечення, навіть за наявності сучасної комп’ютерної техніки, низка підприємств громадського харчування використовує ручний спосіб калькулювання та розрахунків реалізаційних цін страв.

Процес калькулювання вартості та розрахунків відпускних цін страв базується на відповідній законодавчій та нормативній базі [3–6], яка повинна бути основою для створення програмного забезпечення, призначеного для автоматизації цієї ділянки обліку.

Для обліку на підприємствах громадського харчування, крім російського пакету програм R-Keeper, ще застосовують програму «Фуршет» [2] київської компанії «Альфа-софт», вартість якої також висока і становить 3–4 тис. грн. Також відома програма «Робоче місце менеджера» [7], яка призначена для обслуговування різноманітних видів діяльності, однак вона недостатньо пристосована для роботи в сфері громадського харчування.

Таким чином, на сьогодні відсутня комп’ютерна програма для обліку в сфері громадського харчування, зокрема для калькуляції страв, розрахунку їх реалізаційних цін та формування меню, яка була б проста в користуванні, доступна за вартістю для

малих підприємств, результативна в роботі, і яку можна було б реалізувати на звичайному комп'ютерному обладнанні.

В даній роботі пропонується ефективне вирішення цієї проблеми обліку в сфері громадського харчування шляхом створення програми «Калькуляція страв», яка має простий і зрозумілий інтерфейс, орієнтована на використання звичайної комп'ютерної техніки, легко налаштовується на специфіку конкретного підприємства, значно дешевша від відомих програм [1, 2] і не вимагає спеціальної підготовки користувача.

Розробка програми «Калькуляція страв» ґрунтуються на використанні законодавчої, нормативної бази та основних вимог до формування калькуляції страв [3–6] та типових форм документів «Калькуляційна картка» і «Технолого-гічна картка». Зокрема, методика розрахунків калькуляції та реалізаційних цін страв за допомогою програми «Калькуляція страв» базується на нормативних положеннях, згідно з якими об'єкти громадського харчування, калькулюючи страви і вироби власного виробництва, для визначення реалізаційної ціни керуються діючими Збірниками рецептур страв, кулінарних, кондитерських та інших виробів, включаючи сировину і продукти в калькуляцію продукції власного виробництва за вільними і регульованими роздрібними цінами, а реалізацію власної продукції проводять за цінами калькуляції. Для визначення реалізаційної ціни страв на кожну з них складаються калькуляційні картки, де наводиться перелік складових цієї страви, їх ціна і необхідна кількість. Калькуляція складається, як правило, на 100 порцій або на 1000 г., залежно на який вихід продукції розрахована рецептура у збірнику [8]. Якщо для деякої страви у ньому наведено кілька варіантів закладки сировини, то підприємство може вибрати один з них. У калькуляційній картці типової форми обов'язково повинні бути такі дані: назва підприємства; номер картки; назва і номер страви у збірнику рецептур, його рік видання; перелік продуктів і норми їх закладання. Вартість готової продукції визначається шляхом складання калькуляції на основі плану-меню, збірника рецептур та встановлених цін для кожного складового продукту страви. Ці основні положення було використано під час складання програми «Калькуляція страв».

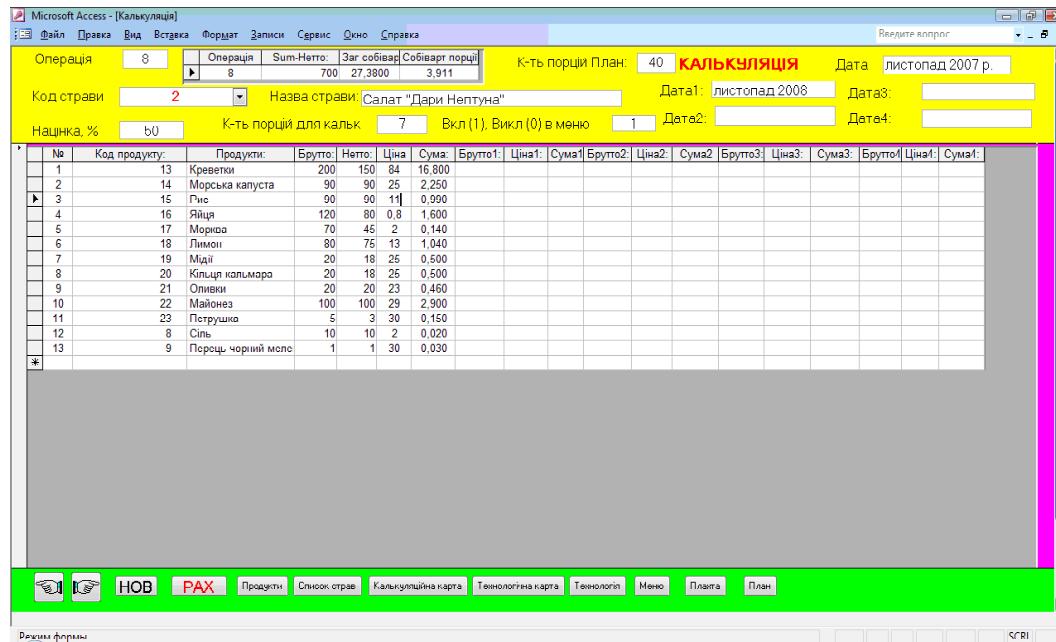


Рис. 1. Робоче табло програми «Калькуляція страв»

Коротко розглянемо порядок роботи з програмою «Калькуляція страв». Після запуску програми «Калькуляція страв» на екрані монітора автоматично відкривається робоче табло (рис.1), за допомогою якого користувач виконує повністю всі необхідні операції, що пов’язані з калькулюванням страв та отриманням звітних документів «Калькуляційна карта», «Технологічна карта» та «Меню».

Робоче табло програми умовно можна поділити на три основні частини: верхню, середню та нижню. У верхній частині заповнюється дата, націнка, кількість порцій, код страви та індекс включення в меню. У середній частині розміщена таблиця для формування складових продуктів страви, вигляд якої для зручності подібний до типової форми Калькуляційної картки. У нижній частині розташовані кнопки управління програмою.

Розпочинаючи роботу з програмою, рекомендується спочатку сформувати базу даних у вигляді списку страв та продуктів, хоча це можна зробити безпосередньо в процесі формування калькуляції. Для цього на робочому табло (рис. 1) треба натиснути кнопку Список страв або Продукти, відкриються відповідні форми, у які треба ввести потрібні дані. Кожній страві та продукту програма автоматично присвоює індивідуальний код, що дає можливість уникнути повторень у записах.

Далі приступаємо до формування складових страви згідно із збірником рецептур. У верхній частині робочого табло натискаємо на чорний трикутник у рядку Код страви, появляється список страв, внесених в базу даних, з якого вибираємо потрібну назву страви і вона автоматично записується у рядку Назва страви. У цій частині робочого табло також записуємо дату, кількість порцій страв та націнку.

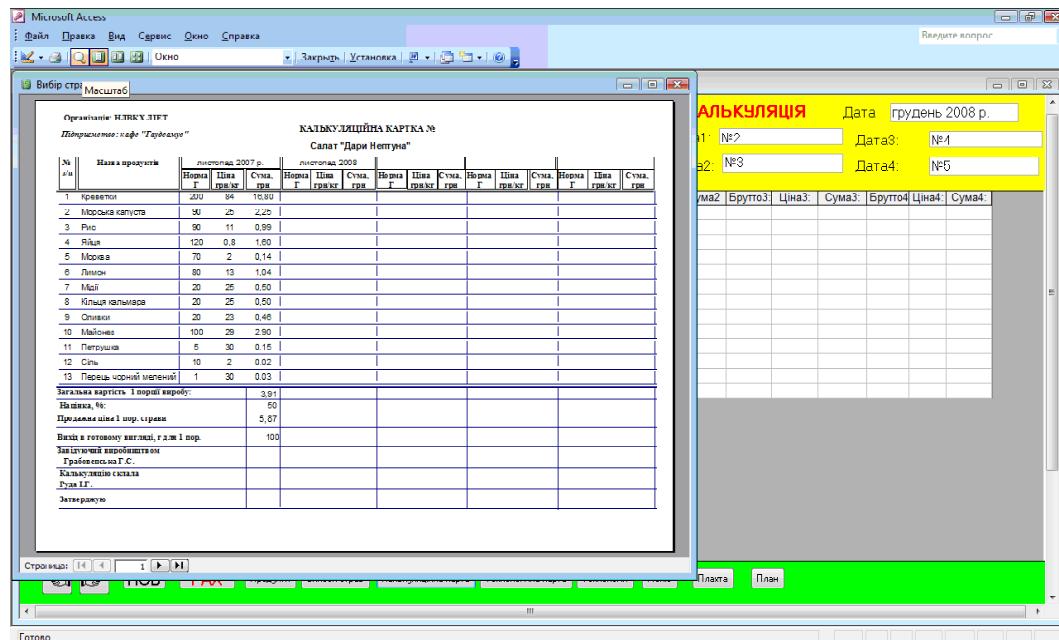


Рис. 2. Вигляд калькуляційної карти, сформованої програмою «Калькуляція страв»

Далі, у середній частині робочого табло, для вибраної страви, згідно із збірником рецептур, формуємо список складових продуктів у вигляді таблиці. Для цього натискаємо на чорний трикутник у стовпці таблиці Код продукту, появляється список продуктів, раніше внесених в базу даних, з якого вибираємо потрібну назву продукту, яка автоматично записується у стовпці Продукти. У графі таблиці Брутто і Нетто записуємо їх значення за допомогою клавіатури згідно із даними Збірника рецептів. Ціна продукту вводиться автоматично з бази даних, але програма дає можливість користувачеві коректувати її

значення. Значення в графі Сума в таблиці розраховується автоматично після натискання на кнопку РАХ. Розрахунки для першої складової страви завершено.

Після внесення всіх решти складових продуктів выбраної страви, результати роботи програми «Калькуляція страв» можна отримати у вигляді звітів. Для цього достатньо натиснути в нижній частині робочого табло одну із кнопок Калькуляційна карта (рис. 2), Технологічна карта або Технологія, вказати код страви і на екрані монітора з'явиться однайменний документ, який при необхідності можна надрукувати. Як видно з рис. 2, в документі Калькуляційна карта автоматично розраховується вартість страви, націнка і реалізаційна ціна.

Тепер розглянемо принцип формування меню за допомогою програми «Калькуляція страв». Тут враховано, що калькуляція може розраховуватися для довільної кількості страв, а лише деякі з них вибірково мають бути внесені у список меню. Для включення страв у список меню достатньо у верхній частині робочого табло у рядку з назвою «Вкл./Викл. в меню» змінити значення 0 на 1 та натиснути кнопку РАХ. Для отримання списку меню з можливістю його виведення на друк достатньо у нижній частині робочого табло натиснути кнопку з назвою Меню.

Розглянемо формування реалізаційних цін. Програма «Калькуляція страв» автоматично розраховує реалізаційну вартість страв, з врахуванням націнки та можливих змін цін продуктів. Остаточне рішення про встановлення ціни для кожного продукту приймає користувач. Після цього відбувається автоматичне перерахування калькуляцій страв. При цьому, калькуляція за попередній період зберігається в Калькуляційній карті, що дозволяє відслідковувати зміни калькуляції в динаміці. Вартість відпускних цін страв регулюється розміром націнки, яку дляожної страви користувач задає самостійно. Програма «Калькуляція страв» не допускає встановлення відпускних цін, нижчих за собівартість страв, вона автоматично знижує або підвищує відпускну ціну страви у відповідності із змінами цін складових продуктів. Такий режим роботи програми забезпечує можливість уникнення праці в збиток.

Таким чином, створена програма «Калькуляція страв», яка має простий і зрозумілий інтерфейс і може бути встановлена на найпростішому обладнанні, а робота з нею не вимагає спеціальної підготовки користувача.

Програма «Калькуляція страв» автоматизує робоче місце фахівця, який займається калькуляцією страв, встановленням розміру націнок, визначенням реалізаційних цін та формуванням меню. За допомогою цієї програми автоматично розраховуються і можуть бути виведені на паперові носії стандартні калькуляційні і технологічні карти страв та список меню.

Література

1. Автоматизация ресторанов — ресторанная система R-Keeper [Електронний ресурс] : Режим доступу: www.URL: <http://www.ucs.ru/info150.htm>
2. Програмний комплекс «Фуршет» [Електронний ресурс] : Режим доступу: www.URL: <http://www.dtkt.com.ua/show/4cid0288.html>.
3. Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», затверджений постановою Верховної Ради України від 01.06.2000 р. № 1776 із змінами та доповненнями.
4. Економіка [Текст] : методичні рекомендації з формування складу витрат та порядку їх планування у торговельній діяльності, затверджені наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 22.05.02 р. № 145.
5. Громадське харчування [Текст] : правила роботи закладів (підприємств) громадського харчування, затверджені наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 24.07.2002 р. № 219.

6. Громадське харчування [Текст] : положення про порядок формування і застосування цін в об'єктах громадського харчування споживчої кооперації України. Наказ № 200 від 27.12.1993, за станом на 26 березня 2007 року.

7. Костецький О. Комп'ютерна програма АРМ менеджера [Текст] : Вісник Львівського державного аграрного університету, збірник наукових статей, [Редколегія: Снітинський В. В. гол. ред та ін.]. — Економіка АПК 2006. — № 13. — С. 777–782.

8. Громадське харчування [Текст] : Збірник рецептур сіправ і кулінарних виробів для підприємств громадського харчування, затверджений наказом Мін-торгу СРСР від 12.12.80 р. № 310.

ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКОВОГО СТАНДАРТУ ЯК СКЛАДОВА ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ГОТЕЛЬНОГО І ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

Розглянуто шляхи та засоби підвищення професійних компетенцій студентів спеціальності «Туризм», «Туризм і готельна справа», спеціалізацій «Менеджмент готельного господарства і туризму», «Менеджмент готельного і ресторанного бізнесу» у процесі їх практичної підготовки. На основі аналізу нормативно-методологічної бази запропоновано структуру поведінкового стандарту, як складової практичної підготовки, розглянуто методи тестування.

Розвиток туристичної сфери України впродовж останніх років характеризується позитивною динамікою: зростають обсяги в'їзного (іноземного) та внутрішнього туризму, підвищується ефективність господарської діяльності підприємств та продуктивність праці. Надалі поступальність та інтенсивність розвитку буде залежати від комплексної та планомірної реалізації стратегії підтримки позитивного іміджу України, створення конкурентоспроможного українського туристичного продукту, запровадження європейських та міжнародних стандартів надання туристичних послуг. У зв'язку з цим, Державна служба туризму і курортів України у своєму аналітичному звіті про роботу у 2006 році, цілком логічно, визначила підготовку кадрів, — як стратегічний, пріоритет в розвитку вітчизняної сфери туризму [1].

Метою даної статті є дослідження шляхів та засобів підвищення професійних компетенцій студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», «спеціаліст» спеціальностей «Туризм», «Туризм і готельна справа», спеціалізацій «Менеджмент готельного господарства і туризму», «Менеджмент готельного і ресторанного бізнесу» у процесі ефективної практичної підготовки їх на вітчизняних і закордонних підприємствах готельно-туристичного бізнесу, як необхідної передумови їх конкурентоздатності на сучасному ринку праці.

Очевидно, що для нашої країни суттєві проблеми забезпечення туристичної галузі фахівцями різних рівнів кваліфікації, в першу чергу, пов'язані з тим, що в державі донедавна була відсутня будь-яка базова туристична підготовка та сталий практичний досвід організації сфери готельно-туристичних послуг. У вітчизняній сфері туризму переважно працювали кадри різних галузевих напрямів, які пройшли відповідну курсову перепідготовку. Перевага теоретичних знань лише підсилювала негативні наслідки в підготовці працівників і була головною причиною низького сервісу української інфраструктури туризму. На жаль, для вітчизняної туристичної індустрії нерідко і дотепер характерним є працівник, який багато знає, але мало що вміє [2, 3].

Запровадження в Україні з 2002 року фахової підготовки за напрямом 0504 «Туризм» призвело до зростання інтересу педагогів, науковців і практиків туризму до вивчення та аналізу широкі палітри теоретичних і практичних аспектів та проблем формування фахових компетенцій працівників готельно-туристичної сфери.

Питання підвищення якості підготовки фахівців стали предметом багатьох наукових досліджень в напрямку підвищення якості підготовки фахівців туристичної сфери, а саме: теоретичні і методологічні засади, зміст та оптимізація підготовки фахівців для готельно-туристичного бізнесу (Конох А. П., Пазенок В. С., Федорченко В. К., Фоменко Н.); закономірності та особливості в підготовці спеціалістів сфері туризму в Європі та світі (Мартинюк І., Сакун Л.В.); діагностика якості професійної освіти в сфері туризму (БілоненкоТ. А., Гринькевич О. С., Юнко М. М., Мацелюх А. В., Цехмінсьтрова Г.С); розвиток комунікативної компетенції у майбутніх фахівців готельного та туристич-

ного бізнесу (Сасімова В. В., Рибак-Гуляк О. Б.); проблем та перспектив практичної підготовки фахівців для туристичної сфери (Зайцева В. М., Толок В. О., Микітів Н. С.).

Аналіз наукових досліджень в галузі якості підготовки випускників вищих навчальних закладів з напряму «Туризм», результатів вивчення адаптації їх на ринку праці, власних пошуків та багаторічного практичного досвіду організаційно-методичного забезпечення практичної підготовки майбутніх фахівців туристичної індустрії, дають можливість відзначити, що основним завданням ВНЗ, що готують фахівців з даного напряму є приведення фахових компетенцій майбутніх фахівців у відповідність із сучасними ринковим вимогами до якості готельних та туристичних послуг.

Підтвердженням цього можуть бути результати моніторингу професійних знань та навиків менеджерів у сфері готельно-туристичного бізнесу, що був проведений у 2006 році викладачами Львівського інституту економіки і туризму за сприяння Львівської асоціації розвитку туризму, в яких зазначено, що переважна більшість опитаних представників бізнес-середовища пов'язують недоліки у професійному рівні свого персоналу, зокрема управлінських кадрів, із недостатнім рівнем практичної підготовки у вищих та професійних навчальних закладах [4].

Дбаючи про конкурентоспроможність наших випускників на ринку праці, на нашу думку, необхідно якомога повніше враховувати сучасні вимоги роботодавців готельно-туристичного бізнесу, знати стан та перспективи розвитку туризму в Україні і за її межами, працювати в напрямку адаптації системи практичної підготовки фахівців до принципів та змісту стандартів європейської освіти в контексті Болонського процесу, які орієнтують вищі навчальні заклади на кінцевий результат з тим, щоб знання і вміння випускників були застосовані і практично використані на користь усієї Європи [5]. Зростання відкритості нашого суспільства та розвиток міжнародних стосунків України, посилення процесів глобалізації збільшують потенційні можливості щодо працевлаштування молодих фахівців в багатьох країнах Європи та світу, в підприємствах транснаціональних готельних ланцюгів, що приходять на український ринок готельних та туристичних послуг.

На основі проведеного інтерв'ювання досвідчених менеджерів готельного та туристичного бізнесу можна відзначити, що однією з найголовніших проблем є нездовolenня потреб галузі у фахівцях нової формaciї. Керівники туристичних фірм та готельно-туристичних комплексів зазначають, що це повинні бути фахівці, що володіють широким світоглядом, вміють керувати колективом (тут не обійтись без знань організаційно-правових та організаційно-технологічних аспектів бізнесу). Вони повинні не тільки вміти застосувати на практиці нові технології та нові маркетингові розробки, але і мати особливе ставлення до клієнта, повинні бути готовими і вміти служити людям [3, 4]. Як свідчить практика, поки що це є найскладнішим, бо лежить у площині психофізіологічній та психологічній.

Таким чином, ми стоїмо перед необхідністю вдосконалення психолого-педагогічних умов для ефективного поєднання теоретичної та практичної компонент підготовки фахівців, в процесі підготовки їх для проходження всіх видів виробничих практик у вітчизняних та закордонних підприємствах готельного і туристичного бізнесу. Для цього, на нашу думку, в першу чергу необхідно сформувати у студентів відповідний поведінковий стандарт. Як відомо, поведінка — система взаємопов'язаних реакцій і дій людини у взаємодії з навколоишнім середовищем, це категорія, що означає сукупність дій і вчинків людини [6]. Поведінка людини — дістає оцінки (а значить містить складові) політичні, соціальні, професійні, моральні, естетичні та ін [7].

Ми впевнені що, поведінковий стандарт студента — майбутнього фахівця готельного та туристичного бізнесу — це, насамперед, оптимальне поєднання професійних компетенцій

з психологічними особливостями особистості студента, яке забезпечує задоволення сучасного рівня вимог щодо якості обслуговування та надання туристичних послуг.

Одним з головних, на нашу думку, аспектів формування поведінкового стандарту фахівця готельно-туристичної сфери — це визначення його нормативно-методологічної бази. На підставі вивчення структури та змісту відповідних стандартів освіти, сучасних методик та освітніх технологій, кваліфікаційних вимог і функцій фахівців сфери готельно-туристичного бізнесу [8], ми виділили ключові складові нормативно-методологічної бази формування поведінкового стандарту фахівця готельного та туристичного бізнесу (рис.1).

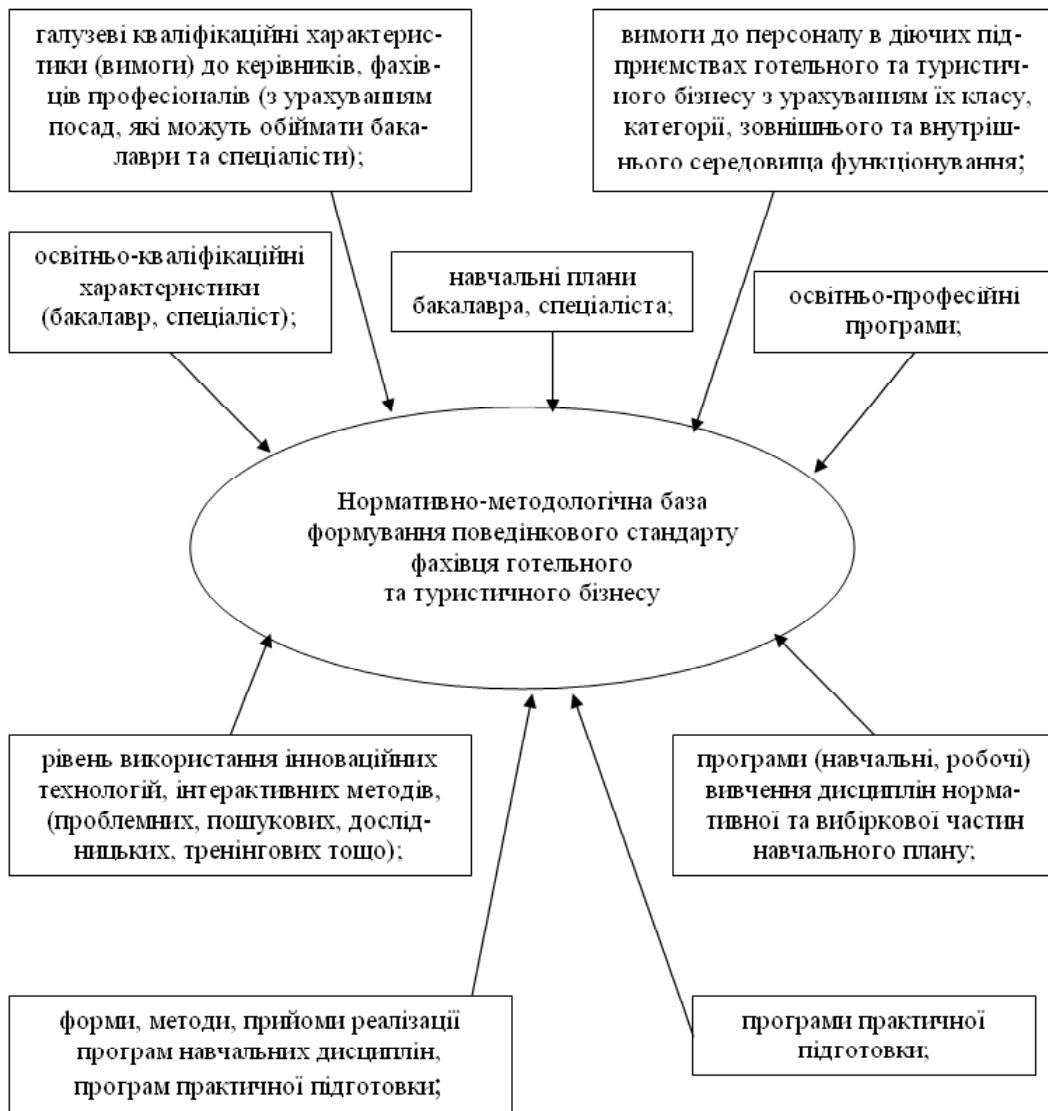


Рис. 1. Ключові складові нормативно-методологічної бази формування поведінкового стандарту фахівця готельного та туристичного бізнесу

Як бачимо, важливими складовими нормативно-методологічної бази є галузеві кваліфікаційні характеристики, які визначають вимоги до керівників, фахівців, спеціалістів, підприємств готельного та туристичного бізнесу, з врахуванням посад, які можуть обіймати бакалаври та спеціалісти за напрямами «Туризм», «Менеджмент», «Харчова інженерія».

рія»; освітньо-кваліфікаційні характеристики (бакалавр, магістр), які відображають цілі освітньої та професійної підготовки, доповнюють і конкретизують галузеві кваліфікаційні вимоги до соціально-виробничої діяльності випускника, визначають їх місце в структурі готельно-туристичного бізнесу, відображають соціальне замовлення на фахівця з урахуванням особливостей невиробничої сфери Західного регіону та Львівщини; освітньо-професійні програми, що визначають зміст навчання, вимоги до змісту, обсягу та рівня професійної підготовки відповідно до певної спеціальності, спеціалізації та кваліфікаційного рівня; навчальні плани, де визначено зміст, структуру та хронологію реалізації освітньо-професійних програм, форми контролю забезпечення формування професійних компетенцій (в тому числі поведінкового стандарту у студентів відповідно до їх фаху та освітньо-кваліфікаційного рівня); програми вивчення дисциплін нормативної та вибіркової частин навчального плану забезпечують чітке визначення змісту конкретних складових фахової компетенції. Також важливим є включення в структуру нормативної бази вимог до персоналу в діючих підприємствах готельного та туристичного бізнесу відповідно до їх освітньо-кваліфікаційного рівня, зовнішнього та внутрішнього середовища існування. Методологічна складова це, — насамперед, форми, методи, прийоми реалізації навчальних програм дисциплін та програм практичної підготовки, рівень використання інноваційних технологій, інтерактивних методів навчання (проблемних, пошукових, дослідницьких, тренінгових тощо).

Враховуючи, результати проведеного моніторингу [3], власних досліджень [9] та зміст складових нормативно-методологічної бази формування поведінкового стандарту фахівця готельного і туристичного бізнесу, можна визначити наступні компоненти його структури:

- вміння та навики застосовувати фахові знання під час виконання відповідних посадових інструкцій, вирішенні виробничих завдань та конкретних ситуацій при забезпеченні встановленого рівня якості послуг за вітчизняними та міжнародними стандартами;
- вміння використовувати системи інформаційних технологій;
- належне володіння мовами (державною, англійською, німецькою, французькою, мовами сусідніх країн: польською, російською, чеською, словацькою та ін.) для ділового спілкування та формування комунікативних компетенцій фахівця;
- забезпечення виконання вимог безпеки туризму (безпека туристів, безпека персоналу, екологічна безпека);
- знання та дотримання правил службової та професійної етики;
- знання та вміння дотримання вимог етикету:
- прийнятого в нашій державі;
- особливостей етикету держав і національностей туристів, які обслуговуються у відповідних підприємствах туристично-готельного бізнесу.
- іміджеві особливості фахівця готельного та туристичного бізнесу;
- знання та дотримання професійних правил поведінки, встановлених на конкретному підприємстві, що забезпечує створення туристичного продукту або його складових.

Відповідність знань, вмінь та навичок студентів цьому стандарту можна забезпечити в процесі їх підготовки до проходження виробничих практик на вітчизняних та закордонних підприємствах, а такі практики заплановані на старших курсах навчання.

Для визначення рівня сформованості поведінкового стандарту у студентів нами застосовуються різні форми контролю, але віддаємо перевагу тестуванню. У своїй практиці ми використовуємо різні за змістом методи тестування, що мають різну структуру та різні оціночні можливості (табл. 1).

Таблиця 1
Зміст методів тестування (тестових випробувань)

Метод	Структура (змістові елементи)	Оціночні можливості тестування
		3
Комплекс тестування ділових і професійних психологічних якостей	Набір питань, ситуацій, з яких студент має обрати одне із запропонованих тверджень або рішень, з якими він погоджується чи ні	Визначається готовність до управлінської діяльності, стиль управління, здатність до самооцінки, до ініціативи, пошуку нових шляхів тощо.
Застосування суто психологічних тестів	Набір питань, ситуацій	Визначається темперамент, світогляд
Застосування психологічних проективних тестів	Пропонується: — зробити малюнок; — скласти сюжет, розповідь на задану тему	Визначаються характерні риси особистості
Розбирання ділових паперів	Потрібно підготувати відповіді, прийняти (відхилити) рішення, опрацьовуючи добір службових документів, які відбивають характер повсякденної роботи за певною посадою	Завдання підбирають таким чином, щоб вони передбачали сувору інтерпретацію і кількісну оцінку, різні варіанти рішень і разом з тим містити єдине вірне з точки зору науки і практики. Час виконання завдань регламентують.
Інтерв'ювання	Студенту пропонується провести докладні співбесіди з кількома «претендентами на посади» й вирішити питання про їх прийом на роботу. В ході співбесіди ставиться завдання виявити досвід, кваліфікацію, біографію, риси характеру «претендентів»	В ролі «претендента» можуть виступати інші студенти, викладачі. Шеревірюється здатність правильно оцінювати й обирати кандидата на певну посаду, що є однією з найважливіших функцій менеджера. Розкриваються навики міжособистісного спілкування, здатність щодо слушних управлінських міркувань у ситуації наближеної до реальній.

На нашу думку, методи комплексу тестування ділових і професійних психологічних якостей, та особливо застосування суто психологічних тестів та психологічних проективних тестів, необхідно використовувати як на початку професійної підготовки, тобто на першому курсі, так і перед скеруванням студентів на практику. Такий підхід дасть змогу більш диференційовано, а значить, більш ефективно, будувати навчальний процес та забезпечувати цілеспрямовану практичну підготовку фахівців. Тестування за методами «розбирання ділових паперів» та «інтерв'ювання» ми проводимо перед виходом студентів на технологічну, фахову та переддипломну практику, що дозволить краще оцінити їх готовність до адаптації в умовах конкретного підприємства — бази практики чи стажування в тій, чи іншій країні та підготує випускників до випробувань у процесі працевлаштування.

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити висновок, що науково обґрунтовані підходи до формування поведінкового стандарту значно полегшать процеси адап-

тації студентів під час проходження усіх видів практики на вітчизняних та закордонних підприємствах готельного і туристичного бізнесу, піднімуть рівень якості їх практичної фахової підготовки, що в цілому сприятиме підвищенню фахових компетенцій та конкурентоспроможності випускників на ринку праці.

Якісне формування поведінкового стандарту за поданою вище структурою та змістом можливе за умови усвідомлення всіма учасниками навчально-виховного процесу своєї значимості та своїх завдань, що, на нашу думку, передбачає здійснення нових наукових досліджень з метою вивчення та узагальнення вимог роботодавців до фахівців забезпечення відповідності рівня їх практичної підготовки вимогам роботодавців; налагодження взаємовигідної співпраці між навчальним закладом та суб'єктами бізнес-середовища для створення належних умов відпрацювання програмних завдань різних видів практик; стажування (роботи) студентів в підприємствах туристичної галузі поза графіком виробничих практик.

Література

1. Аналітичний звіт про роботу Державної служби туризму і курортів у 2006 році [Текст] : // Ж. Новости турбизнеса, № 5 (79), 2007. — С. 8–13. — 4100 екз.
2. Зайцева В. М. Обґрунтування використання навчально-виробничого комплексу у підготовці фахівців сфери туризму [Текст] : / Зайцева В. М., Толок В. О. // Туризм в Україні: сучасний стан та пріоритети розвитку : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції : Львів 20–22 жовтня 2005 р. / М-во освіти і науки України, Львів. інс-т екон. і туризму. — Львів : ЛІЕТ, 2005. — С. 34–39.
3. Федорченко В. К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму [Текст] : монографія. — К. : Слово, 2004. — 138 с.
4. Гринькевич О. С. Моніторинг професійних знань та навиків менеджерів у сфері готельно-туристичного бізнесу [Текст] : / Гринькевич О. С., Юнко М. М., Мацелюх А. В. // Вісник Львівського інституту економіки і туризму: Збірник наукових статей. — Львів, 2007. — № 2. — С. 92–96. — 300 пр.
5. Болонський процес у фактах і документах (Сорбона–Болонья–Саламанка–Прага–Берлін) [Текст] : [Упорядники : Степко М. Ф. та ін.]. — Тернопіль: ТАНГ «Економічна думка», 2003. — 60 с. — 1000 екз.
6. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник [Текст] — К. : Либідь, 1997. — 374 с. — ISBN 966-06-0002-X.
7. Байлук С. І. Гостиничное хозяйство [Текст] — К. : ВИРА-Р, 2002. — 252 с. — 2000 екз. — ISBN 966-7808-12-6.
8. Михайліченко Г. І. Фахове забезпечення галузевих стандартів вищої освіти з напрямів «Менеджмент», «Туризм» [Текст] // Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи: Збірник наукових праць. — Київ : Тонар, 2007. — С. 199–205.
9. Микитів Н. С. Проблеми та перспективи практичної підготовки фахівців для туристичної сфери [Текст] // Психологіо-педагогічні проблеми удосконалення професійної підготовки фахівців сфери туризму в умовах неперервної освіти: Наукові записки Київського інституту туризму, економіки і права. — К. : НПЦ Перспектива, 2001. — С. 159–162. — ISBN 966-542-193-X.

УДК: 658.012.12

Костецький О. О.

МОДЕЛЬ РАННЬОЇ ДІАГНОСТИКИ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ НА ПРИКЛАДІ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Розроблено модель раннього виявлення кризових ситуацій, яка дає можливість вчасно зреагувати на виникнення проблемної ситуації і прийняти антикризові заходи, які не допустять суттєвого зниження прибутку підприємства. Показано, що ігнорування слабких сигналів цієї моделі може привести до кризової ситуації, що супроводжується суттєвим зменшенням прибутку підприємства, для виходу з якої потрібне застосування проактивного управління на основі використання закону У. Ешби, теореми Геделя та комплексу іновацій.

Слабкі ознаки кризової ситуації можуть зароджуватися навіть в період зростання доходу та прибутку для підприємства. Їх важко діагностувати ста-ндартними економіко-математичними методами. Тому розробка моделі для ранньої діагностики слабких сигналів кризових ситуацій і їх виявлення мають принципове значення для вчасного прийняття антикризових заходів і управлінських рішень.

Проблема виникнення і подолання кризових ситуацій розглядалася у низці робіт [1–4], однак вона недостатньо вивчена для туристичних підприємств, які порівняно чутливі до стабільності в державі чи регіоні. Також ще мало уваги приділялося [4–5] розробці моделей раннього виявлення ознак кризової ситуації.

Завданням даної роботи є розробка моделі «слабких сигналів» для ефективного виявлення ранніх ознак кризової ситуації в докризовий період, коли стандартні економічні показники для підприємства є досить високі, а їх прогноз на майбутні періоди є позитивним. При виявленні перших ознак кризових ситуацій підприємство вступає в так званий період вибору стандартних альтернатив. В залежності від варіантів вибору або ігнорування цих альтернатив в даній роботі проаналізовано можливі результати майбутньої діяльності підприємства.

За період 1–6 діяльність туристичного підприємства характеризується зростанням доходу та прибутку (рис.1). Дані кореляційно-регресійного аналізу прибутку у вигляді відомої лінійної функції:

$$Y=aX+b, \quad (1).$$

де a та b — параметри регресії, дають оптимістичний прогноз на майбутні періоди 7–8.

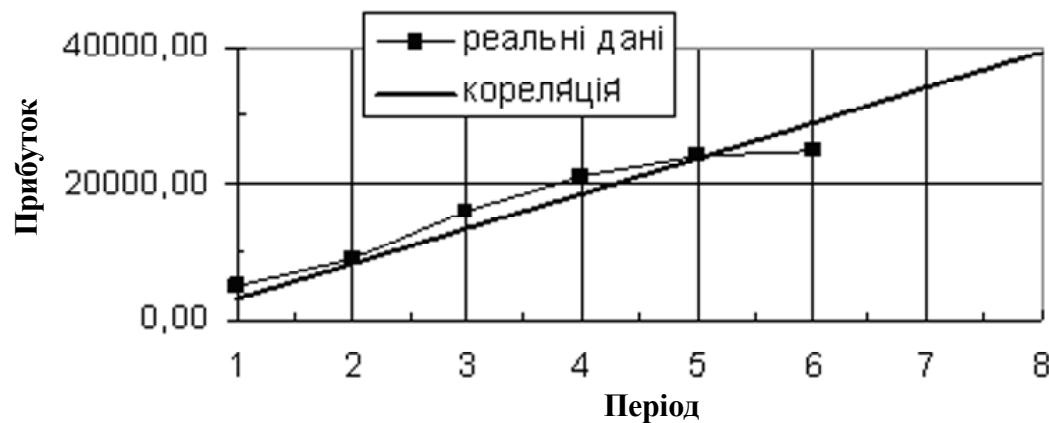


Рис. 1. Прибуток підприємства за період 1–6 і його прогнозування за допомогою кореляційно-регресійного аналізу для періоду 6–8

Для глибшого аналізу діяльності підприємства за цей період розробимо модель ранньої діагностики кризових ситуацій. Для цього введемо поняття — фактор ГСС, який будемо розраховувати як першу похідну від функції прибутку по часу:

$$GCC=dP/dt. \quad (2)$$

Побудувавши залежність фактора ГСС від періоду, бачимо (рис. 2), що вона є нелінійною. Для періоду 2 і 5 спостерігаються різкі зломи в ході кривої dP/dt в сторону зменшення, які є проявом ознак виникнення проблемної си-туації в діяльності підприємства. При цьому, період 5 збігається з початком фінансової нестабільності в країні і супроводжується зростанням собівартості туристичних послуг. Отже, ефективність запропонованої моделі генератора слабких сигналів у вигляді фактора ГСС підтверджується тим, що за період 1–6 фактор dP/dt двічі сигналізував про виникнення проблемної ситуації в той час, як дані кореляційно-регресійного аналізу давали позитивний прогноз.



Рис. 2. Перша похідна від функції прибутку по часу dP/dt .

Розглянемо прогноз діяльності підприємства на наступні періоди 6–14 для двох альтернативних випадків: з врахуванням результатів ранньої діагностики кризових ситуацій та її ігнорування.

Для первого випадку підприємством може бути застосована вчасна реакція на результати ранньої діагностики кризових ситуацій, що дає можливість застосувати проактивне антикризове управління, яке, як правило, зводиться до заходів, які спрямовані на зменшення собівартості туристичних послуг за рахунок скорочення необґрунтованих витрат, економії фонду заробітної плати і навіть звільнення працівників. Крім цього, підприємство може застосувати стратегію фінансової стабілізації, яка базується на принципі відсікання зайвих витрат. При цьому, якщо підприємство покращуватиме якість обслуговування і поступово нарощуватиме ціну на туристичний продукт, то, як показують розрахунки, воно залишиться прибутковим на майбутні періоди.

В іншому випадку розрахунками підтверджено, якщо підприємство проігнорує інформацію, отриману за допомогою моделі ГСС, і суттєво збільшуватиме вартість туристичних послуг у відповідності із зростанням їх собівартості, то неминуче відбу-

деться значне зменшення кількості споживачів та зниження прибутку настільки, що підприємство стане збитковим. Тоді ситуація вибору стандартних альтернатив перейде в проблемну ситуацію, а далі, якщо не прийматимуться суттєві заходи, виникне кризова ситуація, для подолання якої вже потрібно застосовувати реактивне антикризове управління, яке націлене на відновлення платоспроможності із використанням механізму фінансової організаційної реструктуризації.

Однак, в умовах загального економічного спаду, стандартні антикризові заходи можуть виявиться неефективними, тоді підприємству потрібно використати основний закон кібернетики — необхідної розмаїтості, сформульований У. Ешбі, для реалізації якого потрібно зменшити складність системи, на яку спрямоване управління, наприклад, шляхом її поділу на окремі самостійні групи туристичних маршрутів.

Крім цього, згідно з теоремою Геделя, для прийняття ефективних рішень необхідно вийти за межі замкнutoї системи, якою завжди є окрім підприємства, і застосувати зовнішню експертну допомогу. За її результатами підприємству було рекомендовано застосувати ефективні методи антикризового управління, наприклад, провести санацию, розпочати процес організаційної і фінансової реструктуризації та застосувати інновації.

В результаті санації та реструктуризації підприємством було проведено реорганізацію боргів без зміни юридичної особи і комплексну оптимізацію системи функціонування, відповідно до вимог зовнішнього оточення, та розроблено стратегію майбутнього розвитку.

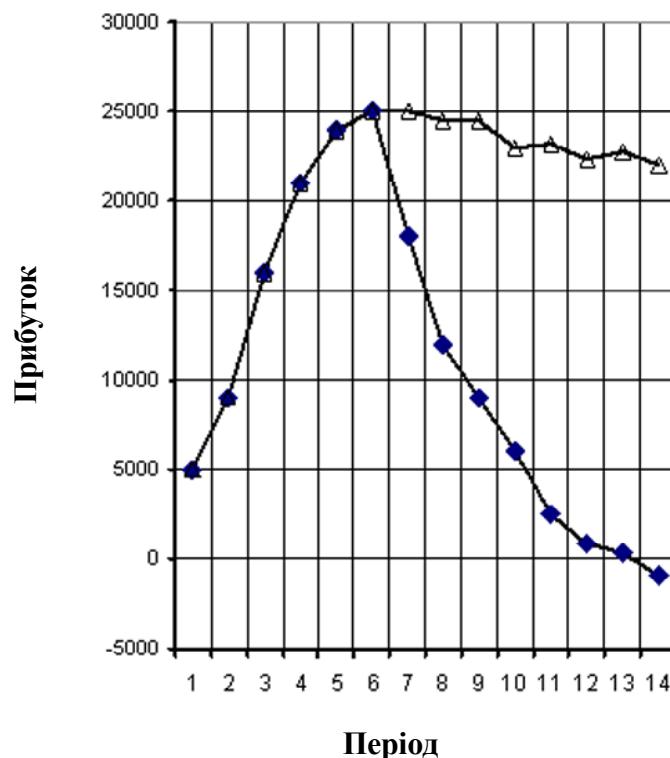


Рис. 3. Прибуток туристичного підприємства за період 1–14 після застосування (крива BD) і ігнорування (крива BC) моделі раннього виявлення кризових ситуацій

Підприємство застосувало комплекс інновацій, які є основним ключем до виходу з кризи. Прості інновації дозволяють перейти з кризової ситуації в проблемну, а потужні — від кризової ситуації до ситуації вибору стандартних альтернатив. Подолання економіч-

ної кризи через відновлення передкризової ситуації є помилковим. Інновації повинні бути спрямовані на просування в новий післякризовий світ.

Таким чином, показано, що використання розробленої моделі раннього виявлення кризових ситуацій дає можливість вчасно зреагувати на виникнення проблемної ситуації і прийняти стандартні антикризові заходи, які не допусťять суттєвого зниження прибутку підприємства. Ігнорування слабких сигналів цієї моделі може привести до кризової ситуації, що супроводжується суттєвим зменшенням прибутку підприємства, для виходу з якої потрібне застосування проактивного управління, закону У. Ешбі, теореми Геделя та комплексу інновацій.

Література

1. Толчев Ю. З. Механизмы финансовой реструктуризации убыточных предприятий [Текст] : Модели управления в рыночной экономике: Сб. науч. трудов / Общ. ред. и предисловие Ю. Г. Лысенко, Донецкий национальный университет. — Донецк : ДонНУ, 2003. — Спец. вып. — Том 1. — С. 187–196.
2. Толчев Ю. З. Модель диагностики маркетинго-ориентированной системы управления предприятием [Текст] : Новое в экономической кибернетике: Сб. науч. статей / Под общ. ред. Ю. Г. Лысенко; Донецкий национальный университет. — Донецк : ДонНУ, 2003. — № 2 (Управление маркетинговым потенциалом предприятия). — С. 130–138.
3. Липчук Н. Особливості та стратегії агротуристичного продукту [Текст] : Вісник Львівського державного аграрного університету; збірник наукових статей, [редкол. : Снітинський В. В. (гол. ред.) та ін.]. — Економіка АПК. — 2006. — № 13. — С. 528–531.
4. Гавука І., Синицький О. Вплив імовірнісних чинників на прибутковість аграрних підприємств [Текст] : Вісник Львівського державного аграрного університету; збірник наукових статей, [редкол. Снітинський В. В. (гол. ред.) та ін.]. — Економіка АПК. — 2006. — № 13. — С. 773–777.
5. Григорук П. М. Багатомірне економіко-статистичне моделювання [Текст] : навч. пос. — 1-ше вид. — Львів : «Новий світ–2000», 2006. — 147 с. — Бібліограф: С.145–146. — 60 пр. — ISBN 975-346-2384-43-1.

УДК 338.487.659.1

Стручок Н. М.

ОСОБЛИВОСТІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗА КОНЦЕПЦІЮ МАРКЕТИНГУ

У статті визначено ключові фактори конкурентоспроможності туристичної галузі за елементами сучасного маркетингу. Увагу зосереджено на позиціонуванні туристичного підприємства як складової конкурентоспроможності. Розглянуто ефект впливу кожної складової на результат діяльності підприємства.

Останнім часом спостерігається підвищений інтерес у дослідженнях різних аспектів проблеми підвищення конкурентоспроможності продукції на туристичному ринку. У науковій літературі можна зустріти безліч тлумачень конкурентоспроможності туристичної галузі, аналіз їх дає можливість зробити висновок про багатокритеріальність даного поняття. Нас буде цікавити поняття конкурентоспроможності туристичних підприємств з точки зору маркетингу.

Конкурентоспроможність туристичної галузі визначається наявністю у неї економічних, організаційних, технічних умов для формування, виробництва та збути туристичного продукту високої якості, що задовільняє потреби певної групи споживачів [1:88].

Ринкова ситуація дуже динамічна та рівень конкурентоспроможності доцільно розглядати з позицій потенційного, поточного, динамічного конкурентних статусів.

Статистична конкурентоспроможність характеризує конкурентні переваги туристичних підприємств на певну дату. Динамічна характеризує конкретні переваги туристичних підприємств за певний проміжок часу. Потенційна характеризує значну потенційну здатність підприємств витримувати конкуренцію порівняно з аналогічними підприємствами, в умовах конкурентного ринку.

Потенційна конкурентоспроможність визначається резервними можливостями підприємства щодо підвищення статусу. Така оцінка необхідна для обґрунтованого формування стратегії підприємства. Без неї вибрана стратегія може бути нереальною або занадто консервативною.

Визначення рівня поточної конкурентоспроможності допомагає виявити позицію підприємства на ринку та оцінити його конкурентні переваги.

Ступінь розвитку ринку, складність роботи на ньому багато в чому визначаються особливостями конкурентного середовища туристичної фірми. Як найбільш чутливий індикатор активності підприємства, вона визначає багато маркетингових характеристик: об'єм і умови продажу, ціни, методи реклами, стимулювання збути і т. д. Крім того, крізь призму взаємин між конкурентами найшвидше і найчіткіше виявляються зміни, що відбуваються на ринку, оскільки саме суперництво — основний двигун ринкових процесів.

На силу конкурентної боротьби у сфері туризму впливає безліч чинників, проте деякі з них повторюються частіше за інших. Розглянемо найбільш важливі.

1. Боротьба посилюється, коли число конкуруючих фірм збільшується і коли вони стають відносно порівнянні з погляду розмірів і можливостей. Кількість фірм — важливий чинник, оскільки більше число підприємств підвищує вірогідність нових стратегічних ініціатив. При цьому зменшується вплив яких-небудь окремих фірм на всіх інші.

Якщо фірми-суперники порівнянні за розмірами і можливостями, вони можуть конкурувати на приблизно рівних підставах. Якщо ж конкурувати стає для деяких підприємств важко, це свідчить про появу фірм-лідерів, а також про якийсь ступінь контролю ринку з їх боку.

2. Конкурентна боротьба посилюється тоді, коли попит на продукт росте поволі. На ринку, що швидко розширяється, суперництво послаблюється тим, що тут всім вистачає місця. Правда, щоб іти в ногу з ринком, що розвивається, фірми зазвичай використовують усі свої фінансові і управлінські ресурси, приділяючи набагато менше уваги переманюванню клієнтів від суперників. Коли зростання ринку сповільнюється, підприємства розпочинають боротьбу за ринкову частку. Це стимулює появу нових стратегічних ідей, маневрів і заходів, спрямованих на переманювання клієнтури конкурентів.

3. Конкуренція на туристському ринку посилюється у зв'язку з тим, що попит на туристичні послуги схильний до значних сезонних коливань. Тому фірми часто вдаються до використання знижок, поступок та інших тактичних дій, що мають на меті збільшення продажів.

4. Конкурентна боротьба посилюється, якщо туристичні продукти фірм недостатньо «диференційовані». Диференціація туристичного продукту сама по собі не є стимулюючим чинником конкуренції. Проте вона має можливість пожвавити (урізноманітнити) конкурентну боротьбу за допомогою пошуку нових шляхів підвищення якості туристичних послуг.

5. Суперництво зростає відповідно до розміру віддачі від успішних стратегічних маневрів. Чим більша віддача від стратегії, тим вища вірогідність того, що інші фірми будуть схильні приймати той же стратегічний маневр. Віддача істотно залежить від швидкості реакції конкурентів. Якщо очікується, що конкуренти реагуватимуть поволі або не реагуватимуть зовсім, фірма-ініціатор нових конкурентних стратегій може одержати перевагу в часі, який важко визначальний для суперників. Підприємства, що володіють об'єктивними даними про потенціал конкурентів, знаходяться у вигідній позиції, оскільки можуть правильно оцінити швидкість і саму реакцію суперників у відповідь. Такі знання й уміння є очевидною перевагою при оцінці потенційної віддачі від стратегічних ініціатив.

6. Конкуренція приймає гострий і непередбачуваний характер при збільшенні відмінностей між фірмами в сенсі їх стратегій, кадрового складу, загальних пріоритетів, ресурсів. Подібні відмінності збільшують вірогідність того, що окремі фірми будуть поводитися непередбачувано і приймати маркетингові стратегії, які приведуть до ринкової невизначеності. Наявність таких «чужаків» (звичайно це нові фірми на ринку) створює часом абсолютно нову ринкову ситуацію.

Розглянуті чинники і їх реальний прояв переконливо свідчать, що конкурентне середовище туристського підприємства, будучи частиною його маркетингового середовища, повинне бути предметом самостійного вивчення і оцінки. Сукупність суб'єктів ринку і їх відносин, що складаються в ході конкурентної боротьби і визначають інтенсивність конкуренції, є дуже важливий з практичного погляду напрям маркетингових досліджень.

Аналіз конкурентів і вироблення конкретних дій відносно головних суперників часто приносять навіть більше користі, ніж істотне реальне зростання на даному сегменті ринку. Знаючи сильні і слабкі сторони конкурентів, можна оцінити їх потенціал, цілі, справжню і майбутню стратегії. Це дозволить стратегічно точно зорієнтуватися на те, де конкурент слабший. Таким чином, підприємство може розширити власні переваги в конкурентній боротьбі.

Практично всі видатні маркетингові успіхи фірм ґрунтуються на використанні власних кращих сил проти слабких місць конкурентів. Зробити це вдається лише при добре налагодженій системі їх дослідження. Така система забезпечує туристичному підприємству ряд переваг.

Система маркетингових досліджень конкурентів дає туристичному підприємству можливість:

- повніше оцінити перспективи ринкового успіху, знаючи про діяльність конкурентів;
- легше визначати пріоритети;
- швидше реагувати на дії конкурентів;
- виробляти стратегію максимально можливої нейтралізації сильних сторін конкурентів;
- підвищувати конкурентоспроможність і ефективність підприємства в цілому;

Оцінка стану конкурентної боротьби ускладнюється тим, що надзвичайно важко проводити аналіз діяльності всіх конкурентів, що працюють на ринку. Тому виділяються дві стратегічні групи конкурентів: прямі і потенційні [3:162].

Прямі конкуренти — це підприємства, які у минулому і сьогодні виступали і виступають як такі.

Серед потенційних конкурентів розрізняють:

- підприємства, які розширяють коло пропонованих послуг, удосконалюють продуктову стратегію для того, щоб краще задовольняти потреби клієнтів і в результаті стають прямими конкурентами;
- нові фірми, які вступають в конкурентну боротьбу.

Ідея стратегічних груп допомагає зробити процес аналізу конкуренції більш керованим. Так, різні конкуренти повинні бути піддані аналізу з різним рівнем глибини. Ті, які надають або могли б зробити істотний вплив на діяльність фірми, досліджуються особливо ретельно. Проте, як вже наголошувалося, потенційні «новачки» на ринку часто несуть не меншу загрозу, ніж прямі конкуренти.

При вивченні конкурентоспроможності продукту необхідно обрати атрибути, на основі яких проводиться порівняння. Якщо мова йде про тур, атрибутами можуть виступати його функціональні складові та споживчі властивості, тобто все те, що визначає в очах споживача конкурентну позицію даного товару. По кожному з обраних атрибутів за допомогою багатовимірного шкаловання оцінюються позиції турпродукту пріоритетних конкурентів [2: 79].

Таблиця 1

**Бланк оцінки конкурентоспроможності туру фірми
відносно пріоритетних конкурентів**

№	Споживчі характеристики туру	Наша фірма	Конкурент А	Конкурент Б	Конкурент В
1	Надійність (відповідність інформації)				
2	Цілісність				
3	Відповідність меті подорожі				
4	Гнучкість				
5	Цікавість				
6	Корисність				
7	Простота				
8	Ефективність				

Якщо атрибут не може бути оцінений за допомогою кількісних показників, можливе застосування якісних шкал вимірювання, побудованих за принципом «краще–гірше», «більше–менше» з введеним проміжком градацій.

Для того, щоб підвищувати дієздатність туристичного продукту необхідно аналізувати такий маркетинговий захід, як позиціонування турпродукту.

Ринкове позиціонування за сучасних умов є одним з найефективніших методів боротьби на туристичному ринку. Вдала реалізація ринкового позиціонування вимагає застосування релевантних стратегій, які б дозволили чітко розмістити товар компанії на ринку та у свідомості цільових споживачів.

Завдання позиціонування — вибір атрибутив та переваг турпродукту, які б забезпечили конкурентоспроможність на ринку. Основною проблемою позиціонування є вибір чинників, що визначають положення турпродукту та виділяє його серед конкурентів. Саме тому провідні туристичні держави витрачають значні кошти на формування іміджу власної країни, використовуючи як традиційну рекламу, так і міжнародні культурні, спортивні, науково-технічні, економічні і політичні заходи.

Туристичні підприємства можуть використовувати декілька альтернативних підходів до позиціонування [3:189]:

- позиціонування за специфічною властивістю (наприклад, низьким цінам);
- позиціонування за вигодами для споживача або потребами, які задовольняє туристський продукт;
- позиціонування за споживачем, що полягає у виділенні продукту як найбільш оптимального для певної групи споживачів;
- позиціонування за співвідношенням ціна/якість;
- позиціонування за конкурентом, коли продукт позиціонується відносно відомого або передбачуваного конкурента;
- позиціонування за іміджем фірми, яке повинне передати особливу, відмітну інформацію про головні переваги і позицію пропонованого продукту.

Позиціонування повинно базуватися на тих відмітних особливостях продукту, які представляють істотний інтерес для споживача. Та або інша відмітна особливість заслуговує уваги при позиціонуванні в тій мірі, в якій вона володіє наступними властивостями:

- важливості — відмінність приносить високо оцінювану вигоду споживачам;
- неповторності — конкуренти не пропонують дану відмінність або фірма може представляти його яскравіше;
- довідності — відмінність можна показати, вона видима для клієнта;
- доступності — споживачі повинні бути в змозі дозволити собі заплатити за дану відмітну особливість;
- захищеності — конкурентам складно перейняти або скопіювати відмінність;
- наочності — сенс відмітної особливості може бути легко доведений до споживачів і є для них очевидним.

Припустимо, що туристичному підприємству пощастило настільки, що воно виявило у себе декілька потенційних відмітних особливостей. В цьому випадку необхідно вибрати ті з них, на яких будуватиметься стратегія позиціонування. Виникає питання: скільки відмітних особливостей необхідно використовувати при позиціонуванні? Однозначної відповіді на цього теорія і практика маркетингу не дає.

Тим часом багато фахівців вважають, що підприємству слід зосередити свої зусилля на підтримці тільки однієї відмітної особливості продукту. Найважливіші з таких особливостей — «якнайкраща якість», «якнайкраще обслуговування», «найнижча ціна», «найбільш висока цінність». Підприємство, що наполегливо працює над досягненням якої-небудь однієї з цих особливостей і що постійно утримує її, швидше за все знайде хорошу репутацію і асоціюватиметься у свідомості споживачів із цією позицією.

Інші фахівці з маркетингу вважають, що туристичним фірмам слід позиціонувати себе відразу за декількома відмітними особливостями. Проте зі збільшенням числа проголошуваних підприємством відмітних особливостей воно ризикує втратити довіру споживачів.

Відомі чотири основні помилки, пов'язані з позиціонуванням продукту [4:79]:

- поверхневе позиціонування — відсутність якої-небудь чітко позначеної позиції;
- однобоке позиціонування — створення у споживачів дуже вузького уявлення про фірму і пропоновані нею продукти;
- непристойне позиціонування — спроба створити у споживачів перебільшене уявлення про фірму і її продукти;
- неоднозначне позиціонування — створення у споживачів заплутаного уявлення про фірму і її продукти.

Для того, щоб вибрана позиція працювала, вона повинна стати надбанням споживачів. Тому після того, як позиція вибрана, слід довести позицію до відома споживачів. Всі зусилля підприємства в рамках комплексу маркетингу повинні бути направлені на реалізацію стратегії позиціонування. Наприклад, якщо фірма вирішила перевершити конкурентів по рівню обслуговування, необхідно скласти програми навчання персоналу, мотивувати співробітників, а також здійснювати рекламу, яка підтверджує перевагу такого обслуговування.

Все це в комплексі дозволить більш обґрунтовано підійти до питань розробки стратегії з метою досягнення конкурентних переваг, що враховують конкурентний статус підприємства і особливості його ринкового оточення.

Література

1. Забалдіна Ю. Б. Маркетинг туристичних підприємств [Текст] : навч. посіб. / Ю. Б. Забалдіна. — Київ : Музична Україна, 2002. — 196 с. — Бібліогр. : с.193–195. — 700 пр. — ISBN 966-7849-03-01.
2. Кифяк В. Д. Організація туристичної діяльності в Україні. [Текст] : навч. посіб. / В. Д. Кифяк. — Чернівці : Книги–XXI, 2003. — 300 с. — Бібліогр. : с. 294–297. — 500 пр. — ISBN 966-8029-31-03.
3. Правик Ю. М. Маркетинг туризму: підручник. [Текст] : Підручник / Ю. М. Правик. — К. : Знання, 2008. — 303 с. : іл., предм. покажч. — ISBN 978-966-346-490-9.
4. Шульгіна Л. М. Маркетинг підприємств туристичного бізнесу [Текст] /Л. М. Шульгіна. — К : Київ. нац. торг.-економ. у-т, 2005. — 597 с. — ISBN 966-629-193-2596.
5. Метеленко Н. Г. Проблеми та методи визначення рівня конкурентоспроможності підприємств [Текст] // Держава та регіони. — 2007. — № 1. — С. 224–228. — ISSN 1817-1161.

УДК 338.48 (477.83)

Надич М. М., Біль М. М.

**СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ
РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ**

У даній статті проведено аналіз реалізації регіональної туристичної політики у Львівській області через основні її складові — нормативно-правові документи, фінансово-кредитну, податкову, інвестиційну, інноваційну, промоційну політики, різні форми міжнародного співробітництва тощо. Проаналізовано сучасний стан розвитку туристичної галузі у регіоні та визначено основні проблеми, які гальмують цей розвиток.

Туризм цілком справедливо виступає стратегічною сферою регіонального розвитку Львівської області, що регламентовано у низці нормативно-правових документів. Так, у Державній Стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року одним з пріоритетних напрямів розвитку Львівської області до 2015 року є розвиток курортно-рекреаційної сфери [1]. У Стратегії розвитку Львівщини до 2015 року однією з стратегічних цілей визначено розвиток Львівської області як регіону чистого і привабливого навколошнього середовища, культури, туризму і рекреації (стратегічна ціль № 4) [2, с. 21–25].

Львівська область володіє величезним туристично-рекреаційним потенціалом, який формують вигідне геополітичне положення (область займає прикордонне положення), багата історико-культурна спадщина, унікальність ландшафтів, різноманітність флори і фауни, поєднання кліматичних характеристик, що мають лікувально-терапевтичний ефект, етнічна самобутність місцевих мешканців. Львівщина належить до регіонів з найвищою територіальною концентрацією рекреаційних ресурсів. Потенціал природних рекреаційних ресурсів у області становить 14,3 при середньому показнику в Україні 9,5 [3, с. 83]. Водночас, ефективність використання туристично-рекреаційного потенціалу регіону є вкрай низькою, про що свідчать розрахунки згідно даних Державної Служби туризму і курортів. Так, на території області діє трохи більше 4 % активних суб'єктів туристичної діяльності, які володіють ліцензією від загальної кількості ліцензіатів в Україні, при цьому кількість туристів, яким були надані туристичні послуги, становить менше 3 % усіх туристів, що були в Україні (згідно офіційних статистичних даних) [4]. Найдієвішим способом покращення існуючої ситуації є ефективна регіональна туристична політика, яка в умовах децентралізації та деконцентрації державної влади та підготовки регіону до Чемпіонату Європи з футболу Євро-2012 набуває особливої важливості.

Дослідження особливостей реалізації регіональної туристичної політики в Україні сьогодні мають вибірковий характер та не відображають специфіку її реалізації в окремих регіонах. Окремі аспекти регіональної політики як такої досліджували у своїх працях такі вітчизняні вчені, як О. Братута, В. Василенко, З. Герасимчук, М. Долішній, О. Дъомін, С. Злупко, М. Пітолич, В. Сімонова, Л. Федулова, Л. Чернюк, В. Шинкар та інші. Механізм реалізації державної політики в туристичній галузі на загальнодержавному та регіональному рівнях вивчали такі вчені, як Ю. Алєксєєва, М. Бойко, М. Борущак, В. Герасименко, Л. Давиденко, В. Кравців, В. Мацола [3], О. Музиченко-Козловська, В. Полюга, Є.В. Яковенко [9] та інші. Водночас згадані теоретико-методологічні напрацювання потребують подальшої оцінки з метою виділення основних інструментів (складових) регіональної туристичної політики та особливостей її реалізації на конкретній території (у даному дослідженні — Львівській області).

Метою статті є визначення особливостей реалізації регіональної туристичної політики у Львівській області. У даному контексті важливо:

- визначити зміст регіональної туристичної політики як такої;
- виділити основні складові (інструменти) регіональної туристичної політики з подальшою їх оцінкою та сферами впливу;
- проаналізувати сучасний стан розвитку туристичної галузі у Львівській області;
- визначити основні проблеми розвитку туристичної галузі в регіоні.

Під регіональною туристичною політикою розуміємо практичну діяльність відповідних структур (державних, приватних чи громадських) щодо реалізації методів та форм державного управління з метою досягнення визначених стратегічних завдань розвитку регіону.

Метою регіональної туристичної політики є створення сприятливих умов розвитку туристичної галузі в регіоні для позитивного впливу туризму на загальний соціально-економічний стан території і, як наслідок, формування конкурентоспроможної регіональної економіки.

Регіональна туристична політика повинна взаємоузгоджуватися з туристичною політикою, яка реалізується на інших рівнях, а саме з загальнодержавною туристичною політикою, туристичною політикою в регіонах, а також політикою окремих суб'єктів туристичної діяльності і громадських структур, та реалізовуватись відповідно до чинної нормативно-правової бази в Україні, у тому числі тих документів, які регламентують державне управління на регіональному рівні, а саме: Концепції державної регіональної політики, затвердженої Указом Президента України від 25 травня 2001 року № 341/2001; Державної Стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 року № 1001; Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 року № 2850-IV; Закону України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР; Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року № 586-XIV; Концепції адміністративної реформи в Україні, затвердженої Указом Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98 та інших.

З метою оцінки ефективності реалізації регіональної туристичної політики на визначеній території важливо проаналізувати поточний стан розвитку галузі та її динамічні зрушення. Сучасний стан розвитку туризму у Львівській області є неоднозначним. Упродовж 2007 року область відвідало 9,5 тис. іноземних туристів та 49,5 тис. громадян України, які були обслуговані туристичними фірмами (подорож мала організований характер), що свідчить про суттєве переважання обсягів внутрішнього туризму. За кордон подорожувало за путівками туристичних фірм 58,2 тис. жителів області (2,21 % від усього населення регіону), що на 48,7 тис. осіб переважає обсяги в ізного (іноземного туризму) (рис. 1). Натомість спостерігались значні обсяги неорганізованого (стихійного) туризму, через що фактична кількість обсягів в ізного та виїзного туристичних потоків є значно вищою.

Регіональна туристична політика реалізується через нормативно-правові акти, стандартизацію, сертифікацію, ліцензування, фінансово-кредитну, інвестиційну (у тому числі державні майнові права), податкову, бюджету, валютну, цінову, структурну політику, державні замовлення та закупівлі, інноваційну, кадрову, освітню, промоційну, соціальну, інформаційну політики, політику охорони навколошнього природного середовища та історико-культурної спадщини, митну політику, міжрегіональне, транскордонне та міжнародне співробітництво. Розглянемо окремі складові регіональної туристичної політики в контексті їх реалізації у Львівській області.

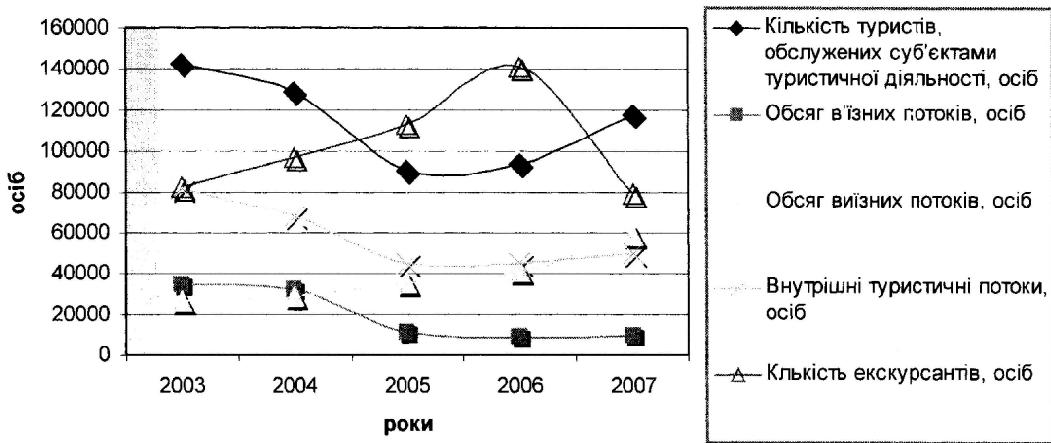


Рис. 1. Туристичні потоки у Львівській області (2003–2007 рр.) [5]

Нормативно-правовими документами, що регулюють туристичну галузь у регіоні та мають сuto внутрірегіональний характер, є: «Стратегія розвитку Львівщини до 2015 року»; «Концепція розвитку санаторно-курортної сфери, туризму і відпочинку у Львівській області»; «Комплексна програма розвитку фізичної культури та спорту у Львівській області на 2007–2011 роки»; «Регіональна програма розбудови сфери охорони культурної спадщини Львівської області на 2007–2012 роки»; «Програма розвитку сільського зеленого туризму в гірських населених пунктах Львівської області у 2008–2009 роках»; «Програма соціально-економічного та культурного розвитку Львівської області на поточний рік» та інші. До 2007 року в регіоні діяла «Програма розвитку санаторно-курортної сфери, туризму і відпочинку у Львівській області на 2003–2007 роки», розроблена Інститутом регіональних досліджень Національної академії наук України спільно з Львівською обласною державною адміністрацією. На даний період відповідна програма відсутня, що свідчить про недоліки у нормативно-правовому забезпеченні реалізації регіональної туристичної політики.

Стандартизація як один з інструментів регіональної туристичної політики передбачає визначення основних нормативних параметрів стосовно туристичної діяльності, регламентованих згідно Системи національних стандартів України. Такими стандартами виступають: ДСТУ 4268:2003 «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги»; ДСТУ 4527:2006 «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення»; ДСТУ 4269:2003 «Послуги туристичні. Класифікація готелів»; ДСТУ 4281:2004 «Заклади ресторанного господарства. Класифікація»; ДСТУ 3862-99 «Ресторанне господарство. Терміни та визначення». На даний момент Державна служба туризму і курортів розробляє державний стандарт «Надання послуг туристичних з маркування та знакування туристичних маршрутів», який планується запровадити у 2009 році.

Сертифікація і категоризація здійснюється стосовно окремих об'єктів туристичної галузі, зокрема закладів розміщення і харчування відповідно до «Правил обов'язкової сертифікації готельних послуг» та «Правил обов'язкової сертифікації послуг харчування», затверджених Наказом Державного комітету по стандартизації метрології та сертифікації України. Категоризація готелів дозволяє туристу визначити рівень якості пропонованих готельних послуг, їх асортимент та вартість. У 2007 році кількість категоризованих готелів у Львівській області становила 30 одиниць, з них 1 — однозірковий, 6 — двозіркових, 18 — трьохзіркових, 5 — чотирьохзіркових.

Ліцензування є необхідною умовою державного контролю за туристичною діяльністю та здійснюється з метою створення рівних можливостей суб'єктам підприєм-

ництва та забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян, захисту навколошнього природного середовища та підвищення рівня туристичного обслуговування. Видачу ліцензій на здіслення туроператорської діяльності здієснює Державна служба туризму і курортів (сектор ліцензування управління правової та ліцензійної політики), турагентської — обласна державна адміністрація. Ліцензійні умови провадження туроператорської та турагентської діяльності передбачають низку вимог до суб'єктів туристичної діяльності, серед яких: організаційні вимоги; вимоги до службового приміщення; кваліфікаційні вимоги до кадрового складу персоналу; вимоги до фінансового забезпечення відповідальності; вимоги до укладання договорів; вимоги до забезпечення страхового захисту туристів; вимоги до інформаційно-рекламної діяльності та інші [6]. Загалом у 2008 році ліцензіями на туристичну діяльність у Львівській області володіли 244 суб'єкти підприємницької діяльності, з них — 146 турагентів, 88 туроператорів та 10 туроператорів внутрішнього туризму. Суб'єкти туристичної діяльності Львівської області у 2007 році обслужили 117,2 тис. туристів та 79,3 тис. екскурсантів. Обсяг наданих послуг становив 123 685,5 тис. грн. (витрати одного туриста в середньому становили близько 630 грн. за весь період перебування (в більшості випадків це 1–2-денні поїздки)), а платежі до бюджету — 4024,9 тис. грн.

Фінансово-кредитна політика на обласному рівні включає такі інструменти, як мікро- і пільгове кредитування суб'єктів туристичної діяльності, державне субсидіювання, а також лізинг. Використання відповідного інструментарію є ефективним стосовно стимулювання розвитку пріоритетних видів туризму, а також для підтримки підприємницьких ініціатив на початку діяльності. У Львівській області з грудня 2008 року передбачено відшкодування коротко (до 1 року) і середньострокових (до 3 років) кредитів у національній валюті для тих суб'єктів, які займаються сільським (зеленим) туризмом у гірських територіях (Старосамбірський, Сколівський, Турківський райони повністю; Стрийський, Дрогобицький і Самбірський — частково) [7].

Інвестиційна політика визначається сукупністю інструментів, стратегій, заходів, що дозволяють створити сприятливі умови для залучення іноземних та внутрішніх інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури області. Для Львівської області залучення інвестиційних ресурсів набуває особливого стратегічного значення у контексті підготовки регіону до Євро-2012. Як наслідок, зростає інтерес інвестора до регіону, зокрема можливості інвестування в об'єкти туристично-рекреаційної інфраструктури. За даних умов на регіональному рівні прийнято низку нормативно-правових документів щодо стимулювання інвестицій, зокрема «Обласну цільову програму підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу», «Середньострокову інвестиційну Програму Львівської області на 2008–2011 роки», «Програму сприяння бізнесу та інвестиціям у Львівській області «Назустріч інвесторам» на 2006–2010 роки». До 2007 року спостерігаємо неоднозначну ситуацію щодо інвестиційних капіталовкладень. Різке падіння обсягів інвестицій у 2005 році, зумовлене складною політичною ситуацією в Україні, змінилося подальшим поступовим їх зростанням до початку світової фінансової кризи. Загалом, у 2007 році прямі іноземні інвестиції у готельні підприємства становили 7 240,0 тис. дол., у санаторно-курортні заклади — 10 623,1 тис. дол., бюро подорожей та туристичні агентства — 2 978,4 тис. дол. та інші заклади для тимчасового проживання — 821,4 тис. дол.

Податкова політика в області передбачає визначення переліку податків для суб'єктів туристичної діяльності, надання податкових пільг, зокрема для тих підприємств, що займаються соціальним туризмом. До місцевого бюджету суб'єкти туристичної діяльності можуть сплачувати такі податки та збори, як податок на прибуток під-

приємств, податок з доходів фізичних осіб (для суб'єктів туристичної діяльності — фізичних осіб), податок з реклами, комунальний податок, плату за землю, плату за користування надрами, збір за здійснення зарубіжного туризму, готельний збір, курортний збір та інші. Основними дискусійними питаннями податкової політики щодо туристичної діяльності є зменшення ставки ПДВ для суб'єктів туристичної діяльності. Через податкову політику місцеві органи державної влади суттєво впливають на ціни туристичних послуг. Так, при збільшенні податку на землю, як правило, зростає вартість проживання в готелях.

Бюджетна політика включає фінансування культури і туризму в області, міжбюджетні трансферти, а також надання різного роду субвенцій, дотацій з місцевого бюджету для суб'єктів туристичної діяльності. Згідно бюджету Львівської області на 2008 рік було здійснено фінансування статей: «Культура і мистецтво» в розмірі 45 399,7 тис. грн. (3,8 % усіх витрат); «Фізична культура і спорт» — 24 978,6 тис. грн. (2,05 %); «Заходи з оздоровлення та відпочинку дітей, крім заходів з оздоровлення дітей, що здійснюються за рахунок коштів на оздоровлення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» — 7 389,4 тис. грн. (0,61 %); «Збереження, розвиток, реконструкція та реставрація пам'яток історії та культури» — 500,0 тис. грн. (0,04 %). Субвенція з обласного бюджету державному бюджету на виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку регіонів становила 6105,0 тис. грн.

Значення інноваційної політики в управлінні туристичної галузі області регламентовано Стратегією розвитку Львівщини до 2015 року, де однією з стратегічних цілей (стратегічна ціль № 3) Львівську область визначено як регіон високоосвічених людей, інноваційного потенціалу та технологічно розвинутих підприємств [8, с. 15—20]. Інноваційна політика в області реалізується в напрямку стимулювання введення суб'єктами підприємницької діяльності інновацій в туризмі як системи науково-дослідних, організаційно-економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на докорінне переворення й оновлення туристичного продукту, механізму його просування та реалізації з метою досягнення соціального, економічного, екологічного чи інших ефектів [9, с. 40].

Соціальна політика в туризмі спрямована на окремі соціальні групи осіб, які в основному належать до соціально незахищених верств населення, а також включає заходи щодо окремих національних меншин як носіїв інформації про регіон на зовні (у Львові це об'єднання грецької, німецької, польської, словацької, угорської, чеської меншин). Ефективність соціальної політики в туризмі у значній мірі визначається кількістю оздоровлених осіб у санаторно-курортних закладах Львівщини. Так, у Львівській області у 2007 році діяло 124 санаторіїв та закладів відпочинку (у тому числі заклади 1—2 денного перебування) з загальною кількістю ліжкомісць 19,1 тис. Всього було оздоровлено 261,3 тис. осіб, з них 106,3 тис. дітей.

Промоційна політика включає в себе широке коло заходів, спрямованих на поширення інформації серед туристів, інвесторів, інших зацікавлених суб'єктів про туристично-рекреаційний потенціал території з метою його ефективного використання та здійснюється відповідно до програми зовнішніх зв'язків, міжнародної та промоційної діяльності Львівської області на поточний рік. На сьогодні у Львівській області спостерігаємо суттєве покращення використання промоційного інструментарію щодо туристично-рекреаційних ресурсів регіону. Основними промоційними заходами регіону є фестивалі, участь у міжнародних спеціалізованих виставках, поширення туристичної символіки міста Львова. У 2007 році видано «Довідник туристичного оператора Львівщини», туристичний путівник «Шляхами Пінзеля», виготовлено фільм «Львівщина туристична запрошує».

Інформаційна політика Львівщини здійснюється згідно регіональної програмами розвитку інформаційного простору Львівської області на 2007–2011 роки [10]. Важливим інструментом інформаційної політики є консультування туристів протягом їх перебування на території області. Такі послуги найчастіше здійснюються через туристично-інформаційні центри. Так, при Львівській обласній державній адміністрації функціонує Туристично-інформаційний центр, а також його філії — Туристично-інформаційний пункт на митному переході Krakowecь і Туристично-інформаційний пункт в аеропорту міста Львова.

Політика охорони довкілля передбачає раціональне використання природних рекреаційних ресурсів, розподіл земель для розміщення об'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури, а також надання визначенім територіям статусу територій туристично-рекреаційного призначення, зокрема курортно-оздоровчих територій місцевого значення.

Політика охорони історико-культурної спадщини у Львівській області здійснюється відповідно до низки регіональних нормативно-правових документів, зокрема «Регіональної програми розбудови сфери охорони культурної спадщини Львівської області на 2007–2012 роки» [11], «Регіональної програми розвитку заповідної справи у Львівській області на 2009–2020 роки» [12]. У 2007 році завершилась реалізації «Комплексної Програми збереження історичної забудови міста Львова».

Митна політика у Львівській області здійснюється відповідно до «Програми забезпечення захисту інтересів громадянина, держави та суспільства на державному кордоні України в межах Львівської області на 2008–2010 роки» [13] та передбачає контроль за процедурою митного перетину кордону (через 7 пунктів пропуску на території області), зокрема щодо дотримання правил терміну перебування на території, перевезення відповідних матеріальних цінностей, валюти тощо. Головний орган, що здійснює митну політику у Львівській області, — Західне регіональне управління Державної прикордонної служби України, за даними якого ведеться статистичний облік туристичних потоків.

Міжнародне і транскордонне співробітництво в туристичній галузі може здійснюватись у таких формах, як єврорегіони, міжрегіональні агломерації, транскордонні туристичні кластери, стратегії, угоди, програми, проекти. Львівська область з 2007 року є членом Асоціації Європейських прикордонних регіонів та Інституту Регіонів Європи, а також входить у Карпатський єврорегіон і єврорегіон «Буг» (Сокальський та Жовківський райони). На територію області поширюється дія програми CADSES в рамках INTERREG, а також реалізується низка проектів, які свідчать про високий інтерес європейських структур до регіону та перспективи подальшої співпраці. Учасниками міжнародного і транскордонного співробітництва виступають не лише місцеві органи державної влади (Відділ транскордонного співробітництва та міжнародної технічної допомоги у складі управління міжнародного співробітництва Львівської обласної державної адміністрації) та спеціально утворені структури (наприклад, Рада з туризму Карпатського регіону), але й регіональні представництва міжнародних організацій і дипломатичні установи, яких у 2008 році у області налічувалось 15 (з них 3 — генеральні консульства (Польщі, Російської федерації і Чехії), 11 Почесних консульств (Австрії, Білорусі, Бразилії, Словенії, Угорщини, Мексики, Канади, Латвії, Литви, Нідерландів, Німеччини), 1 консульський кореспондент посольств (Італії)).

Отже, сучасний стан розвитку туризму, а також прийняті на регіональному рівні нормативно-правові документи підтверджують усвідомлення місцевими органами державної влади, громадськими та бізнес-структурами необхідності розвитку Львівщини як туристично-рекреаційної території. Аналіз поточної ситуації щодо розвитку туризму свідчить про існування низки труднощів, серед яких недосконалій механізм

державного управління галузі туризму на загальнодержавному та регіональному рівнях, неналагоджений механізм співпраці органів державної влади з громадськими та бізнес-структурами, незадовільна участь області у програмах міжрегіонального і транскордонного співробітництва, низький рівень якості реалізації цільових програм фінансування, нерозвинена туристична інфраструктура, невідповідність ціни якості пропонованих туристичних послуг, слабка промоція туристичних принад регіону, недостатній рівень матеріального добробуту населення для розвитку приватного туристичного бізнесу в регіоні, значні обсяги тінізації підприємницької діяльності та інші. Проте суттєві зрушенні у розвитку галузі, підкріплені відповідними нормативно-правовими документами, є передумовою подальшого усунення існуючих проблем з метою розвитку туризму як високорентабельної галузі регіональної економіки.

Література

1. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року (Додаток 1), затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 року № 1001 : Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
2. Стратегія розвитку Львівщини до 2015 року, затверджена рішенням сесії Львівської обласної ради від 13 березня 2007 року № 193 / Загальне керівництво: П'ятак В. А. Наук. редакція : Долішній М. І., Матковський С. О. — Львівська обласна рада, Львівська обласна державна адміністрація. — 36 с. — С. 21–25.
3. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В. І. Мацола: Монографія (Ін-т регіональних досліджень НАН України; Редкол. : М. І. Долішній (відп. ред.). — Львів, 1997. — 259 с. — с. 83.
4. Рейтинг регіонів за основними показниками ліцензіатів (туроператорами та турагентами) України за 2007 рік (ф. № 1 Тур): Статистика: Державна служба туризму і курортів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.URL: <http://www.tourism.gov.ua/publ.aspx?id=1390>.
5. Стратегія розвитку Львівської області. Економіка. Суспільство. Середовище. Моніторинг за 2007 рік. Випуск 6. — Головне управління статистики у Львівській області. — 2008. — С. 326.
6. Ліцензійні умови провадження туроператорської та турагентської діяльності: Ліцензування: Державна служба туризму і курортів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.URL: <http://www.tourism.gov.ua/Catalog/Docs/00000317.doc>
7. Рішення Львівської обласної ради XXXIV сесії V демократичного скликання № 801 від 23 грудня 2008 року Про затвердження Положення про порядок та умови отримання часткового відшкодування відсотків кредитів фінансових установ, використаних для агроосель, за рахунок субвенції з обласного бюджету учасникам Програми розвитку сільського зеленого туризму в гірських населених пунктах Львівської області у 2008–2009 роках: Рішення: Документи: Львівська обласна рада [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.URL: <http://www.oblrada.lviv.ua/archivtext.php?send=rsn5&par=801&item=801>
8. Стратегія розвитку Львівщини до 2015 року, затверджена рішенням сесії Львівської обласної ради від 13 березня 2007 р. № 193 / Загальне керівництво: П'ятак В. А. Наук. редакція: Долішній М. І., Матковський С. О. — Львівська обласна рада, Львівська обласна державна адміністрація. — 36 с. — С. 15–20.
9. Яковенко Є. В. Географічні аспекти інноваційних процесів у сфері туризму / Є. В. Яковенко, І. М. Яковенко // Український географічний журнал. — 2007. — № 4. — С. 39–43. — С. 40.
10. Рішення Львівської обласної ради XIII сесії V демократичного скликання № 285 від 17 квітня 2007 року Про затвердження регіональної програми розвитку інформаційного простору Львівської області на 2007–2011 роки: Рішення: Документи: Львівська обласна рада [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.URL: <http://www.oblrada.lviv.ua/archivtext.php?send=rsn5&par=285&item=285>
11. Рішення Львівської обласної ради IX сесії V демократичного скликання № 155 від 5 грудня 2006 року Про стан збереження та використання пам'яток культурної спадщини Львівської області

та затвердження Регіональної програми розбудови сфери охорони культурної спадщини Львівської області на 2007–2012 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.URL: <http://www.oblrada.lviv.ua/arhivtext.php?send=rsn5&par=155&item=155%>.

12. Рішення Львівської обласної ради XXXII сесії V демократичного скликання № 765 від 2 грудня 2008 року Про затвердження Регіональної програми розвитку заповідної справи у Львівській області на 2009–2020 роки: Рішення: Документи: Львівська обласна рада [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.URL: <http://www.oblrada.lviv.ua/arhivtext.php?send=rsn5&par=765&item=765>.

13. Рішення Львівської обласної ради XXV сесії V демократичного скликання № 556 від 23 квітня 2008 року Про затвердження Програми забезпечення захисту інтересів громадянина, держави та суспільства на державному кордоні України в межах Львівської області на 2008–2010 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.URL: <http://www.oblrada.lviv.ua/arhivtext.php?send=rsn5&par=556&item=556>

УДК 338.48

Клубчук С. К.

ВИДИ ОЦІНКИ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

У статті розглянуто основні шляхи та напрями розвитку туризму як соціального і політичного явища. Визначено відмінність туристичного потенціалу від туристичного ресурсу. Закріповано увагу на класифікації туристичного потенціалу за такими ознаками: природно-кліматичні компоненти, культурно-історичні ресурси, інфраструктура, матеріально-технічна база. Приділено увагу видам оцінки туристично-рекреаційних ресурсів: якісний, кількісний, економічний. Вказано на роль людських та соціальних ресурсів, на те, що саме людина є основним ресурсом туризму, від якої залежать всі виробничі процеси, тому підготовка професійних кадрів для туризму є основною задачею установ, які займаються організацією туризму на конкретній території.

Туристичний бізнес є відомим та успішним вже на протязі багатьох років, він увійшов у нове століття і став глибоким соціальним та політичним явищем, що значно впливає на економіку країн і цілих регіонів. Туризм — це надзвичайно прибуткова галузь, ефективність капіталовкладень якої може прирівнюватися до нафтогазовидобувної, переробної промисловості та автомобілебудування.

Масовий характер туризму передусім пов'язаний із науково-технічною революцією та суттєвим зростанням добробуту населення, які дозволяють людині кожного року здійснювати туристичні подорожі. Люди подорожують із найрізноманітнішими цілями: це і бажання насолодитися красою інших країн, відпочити, і прагнення заробити гроші, побачити родичів або знайомих.

Глобальна скерованість туристичних потоків простягається з Півночі на Південь, з Заходу на Схід. На Півночі та на Заході зосереджені найбільш розвинені країни, що є донорами світового туризму. А країни Півдня та Сходу приваблюють мільйони туристів своїм теплим кліматом, незайманою природою, культурою, традиціями та звичаями. Найважливіше завдання для організаторів туристичної діяльності — виявити та оцінити причину такого розвитку туризму, визначити фактори, від яких в першу чергу залежить привабливість території для туристичних цілей.

Всесвітня туристична організація (WTO-UN) визначає туристичний регіон як територію, яка має в наявності мережу спеціальних споруд та послуг, необхідних для організації відпочинку, дозвілля чи оздоровлення туристів [4]. Тобто, туристичний регіон може розвивати у себе туризм лише тоді, коли він має всі необхідні ресурси для перебування у ньому туристів. Ці наявні та доступні ресурси створюють так званий туристський потенціал.

Відмінність потенціалу від ресурсу в тому, що потенціал достатньо чітко пов'язаний із конкретною задачею, для вирішення якої він визначається, тоді як зв'язок ресурсу з конкретним користувачем не є настільки визначенням. Так водні ресурси території можуть використовуватися і туристами, і промисловістю, і сільським господарством. Те саме стосується і лісових ресурсів. Якщо ж ми говоримо про туристський потенціал території та оцінюємо при цьому його водний компонент, то відразу маємо на увазі ті властивості водоймища чи річки, які суттєві для їх туристичного використання.

Опис потенціалу якого-небудь об'єкту це, як правило, і його оцінка у порівнянні з потенціалом іншого об'єкту. Таким чином, туристський потенціал об'єкту або території — це сукупність належних до нього природних та створених людиною явищ, умов, можливостей та засобів, придатних до формування туристського продукту та здійснення відповідних турів, екскурсій та програм [6]. Тобто поняття «туристський потенціал» є значно ширшим, ніж «туристський ресурс».

Туристський потенціал включає в себе багато компонентів, які доцільно буде поділити на такі основні групи: природно-кліматичні компоненти (клімат, ландшафт, екосистеми),

культурно-історичні ресурси (культурно-історична спадщина, витвори мистецтва, археологічні цінності, традиції, етнос), інфраструктура, матеріально-технічна база.

Світовий досвід та практика економічної та соціальної політики розвинутих країн свідчать, що географічне положення, природно-кліматичні ресурси та пам'ятки країни стають корисними лише завдяки туризму.

Культурно-історична спадщина, що включає в себе пам'ятки історії та культури, історико-культурні території та об'єкти, які мають значення для зберігання та розвитку культурної самобутності народу, його внеску в світову цивілізацію, є важливою складовою туристського потенціалу території. Так само до цього ресурсу належать і культура, традиції та звичаї місцевого населення. І тому дуже важливим є не лише використання, але і захист цього ресурсу. Зберігання національних скарбів — це головний пріоритет туристських адміністрацій, бо це прямий шлях до зростання доходів від туризму.

Інфраструктура туризму — це комплекс споруд та мереж, що забезпечують нормальній доступ туристів до туристських ресурсів та їх належне використання в цілях туризму. І навіть найпривабливіші місця та об'єкти країни можуть бути недоступними для широкого кола споживачів без наявності комунікацій, засобів зв'язку та транспортної досяжності до них. Власне, саме транспортна досяжність є найважливішим критерієм оцінки туристського потенціалу території.

Матеріально-технічна база складається з багатьох елементів. Це житловий сектор (готелі, мотелі, табори для автотуристів), сектор громадського харчування (кафе, ресторани, закусочні), транспортний сектор організації подорожей (агентства, організатори екскурсій), сектор розваг, інформаційний сектор (інформаційна туристична мережа), додаткові послуги та сервісна система.

Дуже важливими чинниками є людські та соціальні ресурси, тобто люди та організації, що сприяють швидкому розвитку туризму в регіоні і мають фінансовий капітал, належний рівень освіти та відповідні знання, а також системи охорони здоров'я, довкілля, власності, інтересів місцевого населення. Саме людина є основним ресурсом туризму, адже людина є частиною послуги, і всі виробничі процеси залежать від людини, яка їх надає. Тому підготовка професійних кадрів для туризму є основним завданням установ, які займаються організацією туризму на конкретній території.

Всі перелічені компоненти тісно пов'язані між собою, і відсутність хоча б одного з них унеможливлює розвиток туризму в цілому.

При вивченні туристично-рекреаційних ресурсів частіше за все використовують три види оцінки: якісну, кількісну та економічну.

Кількісна оцінка включає в себе показники об'єму запасів, необхідних для оптимізації навантажень та визначення потенційної ємності територіальних рекреаційних систем (Всесвітня туристична організація потенційну ємність туристичної території визначає як максимальну кількість людей, яка може відвідати місце призначення в один і той самий час, не призводячи до руйнування фізичного, економічного та соціально-культурного довкілля та до неприпустимого зниження якості задоволеності відвідувачів). До складових кількісної оцінки відносяться також показники площин розповсюдження ресурсів, сприятливих для рекреаційного використання, встановлення кордонів санітарних округів та тривалість комфортного сезону використання рекреаційних ресурсів, які визначають сезонність використання та розвитку туризму.

Якісна оцінка рекреаційних ресурсів включає в себе ступені сприятливих якостей для визначення виду або циклу рекреаційних занять: виразність, контрастність, величність, здатність природних рекреаційних ресурсів пробуджувати позитивні емоції.

Недоліками кількісного та якісного методів є відсутність орієнтації на економічне обґрунтування, суттєві об'єми дослідницької роботи без чіткої стратегії застосування результатів.

Економічна оцінка дозволяє визначити вартість туристичних ресурсів території. Економічні параметри туристичної діяльності та економічна оцінка туристичних ресурсів тісно пов'язані з видом ресурсу, його якістю, відстанню від району споживання, технологією використання, станом довкілля. Тобто економічна оцінка туристичних ресурсів повинна бути системою показників, що відображають економічні результати туристичної діяльності з урахуванням їх якісних властивостей.

Ціль економічної оцінки — це необхідність об'єктивно відобразити, що втрачає територія в цілому при знищенні рекреаційного ресурсу або при відмові від його використання. Зробити це доволі важко: по-перше, тому що цей ресурс може бути унікальним та його якості і цінність неможливо відшкодувати; по-друге, у ряді випадків інтереси суспільства та індивіда не співпадають, а це може привести до безповоротної втрати ресурсу як частини національного багатства.

У зв'язку з цим ми завжди опиняємося перед вибором:

- як ефективніше використати ту чи іншу територію залежно від її насиченості туристичними ресурсами;
- який із форм господарського використання території слід віддати перевагу;
- які галузі краще за все доповнюють одна одну при використанні однією території;
- яке сполучення галузей неприпустиме з погляду використання туристичних ресурсів, бо призводять до значного скорочення економічного ефекту.

Вибір на користь розвитку туризму має сенс у тому випадку, якщо:

- інші форми господарського використання цієї території мають менший економічний ефект;
- розвиток інших форм діяльності на цій території неможливий через занадто довгі терміни повернення капіталовкладень;
- розвиток туризму як головної галузі національної економіки на цій території відповідає стратегічним завданням розвитку регіону.

У випадку, коли шанси декількох галузей є рівними, переваги часто визначаються на основі унікальності та привабливості даної території з урахуванням соціального замовлення для цієї території. Як правило вибір галузі-домінанті диктується ринковими потребами на відповідному етапі соціально-економічного розвитку і випливає з переваг тієї чи іншої галузі, яка забезпечить найшвидше розв'язання соціально-економічних проблем, які виникають.

Економічний ефект розвитку туризму проявляється, з одного боку, у результативності функціонування закладів відпочинку та туризму, а з іншого — економічним розвитком території в цілому. У зв'язку з цим, залежно від мети на практиці застосовується два основних види оцінки: галузева та загальногосподарська. Галузева оцінка будується на зіставленні витрат та доходів галузі, а загальногосподарська — на основі суспільних витрат та виграшу суспільства від використання туристичних ресурсів.

Адекватна економічна оцінка туристичного потенціалу — непроста і кропітка справа. Досвід показує, що для того, щоб не тільки оцінити, але й створити життєздатну працючу програму розвитку туризму, необхідно об'єднати зусилля держави, організацій, установ туризму та кваліфікованих економістів, які знають специфіку роботи туристичної галузі.

Література

1. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу [Текст] : навч. посіб. ; М-во освіти і науки України. Донецький державний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. — К. : Центр учебової літератури, 2007. — 224 с. — Бібліогр. : с. 220–223. — 1000 пр. — ISBN 966-364-389-7.

2. Кифяк В. Ф. Організація туризму [Текст] : навч. посіб. — Чернівці : Книги–XXI, 2008. — Бібліогр. : с. 340–343. — 1000 пр. — ISBN 978-966-2147-08-7.
3. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) [Текст] : навч. посіб. — [2-е вид., перероб. та доп.]. — К. : ТОВ «Альтерпрес», 2003. — 436 с. : іл., картосхеми. — 1000 пр. — ISBN 966-542-184-0.
4. Мальська М. П. Туристичний бізнес: теорія і практика [Текст] : навч. посіб. / М. П. Мальська, В. В. Худо ; М-во освіти і науки України. ЛНУ ім. Івана Франка. — К. : Центр учебової літератури, 2007. — 424 с. — Бібліогр. : с. 419–423. — 1000 пр.— ISBN 978-966-364-550-6.
5. Мальська М. П. Основи туристичного бізнесу [Текст] : навч. посіб. / М. П. Мальська, В. В. Худо, В. І. Цибух ; М-во освіти і науки України. ЛНУ ім. Івана Франка. — Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. — 360 с. — Бібліогр. : с. 269–271. — 1000 пр.— ISBN 966-613-244-3.

Розділ 3.
**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ ОСНОВИ
ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

УДК: 379.85

Городня Т. А.

**ПРИОРИТЕТИ ТА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ
ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ**

В статті висвітлено питання пріоритетних напрямків розвитку туристичної індустрії України, розглянуто стратегічні альтернативи її забезпечення, прогнозовано основні економічні показники туристичної індустрії, зазначено чинники гальмування розвитку туристичної індустрії України, розкрита стратегія розвитку та пріоритетні напрямки Львова, як основного туристичного центру.

Одним з пріоритетів стратегії соціально-економічного зростання держави визнано розвиток туризму, який може стати вагомим чинником стабілізації та структурної перебудови економіки. Стратегія розвитку туристичної індустрії в Україні полягає у виробленні державної політики в галузі туризму як одного із пріоритетних напрямків розвитку національної культури та економіки. Проте становлення туристичного бізнесу ускладнене все ще існуючими несприятливими умовами в країні. Несприятлива політична ситуація, відсутність стабільності і гарантій інвестиційної діяльності з боку держави. Тому спостерігається явна недостатність науково-теоретичних узагальнень цих проблем, необхідність подальшої розробки науково-методичних елементів, спрямованих на практичне вирішення завдань підвищення ефективності туристично-оздоровчого комплексу в умовах ринкових перетворень.

На сучасному етапі стратегічний розвиток туристичної індустрії повинен охоплювати такі питання як удосконалення структури управління, реалізація державної політики у цій галузі шляхом координації діяльності органів виконавчої влади та суб'єктів підприємництва.

Дослідженнями з питань стратегії розвитку індустрії туризму можна займатися: Блохін Ю. І., Богданов Ю. В., Волков В. С. які розробили принципи розвитку сфери туризму в ринковій економіці; вчені Біржаков М. Б., Дрогов I. A., Марінін М. М. — запропонували оригінальні технології розвитку автотурів, дитячо-юнацького туризму, виїзного туризму; науковці Галенська О. М., Корнєєв С. Є., Тайнович Н. В. — розвили уявлення про механізми регуляції організаційно-правових відносин у сфері туризму; дослідники Карлова Г. А., Казанкіна Т. В., Потьомкін В. К., Яковleva Н. В. — сформулювали основи формування ринкової стратегії туристського обслуговування населення; учени Балабанів А. І., Гуденкр Н. Б., Шагінов Ю. А., Файбусович Є. Л. — запропонували систему заходів для інвестування сфери туризму і формування цінової політики.

Розвиток туризму в Україні останніми роками характеризується досить суперечливими тенденціями. Ситуацію погіршують нестабільність економічної, політичної, соціальної та екологічної складових зовнішнього середовища, нестабільність інституційної структури у сфері туризму, недостатньо контролюваний процес використання туристично-рекреаційних ресурсів. У результаті, позитивний вплив туристичного

сектора на розвиток національної економіки й окремих регіонів незначний і характеризується істотним відставанням від віддачі галузі в розвинених країнах. Такий тип розвитку туризму визначають як нестійкий і незбалансований. Основна причина не досить ефективного розвитку туризму в Україні — відсутність філософії сталого розвитку країни в цілому, і зокрема туристичної індустрії. Тому в ході дослідження стратегії розвитку туристичної індустрії України необхідно звернути увагу на пріоритетні напрямки її розвитку і стратегічні пріоритети в туристичній галузі.

В період ринкових відносин в Україні туризм як одна з найбільш перспективних та динамічних галузей світового господарства отримав усі умови для інтенсивного розвитку. Об'єктивним підґрунтам стало, з одного боку, відкриття тривалий час закритих державних кордонів, а з іншого - її величезний туристичний потенціал, що містить у собі неповторний комплекс історико-культурних та архітектурних пам'яток, об'єктів, рекреаційного призначення, природно-кліматичних ресурсів. Загальна площа цінних з туристично-рекреаційної точки зору природних ландшафтів України становить 9,4 млн. га або 15,5 % її території. Їх одночасна ємність з урахуванням необхідності забезпечення вимог охорони навколошнього середовища та припустимих навантажень перевищує 48 млн. чол.

Як зазначається в Законі України «Про туризм» Держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності [1].

Існує чіткий зв'язок між тенденціями розвитку туризму і загальним економічним розвитком. Туристичний ріст дуже чуттєвий до будь-якої економічної зміни. При рості споживання на 2,5 % витрати на туризм зростають на 4 %. У випадку, якщо споживання зменшується на 1 %, то в туризмі відчувається спад. Але в кожній окремій країні така реакція на економічні зміни виявляється за своїм відхиленням від середнього показника, який також виступає в різних формах.

Потенційно Україна могла б належати до туристично найпотужніших і найпривабливіших країн Європи. Традиційно туристична індустрія України була зорієнтована на дешеве масове обслуговування. Не існувало реальної конкуренції, ринкових регуляторів цін та якості послуг.

В останні роки ситуація істотно змінилася у зв'язку з помітним економічним пожвавленням та відродженням середнього класу, котрий отримав можливість виїжджати на курорти за кордон. В свою чергу це змусило українську туристичну індустрію зайнятися вдосконаленням та урізноманітненням своїх туристичних послуг.

Протягом останнього десятиліття українська туристична індустрія перебуває в кризі. Кількість закордонних туристів зменшилася з 12,1 млн в 1997 році до 6,014 млн в 1999 році. З них майже 80 % були туристами з СНД, а організовані туристи становили лише 40 % від загальної кількості [3].

Зростання економіки після 2000 року спричинило пожвавлення туристичної індустрії. Кількість туристів, що відвідали Україну, з 2002 по 2005 роки зросла на 25 % і становила 17,6 млн осіб. Змінилися структура та характер туристичних потоків: частка туристів із СНД зменшилася з 69 % до 62 %, коли тим часом частка європейських туристів зросла на 44 % і сягнула 36 % від загальної кількості іноземних туристів.

Основні економічні показники туристичної індустрії України наведено в табл 1.

Отже, виходячи з наведених економічних показників туристичної індустрії України можна показати стратегічний розвиток туристського споживання у вигляді ліній тренду на перспективу (рис 1).

Отже, як бачимо з табличних і графічних даних, обсяг туристського споживання є поступово зростаючою величиною і до 2009 року буде триматися на рівні 45000 млн. грн.

Таблиця 1

Основні економічні показники туристичної індустрії України

Показник	2004 рік	2005 рік	2006 рік	2007 рік
В'їзний туризм, млн. осіб	15,6	17,6	18,9	17,6
Внутрішній туризм, млн. осіб	8,1	8,3	8,3	7,7
Завантаженість засобів розміщення, %	28–32	30–35	30–35	20–25
Обсяг туристського споживання, млн. грн.	34898,3	37572,5	42000	40000
В т. ч. обсяг туристичних послуг, млн. грн.	4470,5	5154,2	6200	6200

Джерело: Держслужба туризму МКТ України.

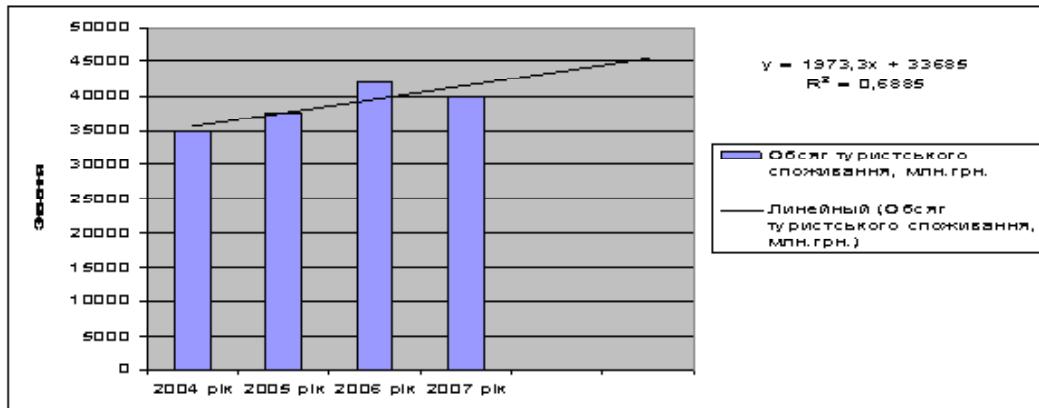


Рис 1. Прогнозування обсягу туристського споживання на перспективу

Слід зазначити, що розвитку туристичної індустрії України гальмує низка чинників:

1. Більшість туристичних фірм зоріентована на закордонний туризм. Такий бізнес не потребує значних інвестицій і забезпечує стабільні прибутки, тоді як внутрішній туризм потребує значних капіталовкладень.

2. Наявна інфраструктура туристичної індустрії, як правило, застаріла. Так, лише 162 готелі на Україні відповідають міжнародним стандартам, з яких лише 2 п'ятизіркові і 20 — чотирьохзіркові. Також слід зазначити, що середня ціна готельних номерів істотно завищена.

3. Розвиток туристичної інфраструктури у певних місцевостях не узгоджується з розвитком їхньої історико-культурної спадщини, а місцевості з багатою спадщиною, зокрема поза межами великих міст, практично не мають належної туристичної інфраструктури.

4. Туристична індустрія України потерпає не лише від браку інвестицій, але й від їхнього неконтрольованого характеру, наслідком якого стає руйнування наявного туристичного потенціалу.

Як зазначається в Указі Президента «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року» [2] Стратегія розвитку туристичної індустрії в Україні полягає у виробленні державної політики в галузі туризму як одного із пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки.

Так, пріоритетними напрямками в галузі туризму повинно бути:

- державне стимулювання внутрішнього та іноземного туризму, в тому числі через удосконалення системи оподаткування;
- забезпечення внутрішньої конвертованості туристичних послуг шляхом підвищення їх якості та розширення асортименту, поліпшення умов обслуговування туристів;
- поетапна приватизація туристичних об'єктів з їх інфраструктурою;

- будівництво нових, реконструкція та модернізація діючих туристичних об'єктів;
- державне фінансування відновлення пам'яток архітектури, культури, історії України;
- залучення коштів підприємницьких структур, суб'єктів туристичної діяльності для розвитку інфраструктури туризму;
- організація приміських зон короткочасного відпочинку, створення нових рекреаційних зон загальнодержавного та місцевого значення;
- сприяння організації виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції для забезпечення потреб туристів і відпочиваючих у високоякісних продуктах харчування;
- залучення приватного сектора, особливо у сільській місцевості, до рекреаційно-туристичного підприємництва та підсобної діяльності у сфері туризму (сільського зеленого туризму);
- створення сприятливих умов для розвитку активних видів туризму (оздоровчо-спортивного, екологічного, пригодницького тощо);
- державне сприяння просуванню на міжнародний ринок туристичного продукту України через міждержавні угоди та програми;
- створення сучасної інформаційно-маркетингової служби у сфері туристичного бізнесу;
- проведення науково-дослідних, проектних і пошукових робіт з актуальних проблем розвитку рекреаційно-туристичних господарств, використання природного та історико-культурного потенціалу країни, створення геоінформаційної системи «Туризм в Україні» тощо.

Разом з цим стратегія розвитку індустрії туризму зорієнтована на:

- проведення комплексних ландшафтно-екологічних та історико-культурних досліджень території України;
- перегляд природо- та пам'яткоохоронних нормативно-правових актів з метою посилення відповідальності за їх порушення;
- обґрунтування на основі норм антропогенного навантаження гранично допустимих меж сумарної місткості об'єктів, розміщених у туристичних центрах.

Розглянувши пріоритети та стратегію розвитку загалом України слід відзначити Львів, як основний туристичний центр.

Зважаючи на важливість створення потужної туристичної індустрії у місті, здійснюється політика сприяння ефективному розвитку туризму, а саме утвердження Львова як міста туристичного значення, залучення туристичних потоків до міста та коштів в розбудову туристичного комплексу, створення привабливого соціально-культурного середовища.

Головна стратегічна мета реалізації Стратегії розвитку туризму у м. Львові полягає у формуванні та популяризації конкурентоспроможного львівського туристичного продукту, що забезпечить, з одного боку, підвищення авторитету міста на міжнародній арені та попит споживачів, а з іншого, зробить значний внесок у соціально-економічний та культурний розвиток міста за рахунок збільшення дохідної частини місцевого бюджету, припливу інвестицій, збереження і раціонального використання культурно-історичної та природної спадщини, розвитку науково-освітнього потенціалу, готельного господарства, транспортної системи, підприємств торгівлі і харчування тощо.

Стратегія розвитку туризму у м. Львові передбачає такі пріоритетні напрямки:

1. Розвиток ефективної системи управління туристичною галуззю у м. Львові.
2. Підвищення професійного рівня працівників туристичної галузі.

3. Покращення іміджу Львова як туристичного центру.
4. Удосконалення туристичної інфраструктури м. Львова.

Отже, реалізація Стратегії розвитку туризму у м. Львові зумовила просування його туристичних можливостей на міжнародний та вітчизняний туристичні ринки. Щорічно збільшується туристично-експкурсійні, зростають обсяги туристичних і готельних послуг.

Таким чином, реалізація стратегії розвитку туристичної індустрії України стимулюватиме туристичну діяльність, посиливе взаємозв'язок туризму з іншими пріоритетними сферами соціального, економічного та культурного розвитку окремих регіонів і всієї країни. А це, у свою чергу, сприятиме зростанню авторитету України на світовому ринку туристичних послуг, зміцненню економіки країни, наповненню державного бюджету, створенню потужної туристичної галузі, зростанню добробуту українських громадян, збереженню історико-культурної спадщини, піднесення духовного потенціалу суспільства.

Підсумовуючи вищесказане, можна визначити такі стратегічні пріоритети в туристичній індустрії України:

- опрацювання конкретної стратегії розвитку та використання туристичного потенціалу України;
- інституційна реформа галузі;
- створення в туристичній індустрії привабливого інвестиційного клімату;
- оптимальне використання культурних і природних ресурсів України для розвитку туризму;
- запровадження міжнародних стандартів щодо надання туристичних послуг, ведення туристичного бізнесу;
- підтримка соціального туризму.

Література

1. Закон України Про внесення змін до Закону України «Про туризм» [Електронний ресурс]. — 2008. — Режим доступу : [www.URL: http://www.kutep.kiev.ua/kor_zakon.shtml](http://www.kutep.kiev.ua/kor_zakon.shtml).
2. Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму: Указ Президента України [Електронний ресурс]. — 2008. — Режим доступу : [www.URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?reg=331%2F2002](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?reg=331%2F2002).
3. Український центр культурних досліджень, 1994–2008 роки. [Електронний ресурс]. — 2008. — Режим доступу : [www.URL: http://www.culturalstudies.in.ua/2007_analiz_5_9.php](http://www.culturalstudies.in.ua/2007_analiz_5_9.php).
4. Дурович А. М. Маркетинговые исследования в туризме [Текст] : уч. пособ / А. М. Дурович, Л. В. Анастасова. — М. : Новое знание, 2002. — 348 с.
5. Малиновський Б. А. Нові тенденції у туристичному бізнесі України [Текст] / Б. А. Малиновський // Галицькі контракти. — 2000. — № 17. — С. 24–25.
6. Мельниченко С. В. Туристична галузь — суттєве джерело поповнення коштів державного бюджету [Текст] / С. В. Мельниченко // Фінанси України. — 2001. — № 2. — С. 63–68.
7. Энциклопедия туризма [Текст] / авт. сост. И. В. Зорин. — М. : Финансы и статистика, 2003. — 368 с.

УДК338.432.5:796.5

Бомба М. Я., Липчук В. В., Липчук Н. В., Томаневич Л. М.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРОТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

В статті розглядаються особливості, етапи та проблеми розвитку агротуризму в Україні, оцінюються його шанси та перешкоди з огляду на сукупність зовнішніх чинників.

Структурні зміни, які відбуваються в українській економіці, поставили перед сільським господарством і селом нові рубежі та створили нові можливості для розвитку підприємницької діяльності. Пов'язано це як із потребою в глибокій реструктуризації аграрного сектора економіки, так і з подоланням відставання у розвитку сільських територій.

Сьогодні усім зрозуміло, що українське село перебуває в стані глибокої економічної та соціальної кризи. Тільки за рахунок виробництва сільськогосподарської продукції свій достаток селянам поправити буде складно, тим більше при вступі України до європейської і світової спільноти.

Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька і Закарпатська області — унікальний у всіх відношеннях регіон є дійсно благодатним краєм для туристів, завдяки виключній привабливості красвидів, цінних лікарських рослин, ягід, грибів, мисливських угідь, наявності мінеральних вод, екологічній чистоті. Відпочинок на селі є одним з найбільш перспективних напрямків відродження та розвитку українського села, який робить місцевих жителів економічно зацікавленими у їх збереженні та примноженні. Адже розвиток туристичного бізнесу приносить дохід не лише власникам агроосель, а й багатьом іншим жителям даної місцевості. Створюються нові робочі місця в сфері обслуговування туристів, зростає попит на продукти харчування, сувенірну продукцію та вироби місцевих майстрів, активізується будівництво та транспортні послуги. Отже, всі зацікавлені у зростанні привабливості своєї місцевості для туристів. Але відповідні механізми та методи господарювання не завжди є очевидними, тож тут є сенс взяти досвід та рекомендації спеціалістів [1].

В цьому контексті особливу увагу треба звернути на розвиток агротуризму. Це стосується передусім регіонів із невисоким рівнем індустриалізації та урбанізації, зайнятості поза сільським господарством, з високим безробіттям, низькими доходами населення, які мають вільні помешкання для прийому гостей. Але в Україні, на великий жаль, агротуризм ще не набув достатнього розвитку.

Практично в цьому напрямі не проводяться системні дослідження, хоча значна частина території країни досить приваблива для цього виду відпочинку. В умовах складної фінансової ситуації на селі для багатьох господарств саме агротуризм міг би дати шанс на значну активізацію підприємницької діяльності, зростання доходів селян і розвиток сільських територій [3, 5].

Сьогодні ще не налагоджено облік агротуристичних господарств, оскільки, з однієї сторони, заняття агротуризмом не вважається підприємницькою діяльністю, а, з другої сторони, законодавчо поняття «агротуризм» в Україні не закріплено, відповідно й агротуризм у вітчизняній науці і практиці в основному трактується як складова частина сільського туризму, тобто з позицій туризмології.

Узагальнення різних джерел дозволяє авторам відмітити, що на Україні функціонує близько 200 сільських садиб, які надають туристичні послуги, і можуть бути віднесені до агротуристичних господарств. Тобто лише чверть садиб сільського туризму, які функціонують у нашій державі відповідають критеріям агротуристичних господарств. Причому 95 % їх знаходиться в Карпатському регіоні та в Криму. Практично всюди тут існує можливість ведення агротуристичної діяльності, яка забезпечує

місцевим жителям додаткові місця праці, використання житлового фонду, краще розпорядження виробленою продукцією за одночасного підвищення загального культурного рівня, поліпшення інфраструктури і стану навколошнього середовища, збереження історично-культурних об'єктів і традицій, що в агротуризмі є складовою продукту, пропонованого на ринок [3, 4].

Оцінюючи шанси і загрози розвитку агротуризму, треба виходити з того, що він виступає складовою частиною сільського господарства, і туризму як сфери соціальної економіки. Тому шанси можуть бути оцінені з погляду перспектив розвитку цих двох сфер. З погляду туризму шанси треба шукати не лише в умовах, аналогічних для туристично розвинутих країн а розвивати власний туристичний продукт. Крім морів (Чорного і Азовського) та гір (Карпатських і Кримських), що навряд чи можуть конкурувати з подібними розвинутими територіями, принаймні Європи, в Україні є досить місць для відвідування, лікування, оздоровлення, релігійного паломництва тощо. Крім того, Україна, з огляду на своє географічне розташування, виконує суттєву транзитну функцію між країнами Західної і Східної Європи.

Наша держава мала бурхливу історію, пам'ятки якої залишилися в різних куточках (старі замки, палаці, об'єкти релігійного культу). Більшість із них розташована в сільській місцевості. З огляду на політичні реалії, мало людей зі світу мали можливість їх побачити, хоча багато іноземців з цими місцями пов'язують свою історію й охоче б їх відвідали. Це особливо стосується Галичини, яка була і під пануванням Польщі, і під Австро-Угорщиною, і під Росією. Для багатьох таких об'єктів туризм виступає як основне джерело існування.

Територія України, крім того, має багато місць, які не змінив вплив людини. У різних місцевостях є умови для активного відпочинку: піших, велосипедних чи водних мандрівок, рибальства чи мисливства.

Ще однією важливою сферою поширення агротуристичних господарств є зона курортно-санітарного лікування, що дає змогу поєднувати відпочинок з одночасним лікуванням, наприклад із використанням лікувальних вод, якими багата територія України.

Сьогодні для розвитку агротуризму, приваблення зарубіжних туристів та інвесторів вкрай необхідна карта привабливості місцевості у розрізі регіонів. Практично всю територію України (за винятком чорнобильської зони, можна вважати важливим санаторно-курортним районом. Досвід показує, що майже в усіх областях республіки щорічно проводять свій відпочинок тільки неорганізованим способом кілька мільйонів чоловік [1].

Оцінка стану й тенденцій розвитку агротуризму дозволяє окреслити напрями розширення ареалу локалізації агротуристичних господарств:

- 1) існуючий — відомі місця відпочинку (санаторно-курортні зони, центри зимових видів спорту тощо);
- 2) перспективні:
 - вздовж міжнародних трас, що узгоджується з інтеграційними намірами України, розширенням міжнародної співпраці та проведенням Євро-2012;
 - прибережні зони рік, що пов'язано з мальовничими краєвидами, розвитком спортивного туризму та історичними місцями (особливо це стосується р. Дністер, Тиса та ін.);
 - приозерні зони, затишні і «забуті» місцевості.

Прагнення міських жителів, особливо великих агломерацій, повернутися до природи, до сільського способу життя і праці, народних традицій, які найбільше й збереглися на селі, створює добре передумови для формування широкого і різноманітного сільського туристичного продукту.

Шанси для агротуризму приховані ще в одній світовій тенденції, що особливо уточнено в українській дійсності, зокрема сонячним і гарячим літом, як наприклад 2006 та 2007 років. Пропоновані на ринку туристичні послуги, зокрема класу «люкс», стають занадто монотонними і повсюдно розповсюдженими. Клієнтам вже недостатньо моря, пляжу і сонця. Вони шукають інші пропозиції. Це може посприяти Україні в міжнародній конкуренції. Тим більше, що наша держава для цього має всі передумови, насамперед природно-географічні.

Однак в Україні й надалі лише спостерігають за діями інших країн. Так, у 2005 році витрати іноземних туристів в Україні склали лише близько 1 млрд. дол. США, а в Польщі, наприклад, — 5 млрд. дол. США [2].

Подальший розвиток агротуризму гальмується сукупністю причин. Серед них особливо видіlimо два їх типи. Перший пов'язаний із загальною тенденцією розвитку туризму в Україні. Другий — з розвитком сільського господарства і села. До першої групи причин належать:

- відсутність цілісної системи державного управління в туристичних регіонах;
- недосконалість нормативно-правової бази;
- брак методичної, організаційної, інформаційної та матеріальної підтримки суб'єктів підприємництва туристичної галузі з боку держави;
- повільний темп зростання обсягів інвестицій у розвиток матеріальної бази туризму й агротуризму;
- відсутність відповідних об'єктів для розвитку туристичної діяльності в сільській місцевості;
- невідповідність переважної більшості туристичних закладів міжнародним стандартам;
- недосконалість туристичної інфраструктури, неефективність використання рекреаційних ресурсів;
- відсутність інноваційних проектів і наукових досліджень з питань розвитку сільського туризму;
- недостатня забезпеченість туристичної галузі висококваліфікованими спеціалістами;
- недостатність державної підтримки й комплексного підходу до рекламиування національного туристичного продукту на внутрішньому й міжнародному ринках туристичних послуг;
- відсутність у сільській місцевості туристично-інформаційних центрів;

Другу групу причин утворюють:

- слабкі фінансові можливості селян для започаткування агротуристичної діяльності;
- низький освітньо-кваліфікаційний рівень сільських жителів;
- зменшення частки сукупних доходів від сільськогосподарської діяльності у загальних сукупних доходах сільських домогосподарств;
- обмеження асортименту вироблюваної продукції селянськими господарствами;
- відсутність навчальних програм щодо підготовки фахівців за спеціальністю «Агротуризм»;

Останнє вимагає включення у навчальні програми з підготовки фахівців для сфери агротуризму таких дисциплін як рільництво, овочівництво, садівництво, квітникарство, тваринництво, бджільництво та ін.

Основні перешкоди розвитку агротуризму в Україні мають передусім фінансовий

характер: відсутність початкового капіталу для відкриття цієї справи, недосконалість механізму кредитування селян і високі податки. Очевидно, що тут повчальним може бути досвід багатьох європейських країн.

Загалом серед українців спостерігається достатньо високий попит на відпочинок на селі. Серед осіб, які не виїхали на відпочинок, лише 4,1 % респондентів вказали, що не відчувають такої потреби. Натомість 65,7 % відмовилися від відпочинку через фінансові проблеми. Стає очевидним, що підвищення матеріального добробуту й плато-спроможності населення визначатиме перспективи розвитку відпочинкового бізнесу, зокрема туризму.

Розвиток агротуризму детермінований сукупністю внутрішніх і зовнішніх передумов. Особливе значення для його перспектив в Україні матиме покращення макроекономічної ситуації в країні та розвиток підприємництва на селі.

Література

1. Бомба М. Я. Комплексний підхід у дослідженні туристичного потенціалу територіальних одиниць та шляхи активізації туристичного бізнесу в регіоні [Текст] : Вісник Львівського інституту економіки і туризму / М-во осв. і науки України, Львівський інститут економіки і туризму; (редкол.: І. О. Бочан та ін.). — Львів : Апріорі, 2007. — № 3. — С. 70–75. — 300 екз. — ISBN 978-966-8256-87-5.
2. Koniusz M. Turystyka a rozwój regionu // Regionalna polityka społeczno — gospodarcza: determinanty i dylematy rozwoju. — Kielce : WSZJRIT, 2006. — Zeszyt . — S. 55–65.
3. Кудла Н. Значення інформації в розвитку агротуристичної діяльності [Текст] // Вісник Львівського державного аграрного університету : Економіка АПК / М-во агрополітики України, Львів. держ. агроуніверситет ; (редкол. : В. В. Снітинський та ін.). — Львів : вид-во ЛДАУ, 2005. — № 12. — С. 114–120 : іл., табл., форм. — 300 екз. — ISBN 966-7407- 75-3.
4. Маєвський Я. Агротуризм [Текст] : Порадник для сільського господаря / Пер. з полс. Н. Кудли. — Львів : ПП «Астра-Друк-Сервіс», 2005. — 80 с. : іл., табл. — 700 екз. — ISBN 966-7407-70-5.
5. Липчук В. В., Липчук Н. В. Оцінка придатності сільських територій для розвитку агротуризму [Текст] : Вісник Львівського інституту економіки і туризму / М-во осв. і науки України, Львівський інститут економіки і туризму; (редкол. : І. О. Бочан та ін.). — Львів : Апріорі, 2007. — № 3. — С. 195–197 : іл., табл. — 300 екз. — ISBN 978-966-8256-87-5.

УДК338.242.075.8

Цимбалюк М. Ф., Цимбалюк В. М.

ВПЛИВ ІНВЕСТИЦІЙ НА РОЗВИТОК ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ ТА ТУРИЗМУ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Досліджувались інвестиції, їх показники та вплив на кількість готелів різних типів, іх номерний фонд та обслуговування ними туристів. Установлено, що інвестиції призвели до збільшення всіх типів готелів, особливо молодіжних баз та гірських притулків, а кількість мотелів навіть зменшилась. В номерному фонду готелів спостерігалось зростання одно-дво-місних кімнат класу люкс, а в турбазах та гірських притулках, наваки, спостерігається тенденція до збільшення осіб в одному номері. Інвестиції забезпечили випереджаючий ріст номерів порівняно з ростом вітчизняних та іноземних туристів, які за відсотком зменивались на фоні росту вітчизняних туристів.

Відомо, що гостинності в складі туристичного продукту відводиться велике значення, оскільки частка розміщення і харчування сягає біля 70 % вартості путівки [1]. Послуги гостинності можуть надаватись окремо (лише готелі), але більш доцільно пропонувати їх в пакеті (розміщення плюс харчування).

Заклади розміщення та харчування відносяться до капіталоємких об'єктів туристичної індустрії, а для надання ще додаткових готельних послуг потрібні великі інвестиції [2].

Однак даних за останні роки про вкладення інвестицій в готельно-ресторанний бізнес, а також вплив їх на розвиток готельної індустрії на Львівщині відсутні. Окремі автори досліджували інвестиційне забезпечення в цілому по Україні [3], інші —аналізували сучасний стан готельного господарства Львівщини за зірковістю та за інфраструктурою додаткових послуг (1). Але наявні статистичні дані по області з інвестицій та готельної індустрії потребують дослідження та узагальнення з метою виявлення певних закономірностей та розробки рекомендацій для готельного господарства.

Основним завданням нашої роботи було вивчення динаміки готельних інвестицій, місткості готелів, їх номерного фонду та відвідування туристами різних видів закладів розміщення.

Об'єктом наших досліджень було інвестування в готельну індустрію та вплив його на розвиток туризму за даними статистичного збірника Львівщини з розвитку готельної індустрії [2].

Предметом дослідження були динаміка об'єму інвестицій, розвиток готелів та їх номерного фонду і стану розвитку туризму.

Методикою досліджено були аналіз та синтез як методи наукових досліджень, математична обробка звітності, вивчення структури та індексу інвестицій за методиками, прийнятими в органах державної статистики [5], а структура закладів розміщення, номерного фонду тощо визначались у відсотках за загальноприйнятими методиками.

Важливою умовою сталого розвитку туризму є розширення туристичної інфраструктури. Вона з одного боку створює умови проживання для туристів, а з іншого — сприяє раціональному використання туристичних ресурсів, особливо створює екологічні передумови для оптимального розвитку їх. В цьому плані заклади розміщення мають велике значення, а будівництво їх неможливе без належного інвестування в готельний бізнес. Дані про залучення інвестицій в розбудову закладів розміщення представлені табл.1

Дані табл.1 свідчать про те, що за досліджуваний період кількість інвестицій з року в рік збільшувалась і досягла свого апогею в 2006 році. В цей час вкладання інвестицій в ресторани і готелях збільшилось на 78,6млн. гривень або 457,2 %. Варто

зазначити, що по готелях в перші роки відмічалась така сама тенденція, але в кінці досліджуваного періоду інвестиції в них стабілізувались.

Таблиця 1
Динаміка інвестицій та їх показники

Роки	Інвестиції, млн. грн.		Структура інвестицій, %		Індекси інвестицій, % до попереднього року	
	готелі і ресторани	готелі	готелі і ресторани	готелі	готелі і ресторани	готелі
2003	22	19	0,9	0,7	222,4	403,9
2004	15,1	8,1	0,4	0,2	57,9	35,7
2005	48,8	35,6	1,0	1,0	271,9	367,9
2006	100,6	69,3	1,7	1,2	179,8	171,3
2007	95,1	68,3	1,2	0,2	78,7	80,1

Структура інвестицій з року в рік покращувалась і це добре спостерігалось в останні роки, особливо по готелях та ресторанах. В них вона порівняно з 2003 роком збільшилась майже в два рази, тобто покращення структури відбувалось на фоні зменшення інвестицій. Зв'язок інвестицій із закладами розміщення показано в табл. 2.

З наведених даних в табл. 2 видно, що за рахунок інвестування кількість закладів розміщення з року в рік збільшувалась і в 2006 році вона становила 117,6 %. Найбільший приріст впродовж цього періоду був в молодіжних базах та гірських притулках. Саме ці заклади розміщення користуються привабливістю для частини молоді, яка займається активним туризмом.

Таблиця 2
Кількість готелів та інших закладів розміщення і їх структура

Роки	2003		2004		2005		2006		+,- до2003	
	Одиниці виміру	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	
Всього	85	100		82	100	100	100	110	100	+117,6
в тому числі готелі	43	50,5		44	53,6	54	54	62	56,4	+144,2
мотелі	8	9,4		3	3,7	5	5	4	3,6	-50
молодіжні бази і гірські притулки	9	10,5		8	9,8	15	15	18	16,4	+200
інші заклади розміщення	25	29,6		27	32,9	26	26	26	23,6	+104

Структура закладів розміщення впродовж досліджуваних років була не постійною по всіх групах їх. Так, найбільшу долю серед них становлять готелі, потім за ними йдуть інші заклади розміщення і на кінець молодіжні бази та гірські притулки, а в мотелях вона була найменшою. Ця закономірність була однакова впродовж досліджуваних років. В умовах розвитку готельної індустрії взято курс на концентрацію, що засвідчується табл. 3.

Таблиця 3
Одноразова місткість готелів, осіб

Заклади розміщення	2003	2004	2005	2006	+, - до 2003, %
В середньому	6685	6751	8700	9438	+141,2
Готелі	4340	4220	5373	5959	+137,3
Мотелі	197	87	146	140	-30,0
Молодіжні бази і гірські притулки	680	831	1508	1800	+264,7
Інші заклади	1468	1613	1674	1539	+104,8

З наведених даних в табл. 3 видно збільшення місткості готелів в різних групах, але не в однаковій мірі. Так, найбільше зростання одноразової місткості відбулось в молодіжних базах та гірських притулках. Це зумовлено тяжінням туристів до рекреаційних місць відпочинку та активного туризму. Кількість одноразових місць в класичних готелях також збільшувалась, але значно менше ніж в інших закладах розміщення. Це на нашу думку пов'язано з тим, що навіть при такій кількості місць в готелях спостерігається не наповненість їх, яка на даний час в них в середньому становить до 40 % [2]. Розподіл номерного фонду закладів розміщення за категоріями кімнат наведена в табл. 4. Аналіз цих даних показує, що в загальному абсолютна кількість кімнат категорії люкс збільшується в усіх закладах розміщення, за виключенням мотелів. Ця закономірність зумовлена вимогами ринку та бажаннями більшості туристів, які хочуть платити за якість житлових умов. Найбільша кількість кімнат категорії

Таблиця 4
Номерний фонд закладів розміщення та його структура

Роки	Одиниці виміру	Готелі	Мотелі	Турбази та гірські притулки	Інші заклади
1	2	3	4	5	6
Кімнати класу Люкс					
2003	одиниць	141	5	2	21
	%	6,16	5,15	0,9	4,2
2004	одиниць	165	5	7	21
	%	7,5	10,6	2,7	3,9
2005	одиниць	227	5	13	25
	%	8,0	6,8	2,6	4,5
2006	одиниць	259	4	16	33
	%	8,3	6,2	2,8	5,9
Кімнати класу Напівлюкс					
2003	одиниць	166	11	—	12
	%	7,3	1,1	—	2,4
1	2	3	4	5	6
2004	одиниць	175	3	—	14
	%	7,9	6,4	—	2,6
2005	одиниць	332	3	7	21
	%	11,8	4,1	1,4	3,8
2006	одиниць	379	—	8	21
	%	12,7	—	1,4	3,8

люкс знаходиться в готелях і питома вага їх щороку зростає. Стабільністю за цим показником відрізняються інші заклади розміщення.

Кімнати класу напівлюкс також мають тенденцію до збільшення впродовж останніх років. Це відмічається як за кількістю так і за структурою. В мотелях кількість таких кімнат була не значною, а за останній рік їх звели нанівець. Проте в молодіжних базах та гірських притулках і в інших закладах розміщення спостерігається зростання їх і в 2006 році вони стабілізувались за структурою готельного фонду. Розподіл номерного фонду за кількістю місць в кімнаті представлений табл. 5.

Таблиця 5
Обслужено вітчизняних та іноземних туристів, осіб

Заклади розміщення	2003	2004	2005	2006	+,- до 2003,%
1	2	3	4	5	6
Всього:					
приїжджих	206151	219527	237293	278167	+134,9
іноземців, осіб	49617	46989	57475	57934	+116,8
%	24,1	21,4	24,2	20,8	-3,3
Готелі:					
приїжджих	162202	177479	189353	223123	+137,6
іноземців, осіб	45356	43025	53147	54347	+119,8
%	27,9	24,2	28,1	24,4	-3,5
1	2	3	4	5	6
Мотелі:					
приїажджих	4544	2437	5904	5280	+72,8
Іноземців, осіб	512	607	1190	505	+72,2
%	11,3	24,9	20,2	9,6	-1,7
Молодіжні бази та міські притулки:					
приїажджих	5483	2572	13263	13241	+241,5
іноземців, осіб	814	—	—	—	—
%	14,8	—	—	—	—
Інші заклади:					
приїажджих	33922	37040	28773	36523	+107,6
іноземців, осіб	2935	3357	3138	3082	105,0
%	8,7	9,1	10,9	8,4	-0,3

Аналіз табл. 5 показує що інвестиційні кошти сприяли збільшенню в готелях кількості кімнат, особливо двохмісних, як за абсолютним значенням так і за структурою номерного фонду. В мотелях навпаки спостерігається зменшення одномісних номерів, а збільшення двох і трьох місних. Такі заклади розміщення зорієнтовані в основному на сімейний туризм. Аналогічна закономірність спостерігається в молодіжних базах та гірських притулках, в яких доля кімнат з розміщенням трьох і більше осіб збільшилась в останній рік майже до 45 %. В інших закладах розміщення спостерігається зростання одномісних та двомісних номерів за кількістю їх і за структурою. Кімнати, що розраховані на трьох і більше осіб хоча і збільшуються, але за структурою зменшились з 44,3 до 32,3 %. Дані про динаміку кількості туристів в останні роки зведені в табл. 6.

Таблиця 6

Розподіл номерів закладів розміщення та їх структура

Заклади розміщення	Одномісні номери				Двомісні номери				Трьох місні і більше			
	2003	2004	2005	2006	2003	2004	2005	2006	2003	2004	2005	2006
Готелі: к-кість	533	451	507	535	1275	1246	1560	1758	171	156	185	183
%	95,5	95,9	95,8	96,1	80,5	80,6	82,8	81,5	28,8	24,8	20,9	20,9
Мотелі, к-кість	14	9	11	2	53	28	43	39	14	2	11	20
%	2,5	1,9	2,1	0,4	3,3	1,8	2,3	1,8	2,4	0,3	1,3	2,3
Молодіжні бази і гірські притулки: к-кість	3	3	4	6	58	98	104	154	146	155	361	387
%	0,5	0,5	0,7	1,0	3,6	6,3	5,5	7,1	24,6	24,7	40,9	44,4
Інші заклади: к-кість	8	7	7	14	198	174	177	206	263	315	324	282
%	1,5	1,6	1,4	2,5	12,6	11,3	9,4	9,6	44,3	50,2	36,9	32,3

Представлені дані табл. 6 показують, що кількість туристів як вітчизняних так іноземних з року в рік збільшується у всіх закладах розміщення за виключенням молодіжних баз та гірських притулків. В останні роки вони не користувались популярністю серед іноземців. Треба відмітити, що темпи зростання одноразової місткості готелів переважають темпи зростання туристів. Однак, за структурою кількість іноземців з року в рік зменшується. Гості, які приїжджають до нас розселяються в основному в готелях, де кількість обслугованих щороку зростає. Це вказує на те, що сучасні туристи віддають перевагу тим закладам розміщення, які за своїм призначенням повинні забезпечувати відповідний комфорт.

Мотелі та, особливо, молодіжні бази користуються попитом лише у вітчизняних туристів. Кількість іноземців, які скористувалися послугами мотелів в останні роки різко зменшилась, а молодіжними базами ті гірськими притулками зовсім не користувались. В інших закладах розміщення спостерігається незначне збільшення обслуговування різних туристів при сталій структурі іноземців, яка не перевищувала 11 %.

Таким чином, інвестиції сприяли випереджаючому росту місткості готелів над ростом кількості туристів. При цьому зростала кількість готелів з номерним фондом високої комфортності, а також молодіжні бази та гірські притулки. Вітчизняні туристи скористалися послугами всіх закладів розміщення, а іноземних туристів не приваблювали лише молодіжні бази та гірські притулки.

Література

1. Білоцерківська Т. М. Сучасний стан готельного господарства Львівщини [Текст] : збірник наук. праць / Міністерство освіти і науки України, Львівський інститут економіки і туризму ; (ред. кол. І. О. Бочан та ін.). — Львів : Апріорі, 2006. — Вип. 1. — С. 162–164. — 244 с. : іл., табл., форм. — 300 екз. — ISBN 978-966-8256-87-5.
2. Гостиничный и туристический бизнес [Текст] : Учебник. / под ред. А. Д. Чудновского. М. : Колос, 2000. — 400 с., указан. — ISBN 966-6820-50-7.
3. Сокол Т. Г., Туриль Н. П. Інвестиційне забезпечення розвитку готельного господарства України [Текст] : збірник наук. праць / Міністерство освіти і науки України, Львівський інститут економіки і туризму (ред. кол. І. О. Бочан та ін.). — Львів : Апріорі. — 2008. — Вип. 3. — С. 104–110. — 244 с. : іл., табл., форм. — 300 екз. — ISBN 978-966-8256-87-5.
4. Готельна індустрія Статистичний збірник головного управління статистики у Львівській області / Державний комітет статистики України / За ред. С. О. Матковського. — Львів, 2007. — 96 с.
5. Капітальні інвестиції. Статистичний збірник головного управління статистики у Львівській області / Державний комітет статистики України / За ред. С. О. Матковського. — Львів, 2007. — 100 с.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Питання розвитку сталого туризму в Україні, розробка організаційно-економічних методів управління цієї галузю на сучасному етапі є дуже актуальними. Пріоритетна роль організації туристичного бізнесу визначається вимогами з боку держави до ефективності його діяльності через надання якісних конкурентоспроможних туристичних послуг.

У зв'язку з важливістю комплексного підходу до управління розвитком і функціонуванням усіх господарюючих підсистем туризму (він розглядається як відкрита система), виникає необхідність виокремлення двох напрямів управління: ефективність стратегічного розвитку туризму (макрорівень) ефективність поточної діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм (мезо- та мікрорівні).

Для підвищення ефективності туристично-готельної діяльності, необхідні розробка єдиних принципів і підходів щодо управління, визначення та оцінка розвитку і функціонування туристичних підприємств (організацій, фірм) в умовах постійних економічних змін. Характерні особливості ефективної організації готельно-туристичної сфери діяльності відображають сучасні тенденції її розвитку в ринковій економіці:

- глобальність;
- гнучкість та адаптивність;
- безперервне вдосконалення за рахунок інноваційно-інвестиційних процесів;
- фокусування на інтересах споживачів тощо.

З основних аспектів аналізу зарубіжного досвіду управління якістю виділяють наступні: у більшості розвинутих країн існує ціла низка законодавчих актів щодо стандартизації, сертифікації і метрології, національні системи яких гармонізовані між собою.

Система стандартизації зарубіжних країн відповідає ринковим відносинам: більшість положень стандартів мають рекомендаційний характер, а підтвердження якості — об'єктивний завдяки сертифікації.

У більшості країн світу розвинена система захисту прав споживачів, яка знаходить своє відображення у відповідних законодавчих актах (регламентація положень про небезпечну продукцію та обов'язкову сертифікацію).

Для України в умовах переходу до ринкових відносин упровадження цих положень пов'язане з удосконаленням та розвитком організаційно-економічного механізму державного регулювання СУЯ (система управління якістю) в туризмі.

У процесі управління якістю щодо досягнення поставлених цілей необхідний вибір діючих заходів та методів управління. Вони є складовою частиною в ланцюгу категорій теорії управління «цілі — процес управління — методи управління».

Обійтися без застосування правових, економічних, організаційно-інформаційних заходів та організаційно-адміністративних, економічних, соціально-психологічних методів управління в сучасних ринкових умовах неможливо. Для забезпечення стабільних характеристик якості необхідне комплексне застосування, а їх оптимальний вибір повинен бути спрямований, перш за все, на планування зниження затрат на якість.

Глибоким докорінним змінам у період переходу до ринку повинні підлягати такі сфери діяльності щодо управління якістю, як стандартизація і сертифікація.

Загальновідомо, що сертифікація дозволяє реалізувати єдиний підхід до оцінки якості різних об'єктів (систем, продукції, послуг), робить можливою гарантію стабільного виготовлення продукції (послуг). Сертифікація систем якості захоплює всі елементи «кола якості», тобто весь життєвий цикл продукції (послуг).

Сертифікована система якості поширює коло партнерів, а продукція стає більш конкурентоспроможною. Сертифікація позитивно впливає на обсяги продажів та прибутки, підвищую імідж туристичного підприємства (організації, фірми).

Роль сертифікації якості в інфраструктурі ринку ширша, ніж просто об'єктивне підтвердження якості.

Діяльність із сертифікації системи якості продукції в Україні розвивається згідно з нормами та правилами, які встановлюють міжнародні організації зі стандартизацією; програмами сертифікації регіонів, які мають важливе значення для економіки країни.

Підсумовуючи викладене, нами розроблено і пропонується організаційно-економічний механізм державного регулювання системи управління якістю (СУЯ) в туризмі (рис. 1).

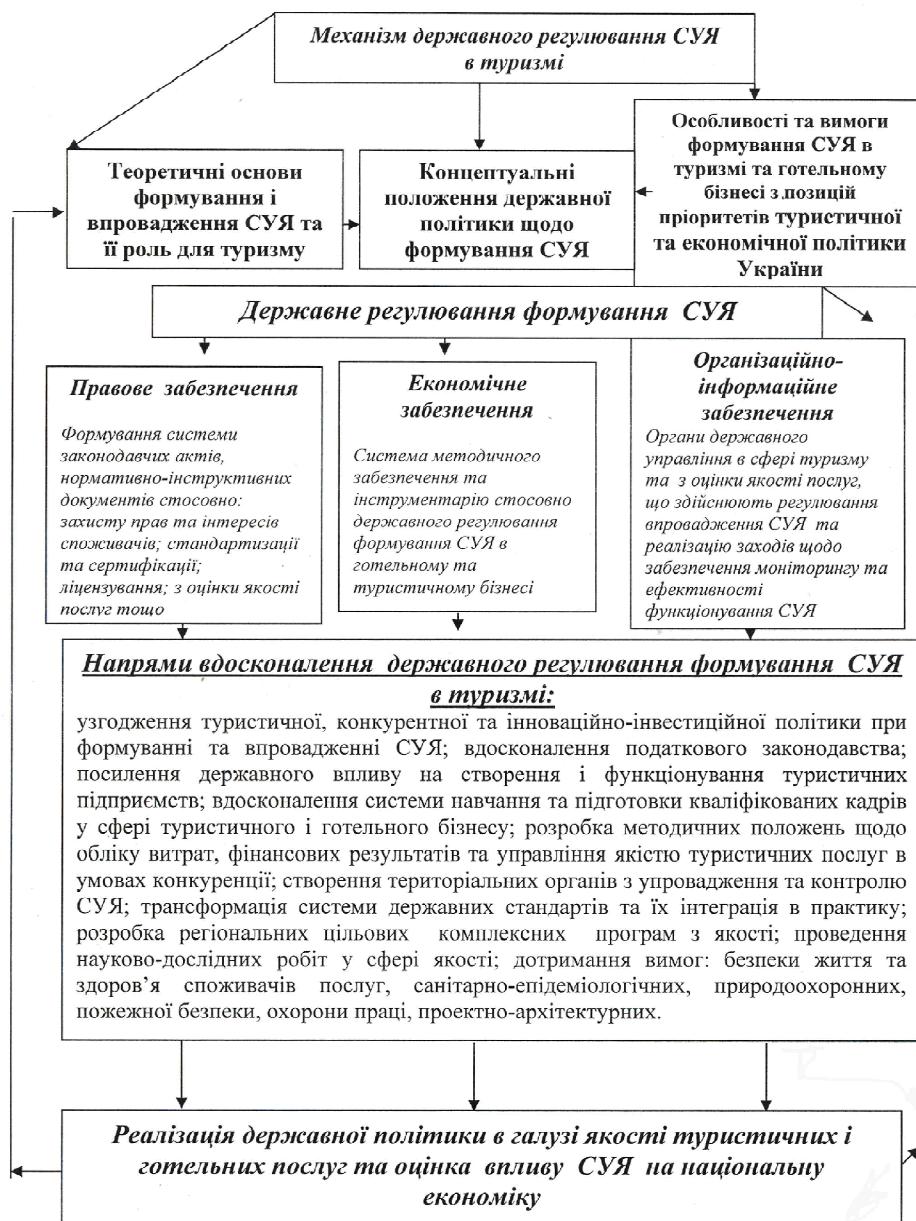


Рис. 1. Організаційно-економічний механізм державного регулювання СУЯ в туризмі

Концептуальними положеннями щодо управління якістю туристичних послуг на макрорівні мають бути: розробка державних, регіональних та територіальних програмних документів розвитку туризму на довготерміновий період з урахуванням наявних ресурсів та інфраструктури із визначенням мети, завдань та стратегії його розвитку.

Що стосується напрямів удосконалення державного регулювання процесу формування СУЯ в туризмі, то основними з них мають бути: узгодження туристичної, промислової, конкурентної, інноваційно-інвестиційної політики при формуванні та впровадженні СУЯ; розробка методичних положень щодо обліку та планування витрат у туризмі і процесу управління якістю в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм); виховання кваліфікованих кадрів у туристично-готельному бізнесі; проведення науково-дослідних робіт у галузі якості; розробка регіональних цільових комплексних програм з якості; посилення державного впливу на створення і функціонування туристичних підприємств; дотримання вимог: безпеки та здоров'я споживачів послуг, санітарно-епідеміологічних, природоохоронних, пожежної безпеки, охорони праці тощо.

Політика в системі управління якістю — це цілі та завдання, спрямовані на досягнення високої якості туристичного продукту (послуги), сформульовані керівництвом. Головна мета політики у сфері якості — забезпечення постійної відповідальності за виробництво та реалізацію якісного туристичного продукту (послуг), що відповідає вимогам споживачів.

Враховуючи прогресивний характер стандартів ISO серії 9000, система стандартизації в Україні постійно вдосконалюється, спрямовуються зусилля на підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світовому ринку, що сприяє економії всіх ресурсів, максимальній їх придатності для цілей сертифікації.

Основними напрямами реалізації територіальної політики у сфері якості, що випливають з її змісту, можуть стати: розробка організаційно-економічного механізму територіального управління якістю в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм); розробка єдиної системи державного контролю якості; упровадження міжнародних стандартів та інших нормативних документів; організація системи навчання і підвищення кваліфікації кадрів з питань управління якістю в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм), утворення системи громадських організацій, які сприятимуть вирішенню питань підвищення якості в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм) взагалі та в регіоні зокрема.

У ринкових умовах уже недостатньо враховувати лише існуючі потреби в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм), необхідно виявляти приховані потреби і враховувати їх при плануванні якості і розробці туристичних послуг (продукту). При цьому необхідно враховувати не лише потреби груп споживачів, а й інших фірм, ділових кіл нашої та інших держав світу, як потенційних споживачів майбутніх туристичних послуг (продукту).

Враховуючи викладене, нами розроблено організаційно-економічний механізм формування та реалізації СУЯ на туристичному підприємстві (організації, фірмі) (рис. 2).

Ефективно організувати процес управління у сфері якості — означає його проектування (планування), тобто прийняття рішень, які передбачають розробку заходів щодо реалізації цих рішень:

- розробка турів та надання якісних послуг, що входять у намічені плані туристичного підприємства (організації, фірми) і підлягають реалізації, — є зобов'язанням для виконання;

- напрями діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм) групуються і розподіляються за підрозділами таким чином, щоб кожний працівник на своєму робочому місці став відповідально особою за доручення, ділянку роботи у сфері якості;



Рис. 2. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації СУЯ в діяльності туристичних підприємств

— права та обов'язки розподіляються між кожним працівником туристичного підприємства (організації, фірми) з метою виконання роботи в межах своєї відповідальності та управління іншими працівниками, які також є відповідальними за свою діяльніку роботи.

Наступним етапом в організаційному плануванні є визначення відносин за субординатцією (хто і кому доповідає та які повноваження має), а також персональної кваліфікації, яка необхідна для просування службовими сходинками.

Організаційний процес полягає в тому, щоб розподілити роботу за відповідними працівниками залежно від їх кваліфікації, необхідної для здійснення управління у сфері якості.

На туристичних підприємствах (організаціях, фірмах) працю поділяють на:

- *оперативну роботу* (праця, що постійно повторюється, яка потребує більше діла, ніж планування);

- *аналітичну роботу* (вміння виявляти та аналізувати проблеми розвитку діяльності свого туристичного підприємства (організації, фірми));

- *технічну роботу* (спеціалізовані знання та уміння в галузі технології якості; розрахунків, оперативних інформаційних джерел та даних електронного процесу);

- *творчу працю* (бачення та вміння розпізнавати та знайти новітні рішення у вирішенні проблемних аспектів з управління у сфері якості);

- *адміністративну роботу* (робота з продажу туристичного продукту (послуги) потребує від менеджерів вміння реалізовувати настанови, які підлягають виконанню іншими працівниками);

- *безпосереднє керівництво* (праця, яка дозволяє реалізовувати функції керівника).

Вона завжди спрямована на досягнення ефективних результатів діяльності всього туристичного підприємства (організації, фірми).

Створення багаторівневої організаційної структури оперативного управління передбачає виділення двох груп центрів:

- локальних, що безпосередньо впливають на об'єкти конкретних ділянок економічної діяльності;

- координаційних, що забезпечують цілісність усієї системи.

Управління поточна ефективністю діяльності базується на показниках, які в кількісному виразі характеризують стан найважливіших для туристичного підприємства (організації, фірми) економічних об'єктів із допомогою яких можна планувати, контролювати та регулювати працю всіх підсистем (структурних підрозділів) підприємства. Основними з них є:

- прибуток (рентабельність) туристичного продукту (послуги);
- обсяг продажів; масштаби діяльності туристичного підприємства (організації, фірми);
- наявність партнерських зв'язків; наявна база клієнтури (постійна);
- кількість оборотів оборотних засобів;
- наявність власної інфраструктури;
- імідж;
- плинність кadrів тощо.

Оскільки головною метою діяльності будь-якого підприємства в ринкових умовах є прибуток, необхідно значну увагу приділяти визначеню й усвідомленню чинників, що впливають на його збільшення.

У сучасній структурі управління якістю акцент змінився на попередження недоліків на стадіях розроблення і виготовлення. Зусилля, витрачені на те, щоб поліпшити якість і зберегти кількість, сприяли тому, що поліпшення якості забезпечує, як правило, вищу продуктивність.

Витрати фірм, пов'язані з браком і відмовою від певної продукції, відносяться до неминучих збитків. Витрати, пов'язані із забезпеченням якості, включають внутрішні, зовнішні і затрати системи якості.

Внутрішні витрати пов'язані з усуненням різних проблем, виявлених фірмою до того, як послуга досягне споживача. Внутрішні невдачі породжують витрати на оплату трудових затрат, які виявилися непотрібними, витрати матеріалів, вимушенну реакцію на претензії, а найголовніше — неефективність виробництва, що у свою чергу не сприяє тому, як надати з першого разу якісне обслуговування відповідно до очікуваних стандартів.

Витрати на виправлення якості включають затрати робочого часу керівництва на проведення інспекцій, періодичне ознайомлення зі звітами керівників служб та інші заходи контролю й оцінки якості продукту та обслуговування, такі як анкетування гостей [3; 39].

Зовнішні витрати пов'язані з помилками якості, які клієнт відчуває на собі. Ці помилки можуть коштувати фірмі дуже дорого, якщо клієнт вирішить більше не відвідувати цей заклад через проблеми обслуговування. Якісна система обслуговування без витрат не буває. Але вони зазвичай менші від тих, що пов'язані з внутрішніми і зовнішніми витратами через низький рівень обслуговування [2; 308].

Витрати на СУЯ охоплюють контроль якості обслуговування клієнтів, навчання, зустрічі керівництва фірми з працівниками і клієнтами, впровадження нових технологій. Ці витрати можуть розглядатися як інвестиції у майбутнє компанії. Вони допомагають гарантувати повернення клієнтів. З іншого боку, внутрішні витрати не впливають на ступінь задоволення клієнта. У цьому розумінні — це втрачені гроші. Зовнішні витрати, пов'язані з помилками в обслуговуванні, бувають часто великі, наприклад, це витрати на додаткове обслуговування клієнта, якого незадовільно обслуговували. Але іноді ці зусилля не приносять ефекту, і фірма все ж таки втрачає клієнта назавжди.

Існують науково-практичні підходи до управління витратами, спрямовані на якість, які наведені на рис. 3.

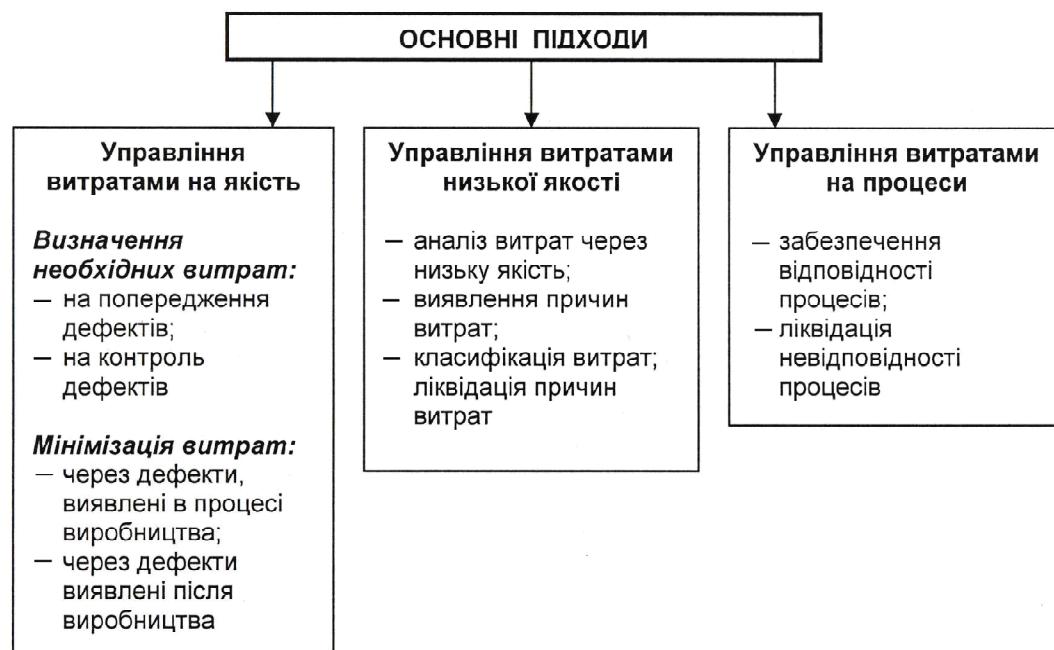


Рис. 3. Основні підходи щодо управління фінансовою діяльністю в галузі якості

При класифікації відповідних витрат можна виділити три основні підходи:

- розподіл витрат з орієнтацією на конкретні дії;
- розподіл з орієнтацією на ефективність;
- облік витрат у розрізі помилок.

Визначення як зовнішньої, так і внутрішньої вигоди від управління якістю пов'язане з небезпекою подвійного рахунку [1; 101]. По-перше, чинники успіху не слід відносити виключно на рахунок активності у сфері якості. Якщо, наприклад, спостерігаються випадки повторних закупок, то неможливо стверджувати, що в разі відсутності заходів з управлінням якістю всі клієнти обов'язково обмежаться одноразовим використанням товару чи туристичного підприємства (організації, фірми). По-друге, чинники успіху неможливо пояснити впливом заходів і витрат у сфері управління якістю, оскільки для реалізації цих чинників використовуються засоби і в інших сферах діяльності підприємства.

Існує й низка інших реальних і потенційних обмежень, які необхідно брати до уваги при інтерпретації результатів аналізу витрат і вигод від управління якістю. Тим не менше, цей метод дозволяє з урахуванням специфіки підприємства оцінити відповідні заходи з позиції ефективності. За допомогою цього методу досягається можливість порівняння заходів з управлінням якістю між собою, а також з іншими видами активності туристичного підприємства (організації, фірми). Аналіз витрат і вигод є важливим елементом орієнтованої на економічність системи управління якістю, яка в майбутньому повинна стати об'єктом постійної оптимізації на базі накопиченого досвіду.

Підсумовуючи теоретичні аспекти щодо важливості механізму управління у сфері якості та враховуючи його економічну значущість, нами розроблено модель організаційно-економічного механізму управління якістю в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм). Її пропонуємо розглянути на рис. 4.



Рис. 4. Модель процесу управління якістю в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм)

Розпочинається процес управління якістю в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм) з проектування (планування) розробки турів (послуг), враховуючи отриману інформацію щодо попиту і пропозиції на туристичного ринку (маркетингові дослідження). На основі аналізу отриманої інформації визначається соціальна потреба, яка випливає з мети діяльності, завдань діяльності та урахування власних необхідних ресурсів туристичного підприємства (організації, фірми). Потреби споживачів перетворюються на вимоги. Керівництво бере на себе зобов'язання на основі відбору вимог споживачів. На цьому етапі формується політика і цілі якості в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм). Проводиться вона на основі встановлення інструментарію якості, рекламних заходів, навчання та аудиту (контролю) за якістю. У ході про-

цесу проектування (планування) якості керівництво погоджує цілі з рівнем процесу на основі визначення видів діяльності і стежить за виконанням діяльності та її кінцевими результатами.

Закупівля (обладнання, матеріалів, послуг) у сторонніх організацій для здійснення діяльності туристичного підприємства (організації, фірми). На основі аналізу бюджету діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм) та операційних цілей визначається кількісний та якісний склад необхідних ресурсів; їх адекватність засобам та цілям підприємства. Особливу увагу керівництво приділяє аналізу фінансових ресурсів; бюджету; показникам ефективності використання ресурсного потенціалу.

Організація — на цьому етапі управління якістю в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм) визначається структурний підрозділ, що відповідає за розробку та впровадження системи якості на підприємстві; встановлюються і затверджуються керівництвом права, обов'язки та відповідальність цього підрозділу. На основі бюджету діяльності туристичного підприємства (організації, фірми) визначається бюджет з якості. Порівнюються теоретичні можливості підприємства у сфері якості з реальними. Розробляється програма якості та встановлюється перелік необхідної документації системи якості; встановлюються відповідальні за проходження документів на всіх рівнях підприємства; проводяться перевірки та апробації; встановлюються засоби відбору, розподілу та доступу до інформації з якості; визначаються правила управління документацією, термін збереження та порядок здачі в архів.

Виробництво — на цій стадії здійснюється технологія виробництва туристичного продукту (послуги); технічна діагностика стану обслуговування: упровадження у виробництво сучасних технологій; забезпечення ритмічності виробництва; оцінювання якості виготовлення туристичного продукту (послуг); інформування керівництва та підрозділів про якість туристичного продукту (послуг); контроль за діяльністю персоналу, здійснення заходів його стимулювання за забезпечення якості в діяльності; впровадження та аналіз ефективності функціонування економічних методів управління якістю під час виробництва туристичного продукту (послуг).

Контроль — цей етап містить розробку і впровадження програми внутрішнього аудиту за управлінням якістю в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм), яка висвітлює заходи щодо планування дій з управління засобами контролю. Для того щоб бути повністю ефективним, управління системою якості в діяльності туристичного підприємства (організацій, фірми) повинно утворювати замкнутий цикл і містити:

- контроль процесу виробництва; аналіз даних, які отримані під час контролю;
- інформування оператора процесу виробництва про необхідні коригувальні заходи;
- регулювання процесу.

На основі даних, отриманих в ході контролю за якістю в діяльності підприємства, керівництво структурного підрозділу проводить аналіз, оцінку результатів та планує коригувальні дії відносно змін у системі якості. Аналіз результатів системи передбачає: визначення даних для проведення аналізу підтвердження отриманих результатів; визначення ефективності праці у ході порівняння результатів і цілей системи якості.

Допоміжні процеси — адміністративно-правові дії; внутрішня та зовнішня взаємодія туристичних підприємств (організацій, фірм); постачання; безпека прийому; людські ресурси. На цьому етапі управління якістю в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм) необхідно зібрати інформацію щодо забезпечення задоволеності потреб споживачів; прийняти на її основі відповідні управлінські рішення; визначити стратегічні цілі. Встановити методи збору інформації та порядок аналізу рекламацій.

Більш детально цей організаційно-економічний механізм управлінні якістю в діяльності підприємствах готельно-туристичної сфери зображене на рис. 5.

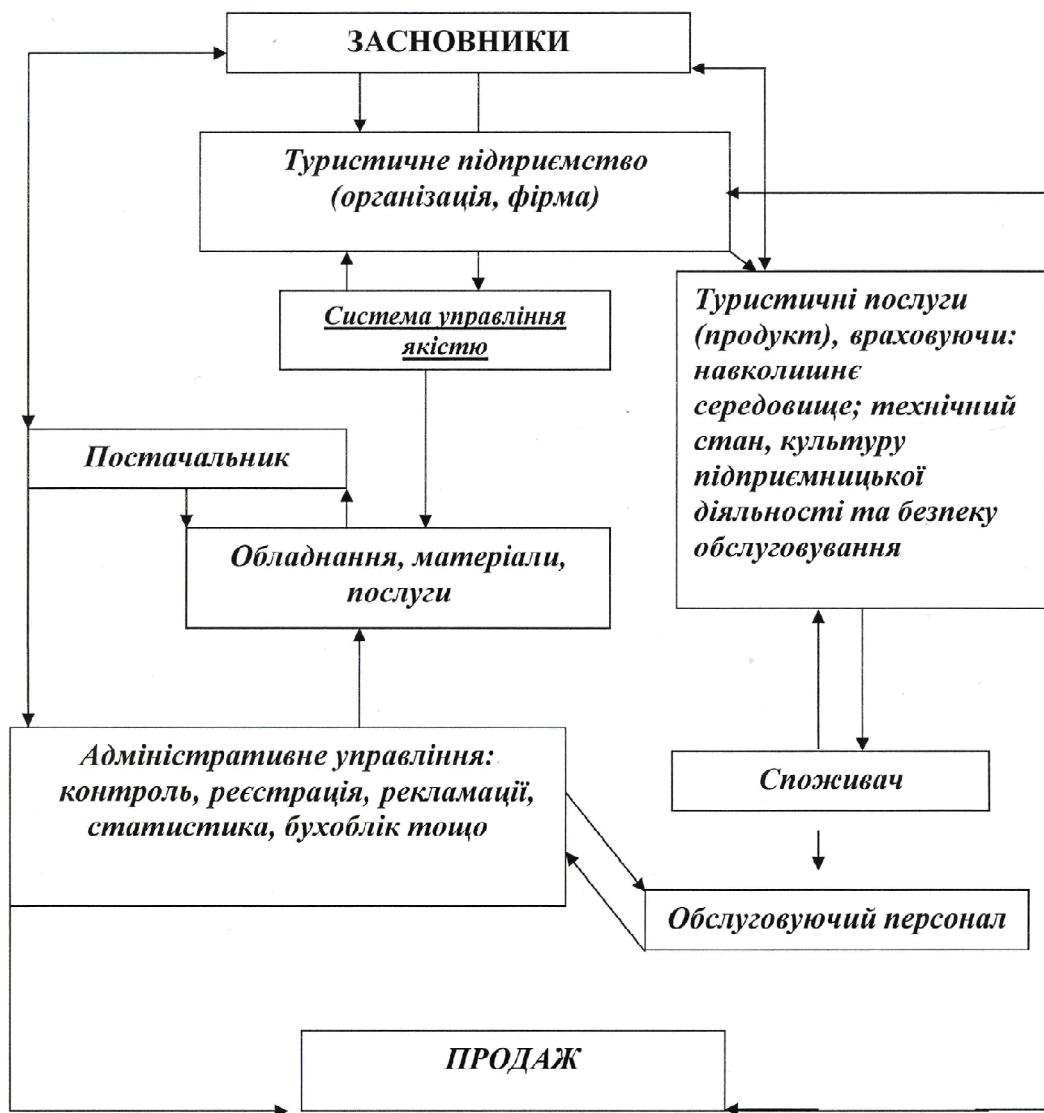


Рис. 5. Організаційно-економічний механізм управління якістю в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм) на мікро- та мезо- рівнях

Процес управління якістю в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм) повинен містити такі етапи організаційно-економічних робіт: опис туристичного продукту (послуги) з орієнтацією на споживача; визначення потреб і очікувань споживачів на основі проведеного SWOT-аналізу, дані якого фіксуються у відповідних документах; визначення прав, обов'язків та відповідальності кожного працівника; розробка та впровадження заходів щодо якості та попереджувальних дій відносно неякісного виробництва туристичного продукту, надання послуг (політика у сфері якості); управління процесами, що визначають причини неякісної діяльності (людські ресурси; інфраструктура); допоміжні процеси, відповідальність, розмежування обов'язків; залучення персоналу тощо; визначення вимог споживачів (специфічні; нормативні та встановлені вимоги, а також вимоги, пов'язані з використанням туристичного продукту (послуги); оцінка якості туристичних послуг (продукту) засобом опитувань.

Усі процеси щодо управління якістю в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм) повинні бути зафіксовані документально.

- Керівництво з якості — документ, що описує СУЯ на підприємстві;
- *процес* — діяльність підприємства, що перетворює елементи входу в елементи виходу у поєданні з виробництвом туристичної послуги (продукту), що задовільняє вимоги споживачів;
 - *процедури* — специфіка здійснення у сфері туризму діяльності туристичними підприємствами (організаціями, фірмами);
 - *інструкції* — документи, які описують, яким чином і як виконувати операції щодо виробництва туристичного продукту і надання послуг.

Проведені керівництвом або відповідальними за якість структурними підрозділами підприємства роботи оформлюються та підтверджуються складанням відпо-

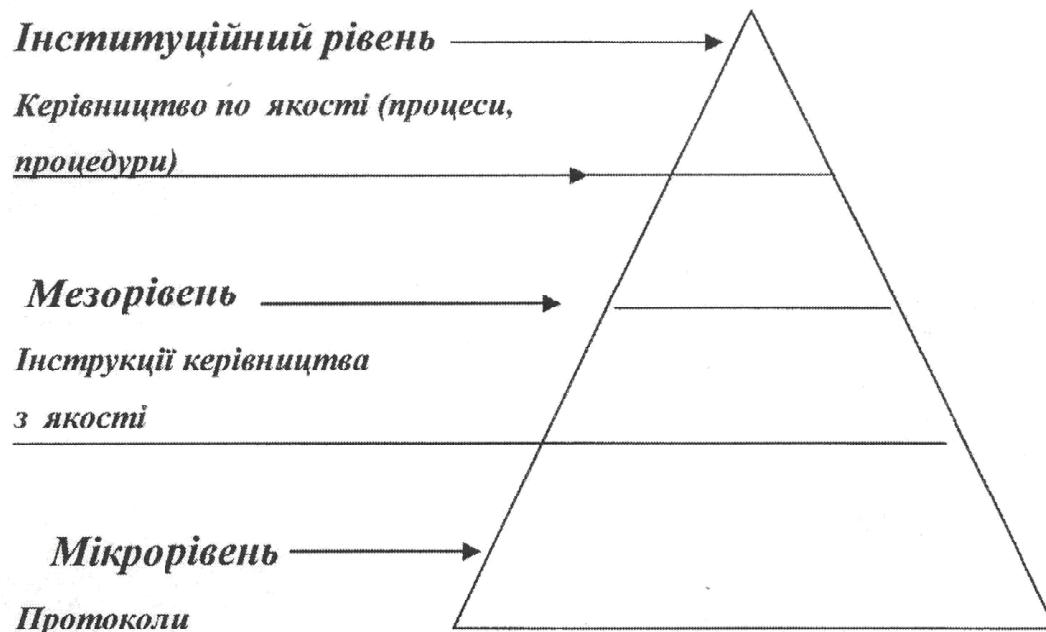


Рис. 6. Рівні документообігу з управління якістю в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм)

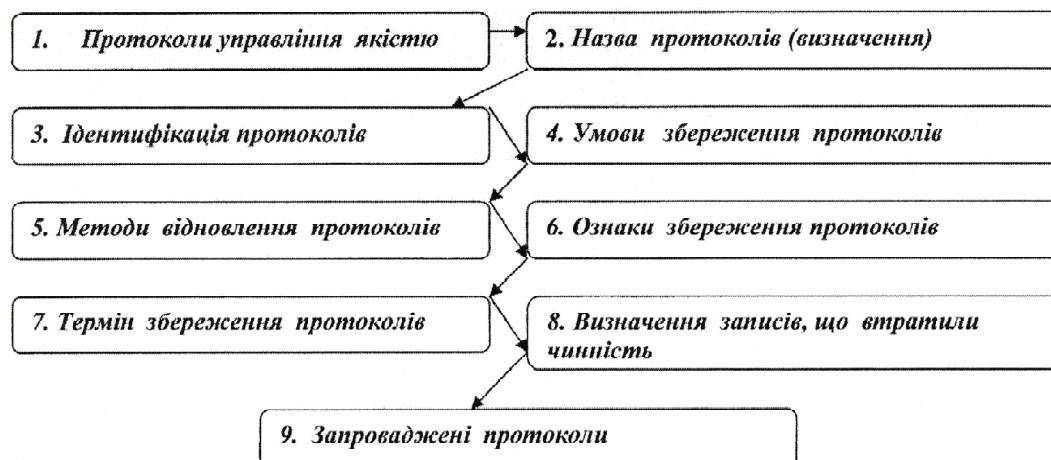


Рис. 7. Етапи просування протоколів з управління якістю в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм)

відних протоколів. Структуру оформлення документації в СУЯ в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм) за рівнями пропонуємо розглянути на рис. 6.

Рух протоколів з управління якістю в діяльності туристичних підприємств (організацій, фірм) можна представити таким чином (рис. 7).

Отже, для забезпечення ефективного майбутнього туристичного підприємства (організацій, фірми) та задоволеності зацікавлених сторін у виробництві якісного туристичного продукту (послуг) керівництву необхідно налагодити на підприємстві таку виробничу культуру, яка б спонукала кожного працівника до активного пошуку можливостей поліпшення характеристик процесів, а також визначити і запровадити процес безперервного вдосконалення системи якості, який застосовуються до основних і допоміжних процесів та видів діяльності.

Література

1. *Будищева И. А.* Регулирование затрат на обеспечение качества продукции [Текст] / И. А. Будищева, Я. Д. Плоткин — М. : Изд-во стандартов, 1989. — 184 с. — 300 пр.
2. *Браймер А.* Основы управления в индустрии гостеприимства [Текст] : учеб. пособ. — М. : Аспект-Пресс, 1995. — 382 с. — 1000 пр.
3. *Мицик Б.* Стандартизация, сертификация, конкурентоспособность продукции [Текст] : посіб. — К. : Вища школа, 1995. — 65 с. — 1000 пр.

УДК 338.486:330.322(477+438)

Бочан І. О., Надич М. М.

**ІНВЕСТУВАННЯ ТРАНСКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ
УКРАЇНА–ПОЛЬЩА ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ
В УМОВАХ ПОЛІПШЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ**

У даній статті виділено економічні аспекти функціонування туристичної галузі, розглядаються альтернативні форми відпочинку. Також пропонується перелік сфер діяльності, який вказує на головні напрями розвитку співпраці між Україною та Польщею.

Туристичний бізнес можна справедливо вважати бізнесом ХХІ століття, тому що він є одним з найбільш динамічних і прибуткових серед усіх галузей світового господарства.

За даними статистики Всесвітньої організації туризму, на туризм припадає 12 % валового світового продукту, 7 % загального обсягу інвестицій, 5 % усіх податкових надходжень.

Туристична діяльність безпосередньо впливає на близько 40 галузей економіки і 10–15 % працездатного населення будь-якої країни: це ціла галузь, яка об’єднує навколо себе багато супутніх галузей, таких як пасажирські перевезення (авіа, авто та морські), сфера побутових послуг (готелі, ресторани, пральні, розважальні заклади тощо), сувеніри та багато інших. Тому пошук передумов зростання туристичної індустрії є актуальним проблемою.

Туризм, з одного боку, є важливою складовою частиною національної економіки, його розвиток значною мірою залежить від рівня економічного розвитку країни, а з іншого — динамізм розвитку туристичної галузі є важливим поштовхом до економічного зростання. Це пояснюється економічними аспектами функціонування туристичної галузі, до яких, на наш погляд, необхідно віднести наступні:

1. Туристичний бізнес приваблює підприємців невеликим стартовим капіталом, швидким терміном окупності, динамічним зростанням попиту на туристичні послуги, високим рівнем рентабельності [1, с. 48]. Окупність витрат в туристичній сфері в середньому складає два-четири роки. [8, с. 712].

2. Розвиток туризму стимулює розвиток інфраструктурних елементів — ресторанів, підприємств торгівлі, готелів, систем комунікації, сприяє розвитку будівництва, транспортного забезпечення, розширенню виробництва товарів і послуг у результаті збільшення платоспроможного попиту зі сторони іноземних і вітчизняних екскурсантів.

3. Туристична послуга включає цілий набір послуг, що отримує турист. Тому туристична сфера створює значну кількість робочих місць і сприяє розв’язанню проблеми зайнятості у національній економіці. Економісти вважають, що витрати на створення одного робочого місця в туристичній сфері у 20 разів менші, ніж у промисловості.

4. Зростають доходи населення, яке працює в туристичній сфері. Це у свою чергу збільшує споживчий попит, який є важливим чинником зростання ВВП у національній економіці. За розрахунками швейцарського економіста Х. Рюттера, туризм збільшує вторинний попит на товари і послуги на 2,6 %.

5. Зростання попиту на туристичні послуги і динамічне зростання туристичного бізнесу сприяє наповненню дохідної частини бюджету за рахунок розширення податкової бази.

6. Міжнародний туризм як вид економічної діяльності є джерелом валютних надходжень в національну економіку.

7. Туристична сфера розвивається під час кризи. В умовах економічного спаду, коли доходи населення були мінімальними, на ринку туристичних послуг в Україні швидкими темпами зростав шоп-туризм або човниковий туризм. Люди таким чином отримували доходи, а дефіцитний споживчий ринок України наповнювався товарами.

Туристичний потенціал України має місце підґрунтя для ефективного розвитку у ХХІ столітті. Це обширність території та різноманітність ландшафту, надзвичайно багата історична спадщина, загальновідома гостинність і працьовитість українського народу.

Важливим державним заходом щодо активізації туристичної діяльності в Україні є Указ Президента про проголошення 2008 року Роком туризму і курортів України. [2, с. 8].

У 1991–2001 рр., протягом цілого десятиліття, українська туристична індустрія перебувала в кризі. Кількість закордонних туристів зменшилася з 12,1 млн. у 1997 р. до 6,014 млн. у 1999-му, з них майже 80 % були туристами з країн СНД. Все це було об'єктивним наслідком економічної кризи (зокрема, фінансової кризи 1998 року), зубожіння середнього класу та переорієнтації невеликого прошарку заможних українців на закордонні курорти.

Зростання економіки після 2000 року спричинило й пожвавлення туристичної галузі. Кількість туристів, що відвідали Україну зросла за період 2002–2007 рр. на 25 % і сягнула 17,6 млн. Змінилися й структура та характер туристичних потоків: частка туристів із СНД зменшилася з 69 % до 62 %, тимчасом як частка європейських туристів зросла на 44 % і сягнула 36 % від загальної кількості іноземних туристів. Істотно зросла й кількість українських туристів, що виїздять за кордон, — до 16,5 млн. Із них майже половина припадає на країни Європи та Середземномор'я [4, с. 5].

Стратегічною метою розвитку туризму в Україні є створення конкурентоспроможного на внутрішньому та світовому ринках національного туристичного продукту, розширення внутрішнього та збільшення обсягів в'їзного туризму, забезпечення на цій основі комплексного розвитку курортних територій та туристичних центрів з урахуванням соціально-економічних інтересів їх населення, збереження та відновлення природних територій та історико-культурної спадщини.

Проте, однією із головних проблем туристичної індустрії в Україні є її сезонний характер, на який не можна безпосередньо вплинути. І тому дощове літо та тепла зима може привести до значних втрат доходів суб'єктами туристичної діяльності та застою у розвитку одного із стратегічних напрямків — внутрішнього туризму в Україні.

Але вихід у даній ситуації є: його суть полягає у диверсифікації туристичних послуг. У зв'язку з цим потрібно розвивати альтернативні форми відпочинку, оскільки останнім часом спостерігається ріст попиту на активний відпочинок і здоровий спосіб життя як у країнах Європи, так і в Україні.

За оцінкою міжнародних фахівців, Україна має дуже серйозні передумови для розвитку активного туризму і створення потужного конкурентоспроможного на Європейському туристичному просторі ринку послуг у цьому виді. Перспективність розвитку активного туризму в Україні пов'язана з пропозицією на туристичному ринку нетрадиційних видів туризму, а саме:

- Екологічного туризму;
- Кінного туризму;
- Велосипедного туризму;
- Командних пригодницьких ігор;
- Стрибків з парашутом;
- Польотів на повітряній кулі;
- Їзди на квадроциклах;
- Орніологічного туризму і т. п. [3].

Сьогодні в усьому світі переважає теорія сталого розвитку туризму. Сталий туризм — це такий туризм, що задоволяє всі існуючі потреби людей у туризмі, але при цьому розвивається так, щоб забезпечити такими ж можливостями наступні поко-

ління. Сталий туризм містить у собі ресурсозбереження як дбайливе відношення до біорізноманітності, збереження всього навколошнього середовища, враховує сформовані культурні й соціальні відносини.

Розвиток української туристичної галузі міг би бути куди динамічнішим, якби не брак інвестиційних вливань.

В умовах дефіциту ресурсів важливим є залучення не тільки внутрішніх ресурсів інвестування, а й прямих іноземних інвестицій, які разом із внутрішніми інвестиціями генерують синергічний ефект у випадку економічного росту переходіної національної економіки. Зауважимо, що між економічним зростанням країни і темпами надходження прямих іноземних інвестицій існує неопосередкований зв'язок. Збільшення ВВП країни, що розвивається, на 1 % вимагає збільшення прямих іноземних інвестицій на 10 млн. дол. [6, с. 75]. Проте зауважимо, що прямі іноземні інвестиції повинні мати характер доповнення до внутрішніх інвестицій. Тільки в цьому разі вони зможуть сприяти економічному зростанню.

Станом на 1 січня 2008 року частка прямих іноземних інвестицій у готелі та ресторани складала близько 3,9 % від загального обсягу цих інвестицій.

Найбільші інвестиції на розвиток готельного господарства у 2007 році були спрямовані з Кіпру — 32,9 млн. дол. (20,4 % від загального обсягу прямих інвестицій), Швейцарії — 28,9 млн. дол. (18,0 %), Віргінських, Британських Острівів — 26,0 млн. дол. (16,2 %), Російської Федерації — 22,1 млн. дол. та Австрії — 8,4 млн. дол. (5,3 %).

На сьогодні привабливими для інвестування є проекти, пропозиції щодо будівництва туристичних і спортивних гірськолижних трас, канатних доріг, спортивно-оздоровчих комплексів. Карпати є тим регіоном України, який має всі можливості для розвитку гірськолижного спорту.

Найбільше інвестицій у Західний регіон та у Львівську область надходить, зокрема, із Польщі, їх частка з 2002 по 2007 роки зросла вдвічі і становить близько 36,7% від всіх інвестицій залучених у економіку області. Ця закономірність не є випадковою, оскільки свідчить про значний розвиток прикордонної співпраці і дає надію на те, що при покращенні технічної та прикордонної інфраструктури економічні стосунки між країнами поглибляться. Зауважимо, що основною причиною значного припливу іноземних інвестицій з Польщі є спільне проведення з нашою державою Чемпіонату Європи з футболу Євро-2012.

Проте, говорячи про перспективи розвитку туризму у Західному регіоні, неможливо не згадати і про якість туристичних послуг, оскільки при порівнянні вартості і якості туристичних послуг в Україні і за кордоном ми лідируємо у першому варіанті і значно відстаемо у другому. А беручи до уваги той факт, що у 2012 році в Україні повинен відбутися чемпіонат Європи з футболу Євро-2012 і нашу країну відвідають мільйони іноземних туристів, для яких потрібно надати якісні послуги, терміново потрібно вдосконалювати якість туристичних послуг.

Можна з певністю стверджувати, що туризм в Україні, як і в Польщі є галуззю, яка має великі можливості, і може бути основою регионального та локального розвитку для значної частини території держави.

На даний час існують суттєві відмінності в туристичному русі між Польщею та Україною. З України до Польщі приїжджає більше туристів, ніж з Польщі до України. Однією з причин такої ситуації часто є безпідставно погана оцінка української туристичної інфраструктури та безпечності туристичних подорожей в Україні.

Останнім часом польські туристи змінюють способи проведення вільного часу. Домінуюча колись модель відпочинку (море, сонце, пляж) змінюється наступними

формами альтернативного туризму: активний туризм, пізнавальний, сільський і оздоровчий. Ця тенденція дає надію, що зацікавлення польських туристів українською туристичною пропозицією зросте, адже на Україні існує величезна кількість туристичних територій, які відповідають їх очікуванням. Важливою є також культурна близькість двох країн, а також комунікаційна доступність туристичних ресурсів України з найбільших польських агломерацій: варшавської, краківської, шльонської. [4]

Досягнення відповідних ефектів, а особливо збільшення приїздів туристів, є умовою реалізації правильної туристичної політики, яка полягає насамперед у сприянні розвитку конкурентних і інноваційних продуктів, інфраструктури і туристичної інвестиції.

Важливим у транскордонному співробітництві з Польщею для України є також полегшення та спрощення механізмів співробітництва нижчих ланок державного самоврядування України і Республіки Польща, економічне зростання і соціальна стабілізація прикордонних територій, яким властива низка проблем периферійних регіонів, а основне— це розвиток взаємовигідної співпраці та інтеграція до ЄС на регіональному рівні. Якщо для України основними цілями транскордонного співробітництва є розвиток добросусідських відносин на регіональному рівні, зміцнення економічного потенціалу, залучення польських інвестицій та інтеграція до європейських структур, то для Польщі на першому місці є завоювання та розширення ринків збути для власної продукції (60 %), а потім лише розвиток добросусідських та взаємовигідних відносин з Україною на регіональному рівні (40 %), налагодження бізнес-контактів між підприємцями і створення спільних підприємств (30 %) та зміцнення економічного потенціалу (30 %). [9, с. 165]

Основним для Польщі у транскордонному співробітництві з Україною є вигідне розміщення капіталу (20 %); вихід на Схід, зокрема, через реалізацію нафтогазових проектів; використання ресурсів України (15 %). Важливим є розширення співпраці у сфері освіти, науки, туризму, охорони довкілля, збереження пам'яток польської культури на українських землях.

Та все ж, багато спільних цілей ставлять перед собою обидві держави у транскордонному співробітництві — це насамперед вирішення спільних проблем у транскордонному регіоні й ефективне використання потенціалу транскордонного співробітництва для підвищення добробуту своїх громадян.

Попри всі плюси та переваги транскордонного співробітництва, все ж існує і ряд проблем, які стоять на шляху розвитку цього напрямку співпраці. Насамперед, це пов'язано з тим, що транскордонне співробітництво є новим видом співпраці, а тому основними проблемами тут виступають законодавча неузгодженість (65 %) і мінливість нормативно правової бази, що регулює транскордонне співробітництво між обома державами, нерозуміння суті транскордонного співробітництва (40 %), недостатність повноважень органів регіональної влади (20 %) та нерозвиненість інституцій цього виду співпраці (20 %).

В цілому, на думку експертів, співробітництво з Республікою Польща є надзвичайно вигідним для України, а для громадян — в залежності від регіону де вони проживають (так, на Заході України співпраця є дуже важливою, на Сході і Півдні — менш важливою). Для України Польща цінна як торговий й економічний партнер (50 %) і як країна, що представлятиме інтереси нашої держави в європейських структурах (40 %) та є нашим «адвокатом» на шляху до ЄС і НАТО.

Республіка Польща — наш сусід, а сусідство багатої і розвиненої країни завжди вигідне як з економічних, так і з політичних міркувань, а тому для України важливим є співпрацювати з Польщею, розвивати цю співпрацю на всіх рівнях. Співробітництво сприяє розвитку економіки і культури України, є важливим чинником для підвищення

авторитету нашої держави на міжнародній арені, надає можливість створення нових робочих місць і підвищення життєвого рівня громадян.

За результатами досліджень пропонується перелік сфер діяльності, який вказує на головні напрями розвитку співпраці.

1. У природному середовищі діяльність у рамках співробітництва спрямована на охорону довкілля, обмеження всіх форм антропогенного впливу та раціональне використання природних ресурсів.

2. У просторовому розвитку найважливішою діяльністю є підготовка території і узгодження планів розселення та розміщення об'єктів господарювання з врахуванням вимог і тенденцій облаштування території, прийнятих у ЄС.

3. Транспортно-комунікаційна стратегія спирається на створення сприятливого внутрішньо- і зовнішньорегіонального комунікаційного доступу, забезпечення транзитних функцій та відповідного обслуговування подорожуючих [9, с. 169].

4. Особливо виділяється сфера сприяння та підтримки розвитку місцевого бізнесу, інфраструктури оточення бізнесу, сприяння розвитку транскордонної співпраці тощо.

5. У сільському господарстві та інших галузях агробізнесу допомога розвитку транскордонної співпраці охоплює такі ж галузі, як і в несільськогосподарському підприємництві з особливим наголосом на розвиток інфраструктури та інституційних форм обслуговування співпраці.

6. Широкі можливості транскордонного співробітництва існують в туризмі та рекреації через створення спільних туристичних продуктів. [8, с.18] Можливим є розширення зовнішнього ринку через використання рекреаційного ресурсу цього регіону.

7. У сфері науки та інноваційної діяльності існують широкі можливості розвитку транскордонного співробітництва, яку можна виразити в двох групах цілей: зростання спільних досліджень і наукових обмінів та їх інституціоналізація; створення системи досліджень українсько-польського прикордоння як потенціалів майбутньої співпраці [9, с.165].

8. У суспільній сфері, пріоритетне значення має активізація транскордонних контактів, як культурних та освітніх, так і приватних.

Сукупність сприятливих (чи навпаки) умов для провадження підприємництва (бізнесу) називають інвестиційним кліматом. Визначальними напрямами формування сприятливих умов є такі:

- стабілізація загальної економічної та політичної ситуації в країні;
- удосконалення законодавчої бази;
- розвиток інфраструктури, яка сприяє забезпеченню інвестиційного процесу.

Інвестиційний ризик країни характеризується рівнем невизначеності прогнозу щодо одержання прибутку (доходу) від інвестицій.

Традиційна експертно-аналітична оцінка інвестиційного клімату здійснюється за допомогою інтегрального показника ризику, що визначається через аналіз факторів політичних, економічних, соціально-культурних, інституціонального середовища, ресурсів та інфраструктури.

Оцінка й прогнозування інвестиційної привабливості регіонів України використовуються для розробки державної регіональної політики. Ранжування регіонів (областей) здійснюється за п'ятьма синтетичними (узагальненими) показниками з урахуванням їх значущості. Найбільші західні компанії, які працюють в Україні, головними проблемами, пов'язаними з реалізацією інвестиційних проектів, вважають такі: неефективне та нестійке законодавство, високий рівень корупції, проблеми бухгалтерського обліку тощо. На мікрорівні багато підприємств не готові до залучення іноземних інвестицій. Причиною цього є незадовільна організація праці на підприємствах, надзвичайно низь-

кий рівень маркетингу. Через побоювання втратити контроль над підприємством українська сторона іноді не приймає умов залучення інвестицій, які в усьому світі вважаються прийнятними.

Додає оптимізму, що всі компанії та наукові центри, котрі проводять опитування, відзначають величезний потенціал України: всі вони планують подальші інвестиції в Україні та очікують на зрушенні у політичній сфері для реалізації своїх планів.

В Україні за останні роки сталися суттєві позитивні зрушенні на шляху просування реформ, їх законодавчого та нормативно-правового забезпечення, що створить сприятливі умови для збільшення надходжень іноземного капіталу в економіку країни.

Україна зробила значні кроки у бік інтеграції в світовий економічний простір:

- 1 березня 1998 року набула чинності Угода про партнерство і співпрацю з Європейським Союзом;

- ЄС і США надали Україні статус країни з ринковою економікою;
- Сенат США скасував поправку Джексона-Веніка щодо України;
- міждержавні угоди щодо сприяння і взаємний захист інвестицій підписано з 70 країнами світу;

- укладено 60 міжнародних договорів про уникнення подвійного оподаткування практично зі всіма країнами СНД, Європи, багатьма країнами Азії, Північної і Південної Америки і декількома країнами Африки;

- 16 травня 2008 року Україна набула статусу члена СОТ. Вступ України до СОТ дає позитивний сигнал для активізації співпраці між Україною і ЄС за всіма напрямками, а також в інвестиційній сфері.

Згідно прогнозу ООН Україна увійшла до списку 20 країн світу, які в 2007–2009 роках стануть найбільшими реципієнтами прямих іноземних інвестицій. Про це повідомляється в доповіді Конференції ООН з торгівлі і розвитку (UNCTAD). Україна знаходиться на 18 місці, проте фахівці відзначають зацікавленість інвесторів, що росте, до країн Східної Європи і СНД.

В Україні на сьогодні створено законодавчу базу у сфері регулювання інвестиційної діяльності, яка постійно вдосконалюється. Законами України «Про захист іноземних інвестицій в Україні», «Про режим іноземного інвестування» для іноземного інвестора в Україні встановлено національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності, тобто рівні умови діяльності з вітчизняним інвестором. Вказаними Законами іноземним інвесторам надаються державні гарантії захисту їх капіталовкладень.

За підсумками I півріччя 2008 року за умов суттєвого підвищення ціни на природний газ, нафту, інші ресурси українська економіка продемонструвала достатній запас міцності. Реальне зростання ВВП за січень-серпень становило 7,1 %, приріст обсягів промислового виробництва 6,3 %.

Сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура для українських інвесторів, високий рівень внутрішнього інвестиційного та споживчого попиту були визначальними факторами збереження позитивної динаміки розвитку економіки.

Лідерами в інвестуванні підприємств Львівщини є партнери з Польщі та Кіпру. Як повідомили JeuNews в прес-службі ЛОДА, станом на 1 липня 2008 р. найбільш інвестованою є фінансова діяльність — 208,5 млн. дол. (21,9 %), машинобудування — 145,1 млн. дол. (15,2 %), операції з нерухомим майном, оренда, інженіринг та надання послуг підприємцям — 109,6 млн. дол. (11,5 %), сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги — 91 млн. дол. (9,6%), виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів — 53,7 млн. дол. (5,6%), оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів — 50,8 млн. дол. (5,3%), торгівля автомобілями

та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт, роздрібна торгівля пальним — 45,7 млн. дол. (4,8 %).

Інвестиції залучено у 1236 підприємств області. Лідерами в інвестуванні підприємств Львівщини є партнери з Польщі — 179,1 млн. дол., Кіпру — 148,9 млн. дол., Сполученого Королівства — 103,9 млн. дол., Німеччини — 78,6 млн. дол., Австрії — 69,9 млн. дол. та Данії — 66,4 млн. дол. На ці країни припало 67,9 % загальнообласного обсягу прямих іноземних інвестицій.

Вкладення в економіку області у І півріччі 2008 р. здійснили партнери з 25 країн, шість з них забезпечили понад 90 % обсягу надходження: Кіпр — 62,2 млн. дол. (32,9 % загальнообласного обсягу), Сполучене Королівство — 53,3 млн. дол. (28,2 %), Австрія — 30,1 млн. дол. (15,9 %), Сполучені Штати — 12,4 млн. дол. (6,6 %), Данія — 9,3 млн. дол. (4,9 %) та Віргінські острови, Британські — 5,8 млн. дол. (3,1 %).

У підприємства міста Львова вкладено 590,9 млн. дол. (62,1 % від загального обсягу іноземних інвестицій, вкладених в область), Буського району — 70,1 млн. дол. (7,4 %), Стрийського — 68,6 млн. дол. (7,2 %), Яворівського — 47 млн. дол. (4,9 %), Кам'янка-Бузького — 38,9 млн. дол. (4,7 %) та міста Трускавця — 5,5 млн. дол. (2,7 %).

Проблеми збільшення надходжень приватного іноземного капіталу в економіку України лишаються надзвичайно актуальними, особливо в контексті загострення конкуренції на ринках капіталу.

Література

1. Александрова А. Ю. Международный туризм [Текст] : Учебное пособие для вузов / А. Ю. Александрова. — М. : Аспект Пресс, 2001. — 352с.
2. Бочан І. О. Про систему підготовки професіоналів з туризму як важливу складову розвитку туристичного підприємництва та могутнього руху об'єднання людей і народів на високих гуманістичних принципах [Текст] : матеріали наук. практичн. конф. Краєзнавчі ресурси регіону у створенні сучасної туристичної інфраструктури для відпочинку та оздоровлення людей / Бочан І. О. — Львів : ЛІЕТ, 2007. — 8–12 с.
3. Білоцерківська Т. М., Надич М. М. Пропозиція нетрадиційних видів туризму як створення конкурентоспроможного національного туристичного продукту [Текст] : матеріали наукової конференції, присвяченої Дню науки в Україні. День науки в ЛІЕТ/ Білоцерківська Т. М., Надич М. М. — Львів, ЛІЕТ, 2006.
4. Грищенко О. Культурна політика в Україні. Аналітичний огляд [Електронний ресурс]: Засідання Українського клубу «Нова культурна політика». — 2004. — Режим доступу : www.URL: http://dialogs.org.ua/print.php?part=issue&m_id=2250-28k-.
5. Зінько Ю. Аналіз туристичного потенціалу Карпатського регіону для потреб розвитку туристичних продуктів та інфраструктури [Електронний ресурс] : рубрика туризм і курорти на сайті «ЭКОЛОГИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ СТРАН СНГ» / Ю. Зінько, Р. Лозинський, М. Мальська, Н. Мандюк, К. Лопатінський, Р. Щецінський, В. Ковешніков, І. Мініч. — Режим доступу: www.URL:<http://www.ecologylife.ru/tyrizzm-kurort/analiz-turistichnogo-potentsialu-karpatskogo-regionu-dlya-potreb-rozvitku-turistichnih-produktiv-ta-infrastrukturi.html#more-1663>.
6. Колосов О. Є. Напрямки трансформації інвестиційної політики України в контексті сучасних тенденцій іноземного інвестування [Текст] : Фінанси України. — 1998. — № 9.
7. Мальська Х. П., Худо В. В., Цибух В. І. Основи туристичного бізнесу [Текст] : навчальний посібник / М. П. Мальська. — К. : Центр навч. літ., 2004. — 272 с.
8. Мацелюх А. В. Досвід Асоціації та нездіяні напрямки українсько-польської співпраці щодо створення спільних туристичних продуктів [Текст] : матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 31 жовтня 2007 р.) / Мацелюх А. В. — Львів: ЛАРТ, 2008. — 17–19 с.
9. Щерба Г. І. Сучасні проблеми транскордонного співробітництва України і Польщі в світлі соціологічних досліджень [Електронний ресурс]: матеріали конференції «Male regiony w wielkiej polityce Polski, Slowacji, Czech i Ukrainy». — 2006. — С. 162–170. — Режим доступу : www.URL: http://www.univ.rzeszow.pl/nauka/konferencje/r1_most/ukr/15-Shcherba_szablon-UKR.pdf.

УДК 338.488.2:640.4 (477.83)

Яровий Д. Ф., Клубчук С. К.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ДОХОДНОСТІ ЙОГО ФУНКЦІОNUВАННЯ НА ЛЬВІВЩИНІ

Розглянуто динаміку розвитку готельного господарства Львівщини та його господарсько-фінансову діяльність. Співстаються темпи зростання кількості закладів для тимчасового проживання та їх доходності в загальному по наданих послугах з проживання та виділенням іноземців по країнах, де їх значна частка.

Вдале географічне розташування Львівщини, яка чи не найбільш насичена визначними архітектурними пам'ятками, замками знатних у минулому володарів краю, масою різноманітних католицьких, православних, іудейських культових споруд XVI–XX ст., та дивовижний архітектурний вигляд історичного центру м. Львова, що не має аналогів в Україні і в 1998 р. включений до Списку світової культурної і природної спадщини ЮНЕСКО, є привабливим для українських та зарубіжних туристів.

Привабливим для приїжджих до Львівської області є і розмаїтість природних умов. Низинна поверхня Малого Полісся розташованого на півночі регіону, поступово змінюється горбкуватим рельєфом Подільської височини і Розточчя, що переходить у південно-західній частині області в підвищенню поверхні Передкарпаття і гористу — Карпат. На території області розташований Головний Європейський вододіл, звідки починаються ріки, що впадають як у Чорне, так і Балтійське моря. На Львівщині бере початок одна з головних водних артерій країни — Дністер, чия мальовнича долина поряд з іншими великими ріками області створює чарівні ландшафти [2].

Однією з найважливіших складових туристичної індустрії, яка визначає її реальний потенціал, є готельне господарство. За кількістю готелів та інших закладів для тимчасового приживання Львівщина в 2007 р. зайняла перше місце в Україні (9,0 %), тут було обслуговано 6,6 % приїжджих від загальної кількості по Україні, з них іноземців — 6,9 %. В 115 санаторно-курортних закладах області оздоровлено упродовж тривалого періоду 15,8 % осіб порівняно до їх загальної кількості по Україні [1;6].

Без розвиненої мережі готельного господарства неможливий розвиток туризму. Упродовж останніх років на Львівщині спостерігається активізація готельного бізнесу. Кількість готелів та інших закладів для тимчасового проживання приїжджих, які перебували у власності підприємств-юридичних осіб, у 2007 році проти 2000 року зросла у 2,3 рази (в Україні — на 8,4 %) і становила 128 одиниць (табл. 1).

Однією з найважливіших характеристик якості готельних послуг є рівень комфорту, який здебільшого визначається категорійністю готельних закладів. Критеріями для віднесення готелів до окремих категорій є якість приміщень загального користування і номерів, кількість ванних і душових кімнат, стандарти умеблювання, види, кількість і якість технічного обладнання (наприклад засоби зв'язку, кондиціонери), рівень оформлення приміщень, класифікація персоналу, асортимент та рівень послуг тощо.

У 2007 р. кількість категоризованих готельних закладів — юридичних осіб зросла до 30 (проти 22 у 2006 році), з них: 5 чотиризіркових готелів, 18 тризіркових, 6 двозіркових та 1 однозірковий готель. Необхідно зазначити, що 25 категоризованих готелів розташовані у міських поселеннях, з них 15 — у м. Львові.

Номерний фонд категоризованих готелів складався із 1340 кімнат, які налічували 2598 місць (26,6 % від загальної кількості).

Сучасний рівень обслуговування вимагає від підприємств готельного господарства наявності широкого спектру додаткових послуг сфери сервісу, найбільш необхідними серед

Таблиця 1

Динаміка кількісних і якісних характеристик готелів та інших закладів для тимчасового проживання у Львівській області¹

Показники	2000 р.	2002 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2007 р. в % до	
							2000р.	2006р.
Кількість готелів, одиниць	55	78	82	100	110	128	232,7	116,4
в т. ч. категоризованих	8	11	13	16	22	30	375,0	136,4
Одноразова місткість готелів, місць	4893	6236	6751	8701	9438	9780	199,9	104,6
в т. ч. категоризованих	1704	1693	1894	2078	2470	2598	152,5	105,2
Середня місткість одного готельного закладу, місць	89	80	82	87	86	76	85,4	88,4
в т. ч. категоризованих	213	154	146	130	112	348	163,4	310,7
Коефіцієнт використання місткості готелів	0,19	0,19	0,21	0,18	0,18	0,21	+0,02 пункти	+0,03 пункти
в т. ч. категоризованих	0,24	0,27	0,27	0,26	0,24	0,23	-0,01 пункти	-0,01 пункти

¹Тут і далі розрахунки у таблицях здійснено за джерелами, вказаними у використаній літературі за пунктами [1] і [6].

яких є телефонний зв'язок, послуги закладів харчування, автостоянок, камер зберігання, пунктів продажу преси та квитків на транспортні засоби, поштово-телеграфного зв'язку.

Середньорічний коефіцієнт завантаження закладів готельного господарства, який розраховується шляхом ділення загального часу перебування приїжджих у підприємствах готельного господарства на 365 діб і одноразову місткість, у 2007 році дещо збільшився і становив 0,21 проти 0,18 у 2006 році. Завантаженість готельних закладів коливалася в залежності від типу підприємства. Найвищий коефіцієнт завантаження був у готелях — 24,3 %, тоді як у мотелях — 11,4 %.

У категоризованих підприємствах готельного господарства середня завантаженість спостерігала вища середньообласного рівня, що обумовлено значно вищим рівнем сервісу та якості обслуговування приїжджих. Необхідно зауважити, що найбільшою серед категоризованих закладів була завантаженість у чотирьохзіркових готелях — 24,8 %.

На розвиток готельного бізнесу Львівщини у 2007 році було направлено 78,6 млн. грн. інвестицій в основний капітал, що на 15,9 % менше, ніж у 2006 році. Проте, зростання обсягів інвестування у попередні роки призвело до перевищення рівня 2000 року у 6,5 раза. Частка вкладень у готельні заклади у загальному обсязі інвестицій в області за 2007 рік становила 0,9 %.

Якщо за період з 2000 по 2004 роки на Львівщині збудовано приміщені для готельних закладів на 415 місць, то у 2005–2007 роках — на 2487 місць, з них 599 місць — у 2007 році. За цей рік в області збудовано шосту частину усіх готелів, введених в експлуатацію в Україні. Серед об'єктів, введених у 2007 році, є 15 готелів на 454 місця, 5 мотелів на 125 місць та 1 пансіонат на 20 місць. Треба зазначити, що 11 об'єктів із 21 збудовані підприємцями-фізичними особами.

Активно продовжується інвестування у готельний бізнес, Упродовж 2007 року у готельні підприємства Львівщини внесено 1,7 млн. дол. США. В цілому, обсяг прямих іноземних інвестицій у готельне господарство області на початок 2008 року становив 8,1 млн. дол. США, що склало 1 % від загальнообласного обсягу.

Найбільші капіталовкладення здійснено нерезидентами зі Сполученого Королівства — 3,2 млн. дол. (39,5 % від обсягу іноземних інвестицій у готелі), Швейцарії — 1,5 млн. дол. (18,8 %), США — 1,3 млн. дол. (16,7 %).

У Львівській області проглядається позитивна тенденція зростання кількості громадян, які зупинялися у готельних закладах області. Упродовж 2007 року послугами підприємств готельного господарства скористалися 303,2 тис. осіб, що на 9 % більше, ніж у 2006 році, та в 1,8 разів більше у порівнянні з 2000 роком (табл. 2).

Таблиця 2

**Тенденції змін обслугованих приїжджих у готелях та інших закладах
для тимчасового проживання і ефективності їх функціонування Львівщини**

Роки	Обслуговано приїжджих, тис. осіб			Доходи від надання послуг з проживання приїажджих, млн. грн.		
	всього	в т. ч. іноземців	Пітома вага іноземців, %	всього	в т. ч. іноземців	Пітома вага іноземців, %
2000	164,3	32,6	19,8	21,2	10,9	51,4
2002	188,1	44,1	23,4	33,7	14,2	42,1
2004	219,5	47,0	21,4	42,9	15,6	36,4
2005	237,3	57,5	24,2	62,9	22,7	36,1
2006	278,2	57,9	20,8	84,4	28,8	34,1
2007	303,2	65,7	21,7	143,7	38,8	27,0
2007р. у % до 2000 р.	184,5	201,5	x	677,8	356,0	x
2006 р.	109,0	113,5	x	170,3	134,7	x

Зазначимо, що зі зростанням загальної кількості наданих послуг в готельних закладах частка іноземців коливається в межах 19,8–24,2 %, а в 2006–2007 роках вона скорочувалась. Доходи підприємств готельного господарства від надання послуг проживання у 2007 році становили 143,7 млн. грн., що у порівняннях цінах на 48,7% більше, ніж у попередньому році.

Більше чверті цих доходів (38,8 млн. грн.) забезпечили іноземні громадяни, хоча частка іноземців у загальному, починаючи з 2000 року, скоротилась з 51,4 до 27,0 відсотків.

У 2007 році у готельних закладах області зупинялися громадяни 100 країн світу. Третина іноземних приїажджих (21,7 тис. осіб) — це громадяни Польщі. Порівняно висока частка прибулих з Російської Федерації — 7,7 тис. осіб, з Німеччини — 7,3 тис., США — 3,9 тис., Австрії — 2,1 тис., Канади — 1,9 тис., Італії — 1,8 тис. (табл. 3).

Якщо громадяни країн, що відмічені в I групі, складають 55,8% від загальної кількості іноземців, що користувалися готельними закладами, то їх частка в загальному доході складає лише 44,6 %.

Порівняно з попереднім 2006 роком вартість проживання громадян Російської Федерації зросла у 2,5 рази (на 2,7 млн. грн.), громадян США — у 1,5 рази (на 0,8 млн. грн.), громадян Німеччини — на 9,4 % (на 0,3 млн. грн.).

Загальна сума доходів підприємств готельного господарства області у 2007 році становила 278,9 млн. грн., що у 2,5 рази (у фактичних цінах) більше, ніж у 2006 році. Необхідно зауважити, що доходи від надання послуг проживання у 2007 році становили лише половину (51,6 %) від загальних доходів цих підприємств, доходи від надання послуг структурними підрозділами готельних закладів — 48,1 млн. грн., доходи від інших видів діяльності — 87,1 млн. грн.

Загальний фінансовий результат від діяльності підприємств готельного господарства області у 2007 році становив 13,1 млн. грн. збитку. Проте дві третини (68 %) підприємств готельного господарства області у 2007 році були прибутковими.

Низькі доходи готельних закладів в розрахунку на одного іноземця спостерігаються по таких країнах як Польща, Італія, Канада, Туреччина.

Таблиця 3

Аналіз взаємозв'язку частки обслуговування іноземців та доходів готельних закладів від надання послуг проживання, 2007 р.

Групи країн за питомою вагою обслужжених іноземців готельними закладами	Країни і питома вага обслужжених, %	Кількість обслужжених іноземців, осіб	Одержано доходу всього, тис. доларів США	В т. ч. на одного іноземця, доларів
I 10,1 і більше	Німеччина (11,08)	7285	692,8	95,10
	Російська Федерація (11,74)	7719	1052,1	136,30
	Польща (33,06)	21742	1078,9	49,62
II 3,01–10,0	Австрія (3,21)	2112	230,0	108,88
	Сполучені Штати Америки (5,86)	3852	450,3	116,91
III 2,01–3,00	Швейцарія (2,03)	1332	149,2	112,00
	Білорусь (2,54)	1668	165,5	99,24
	Сполучене Королівство (2,74)	1802	211,3	117,25
	Італія (2,78)	1825	127,8	63,75
	Канада (2,87)	1887	144,8	76,72
IV 1,01–2,00	Нідерланди (1,08)	709	106,2	149,80
	Чеська Республіка (1,11)	728	91,0	125,00
	Молдова (1,39)	915	127,0	138,71
	Франція (1,58)	1039	121,1	116,54
V до 1,00	Туреччина (1,69)	1112	98,3	88,41
	Інші країни (15,25)		1490,0	148,55
	Всього (100,00)	65757	6336,3	96,36

Відмітимо, що частка обслуговування готельними закладами іноземців з країн Прибалтики, Скандинавії, Балкан, Близького Сходу, Азії та країн, що знаходяться порівняно на невеликих відстанях від Львівщини — Болгарія, Румунія, Словаччина, Угорщина, Сербія, Словенія, Хорватія залишається незначною. Такий стан свідчить про недостатню рекламну кампанію туристичних фірм Львівщини та адміністративних і господарських органів області. Маючи достатній потенціал готельних закладів і ресторанного господарства, можна було б значно розширити притік туристів і значно поповнити відрахування до державного і місцевих бюджетів.

Останніми роками суттєву конкуренцію готельним закладам юридичних осіб створюють підприємці-фізичні особи та власники приватних будинків та квартир. Кількість фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, що займаються готельним бізнесом, зростає і за даними Державної податкової адміністрації України їх кількість у 2007 році становила 217 проти 92 у 2006 році та 57 у 2005 році.

Згідно з обстеженням готельних закладів фізичних осіб-підприємців, проведеного Головним управлінням статистики у Львівській області, у 2007 році в області діяли 37 готелів, 35 мотелів, один кемпінг та 52 інші заклади тимчасового проживання. Одноразова місткість цих готельних закладів станом на 1 січня 2008 року становила 2249 місць (майже чверть від місткості готельних закладів підприємств-юридичних осіб). Треба зауважити, що серед готельних закладів фізичних осіб 8 готелів були категоризовані.

За інформацією Державної податкової адміністрації України доходи готельних закладів фізичних осіб у 2007 році становили — 14,2 млн. грн. (9,9 % доходів від проживання у готельних закладах підприємств-юридичних осіб).

Останніми роками на Львівщині інтенсивно розвивається зелений туризм. За даними Головного управління економіки Львівської облдержадміністрації, найбільша кількість агроосель знаходиться у Сколівському, Турківському, Старосамбірському районах [1]. Проте в області є проблеми, що негативно впливають на розвиток

готельного бізнесу та зеленого туризму, зокрема низький розвиток інфраструктури: доріг, пунктів перетину кордону тощо.

Подальший розвиток готельного ринку Львівщини вимагає проведення грунтovних економічних і маркетингових досліджень, основою яких має бути аналіз фактичних показників і тенденцій діяльності готельних підприємств. Розвиток готельного ринку має стати суттєвим кatalізатором економічного піднесення в Україні.

Література

1. Готельне господарство та туризм у Львівській області [Текст] : статистичний збірник. — Львів : Державний комітет статистики. Головне управління статистики у Львівській області. — 2008. — 132 с.
2. Івченко А. С. Вся Україна [Текст] : путівник. — К. : ДНВП «Картографія», 2006. — 656 с., 1097 іл. — 5000 пр. — ISBN 966-631-774-5.
3. Мунін Г. Б. Управління сучасним готельним комплексом [Текст] : навч. посіб. / Г. Б. Мунін, А. О. Змійов, Г. О. Зінов'єв, Є. В. Самарцев, О. О. Гаца, К. П. Максимець, Х. Й. Роглев ; За ред. С. І. Дорогунцова. — К. : Ліра-К, 2005. — 520 с. — 1000 пр. — ISBN 966-351-015-3.
4. Пущентейло П. Р. Економіка і організація готельно-туристичного підприємництва [Текст] : навч. посіб. — К. : Центр учебової літератури, 2007. — 344 с. — 1000 пр. — ISBN 978-966-364-535-3.
5. Роглев Х. Й. Основи готельного менеджменту [Текст] : підручник. — К. : Кондор, 2004. — 405 с. — 1000 пр. — ISBN 955-8251-74-1.
6. Роздрібна торгівля та ресторанне господарство у Львівській області [Текст] : статистичний збірник. — Львів : Державний комітет статистики. Головне управління статистики у Львівській області. — 2008. — 106 с.

ОСНОВНИЙ ПОКАЗНИК ЯКОСТІ ПОСЛУГ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК ПЕРЕДУМОВА ДЛЯ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ГОСТЕЙ ЗАКЛАДУ

У даній публікації виконано дослідження вагомості показників якості послуг ресторанного господарства, метом соціологічного опитування споживачів послуг і отриманням інформації Книг відгуків і пропозицій, та запропоновано методи і засоби їх поліпшення.

Зважаючи на позитивні особливості розвитку ресторанної справи в Україні, її позиція в міжнародному рейтингу все ж є досить низькою — 74-е місце зі 162 країн світу [1]. Підвищення рейтингу українських ресторанів потребує цілеспрямованих дій та взаємузгодження і вдосконалення діяльності, яка б сприяла міжнародному обміну послугами, підвищенню конкурентоспроможності закладів ресторанного господарства (надалі РГ) заради кінцевої мети — задоволення потреб та очікувань споживачів.

Для багатьох провідних закладів РГ загальноприйнятою стала норма створення між керівництвом і споживачами послуг особливих довірчих відносин, метою яких є постійне поліпшення якості послуг відповідно до номенклатури зростаючих потреб і очікувань. Такий підхід базується на постійному моніторингу очікувань споживачів, та безпосередньому аналізі їх особливостей, таких як вид діяльності, вік, індивідуальні вподобання, віросповідання, тощо. Зміна потреб та очікувань споживачів, а також конкурентний тиск і технічний прогрес змушують керівництво закладу РГ постійно вдосконалювати якість продукції та послуг.

Якість послуг РГ можна розглядати як технічну та функціональну. Технічна якість стосується матеріальної складової послуги, а функціональна — це якість процесу надання послуги, обслуговування, які забезпечують задоволеність встановлених або передбачуваних потреб споживачів. При визначенні якості послуг РГ застосовують сукупність показників: соціальна адресність, культура обслуговування, якість продукції, комфорт, інтер'єр, надійність і доступність, інформативність, номенклатура додаткових послуг, відповідні критерії яких характеризують якісний рівень послуг. При цьому кожен критерій має певну важливість у загальному показнику якості послуг, яка відображає його значущість у задоволенні потреб споживачів.

Дана публікація має на меті визначити найбіш вагомий критерій якості послуг РГ, а відтак його значення у задоволеності споживачів під час одержання послуг РГ.

У фахових виданнях останнього періоду висвітлено деякі дослідження якості наданих послуг, зокрема закладів швидкого обслуговування, за допомогою методики Mystery Shopping (Mystery Guest) [3]. У низці публікацій аргументовано важливість культури обслуговування в якості послуг, де поряд з цим рівень якості даного критерію потребує суттєвого поліпшення як для закладів РГ, так і для багатьох сервісних організацій [4].

Результати практичних спостережень стверджують, що споживачі залишають ресторан в основному з причин нездоволення якістю обслуговування (63 %) та якістю продукції (23 %) [5].

З огляду на вищеперечислені особливості послуг РГ, доцільно провести аналіз показників якості послуг та встановити вагомість критеріїв якості та відповідно до визначених проблемних моментів якості послуг, запропонувати шляхи їх попередження та усунення.

Першим етапом процесу оцінювання послуг, їх контролю або встановлення відповідності є формування номенклатури показників. На сьогоднішній день вибірка показників якості послуг РГ є достатньо обґрунтованою та сформульована у низці нормативних

документів та методиках оцінювання. Під час виконання досліджень відповідно до поставленої мети оптимальною буде номенклатура показників якості послуг РГ: соціальна адресність, якість продукції, культура обслуговування, безпека і екологічність, ергономічність і комфортність, надійність і доступність, інформативність.

Важливість показників якості РГ можна визначити за допомогою експертного методу, при цьому потрібно обовязково перевіряти злагодженість думок експертів, за коефіцієнтом множинної рангової кореляції оцінок кожного експерта за всіма показниками (значення менше за 0,5–0,7 є незадовільним), або коефіцієнта конкордації (чим більше до 1,00 тим вищий рівень узгодженості думок; значення менше за 0,3–0,4 є незадовільним).

Також коефіцієнти вагомості показників можна отримати шляхом анкетування, тестування, інтерв'ювання та опитування. З огляду на те, що значущість показників якості послуг безпосередньо пов'язана із формуванням задоволеності гостей закладу, доцільно під час дослідження застосувати метод опитування. Звернення із запитаннями про важливість критеріїв якості послуг РГ були адресовані виключно споживачам послуг закладів РГ, зокрема ресторанів та барів, оскільки ці типи закладів мають вищі вимоги порівняно з рештою, крім цього становлять основну частину ринку.

Опрацьовані результати опитувань споживачів мають наступні відсоткові співвідношення (рис. 1).

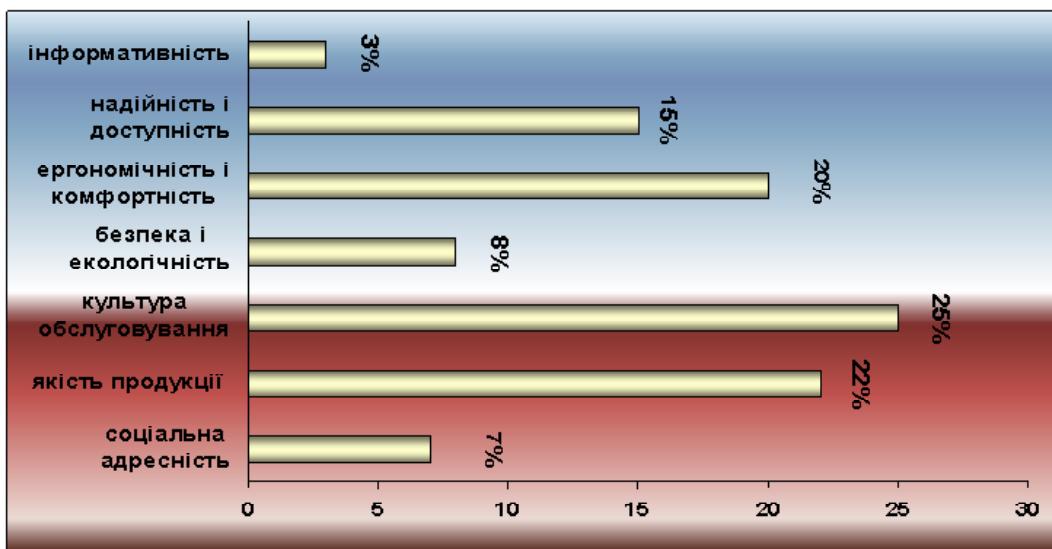


Рис. 1. Відсоткові значення вагомості показників якості послуг РГ

Як бачимо, отримані результати вказують на перевагу показника культура обслуговування серед інших, але разом з цим у незначному розриві є важливість якості продукції, ергономічність і комфортність. Варто відзначити те, що подані результати є узагальненими, але важливість культури обслуговування має привілей майже в усіх закладах, що досліджувалися.

Правила роботи закладів РГ передбачають організацію «куточка споживача» та наявність Книги відгуків і пропозицій встановленої форми відповідно до чинної інструкції [6], в яку споживачі записують скарги, пропозиції, відгуки та зауваження. Збір та опрацювання зареєстрованих скарг та зауважень споживачів у Книгах відгуків дозволяє встановити основні та систематичні причини, що зумовлюють незадоволеність гостей закладів.

За опрацьваними зверненнями та відгуками систематичними причинами нездадільної діяльності закладів РГ є: неякісне обслуговування (50 %), повільне обслуговування (15 %), очікування вільного місця (6 %), недбале ставлення (10 %), нездадільна якість продукції (8 %), помилки під час виконання замовлення (9 %), обрахування (невірно визначена вартість замовлення) (2 %).

Проведені дослідження вказують необхідність формування комплексного та планомірного забезпечення належного рівня культури обслуговування в повносервісних закладах РГ типу ресторан і бар. У комплекс заходів для забезпечення якості обслуговування включають впровадження стандартів обслуговування, атестацію і контроль, навчання персоналу, його мотивацію та управління корпоративною культурою тощо. Застосування таких, чи інших інструментів забезпечення якості послуг РГ відповідно до специфіки, потужності та формату закладу вимагає кваліфікованих рішень спеціалістів, щодо розробки, впровадження та застосування інструментаріїв. Це, безумовно, потребує додаткових затрат коштів на консультації з даних питань або наявності відповідної посади у штаті працівників.

Практичний досвід застосування стандартів обслуговування у різних типах закладів РГ засвідчує, що в основному їх впроваджують у закладах швидкого обслуговування і значно менше у повносервісних закладах. Однак, частина експертів вважає, що для забезпечення високоякісного обслуговування у ресторані необхідно створювати своєрідний «кодекс поведінки» — стандарти обслуговування [7].

Одержані результати проведених досліджень встановлюють те що культура обслуговування є основним критерієм якості послуг РГ, найбільш важливим у задоволеності потреб споживачів, а відповідно і основним елементом конкурентної боротьби, тому необхідно застосовувати доцільні засоби та методи для забезпечення належного рівня якості культури обслуговування.

Література

1. П'ятницька Г. Розвиток підприємництва в ресторанному господарстві України / Г. П'ятницька // Вісник КНЕУ. — 2007. — № 4. — С. 74–78.
2. Методичні рекомендації щодо забезпечення якості та безпеки товарів і послуг підприємств ресторанного господарства : наказ № 295 від 22.07.2008 / Міністерство економіки України. — Офіційний вісник України від 22.02.2008 № 11. — 2008. — С. 62–71.
3. Цысьарь А. Качество сервиса: измерение и управление. Mystery Shopping — надежный инструмент измерение и управление качеством сервиса / А. Цысьарь // Новый маркетинг М. А. Д. У. — 2002. — С. 14–19.
4. Мацелюх А. В. Актуальні проблеми підвищення професійного рівня працівників сфери послуг у м. Збірник матеріалів науково-практичної конференції / А. В. Мацелюх // «Краєзнавчі ресурси регіону у створенні сучасної туристичної інфраструктури для відпочинку та оздоровлення людей». — Львів : ЛІЕТ 2007. — С. 22–26.
5. Гаевская Н. Администратор в ресторане: важные мелочи работы / Наталия Гаевская // Ресторанная жизнь. — 2006. — № 4 (53). — С. 14–15.
6. Інструкція про Книгу відгуків і пропозицій на підприємствах роздрібної торгівлі та у закладах ресторанного господарства / наказ N 349 від 24.06.96 Міністерство зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України.
7. Марущак Т. Стандарты обслуживания / Татьяна Марущак // Рестораторъ. — 2008. — № 12 (19). — С. 76–78.

Розділ 4.
КРАЄЗНАВСТВО, КУЛЬТУРА І ТУРИЗМ

УДК 908 (477.83)

Кручко Н. В.

**КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ КРАЮ
НА ПРИКЛАДІ СМТ. КУЛИКІВ**

У статті на прикладі одного краю окреслено краєзнавчо-туристичні ресурси, проведено взаємозв'язок між краєзнавством і туризмом. Крізь призму краєзнавчо-туристичного аналізу охарактеризовано рекреаційно-туристичний потенціал краю і продемонстровано, як краєзнавство сприяє вивченням туристичного ресурсного потенціалу краю.

Знайомство з навколишнім світом розпочинається з вивчення рідного краю. Останнім часом все більше уваги приділено вивчення історії, культури та особливостей довкілля рідного краю. Така комплексність у дослідженнях рідного краю властива краєзнавству.

Краєзнавство — це вивчення порівняно невеликої території (інколи цілої області, краю) місцевими силами з метою складання її всебічної характеристики (географічної, біологічної, історичної та ін.) [6; 3].

Систематизація інформації про окремі історичні пам'ятки, місця, події, явища є головною метою краєзнавства. Краєзнавство також використовує певні аспекти з науки, історії, мистецтва, релігії, етнографії, які в сукупності дають змогу сформувати цілісне уявлення про визначні пам'ятки.

Саме тому об'єктами краєзнавчого вивчення є як природні особливості, так і ресурси певного краю, його історичний, соціальний, економічний, політичний і культурний розвиток. Отже, основним об'єктом туристичного краєзнавства виступає, у широкому розумінні, рекреаційно-туристичний потенціал території, а у вузькодисциплінарному вимірі — рекреаційно-туристичний комплекс (РТК) рідного краю [5; 91].

Предметом дослідження туристичного краєзнавства виступають окремі складові туристично-рекреаційного потенціалу краю — природні рекреаційні ресурси (мінеральні води, клімат, озера тощо), ступінь їх освоєння і характер експлуатації, пам'ятки історії і культури, туристичні заклади та інші об'єкти туристичної інфраструктури, а також різноманітні аспекти розвитку туристичного руху в краї [5; 93].

Отже, туристичне краєзнавство пов'язане з багатьма галузями знань — історією та археологією, архітектурою і мистецтвом, біологією й економікою тощо — і вирішує низку завдань, а саме освітні; оздоровчі; соціальні; пізнавальні; виховні.

Краєзнавчо-туристична діяльність має свої туристичні ресурси — це все те, що необхідне для її розвитку. В основному виділяють три типи туристичних ресурсів [6; 57]:

- історико-культурні;
- природні;
- соціально-економічні;

До історико-культурних ресурсів краю відносимо пам'ятки історії та культури, найкращі зразки сучасної архітектури, спортивні й культурні об'єкти, традиційні промисли

та ремесла, пам'ятки народної творчості, які мають суспільно-виховне значення і можуть бути використані для духовних потреб населення.

До природних ресурсів належать чинники, речовини, властивості компонентів природного середовища, які мають сприятливі кількісні та якісні параметри для організації краєзнавчо-туристичної діяльності й можуть бути використані для відпочинку, туризму, лікування й оздоровлення

До соціально-економічних ресурсів зараховуємо матеріально-технічну базу краєзнавчо-туристичної діяльності, матеріальне виробництво, яке забезпечує потреби цієї сфери, об'єкти інфраструктури та трудові ресурси (люди, які працюють у сфері туризму або беруть участь в організації та обслуговуванні краєзнавчо-туристичної діяльності) [6; 57].

Метою дослідження є розглянути край, а саме маленьке містечко Львівської області Куликів крізь призму краєзнавчо-туристичного аналізу.

Місто Куликів має багатовікову історію, а отже, й цікаві історико-культурні ресурси. Перша письмова згадка про місто датується 1399 роком, коли Галицький католицький архієпископ Якуб Стрепа здійснив тут освячення костелу Пресвятої Трійці. У 2009 році місто буде святкувати 610 років першої писемної згадки.

За переказами, назву поселенню Куликів дано через наявність птахів куликів, що селились на островах великого озера, яке було на місці сучасного міста. Інша ж версія виводить назву не від найменування птахів, а від прізвища Кулик.

Дослідження етнонімів Винники, Кунин, Куликів, Туринка засвідчують, що за княжої доби це вже були урядові села, які належали до відомого двору Щекотина, яке згадується в Галицько-Волинському літописі 1242 року [4; 39].

В архівних матеріалах зберігався пергаментний документ, виданий 23 лютого 1431 р. у Самборі королем Владиславом Ягайлом, в якому говориться про те, що місто (Бош) Куликів (разом з селами Збоїсками, Милятином і Межигірцями) було передано Іванові з Конецполя як нагорода за довголітнє службу і як заклад за позичені королем 300 гривнів. У цьому документі на зворотній стороні заслаговує на увагу напис: «Бош або Куликів». Практично це один з документів, де фігурує подвійна назва міста. Оригінал грамоти в XIX ст. зберігався в закладі ім. Оссолінських у Львові і, на превеликий жаль, до наших днів не дійшов. Цей документ було опубліковано в кінці XIX ст. [7].

Протягом кількох століть Куликів переходив від одних власників до інших. Він належав і представникам династії Куликівських, і Гербуртам-Одновським, і Костянтину Корнякту, і Собеським, і Муравським, і Радзивілам...

Щодо промисловості, то містечко колись мало більшу вагу, ніж тепер. Ян Собеський поселив у Куликові турецьких і татарських бранців (знятих у полон під Обертином). Він заклав фабрику бурків і коців, у виробництві яких брали участь в'язні-ремісники. Місцеве населення займалося овочівництвом і садівництвом. У місті були свої кушнірі, шевці, пекарі, різники. Тут виготовляли прекрасні меди (напої), випікали запашний і знаний на пів-Європи куликівський хліб. Аж до 2-ої Світової війни славилися смачною випічкою місцеві пекарні. Куликів також був містом ярмарків.

На сучасному гербі Куликова використано і об'єднано два найдавніші символи — золотого кулика та золотого хреста, які розміщено на зеленому полі. Герб має асоціативний символ — кулик, який вказує на одну з версій про виникнення назви поселення. Хрест символізує Куликів як укріплений пункт на шляху татарських набігів. Зелене поле вказує на лісисту місцевість, серед якої виникло місто. Прапор несе елементи герба, що відповідає вексилологічним вимогам та історичній традиції.

У давні часи Куликів був містом, про що свідчать документи з 1431 року, та містом-фортецею. Це місто мало сильно укріплений замок (збудований родиною Гербуртів-Одновських), рештки якого (земляні бастіони) служать тепер трибунами міського стадіону.

ну, та оборонний костел Св. Миколая. Ціле місто було оточене валами, на яких зводились дерев'яні огорожі та частоколи з вежами, які закріплювались за окремими міськими цехами. Води, що омивали його з трьох сторін, робили місто неприступним для ворогів. Через Куликів проходив шлях зі Львова на Волинь, яким проїжджало багато відомих на той час історичних осіб.

З 1569 року Куликів мав Магдебурзьке право, підтверджене у 1690 році королем Яном III, яке надавало право самоврядування місту і закріплювало права міських станів — купців, міщан, ремісників, а також надавало право міщенкам будувати потужні фортифікації, що забезпечувало оборону міста. А це в свою чергу сприяло розвитку торгівлі, ремесел, освіти та збільшенню населення міста.

Куликів має цінну пам'ятку архітектури — костел Св. Миколая, збудований у 1538 році на місці дерев'яного, заснованого ще у 1399 р. коштом перемишльського каштеляна Миколи Гербурта-Одновського. Спочатку був однонавний, до якого в 70-х роках XVI ст. добудовано по дві бічні квадратні в плані каплиці для сполучення з навою, виконані широкі стрільчаті отвори в стінах. Костел в значній мірі втратив початковий вигляд внаслідок переробки склепінь та віконних прорізів, тинкування відкритої раніше кладки стін. Від готичної споруди збереглися рідкісні для України ступінчатий фронтон, розчленований тягами на прямокутні поля, стрільчате вікно та портал на західному фасаді. Костел мав оборонний характер. Ще у XIX ст. у верхній частині стін проглядалися бійниці. Тут також були підземні ходи на Жовкву та Львів, щоб провести військо. Розповідали, що до Жовкви підземні ходи вели аж до монастиря Домініканів [2;121]. Костел збудований з цегли та ламаного каменю. Є дані, що не дивлячись на майже цілковиту девастацію інтер'єру храму, на стінах все ще збереглися фрагменти поліхромії, виконаної у XIX та XX ст.

При реставрації 1854 року інтер'єр був розписаний художником на прізвище Качмарський. Костел мав копії картин Джотто, Тиціана та інших італійських художників. У храмі також була реліквія від Яна III (за Орловичем) або Папи Клементія XI — мощі св. Вікторії. Збереглися також фігури Христа, св. Миколая, св. Антонія, які довший час знаходилися у сусідньому храмі [7].

Ця архітектурна пам'ятка належить до цікавих творів готичного стилю і перебуває під охороною Української держави.

Довший час костел був у занедбаному стані. Сьогодні місцева парафіяльна громада докладає значних зусиль для відновлення цієї святині. У 2001 році після реставраційних робіт над інтер'єром храму вдруге відбулося освячення костелу при головуванні кардинала Яворського. До того часу близько 60 років у храмі було приміщення складу пекарні. Сьогодні це діючий костел, богослужіння у якому відправляються українською мовою. Парафія храму не є великою, всього близько 20 парафіян. Той факт, що у костелі є електричний орган ніяк не зменшує тієї історичної атмосфери, у яку поринає відвідувач костелу.

Крім древнього костелу, на даний час у Куликові маємо два муровані храми — церкву Успення Пр. Богородиці та церкву Св. Дмитра Української Греко-католицької Церкви.

З інших історичних етапів становлення і розвитку Куликова слід відзначити часи Хмельниччини та пізніших визвольних змагань. Так, у 1648 р. селяни Куликова та навколої лиших сіл підняли повстання, розгромили фільварок (садибу) поміщика і приєдналися до загонів Б. Хмельницького. У XX ст. багато куликівців були в рядах Січових Стрільців, УГА, в ОУН та УПА, виборюючи незалежність України.

У Куликові було засновано одну з перших в Жовківському повіті читальню, а згодом тут виникла культурно-просвітницька організація «Просвіта».

Такі відомі постаті, як географ Самсон Бльох, батько братів Лепких о. Сильвестр, батько відомого у світі співака, диригента та композитора Євгена-Ореста Садовського

о. Іван, просвітянський діяч Степан Шах, педагог минулого Степан Татух, українська письменниця, авторка збірки «Бузькове зілля» та чудових поезій про Куликів Агата Турчинська — уродженці міста Куликова. Народний артист України Богдан Ступка також народився у цьому мальовничому містечку.

Як бачимо, історико-культурні ресурси Куликова здатні привернути увагу туристів-краєзнавців та любителів історичної спадщини. Джерелами туристичного краєзнавства, які допомагають окреслити такі історико-культурні ресурси, є наступні: письмові, етнографічні, археологічні, епіграфічні, картографічні та дотичні.

Що стосується природних ресурсів, Куликов не дуже примітний, але має свою родинку.

Серед природних ресурсів зазвичай яскраво відрізняються наступні чинники: мальовничі ландшафти, лікувальні кліматичні властивості, ліси, поверхневі води, лікувальні речовини, а також рекреаційні властивості гірських та рівнинних ландшафтів, заповідних природоохоронних територій.

Містечко Куликов звяляється на горизонті, коли дорога перевалить через заліснену гряду за селом Великий Дорошів. Ця мальовнича гряда — не єдина в околицях Львова: кілька хвиль збуреної геологічними процесами землі тягнуться паралельними пасмами на північ від Львова. Ще більш цікаве те, що це сліди Великого льодовика, який кілька-десяト тисяч років тому зупинив своє просування саме в цій місцевості. Розташований Куликов в районі Пасмового (Грядового) Побужжя, яке характеризується підвищеннем у вигляді пологих пасм (гряд), які пролягають паралельно одне до одного з заходу на схід (Винниківське, Малехівське, Грядівське, Куликовське, Смереківське) [1; 535].

Через Куликов протікає невелика річка Думний Потік (басейн Західного Бугу). По дорозі до костелу можна побачити старий млин, який все ще працює. Також у Куликові є висока гора Червоний Камінь (353 м). Крім того, в селищі є пам'ятка природи місцевого значення — група вікових лип і каштанів.

Соціально-економічні ресурси Куликова поки що не використовуються на повну потужність.

Сьогоднішній Куликов — це містечко площею 416,2 га, у якому є 1100 дворів та проживає близько 3700 мешканців. Поступово відновлюються старі, занедбані приміщення, зокрема реставруються пекарні для випічки «селянського хліба», який славився по всій Галичині. Не зніvel'юється традиція виготовлення місцевими господинями м'ясних виробів, зокрема добре знають у Львові «куликовську ковбасу», започаткованої 1960 р. Місцеві кожум'яки не занедбують традицій колишнього заводу з первинної обробки шкіри, її вичинки та виготовлення міцного взуття.

До містечка почали надходити інвестиції. Так, у колишньому приміщенні бетонного заводу працює українсько-датське підприємство. У приміщенні цеху шкіряно-галантрейної фабрики місцевий підприємець вирощує квіти. Мешканцям та гостям смт. Куликова завжди раді у відпочинковому комплексі «Диканька» (ресторан, мотель, магазин), будується новий ресторан та піцерія.

Розташоване на шляху від Львова до Варшави, це невеличке містечко привертає увагу проїжджаючих туристів, залишаючи лише найкращі спогади про себе.

Вивчивши туристично-краснавчі ресурси такого маленького містечка як Куликов, можна із впевненістю стверджувати, що цей край має усі підстави для розвитку туристичної галузі. Оскільки Куликов розташований не на узбіччі, а вздовж траси Львів-Жовква, де вирує життя, доцільним було б залучення інвестицій у створення туристичних, відпочинкових, спортивних комплексів, кемпінгів, паркінгів, стоянок. Тому в даній місцевості слід очікувати розвитку соціально-економічних ресурсів і туристичної інфраструктури краю під впливом туристичних потреб.

Література

1. Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область [Текст] : Енциклопедія / голова ред. колегії В. Ю. Маланчук — К., 1968. — 980 с.
2. *Каліка Я. Ф.* Нестерів [Текст] : путівник / Я. Ф. Каліка, Г. Р. Яремич. — Львів : Каменяр, 1990. — 126 с. — ISBN 5-7745-0239-2.
3. *Кучерявий В.* Кличутъ околиці Львова [Текст] : / В. Кучерявий. — Львів: Каменяр, 1974. — 64 с.
4. Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі нариси [Текст] : збір. нарисів / Упорядник та відповідальний редактор Ю. Бірюльов. — Львів : Центр Європи, 1998. — 392 с. — ISBN 966-7022-23-4.
5. *Петранівський В. Л.* Туристичне краєзнавство [Текст] : навч. посіб. / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський. — К. : Знання, 2006. — 575 с. — ISBN 966-346-100-4.
6. *Чеховська Л. Я.* Основи краєзнавчо-туристичної діяльності [Текст] : навч. посіб. / Л. Я. Чеховська, Р. Р. Сіренко. — Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. — 172 с. — 500 пр. — ISBN 978-966-613-578-3.
7. Куликів: історичні дані [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.castles.com.ua

УДК 908 (477.83)

Козак Г. Ю.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ЦІННІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПОМОРЯНСЬКОГО ЗАМКУ

У статті висвітлено історію Поморянського замку, розкрито проблеми збереження культурних цінностей унікальної пам'ятки архітектури.

Поморянський замок належить до тих західноукраїнських замків, які руйнуються буквально на очах. Це при тому, що до 1939 року тут була діюча резиденція графа Потоцького. А до 1974 року в стінах замку розташовувалися аудиторії місцевого профтехучилища. Згідно з архівами, 1978 року в замку було проведено реставрацію. Що ж сталося, що замок-палац з унікальною історією виглядає так, наче був беззахисним за два століття?

Позатим, історія замку є дуже цікавою, її описано в «Хроніці Поморянській» Броніслава Заморського. Після окупації Галичини Казимиром Великим, в 1340–1350 рр. місцевий шляхтич Микола Свинка за наказом короля збудував тут дерев'яну фортецю. Згідно з хронікою, саме на місці фортеці в першій половині 16 ст. за розпорядженням подільського воєводи Яна з Сієни побудували замок. Він з трьох боків був оточений ставами, мочарами, річками Золота Липа і Махнівка. З обох боків в'їзної вежі стояли господарчі будинки, навколо замку заклали парк. Наприкінці XVI ст. маєток перейшов до Жигмуна Сенинського і був у руках цього роду до 1619–1620 рр., допоки ці землі купив Якуб Собеський, батько майбутнього короля Польщі [4].

Хроніка свідчить, що в той час замок був добре укріплений, було збудовано нову порохівню, зроблено великий запас зброї і гармат. Якуб Собеський сприяв розвитку міста Поморяни, поновив Магдебурзьке право, (на думку польського хроніста Білецького це право було надане Поморянам ще 1504 року), заклав костел і церкву, наділивши їм землю, заснував притулок для убогих і старців. Після смерті Якуба Собеського замок перейшов у власність його дружини Теофілії, а після неї — у володіння її сина Яна III. При ньому навколо міста було викопано рови, насыпано захисні вали [5].

Завдяки розумному розташуванню замок неодноразово витримував затяжні облоги турків і татар. Так, 1672 р., коли Золочівський замок зруйнували яничари, Поморянський замок вистояв. Жителі Поморян відкрили шлюзи, вода оточила вали і військо Магомета IV відступило. Однак під час другого походу турків на Львів в 1675 р. залога замку, не маючи достатньої сили для оборони, покинула його і таємним ходом вийшовши до лісу, відійшла до Свіржського замку, щоб там перебути важкі часи. Турки знищили замок, однак невдовзі його відбудував тодішній власник Ян Собеський. Відомо, що для відбудови міста було запрошено архітектора та інженера, аби побудувати нові мури та насыпати вали. Король надав місту привілей, звільнивши від податків.

На жаль, вже 1684 року, під час наступного нападу татар, фортеця була зруйнована, місто знищено. І знову король допоміг містові: виділив 20 000 злотих для потерпілих і 25 000 злотих на відбудову. Замок було поновлено, і це вже була потужна фортеця, яка витримала татарські напади у 1687 і 1695 роках. Замок мав вигляд чотирикутної замкненої двоповерхової споруди з округлими наріжними башнями і невеликим внутрішнім подвір'ям. В центрі північного крила замку була в'їздна башта, до якої вів звідний міст. Наприкінці XVII ст. замок став літньою королівською резиденцією [5].

Згодом замок переходить у власність дітей Яна Собеського і поступово втрачає воєнне значення, починає руйнуватися.

Як видно з документів та спогадів сучасників, Поморянський замок був улюбленим місцем перебування короля. Після його смерті замок змінював власників і почав

занепадати. З 1740 р. замок стає власністю магнатів Радзивілів. 1771 р. будівля зазнала пошкоджень від пожежі і значну її частину розібрали [2].

1789 року місто Поморяни перейшли у власність Прушинських. Еразм Прушинський відбудував два крила замку — південне та східне — та розібрав північне та західне. Замок втратив своє оборонне призначення. Від старої твердині лишилися тільки два двоповерхові корпуси. Відбудову замку завершив його син Юзеф. Він відновив інтер'єри, покрив замок бляхою, заклав парк. Як великий шанувальник мистецтва, він зібрав цінну галерею живописних олійних робіт видатних італійських майстрів, близько 300 рисунків найславетніших художників світу, в тому числі Рембрандта і Леонардо да Вінчі, гравюр із зображенням польських королів, колекцію медалей і монет, печаток польських королів і князів, автографів польських королів, ікон, посуду, мозаїк тощо. У «Путівнику по Галиції» Орловича можна прочитати, що в той час в замку була чудова бібліотека, галерея картин, збірка інших творів мистецтв, нових та раритетних. Впорядкування Поморянського архіву — теж заслуга Прушинського. Родина Прушинських заклада великий цвинтар, посередині якого можна віднайти ще й сьогодні їх гробівець [2].

Після смерті Юзефа, на жаль, за безцінь було розпродано цінності, архів розпорощився. В 1876 році замок перейшов у власність Романа Потоцького, син якого Єжи (Юрій, помер в 1961 р.) опікувався замком аж до 1939 року.

Поморянський замок став свідком подій 1 Листопада 1918 року. В Поморянах було розброєно жандармерію. На ратуші вивішено жовто-блакитний прапор, і староста міста без спротиву передав владу українському військовому комітетові. Біля замку відбулося багатотисячне віче, було встановлено українську цивільну владу. Однак згодом розпочалася польська окупація. Як відомо, закривали читальні «Просвіти», українські кооперативи, проти українських діячів проводилася пакифікація. В 1930 році жителів Поморян від пакифікації врятував граф Юрій Потоцький, який був на той час у замку. Кажуть, він зателефонував самому Пілсудському, і військо нікого із жителів не потурбувало.

Завдяки старанням графа Юрія Потоцького замок перетворився на гарну садибу. Проте, як вона виглядала в міжвоєнний період, є свідчення старожилів, які ще мешкають у Поморянах. Зокрема, відомо, що в одному із залів було багато опудал птахів та звірів, кімната графині була обвішана дзеркалами, у залах палили каміни. У замку панував великий порядок. Серед двору були розбиті клумби, на яких росло багато троянд. Графська сім'я приїжджала до замку навесні. У Поморянах граф полював зі собаками, яких мав 50–60 штук. До речі, місця, де були приміщення для утримання собак, (в народі — пасарні), ще й тепер вам покажуть місцеві жителі [2].

Під час Другої світової війни у замку жили два гестапівці, які управляли поморянським маєтком. Можливо, це й врятувало садибу від цілковитої руїнації. Та не врятувало німців: їх біля самісіньких воріт розстріляли вояки УПА. Через це німці провели каральну акцію, і практично всіх чоловіків Поморян було заарештовано та вивезено на примусові роботи до Німеччини.

Після війни цінності замку були передані до музеїв. Зокрема, в Тернопільському краєзнавчому музеї демонструється комод з Поморянського замку, портрет Марії Терезії невідомого автора (кін. 18 ст), портрет польського короля Августа II (невід. автор, кін. 18 ст.). Однак безліч речей втрачено назавжди [1].

В самому замку у 50-ті рр. ХХ ст. розміщувалися райком партії та райвиконком (тоді містечко мало статус райцентру). Пізніше тут було профтехучилище, аж поки у 1974 року не сталася пожежа і училище було переведено в нову споруду. Були плани щодо використання замку під санаторій, будинок творчості письменників і художників, але все впиралося в кошти.

Дотепер збереглись два двоповерхових корпуси і кругла кутова чотириярусна вежа (східне крило). У вежу зайти неможливо. В корпусах — пробиті стіни, обвалені сходи, зруйновані балки між поверхами.

У південному корпусі збереглась відкрита галерея. Парадні двері прикрашені різьбленим, гербом Собеських «Яніна» та таблицею з написом латиною. Вікна прикрашені блокам'яними налічниками з трикутними сандриками. Нижній ярус південного корпусу зроблений у вигляді аркади, його прикрашають колони тосканського ордеру. Інтер'єр не зберігся. До парадного входу в замок добрatisя неможливо, впали сходи [5].

З північно-східного боку від замку розташована одноповерхова господарська споруда. Через те, що будівлі замку довгий час не експлуатувались, вони перебувають в аварійному стані. Дахові конструкції над спорудами замку пошкоджені, спостерігається значна втрата дахівки. Горащане перекриття майже повністю втрачене. Тиньк зовні частково збережений, в приміщеннях східного крила — майже весь втрачений, в приміщеннях південного крила — збережений з частковими втратами та залишками поліхромії, в стінах тріщини та вивали. Над частиною приміщень першого поверху збережені склепіння, решта перекриті плоским перекриттям по залізобетонних балках. Частина плоского перекриття розібрана. В склепінні під галереєю є провали. Віконні та дверні заповнення майже повністю втрачені. Над господарською спорудою відсутній дах.

Остання реставрація тут була тридцять років тому. Виконувалася вона архітекторами Л. М. Дмитровичем та Л. Л. Аленускіне. Зараз результатів реставрації не видно. Колишня літня резиденція короля Польщі знаходиться в жалюгідному стані.

Як відомо, 2004 року на замовлення Золочівської райадміністрації було зроблено проектні пропозиції щодо реставрації та пристосування Поморянського замку під музейно-рекреаційний комплекс [2].

Планувалося виконати комплекс робіт щодо ліквідації аварійності замку і забезпечення безпеки реставрації. В програмі архітектурно-конструктивних та археологічних досліджень було заплановано виконати архітектурно-археологічні обміри замку, провести конструктивні дослідження фундаментів, стін, склепінь, перекриття, дахових конструкцій, дослідження підвальних приміщень, археологічні дослідження з метою виявлення втрачених елементів оборонної системи замку.

Було визначено навіть програму реставрації, в результаті якої мали бути відновлені два замкові корпуси з відтворенням всіх елементів декору на фасаді і в інтер'єрах, відновлення західного крила, реконструкція східного господарського корпусу. На рівні підвалу та першого поверху було заплановано влаштувати музеїні приміщення та приміщення ресторану.

Після проведення археологічних досліджень на території замку пропонувалося відтворити оборонний рів з мостом, земляні вали, металеве огороження замку на місці колишніх оборонних стін, у внутрішньому подвір'ї замку було заплановано відтворити партерний сад, характерний для періоду існування палацу. Однак за відсутності коштів робота так і не починалася.

Зовсім нещодавно, 21 листопада 2007 р. Кабінет міністрів України своєю постановою вініс до переліку об'єктів права державної власності, які можуть надаватися в концесію замок (1484 рік) — пам'ятку архітектури в с. Свірж Перемишлянського району, замок (XVI–XVII ст.) — пам'ятку архітектури національного значення в с. Старе Село Пустомитівського району, палац (XIX ст.) — пам'ятку архітектури національного значення в с. Тартаків Сокальського району. Зараз у Львівській обласній державній адміністрації ведуть роботу над підготовкою наступної постанови Кабміну, якою у перелік об'єктів права державної власності, які можуть надаватися в концесію, планують внести Поморянський замок у с. Поморяни Золочівського району.

На думку голови Львівської обласної організації Національної спілки архітекторів України Миколи Габреля, постанова 2007 року — це свого роду рейдерство. Національна спілка проти такого рішення Уряду. Голова спілки вважає, що з трьох об'єктів, які увійшли до постанови, реально когось може зацікавити лише Свірзький замок (інші споруди практично зруйновані). В плані підготовки до чемпіонату Європи з футболу 2012 р. замок з рекреаційною зоною (22 га парку і мисливських угідь), очевидно, може бути використано як місце для готелю [4].

Як відомо, ідея будівництва готелів в замках чи біля них не нова. Закордоном у багатьох замках працюють готелі. І це вигідно всім сторонам — туристи мають доступ до об'єктів культурної спадщини, концесіонери повертають вкладені кошти, а держава має збережені перлини культури та архітектури. Проте, чи українське законодавство здатне захистити замок від ймовірного свавілля концесіонерів, які можуть отримати замок на 49 років? На думку голови Львівської Асоціації музеїв та галерей Зеновія Мазурика, необхідно залучати інвестиції і рятувати замки. Однак варто розробити програму використання замків, щоб вона була узгоджена із законом про збереження архітектурної спадщини.

Категорично проти цієї постанови Кабміну виступає директор Львівської галереї мистецтв, Герой України Борис Возницький. За його словами, у Свірзький замок, як спілка архітекторів, якій він належить, так і Львівська галерея мистецтв вклали дуже багато сил. Спілка фактично виконала 80 % робіт, і тепер це потрібно комусь віддати? Сьогодні існує угода на створення на базі Свірзького замку Будинку творчості та конференції для усіх спілок.

Ще 2002 року видано Закон України про охорону історичних пам'ятників, тоді ж була створена Державна служба охорони пам'ятників. Власне така служба повинна бути контролювати стан збереження, зокрема, замків. Чому ж тоді зовсім недавно із Поморянського замку було вивезено мармуровий камін, демонтаж якого навіть спеціалісти вважали неможливим?

Згідно з українським законодавством замки можуть належати державі, громадським організаціям і бути в приватному володінні. Однак в кожному випадку потрібно враховувати історико-культурну особливість споруди. Щодо Поморянського замку, цікаво є думка режисера Романа Віктора, який запропонував облаштувати тут санаторій для ветеранів творчості. Зрозуміло, що без конcesії тут не обйтися. При цьому замок продовжував би виконувати музейно-історичну функцію.

На наш погляд, одним із засобів збереження Поморянського замку є його музейфікація. Організація турбази, готелю чи санаторію, будівництво нових об'єктів у Поморянах, створення нового екскурсійного та туристичного маршрутів (міг би охоплювали замки Золотої підкови, Поморянський і Бережанський (який поволі реставрується) — це стало б результатом включення Поморянського замку до музейної мережі України.

Якщо цього не вдастся зробити в найближчі роки, то від замку залишаться тільки мури. Тоді можливий шлях консервації залишків замку і включення їх до туристичних і екскурсійних маршрутів. На думку спеціалістів, досить перспективно залучати такі пам'ятки до сфери впливу створених музеїв-заповідників. При цьому слід відрізняти музейфікацію пам'яток від пристосування під музеї: у музейфікованій споруді колекції не розміщаються, вона сама набуває значення основного, а іноді єдиного експоната. В такому випадку відбувається реальна охорона руїн комплексу, забезпечується їх подальше існування та популяризація.

Музейфікація замку у Поморянах сприяла б створенню умов для екскурсійного відвідування без організації музею на території пам'ятки, комплекс був би включений

до туристичних об'єктів. Важливу роль при цьому відіграє економічний фактор, адже створення нового туристичного об'єкту обумовлює розвиток туризму та залучення інвестицій. В свою чергу, це сприяло б реальній зацікавленості у збереженні пам'яток, посиленню їх відвідуваності і популяризації.

Варто пам'ятати, що проблема формування і використання туристичного продукту вимагає комплексного підходу, аби у гонитві за економічними цілями не втратити функції зміцнення культурної ідентичності. Тому питання збереження і функціонування Поморянського замку потрібно вирішувати з урахуванням не тільки світового досвіду, а й українських реалій.

Селище Поморяни розташоване на південні від Золочева на 27 кілометрів, межує з Тернопільською областю. Місцевість довкола досить мальовнича. До Поморян, що розташувались на березі річки Золотої Липи, прилягають порослі лісами південні схили Гологорських горбів. Допитливий турист, окрім замку, міг би оглянути й інші історико-культурні пам'ятки.

Тут збереглися дерев'яна церква Успення Пресвятої Богородиці 1690 року та дзвіниця (ймовірно збудовані козаками Максима Кривоноса та Москаленка), костел Пресвятої Тройці 1748 року, неоготична ратуша XIX ст., храм Святої Трійці 1890 року.

Під час II світової війни в Поморянах діяла підпільна підстаршинська школа ОУН під керівництвом Івахова-Роса, першого шефа штабу УПА.

А у селі Богутин, під Поморянами, 6 травня 1864 року народився Кирило Трильовський — український громадсько-політичний діяч, адвокат, публіцист, організатор січово-стрілецького руху в Галичині.

Поморяни включені до списку історичних міст і селищ України і терпеливо очікують відбудови та оновлення.

Література

1. Вечерський В. В. Реставрація пам'яток архітектури [Текст] / В. В. Вечерський // Пам'ятки України. — 1997. — № 1.
2. Жукова О. В. Музейфікація замкових комплексів України як один із засобів їх збереження [Текст] / О. В. Жукова // Археометрія та охорона історично-культурної спадщини. — К., 2002.
3. Золочівський край [Фотоальбом] : упорядник Стефанія Швець. — Львів, 2006.
4. Львівщина: історико-культурні та краєзнавчі нариси. [Текст] / упорядник та відповідальний редактор Ю. Бірюльов. — Львів : Центр Європи, 1998. — 392 с.
5. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України. Мандрівки історичні [Текст]. — Львів : Центр Європи, 1998.

УДК 94 (477)

Франків І.

ТОВАРИСТВО СВЯТОГО РАФАЇЛА ЯК ЕМІГРАЦІЙНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ РУСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ГАЛИЧИНІ І БУКОВИНИ

У статті обґрунтовано історичні передумови і причини виникнення товариства св. Рафаїла, яке діяло з 1907 року до першої світової війни. Проаналізовано напрямки діяльності товариства, основною ціллю якого було подавати інформації переселенцям, охороняти їх від визиску агентів, перед релігійно-моральним упадком, а також надавати всю можливу допомогу.

Помітним явищем у суспільно-політичному житті Східної Галичини на зламі XIX–XX ст. була еміграція. За підрахунками дослідників, у цей час до США, Канади, Бразилії та Аргентини переселилися майже 500 тис. східно галицьких українців [1] Поруч із переселенням за океан значних масштабів набрала сезонна еміграція в європейські країни, зокрема Німеччину. В окремі роки кількість українських заробітчан у німецьких землях становила майже 100 тис. осіб [1:98]. Така ситуація привернула увагу широких кіл громадськості і греко-католицького духовенства.

Сотні агентів — представників спеціальних бюро, транспортних компаній, а подекуди й безпосередньо американських і канадських промислових компаній — розповсюджували агітаційні брошюри і листівки серед селян, оформляли документи на виїзд, продавали квитки на пароплави. При цьому мали місце численні шахрайства і зловживання за рахунок селян, які, як правило, переплачували агентам за всі послуги [2]. Користуючись неосвіченістю і неграмотністю селян, їх необізнаністю з правилами оформлення документів, агенти різними підступними методами буквально грабували бажаючих виїхати за кордон.

Відсутність чіткого еміграційного законодавства створила добрий ґрунт для зловживань, місцева влада діяла за своїми законами.

Польська шляхта відмовлялася брати на себе вину за безвихідне становище селянства. Галицький сейм у зв'язку з масовою еміграцією спромігся тільки на одне: відправити в Бразилію комісію на чолі з професором університету Й. Семиградським для остеження умов життя галицьких емігрантів [3]. Рішення про це подавалось як акт опіки над емігрантами, але справжньої опіки не існувало. Галицькі та Буковинські емігранти були позбавлені як захисту австрійської держави, так і органів влади країни еміграції. Небажання уряду займатись цими питаннями найвідвертіше проявилося 1897 р. У справі галицьких емігрантів, яких обманом перевезли замість США на Гавайські острови [4]. Будучи законтрактованими вони працювали на плантаціях цукрової трости на рівні невільників. Про це писала вся європейська та американська преса, та австрійський уряд так і не спромігся допомогти своїм підданим. Тільки за рішенням конгресу США 1900 р. Емігрантів вислано на континент. Імміграційні уряди теж не цікавились долею нових громадян.

Тому виникала потреба в гуманітарно-місійному товаристві і участі в ньому священиків. Така організація мала б мати всюди по портах своїх мужів довір'я, які б служили емігрантам і цими мужами довір'я мали б бути священики. Як звісно, правительство не позволило Русинам заложене руського товариства опіки над емігрантами; по кількацілітніх заходах доперва удалось їго заложити як філію віденського «Товариства св. Рафаїла» [5].

Також з метою внести в еміграційний процес елемент організованості та запобігти визискові переселенців агентурою мореплавних компаній у березні 1907 р. у Львові засновано Товариство св. Рафаїла, як філію загальноавстрійського товариства під такою

ж назвою. [6]. Серед його засновників було ряд відомих громадських і церковних діячів, таких як Кость Левицький, Тит Ревакович, Кирило Студинський, Никита Будка, Любомир Рожанський, Йосиф Боцян та ін. Промотором товариства став Галицький митрополит Андрей Шептицький [5:739]. Наше товариство заступав о. Будка [5:740]. Його головою був обраний радник Крайового суду у Львові Тит Ревакович. [7], а заступником — ректор Генеральної греко-католицької духовної семінарії Йосиф Жук [8].

Першим за справу організації такої опікунської установи взявся д-р О. Олеськів. Він виїхав до Канади, щоб там обговорити питання групового поселення своїх земляків у цій країні і «щоб розпочата еміграція на колонії» не перейшла в дике покидання свого та «гоніння в світі за щастям». Ініціатори «поселення на колонії» бажали, щоб еміграція була «здорова і розумна».

Фінансова ситуація українського емігранта та позиція австрійського уряду у відношенні до еміграції, яка була несприятлива і її треба було змінити на користь цієї еміграції. Д-р О. Олеськів домагався, щоб поселенцям, які осідали на гомстдерах, допомагали грентами в сумі 60 доларів, ця сума мала бути виплачена поселенчим спільнотам, які мали бути організовані самими емігрантами та мали дбати про спільний закуп громадського приладдя, щоб захистити їх від різних спекулянтів.

З другої сторони д-р О. Олеськів запевняв урядові чинники, що він вживе своїх заходів, щоб організувати еміграційне товариство у Львові, яке буде дбати про планову еміграцію та добиватиметься перед австрійськими чиновниками, щоб таке товариство було легалізоване і мало урядові повновласті [9]. Щоб таке товариство могло мати потрібні фінанси для своєї праці та вести належну роз'яснювальну пропаганду, д-р О. Олеськів просив канадський уряд про допомогу, до речі — таку саму, яку канадський уряд давав корабельним агентам уже від 1882 р., тобто по 5 доларів від емігруючих дорослих осіб [9:35].

У грудні 1895 р. у видавництві товариства М. Качковського у Львові видав брошуру «О еміграції», пізніше видав ще одну на польській мові, одним словом робив все можливе, щоб слово правди про Канаду дійшло до найширших мас народу. Книжка «О еміграції» і до сьогодні залишається першоджерелом, що розповідає про положення і розміщення українського поселенця в Канаді.

Ще живі свідки з переказів своїх батьків розповідають, що книжечки д-р О. Олеськіва «Про вільні землі» та «О еміграції» мали лікувальну і мобілізуючу силу. Багатьох вилікували вони з «бразилійської гарячки, де все даром можна було дістати», а багатьох вони відкрили надійну дійсність за морем, у Канаді [9:40].

Від часу заснування товариство ставило за мету «еміграцію звернути на добру дорогу і охоронити бідний народ перед релігійно-моральним упадком і визиском спекулянтів, [...] подавати всілякі інформації переселенцям і розтягнути над ними опіку, щоби на чужині не затрачували своєї святої віри та не забували свою народність» [5:739]. Досягнути поставленої мети товариство прагнуло через надання безкоштовних порад емігрантам, організацію розгалуженої мережі своїх довірених осіб (мужів довір'я) на залізничних вокзалах, у портах та місцях поселення, видання власного часопису.

За короткий час організація розгорнула доволі жваву діяльність. Впродовж 1907–1910 рр. нею видано цілу серію популярних брошур на еміграційну тематику, а саме: «Поучене для тих, що їдуть до Прус», «Поучене для тих, що їдуть до Америки», «Дороговказ для переселенців», «Пересторога перед еміграцією до Бразилії» тощо. Okрім цього, Товариство заснувало свою філію у Філадельфії та греко-католицьку парохію у Бремені, надало безкоштовні письмові поради сотням емігруючих [5:740]. З березня 1910 р. воно почала видавати газету «Емігрант». Її засновником і першим редактором

був префект духовної семінарії у Львові Никита Будка [10], а після його призначення греко-католицьким єпископом для Канади, редакцію очолив священик Микола Щепанюк [11]. Часопис виходив п'ять разів на рік, аж до початку Першої світової війни. Його наклад пересічно становив 600 примірників. Серед дописувачів газети було чимало відомих діячів, а саме Н. Будка, Іван Івашко, Т. Ревакович, Орест Жеребко та ін.

Ієрархія Греко-католицької церкви позитивно сприйняла утворення Товариства святого Рафаїла і заохочувала священиків вступати до нього. У розпорядженні митрополита Андрея Шептицького відзначалося: «Еміграція нашого народу прибрала в послідніх часах широкі розміри. Несовісні агенти не раз в страшний спосіб використовують її, побираючи від переселенців ріжні оплати і посилаючи їх в місцевості, в котрих они роботи не дістають цілком або дуже лихо платну. Щоби сю безпеку звернути на добру дорогу і охоронити бідний народ перед релігійно-моральним упадком і визиском спекулянтів, основалося у Львові Товариство святого Рафаїла, котре поставило собі цілею подавати всякі інформації переселенцям і розтягнути над ними опіку, щоби на чужині не затрачували своєї святої Віри та не позабували на свою народність. Митрополичий Ординаріят, узнаючи хосенність такого Товариства, припоручає его горячо всім Все чесним Урядам парохіальним і всім щирим прихильникам руського народу, завзываючи їх, щоби вступали в его члени і щоби у всіх справах еміграційних відносилися з повним довірем до него» [6:56].

Перед першою світовою війною організовано опіку над емігрантами, які виїздили за океан або на роботу до Німеччини. «Заокеанцями» зайнялося «Українське товариство св. Рафаїла» у Львові, другими — «Українське Еміграційне Товариство» у Львові, яке провадило не тільки виїзд робітників, але і старалося про відповідні контракти праці для них [12]. У 1913–1914 рр. українські священики склали перепис українських поселенців. З цією метою вони організували благодійні та різні культурні товариства й об'єднання.

Галицьке духовенство було зобов'язане вести статистику еміграції з своїх сіл. Вони повинні були фіксувати: 1) який є стан еміграції в поодиноких парафіях і цілому деканаті; куди виїмігрували; 2) що зроблено і що заряджено зробити через поодиноких і спільно на соборчику для нанесення помочи емігрантам в справах релігійно-моральних. Кожний всесесний Отець Душпастир має вести виказ виїмігрувавших з его парохії: осібно — до Прус — до Америки і інших країв, і ту статистику передати на соборчику... до Ординаріяту. В актах соборчика має бути спровадане (звіт), що на соборчику в справі нанесення помочі емігрантам зроблено» [6:60].

Всі хто їхали за море на Брему повинні обов'язково вступати до каплиці для наших емігрантів відкритої на вул. Філософів 24. Каплицю що посвятив єпископ Ортінський, коли їхав через Брему до Америки. Там є наш муж довіри о. Базюк, який радо займеться кожним, хто до нього звернеться [11:34]. Перед сіданням на корабель кожен має в тій каплиці вислухати Службу Божу і висповідатися.

Заходами Вспреосв. Митр. Ординаріяту і товариства святого Рафаїла організовуються місійні подорожі священиків до своїх вірних в Канаду, Прусію, Бразилію, Аргентину та інші країни. Так 1913 року душпастиром нашіх робітників при пільних роботах в Німеччині було занятих вісім съвящеників. А то: ос. Т. Лежогубський і Д. Лопатинський, оба катехити середніх шкіл у Львові, в Саксонії; ос. М. Садовський, Онуферко і М. Щепанюк в Шлезку горішнім, середнім і долішнім та в графстві Гляц; ос. М. Іванчук в Бранденбургі і Поморю, а ос. Винницький в Шлезвік-Гольштайні [11:37]. В обов'язок священиків входило вести докладні описи, звіти своїх місійних подорожей і подавати їх до Митрополичого ординаріату. Ці звіти були надруковані в часопису «Емігрант», і дають нам докладну картину життя і діяльності наших переселенців.

Товариство мало по цілому світі по всіх можливих містах і портах своїх мужів довіри, які радо помагали кожному емігрантові, який мав синеньку карту поручаючу від даного товариства. Діяльність Товариства святого Рафаїла дає змогу пізнати потреби наших людей поза границями їх рідного краю і скорість ориєнтації, як найуспішніше їм помочи [11:37].

Воно було дуже потрібним, бо держава не мала жодних установ для охорони емігрантів, прагнуло зацікавити весь загал питанням еміграції. Воно викривало і викорінювало віру в оповідання агентів, які баламутили сотні тисяч людей, розсылало всюди своїх агентів, щоб повести еміграцію — коли її спинити годі — туди, де вона нашому народові, а не агентам корисна [11:35].

Ціль товариства св. Рафаїла є відраджувати покидати рідну землю і їхати за море: всім тим, що за границю їхати не потребують, а давати безплатні вказівки і настанови тим, кого від виїзду з рідного краю ніяким чином не дасься відмовити.

Товариство ставило перед собою такі завдання:

- опіка над українською еміграцією і організація рееміграції;
- підтримання національних і культурних господарських відносин з усіма осередками української еміграції;
- підтримка самостійного життя серед української еміграції;
- захист інтересів української еміграції перед закордонними владствами.

Діяльність Товариства ширилася на всю Польщу.

За працею Товариства опіка над українськими емігрантами тоді стояли такі авторитети, як Митрополит Андрей Шептицький зі Львова, єпископ Никита Будка з Канади, голова Товариства «Просвіта» Михайло Глущинський, директор кооперативного банку «Дністер» д-р Степан Федак та директор Краєвого Союзу Кредитового Омельян Саєвич [13].

Розуміючи яку вагу мала для емігранта інформація, Товариство святого Рафаїла в газеті у «Емігрант» постійно друкувало зміни до еміграційного законодавства. Друкувались приписи американської влади від 28 червня 1909р., які дуже строго виконувались і були причиною того, що багато людей повертали додому. Так на основі цих приписів одного тижня було вислано додому 600 переселенців [11:30]. Наши люди продавши свою землю і батьківську хату виrushaють у чужий край шукати ліпшої долі, а там на них чекає важкий «екзамен» і якщо його не здаєш, то гонить тебе американська влада назад додому. Тому Товариство св. Рафаїла закликало всіх, хто надумав емігрувати, звертатися до нього за безкоштовними і чесними порадами.

Часопис давав правдиву характеристику бразильській колонії. Насамперед колонії закладеній 1908 р. в державі Парана, де становище було загально лихе. Те, що там давали слабо управлени поля, не вистачало на життя більшої частини поселенців, а навіть і те, що було зароблене деінде, не вистачало на забезпечення найнеобхідніших потреб, бо є загальна дорожнечка [11:34]. Люди гинуть з голоду. На підставі листів переселенців з Бразилії Товариство видало книжечку: «Осторога перед еміграцією до Бразилії».

Газета «Емігрант» була інформаційним джерелом не лише для тих, хто вирішив залишити батьківщину, а й для всієї української преси. Через неї Товариство постійно інформувало про тенденції на світовому ринку праці, умови життя і заробітку в еміграційних краях, про закони, порядки і традиції у країнах Європи і Америки. Матеріали про історію української еміграції, розповіді емігрантів про їх життя за кордоном, інформації своїх закордонних кореспондентів, вела рубрики: «Хроніка еміграційного життя», «Запитання — відповіді», публікувались звіти про діяльність Товариства у Львові та його філіалів, спорідненого товариства в Канаді. Одним з постійних кореспондентів був відомий поет П. Карманський, що потрапив в Бразилію під час війни в ролі дипломатичного представника. За короткий час П. Карманський зумів організувати і очолити

там український союз, налагодити видання газети «Український хлібороб», провести велику роботу по відкриттю української школи [14].

Товариство почало свою працю без будь-яких матеріальних засобів, була в ньому тільки добра воля та добре слово поради. Бюро товариства, що розміщувалось в Конфедерейшен Лайф Білдинг, згодом стало поштовим центром для розшуків і тимчасових контактів розлучених родин не тільки в Канаді, але й в різних країнах світу.

До товариства зверталось багато охочих поселитись з Галичини, Волині, Полісся, Буковини та Карпатської України, також українська політична еміграція, розпорощена по різних країнах світу. На перешкоді до виїзду були паспорти та фінанси. Всі зверталися по пораду і допомогу до Товариства опіки. З початком першої світової війни філія припинила свою діяльність.

Галицьке духовенство, яке працювало мужами довір'я в товаристві святого Рафаїла відіграло значну роль в організації опіки над емігрантами. Його подвижницька праця мала великий вплив на культурний і моральний рівень українських заробітчан, внесла в еміграційний процес елемент організованості.

Література

1. Качараба С. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890–1914 рр [Текст] : наук. видання / С. Качараба, М. Рожик. — Львів : Дружба, 1995. — 122 с. — Бібліogr. : с. 96. — 1000 пр. — ISBN 5-12-003264-8.
2. Макар Ю. Діяльність агентів з вербування до Канади на Західноукраїнських землях наприкінці XIX — початку ХХ ст. [Текст] / Ю. Макар // Українська еміграція. Історія і сучасність. Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади ; [Упоряд. Ю. Сливка]. — Львів. : Каменяр, 1992. — 362с. — Бібліogr. : с. 243–252. — 300 пр. — ISBN 5319-0076-4.
3. Галичанинъ [Текст] / засновник И. Пелехъ. — Львов. — 1893. — 27 мая. — Бібліogr. : с. 8.
4. Бачинський Ю. Українська імміграція в З'єднаних державах Америки [Текст] : монографія / Ю. Бачинський. — Львів. : Світ, 1914. — 265 с. — Бібліogr. : с. 184. — 1000 пр. — ISBN 5-319-0076-4.
5. Будка О. Н. Опіка над емігрантами / о. Н. Будка // Нива: Часопис посвящений справам церковним і суспільним [Текст] / засновник Митрополичий Ординаріят. — 1907. — Т. 4. — Ч. 24. — С. 737–740. — Бібліogr. : с. 738.
6. Львівско-Архієпархіальне Въедомости [Текст] / засновник Митрополича Консисторія. — Львів. — 1907. — 25 мая. — С. 54–66. — Бібліogr. : с. 54.
7. Мудрий М. «Згадки з життя свого і своєї родини». Спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини XIX ст. [Текст] / М. Мудрий // Записки НТШ. Праці Комісії спеціальних історичних дисциплін. Т. CCLII. Львів, 2006. — 866 с. — С. : 708–762. — 300 пр. — ISBN 978-966-02-4879-3.
8. Глистюк Я. Від Бохенського до Бояна: ректори генеральної Греко-католицької семінарії у Львові (1848–1914) / Я. Глистюк [Текст] // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 38. Львів, 2003. — С. 148–160. — Бібліogr. : с. 150. — 300 прим. — ISBN 978-966-02-4879-3.
9. Марунчак М. Г. Історія українців Канади. Т. 1. [Текст] : Монографія / Марунчак М. Г. — Канада, Вінніпег, 1991. — 360с. — Бібліogr. : с. 35. — 1000 пр. — ISBN 1-55056-102-2.
10. Бала О. Перший Український єпископ Канади Кир Никита Будка [Текст] / О. Бала. — Вінніпег, 1952. — 286 с. — Бібліogr. : с. 11. — 500 пр. — ISBN 978-966-02-4879-3.
11. Емігрант: Часопис Товариства св. Рафаїла для охорони руських емігрантів з Галичини і Буковини [Текст] / засновник Н. Будка. — Львів. — 1914. — Май. — Бібліogr. : с. 30.
12. Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891–1991). [Текст] : монографія / М. Боровик. — Монреаль–Оttawa–Канада: УММАН, 1991. — 388 с. — Бібліogr. : с. 32. — 800 пр. — ISBN 968-956-22-489-3.
13. Марунчак М. Г. Історія українців Канади. Т. 2. [Текст] : монографія / М. Г. Марунчак. — Канада; Вінніпег, 1991. — 432 с. — Бібліogr. : с. 23. — 1000 пр. — ISBN 1-55056-102-2.
14. Карманський П. Чому? Причини до місіонерської діяльності Василіан у Бразилі [Текст] / П. Карманський. — Бразилія : Лідія, 1925. — 238 с. — Бібліogr. : с. 34. — 500 пр. — ISBN 3-55056-232-2.

УДК 027.52(477.82) 091

Жук О. М., Михальчук О. Л.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФСПЛКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919–1939 РР.)

В статті на основі архівних матеріалів прослідковується становлення профспілкового руху на Волині у 1919–1939 рр. Висвітлені основні напрямки діяльності профорганізацій, особливий акцент зроблений на вирішенні проблем соціального захисту населення.

Діяльність робітничих громадсько-політичних організацій Волині у міжвоєнний період була однією зі складових українського національного відродження ХХ ст. Пере-більшення радянською історіографією ролі Комуністичної партії в суспільно-політично-му житті Західної України відсувало на задній план вивчення історії робітничих професій-них організацій та інших форм громадської активності людей.

Досліджуваний історичний період характеризувався кризовими явищами в економіці, наступом на права українців польської влади, національними суперечностями, різномір-ними політичними впливами на робітництво. Слід відмітити своєрідність становища Волині порівняно з іншими регіонами Західної України з огляду на соціально-економіч-ний розвиток, національний склад населення, традиції національно-визвольного руху.

Історія виникнення професійного руху на західноукраїнських землях тісно пов’язана з польським профспілковим рухом. Одним з найбільших профспілкових об’єднань, сфера діяльності якого поширювалася на Західну Україну і на всю Польщу, був Союз професійних спілок. Він об’єднував профспілкові організації різної ідейно-політичної орієнта-ції. Найбільше прихильників у Союзі мали такі партії, як Польська соціалістична, Комуністична партія Західної України, Комуністична партія Польщі, Українська соціал-демократична партія, соціал-демократи Бунду, Поалей-Сіон й інші політичні угруповання.

Конкретну реорганізацію профспілкового руху на західноукраїнських землях передбачали урядовий декрет «Про організацію тимчасової влади другої інстанції», який був виданий на початку лютого 1919 р., та інструктивний лист «Про профспілки» Мініс-терства внутрішніх справ Польщі [11, арк. 96]. В своєму листі МВС наполягало на терміновій підготовці й проведенні з’їздів старост на всій території Другої Речі Посполитої, з тим щоб на цих з’їздах вирішити питання реорганізації, підпорядкування, діяль-ності, реєстрації, обліку профспілок та контролю за ними [11, арк. 83].

Центральна комісія професійних спілок Польщі для керівництва профспілковим рухом західноукраїнських земель створила Окружну профспілкову комісію. Її діяльність поширювалася на Львівське, Станіславське, Тернопільське та Волинське воєводства.

Нижчою воєводською організаційною ланкою профспілкового руху були Ради класових профспілок. Вони були утворені у всіх воєводствах майже одночасно з утворен-ням Окружної комісії.

На найнижчому щаблі в профспілковій організаційній структурі знаходилась низова профорганізація. Згідно із затвердженою центром структурою профспілок, низовою професійною організацією керував профком, який обирається на профспілкових зборах або з’їздах. До складу профкому входили: секретар профорганізації, заступник секре-таря (один або два) та скарбник. Вищим органом низової організації були збори або з’їзд профспілки. Робітник, вступаючи до лав професійної організації, сплачував так званий «вписний» внесок. Сума його залежала від фаху працівника і від рівня його кваліфікації. Вона коливалася від 0,3 до 1,5 злотого. Крім цього, кожен місяць проводи-лася сплата місячних внесків, що залежала від рівня заробітної плати робітника. Від сплати внесків звільнялися безробітні, хворі, військовослужбовці. У виняткових випад-

ках, викликаних певними причинами, від встановленої сплати внеску того чи іншого робітника могло звільнити відділення професійної організації. Член професійної спілки, який без поважних причин не сплачував внесків протягом 12 тижнів і довше, автоматично вибував з неї [12, арк. 7].

Функції контролю в низовій профорганізації виконувала ревізійна комісія. Її склад налічував три-п'ять осіб. Ця комісія так само обирається на зборах і з'їздах спілок. В її обов'язки входив контроль за майном профорганізації, за правильнотою своєчасною сплатою внесків та за всіма фінансовими операціями, які проводила професійна спілка.

На вимогу робітників, що оформляється за відповідною кількістю заяв, визначеною статутом тої чи іншої спілки, у великих профоб'єднаннях могли створюватися секції. Найчастіше в секції виокремлювалася профспілкова молодь. Так молодіжні секції були створені при спілках будівельників, залізничників, робітників нафтової, гірничої деревообробної промисловості. Керівництво секцією здійснювало секційний комітет, який складався переважно з трьох осіб. У своїй діяльності він був підпорядкований комітету профспілки.

Дуже поширеним був поділ професійних об'єднань на відділи. Створення останніх у внутрішній структурній побудові профспілкових організацій залежало від фахового принципу об'єднання робітників. Дуже часто це мало місце в багатопрофільних професійних спілках. Наприклад, профспілкове об'єднання залізничників Луцька ділилося на велику кількість фахових професійних організацій. На початку 20-х років ХХ ст. їх налічувалося 23. У спілці залізничників існували відділи машиністів, кочегарів, стрілоників, телеграфістів, обхідників, ковалів і т. д. Як і в секціях, відділи мали своє керівництво, що підпорядковувалося центральній управі спілки [8, арк. 102].

Профоб'єднання в багатьох випадках, особливо їх низові організації, будувалися за національною ознакою. Це в першу чергу стосувалося єврейських робітників, адже найбільшою серед національних меншин Волинського воєводства була єврейська.

Профспілкові організації були важливим елементом громадського і політичного життя євреїв на Волині. Головним чином, то були спілки працівників торгівлі, сфери послуг та фармацевтів. Власники великих промислових і торговельних закладів об'єднувались у спілки купців і промисловців. Поряд з цим на території воєводства діяло 47 відділень профспілкового союзу єврейських ремісників [13, с. 74]. Розмаїття організацій цього типу завершували профспілки найменших робітників різних галузей.

Єврейські професійні організації об'єднували майже виключно євреїв. Водночас євреї міг стати членом польської чи української спілки без особливих труднощів. Проте українцю, поляку чи робітнику іншої національності практично неможливо було вступити до єврейського об'єднання. Крім традицій, існував ще певний бар'єр, тому що вжитковою мовою в єврейських профспілках був ідиш.

У профспілковому русі, особливо в рамках польських об'єднань, українцям заборонялося створювати свої національні структури. Але діячам українського профспілкового руху за підтримки ряду політичних партій (УСДП, УНДО, УСРП) вдалося добитися дозволу в керівництва загальнопольським профспілковим рухом на право створення незалежних українських профорганізацій у рамках Союзу професійних спілок. Для керівництва українським профспілковим рухом створювався незалежний керівний орган — Українська профспілкова комісія.

Незважаючи на те, що польська урядова політика обмежувала можливості діяльності українських професійних об'єднань, українцям вдалося створити свої профспілкові організації в деревообробній, гірничій, хімічній, шкіряній промисловості, на тютюнових фабриках, серед будівельників, у залізничних майстернях, поміж сезонних та поденних сільськогосподарських робітників, а також серед інтелігенції.

Деструктивну роль у профспілковому русі Західної України відігравав польський націоналістичний профспілковий рух. Щоб підкреслити свою націоналістичну та шовіністичну орієнтацію, він називав себе надкласовим. Один із напрямів польського націоналістичного профспілкового руху представляло Польське профспілкове об'єднання. Спілка лісових і сільськогосподарських робітників, котра підпорядковувалась останньому, мала свої філії в Луцьку, Ківерцях й інших містах. Наприклад, у Володимир-Волинському повіті ця профспілка в середині 20-х років налічувала більше 400 осіб [9, арк. 1].

Отже, особливістю профспілкового руху в 20–30-х роках ХХ ст. на Волині стала його глибока диференціація за політичними орієнтаціями, національним складом організацій, формами та методами діяльності.

Особливо гостро та активно в роботі професійних спілок стояло питання соціального захисту. Численні грубі порушення елементарних умов праці робітників та селян, зайнятих у сфері виробництва й обслуги, стихійно приводили до потреби їх згуртування у боротьбі за свої права, а отже, виникнення профорганізацій. Більше того, періодичні звіти Інспекторату праці свідчать про постійні порушення елементарних прав робітників. Закон сейму Другої Речі Посполитої про 8-годинний робочий день та стаття польської Конституції щодо тривалості праці на більшості виробництва до уваги не бралися. Практично на всіх промислових підприємствах робочий день був довшим, ніж це передбачали законодавчі документи. Навіть у матеріалах інспекторських звітів, що знаходяться в архівах Варшави, відзначалося, що середня тривалість робочого тижня на промислових підприємствах «східних кресів», тобто на західноукраїнських і західно-білоруських землях, становила 55,1 год. Це означало, що в середньому робочий день там тривав 9 год. 10 хв. Проте дослідження умов праці й її тривалості свідчать про те, що ця цифра була явно заниженою. У великий масі скарг робітників зазначається, що здебільшого робочий день тривав по 12 та більше годин [2, с. 23].

Невипадково ще на початку 1922 р. лідери професійних організацій Волині, особливо українських, висунули до підприємців вимоги дотримання 8-годинного робочого дня на підприємствах, підвищення заробітної плати й обмеження використання дитячої праці. До речі, постійний виробничий травматизм був перш за все зумовлений відсутнім або поганим освітленням робіт у нічну зміну. Через це також висувалася вимога обмеження змінної роботи з 5-ї години ранку до 9-ї години вечора, тобто протягом світлового дня. Однак власники підприємств у відповідь на скарги робітників не йшли на поступки, а звільняли останніх. Цей чинник теж стимулював трудящих до згуртування в боротьбі за свої вимоги. Ще гірше становище робітників спостерігалося на малих підприємствах, де робочий день фактично не регламентувався законодавством.

У беззахисному становищі знаходилися сільськогосподарські робітники, батраки, наймити, сільська біднота. Робочий день селян на панському полі починається ще до сходу сонця й тривав аж до його заходу, по 15–16 годин. Але через відсутність інших джерел існування та постійні матеріальні нестатки, сільськогосподарські робітники змушенні були погоджуватися на будь-які умови праці. Оплата праці в селянських господарствах здійснювалася частково або і повністю натуорою, рідше — грошима. У більшості випадків постійні працівники одержували від власника зерно, дрова, фураж. Законом від 22 березня 1933 р. було ліквідовано навіть фіктивно існуючий 46-ти та введено 48-годинний робочий тиждень. А в сезонному виробництві тривалість робочого дня офіційно продовжено до 10 год. У випадках коли робітники протестували проти продовження тривалості робочого часу, їх звільняли. За клопотанням профспілки, Окружна рада та Інспекторат праці змущені були вдаватися до судів у справі поновлення незаконно звільнених працівників [2, с. 23].

На багатьох підприємствах робітникам лише частково виплачували зарплату грошима, а решту компенсували продуктами, товарами чи послугами. Невиплата повної заробітної плати фіксувалася на багатьох виробництвах і була предметом постійних протестів професійних організацій та робітничих виступів. Польська держава, зного боку, в питанні заробітної плати у більшості випадків залишалася на боці роботодавців. З її відома, у південно-східних воєводствах узаконювалася нижча оплата праці, ніж у центральних воєводствах. Відповідно до офіційно встановленої тарифікації на виконання одного й того ж обсягу робіт у різних районах польської держави існувала різна її вартісна оцінка. При чому розцінки за виконану роботу затверджувались Міністерством праці та головним інспектором праці [2, с. 23].

Гострою суспільною проблемою міжвоєнного періоду на західноукраїнських землях було безробіття. Економічні кризи, які переживала польська держава (1921–1924 рр., 1929–1933 рр., 1937–1939 рр.) супроводжувались дестабілізацією виробництва і тим самим негативно впливали на діяльність професійних організацій. У період кризових явищ число безробітних зростало. Наприклад, в роки останньої економічної кризи, загальна кількість безробітних у Волинському воєводстві становила 8535 осіб. Відносно високим цей показник був і у так званих «виділених із повітів» містах: Луцьку — 1437, Ковелі — 583 і Рівному — 643 безробітних [4, арк. 29]. Стан безробіття в окремих повітах воєводства ілюструє наведена таблиця.

З наведеної таблиці видно, що у відсталому в промисловому відношенні Любомльському повіті кількість безробітних була найменшою (18 осіб), а найвищим рівень безробіття був у Сарненському повіті (2021 особа).

Таблиця 1

**Кількість безробітних на території Волинського воєводства
(станом на 1 березня 1939 р.)***

Назва повіту	Кількість безробітних
Володимирський	101
Горохівський	124
Дубнівський	262
Здолбунівський	826
Костопільський	1113
Ковельський	363
Кременецький	182
Луцький	462
Любомльський	18
Рівненський	400
Сарненський	2021
Всього	5872

* Складено на основі: Державний архів Волинської області, ф. 1, оп.2, спр.7837

Профспілки намагалися надавати допомогу і підтримку безробітним. З метою запобігання зростанню кількості останніх при професійних організаціях створювалися секції, комісії та комітети безробітних.

Крайньою формою боротьби професійних організацій за інтереси робітників і всіх працюючих були страйки. В основі переважної більшості страйкових вимог були економічні потреби. Зокрема у своєму звіті за 1927 р. волинський воєвода зазначав: «Дорожнеча предметів першої потреби існує... відчувається брак роботи, внаслідок чого безробіття не зменшується... В більш широкому колі робітників відбувається певне хвилювання, викликане, з одного боку, безнадійністю скоро поправити становищ, одержати працю, а з другого — серед працюючих робітників проведена агітація професійними профспілками, які шляхом... страйків домагаються поправити становище робітників» [4, арк. 72].

Слід зауважити, що протягом міжвоєнного періоду вимоги страйкуючих поступово видозмінювалися в напрямку їх диференціації за категоріями робітників у зв'язку з умовами праці на виробництві, участю підприємства в соціальній строковій програмі та ін.

Особливою активністю в страйковій боротьбі на Волині у міжвоєнний період відзначалися професійні спілки залізничників [10, арк. 5]. Страйкові виступи організовували також профорганізації будівельників, деревообробників, робітників харчової промисловості [7]. Так у 1928 р. в Луцьку припинили роботу 23 пекарні. Цим виступом керував відділ профспілки робітників харчової промисловості. Тільки після задоволення їхніх вимог пекарі приступили до роботи [1, с. 212].

Проте, не завжди страйкова боротьба мала переможне завершення. Неодноразові поразки робітничих страйків та виступів, великою мірою були наслідком роз'єданості профспілкового руху.

Скрутне соціально-економічне становище абсолютної більшості українців Волині доповнювалось зневажанням їхніх елементарних громадянських прав, мови та освіти.

У галузі освіти польський уряд з самого початку свого існування активно втілював в життя політику полонізації українських шкіл. У травні 1921 р. волинський воєвода видав розпорядження про заборону української мови на території воєводства: «Державною мовою всіх державних і громадських установ на території Волинського воєводства є польська мова», — підкреслювалось у циркулярі [1, с. 212].

Проте, найбільшого удару українському шкільництву завдала практика звільнення зі шкіл учителів-українців. Після позбавлення роботи вони змушені були писати нове прохання про прийняття їх на службу. Але тепер шкільна адміністрація вимагала від них посвідчення про лояльність, моральну стійкість, про стан здоров'я, свідоцтво, яке підтверджувало б польське громадянство та інші документи. Проте наявність цих документів не давала гарантії на отримання роботи. Направлені на їх місце вчителі- поляки не тільки не знали місцевої мови, але й не мали відповідної фахової підготовки [5, арк. 5, 12].

Наслідком політики польських владей було те, що у 1929 р. в Луцьку із 9 загально-освітніх шкіл не було жодної української [3, арк. 51]. Незадоволені політикою польських владей в освітній сфері, вчителі об'єднувались у профспілкові організації, наприклад працівників розумової праці та ін. Які протестували проти практики закриття шкіл українською мовою [6, арк. 19].

Профорганізації Волинського воєводства пройшли досить складний шлях свого розвитку. Незважаючи на урядові переслідування українського профспілкового руху та їх надмірну політизацію, професійним спілкам належала значна роль у захисті економічних і соціальних інтересів трудящих Волині в Другій Речі Посполитій.

Література

1. Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з радянською Україною [Текст] : збірн. док. і матер. — Луцьк, 1957. — Ч. 1. — С. 212. — 600 пр.
2. Гошко Ю. Г. Громадський побут робітників Західної України (1920–1939 pp.) [Текст]. — К., 1967. — С. 23. — 500 пр.
3. ДАВО, ф.1, оп.2, спр.1749, арк.51.
4. ДАВО, ф.1, оп.2, спр.7837, арк.29.
5. ДАВО, ф.1, оп.6, спр.10, арк.5, 12.
6. ДАВО, ф.36, оп.13-а, спр.640, арк.19.
7. ДАВО, ф.36, оп.13-а, спр.280; ДАВО, ф.36, оп.13-а, спр.852.
8. Державний архів Волинської області (далі: ДАВО), ф.46, оп.9, спр.128, арк.102.
9. ДАВО, ф.46, оп.9, спр.780, арк.1.
10. ДАВО, ф.46, оп.9, спр.1338, арк.5.
11. Державний архів Львівської області (далі: ДАЛО), ф.1, оп.11, спр.659, арк.96.
12. Державний архів Тернопільської області, ф.2, оп.3, спр.781, арк.7.
13. Medrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. — Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1988. — S.74.

УДК 410

Гнатищак Г. Т.

НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ

У статті проаналізовані національні особливості спілкування, його соціальна природа, структура та механізми функціонування. Розкрито специфіку комунікативної поведінки та соціального символізму. Висвітлено поняття національного характеру та менталітету.

В умовах трансформації сучасного українського суспільства, яке продовжує шукати свою соціокультурну ідентичність та прагне створити ефективну систему соціальної організації, потреба в досліджені проблеми національних особливостей спілкування особливо зростає.

В Україні проживає кілька етносів і безліч інших культурних груп, що дотримуються різних віросповідань, культурних традицій і звичаїв. Як показав досвід останніх років, проблеми спілкування виявляються не менш важливими, а часом і більш напруженими, ніж політичні і економічні.

Мова не тільки відображає реальність, але й інтерпретує її, створюючи особливу реальність, у якій живе людина. Саме тому філософія рубежу тисячоліть розвивається на базі використання мови. М. Гайдеггер, видатний німецький мислитель, назвав мову «будинком буття».

Мова розглядається як шлях, яким ми проникаємо не тільки в сучасну ментальність нації, але і в переконання стародавніх людей щодо світу, суспільства і самих себе. Відгомони давно минулих років, переживши століття, зберігаються сьогодні у прислів'ях, приказках, фразеологізмах, метафорах, символах культури і т. д.

Відомо, що людина з дитинства засвоює мову і разом із нею культуру свого народу. Усі тонкощі культури народу відображаються в його мові, яка специфічна і унікальна, оскільки по-різному фіксує в собі світ і людину в ньому.

Словесні зразки мови, об'єднують їх через спілкування. Без спілкування немає суспільства, без суспільства немає людини соціальної, немає людини культурної, людини розумної — homo sapiens.

Спілкування є невід'ємною частиною життя людей, впливає на їх розвиток, поведінку, пізнання світу і самих себе як частини цього світу. І будь-яка спроба осмислити спілкування між людьми, зрозуміти, що йому заважає і що сприяє, важлива і виправдана, оскільки спілкування — це стовп, стрижень, основа існування людини.

Спілкування — складний процес взаємодії між людьми, що полягає в обміні інформацією, а також у сприйнятті і розумінні партнерами один одного. Суб'єктами спілкування є живі істоти — люди. У принципі спілкування характерне для будь-яких живих істот, але лише на рівні людини процес спілкування стає усвідомленим, пов'язаним вербальними і невербальними актами.

У спілкуванні можна виділити ряд аспектів: зміст, мета і засоби. Зміст спілкування — інформація, яка в міжіндивідуальних контактах передається від однієї живої істоти іншій. Це можуть бути відомості про внутрішній стан суб'єкта, про обстановку в зовнішньому середовищі.

Мета спілкування — відповідає на питання «Заради чого істота вступає в акт спілкування?». Тут має місце той самий принцип, що вже згадувався в пункті про зміст спілкування. Цілі можуть бути велими і велими різноманітними і бути засобами задоволення соціальних, культурних, творчих, пізнавальних, естетичних і багатьох інших потреб [11, 48].

Засоби спілкування — це способи кодування, передавання, переробки і розшифрування інформації, яка передається в процесі спілкування від однієї істоти до іншої. Кодування інформації — це спосіб її передавання.

Процес спілкування (комунікації) складається безпосередньо із самого акту спілкування, комунікації, у якому беруть участь самі комуніканти, які спілкуються. Комуніканти повинні здійснювати саму дію, яку ми і називаємо спілкуванням, тобто робити щось (говорити, жестикулювати, дозволяти «прочитувати» зі своїх облич певний вираз, що свідчить, наприклад, про емоції, що переживаються у зв'язку з інформацією, яка повідомляється). Також необхідно визначити в кожному конкретному комунікативному акті канал зв'язку [8, 72].

До структури спілкування можна підійти по-різному, в даному випадку охарактеризуємо структуру шляхом виділення у спілкуванні трьох взаємопов'язаних сторін: комунікативної, інтерактивної і перцептивної. Таким чином, схематично структуру спілкування ми представимо так:

- комунікативна сторона спілкування (або комунікація у вузькому сенсі слова) полягає в обміні інформацією між індивідами, що спілкуються;
- інтерактивна сторона спілкування полягає в організації взаємодії між індивідами, що спілкуються (обмін діями);
- перцептивна сторона спілкування означає процес сприйняття і пізнання одиного партнерами по спілкуванню і встановлення на цій основі взаєморозуміння.

Розглянемо ці три сторони спілкування детальніше.

Отож, комунікативна сторона спілкування. Під час акту спілкування має місце не просто рух інформації, а взаємне передавання закодованих відомостей між двома індивідами — суб'єктами спілкування. Отже, схематично комунікація може бути зображена так: SS. Таким чином, має місце обмін інформацією. Але люди при цьому не просто обмінюються значеннями, вони прагнуть при цьому виробити загальний сенс. А це можливо лише в тому випадку, якщо інформація не тільки прийнята, але й осмислена.

Комунікативна взаємодія можлива тільки у тому випадку, коли людина, що скеровує інформацію (комунікатор) і людина, що приймає її (реципієнт) володіють схожою системою кодування і декодування інформації. Тобто всі повинні розмовляти однією мовою.

В умовах людської комунікації можуть виникати комунікативні бар'єри. Вони носять соціальний або психологічний характер.

Сама по собі інформація, що йде від комунікатора, може бути спонукальною (наказ, порада, прохання — розрахована на те, щоб стимулювати яку-небудь дію) і констатуючою (повідомлення — має місце в різних освітніх системах).

До прикладу, модель комунікативного процесу Г. Д. Лассуелла [4, 158] включає п'ять елементів:

- Хто? (передає повідомлення) — комунікатор;
- Що? (передається) — повідомлення (текст);
- Як? (здійснюється передавання) — канал;
- Кому? (скероване повідомлення) — аудиторія;
- З яким ефектом? — ефективність.

Можна виділити три позиції комунікатора під час комунікативного процесу: відкрита (відкрито оголошує себе прихильником точки зору, що викладається), відчужена (тримається підкреслено нейтрально, зіставляє суперечливі точки зору) і закрита (замовчує свою точку зору, приховує її).

Наступна сторона спілкування — інтерактивна. Це характеристика тих компонентів спілкування, які пов'язані з взаємодією людей, із безпосередньою організацією

їх спільної діяльності. Є два типи взаємодій — кооперація і конкуренція. Кооперативна взаємодія означає координацію сил учасників. Конкуренція ж є необхідним елементом спільної діяльності, породжується самою її природою. Однією з найбільш яскравих форм конкуренції є конфлікт.

І нарешті — перцептивна сторона спілкування. Це процес сприйняття і розуміння людьми один одного.

Всі три сторони спілкування тісно переплітаються між собою, органічно доповнюють один одного і складають процес спілкування в цілому.

Особистість володіє індивідуальними рисами і якостями — інтелектуальними, етичними, емоційними, вольовими, такими, що формуються під впливом суспільства в цілому, а також в процесі сімейної, трудової, суспільної, культурної життєдіяльності людини. У спілкуванні важливого значення набуває знання і облік найбільш типових рис поведінки людей, властивостей їх характеру і моральних якостей [5, 50].

Спілкування як взаємодія припускає, що люди встановлюють контакт один з одним, обмінюються певною інформацією для того, щоб будувати спільну діяльність, співпрацю. Щоб спілкування як взаємодія відбувалося без проблем чи труднощів, воно повинне складатися з наступних етапів:

- установка контакту (знайомство), яке припускає розуміння іншої людини, представлення себе іншій людині;
- орієнтування в ситуації спілкування, осмислення того, що відбувається, витримка паузи;
- обговорення проблеми, що цікавить;
- вирішення проблеми;
- завершення контакту (виход з нього) [1, 84].

Отож, ми з'ясували що таке спілкування, а також визначили його основні складові. Тепер доцільно буде розглянути питання національної комунікативної поведінки.

Під комунікативною поведінкою ми розуміємо сукупність норм і традицій спілкування народу. Відповідно національна комунікативна поведінка — це сукупність норм і традицій спілкування певної лінгвокультурної спільноти. Сам термін «комунікативна поведінка» в цьому сенсі вперше був використаний І. А. Стерніним у праці «Про поняття комунікативної поведінки» і стосувався національної комунікативної поведінки. (У теоретичному плані в даний час можна говорити про три різновиди комунікативної поведінки: національний, груповий і особистісний). Завдання сучасної лінгвістики, і, зокрема, фахівців у галузі досліджень із міжкультурної комунікації, полягає перш за все в тому, щоб сформувати наукові уявлення про комунікативну поведінку народу як про компонент його культури. До того ж науковий підхід вимагає створення власного термінологічного апарату опису, використання певних методів і прийомів, розробку моделей опису комунікативної поведінки.

Про норми комунікативної поведінки можна говорити в чотирьох аспектах: загально-культурні норми, групові норми, ситуативні норми та індивідуальні норми [7, 13].

Загальнокультурні норми комунікативної поведінки характерні для всієї лінгвокультурної спільноти і значною мірою відображають прийняті правила етикету, ввічливого спілкування. Вони пов'язані з ситуаціями найзагальнішого плану, що виникають між людьми незалежно від сфери спілкування, віку, статусу, сфери діяльності і т. д. Це такі ситуації, як залучення уваги, звернення, знайомство, вітання, прощання, вибачення, комплімент, розмова по телефону, письмове повідомлення, поздоровлення, подяка, побажання, утіха, жалість, співчуття, тобто стандартні ситуації. Загальнокультурні норми спілкування національно специфічні. Так, у німців і американців при вітанні

обов'язковою є усмішка, а в українців — ні. Подяка за послугу обов'язкова в українців, але не потрібна в китайському спілкуванні, якщо співбесідник — ваш друг або родич. При привітанні колег у німців прийнято рукостискання, а в українців воно не обов'язкове і т. д. [2, 98].

Ситуативні норми виявляються у випадках, коли спілкування визначається конкретною екстравінгвістичною ситуацією. Такі обмеження можуть бути різні за характером. Так, обмеження за статусом тих, що спілкуються, дозволяють говорити про два різновиди комунікативної поведінки — вертикальний (вищий за статусом — нижчий за статусом) і горизонтальний (рівний — рівний). Межа між різними типами рухома, вона може порушуватися. Крім того, тут також спостерігається національна специфіка: так, спілкування мужчини і жінки в українській культурній традиції виступає як горизонтальне, а в мусульманській — як вертикальне; спілкування старшого з молодшим у мусульман набагато вертикальніше, ніж в українців і т. д.

Групові норми відображають особливості спілкування, закріплені культурою для певних професійних, гендерних, соціальних і вікових груп. Є особливості комунікативної поведінки мужчин, жінок, юристів, лікарів, дітей, батьків і т. д.

Індивідуальні норми комунікативної поведінки відображають індивідуальну культуру і комунікативний досвід індивіда і є особистісним заломленням загальнокультурних і ситуативних комунікативних норм у носія мови. Підлягають опису також порушення загальних і групових норм, характерні для даного індивіда [10, 19].

До комунікативної поведінки примикає соціально і комунікативно-значуща побутова поведінка — сукупність наочно-побутових дій людей, які одержують у даному суспільстві, в даній лінгвокультурній спільноті смислову інтерпретацію і тим самим включаються в загальний комунікативний процес та впливають на поведінку і спілкування людей. Це своєрідна «мова повсякденної поведінки» або соціальний символізм.

Соціальним символізмом називають віддзеркалення в свідомості людей семіотичної функції, якої набуває в тій або іншій культурі певна дія, факт, подія, вчинок, той або інший елемент наочного світу. Всі ці явища набувають у свідомості народу також певного символічного сенсу, характерного і єдиного для всього даного соціуму або для якоїсь певної соціальної групи. Соціальний символізм є компонентом національної культури.

Соціальний символізм часто не помічається членами соціуму, хоча досить строго «дотримується», тобто використовується, інтерпретується в міжособистісних відносинах. Символічний сенс того або іншого явища може бути абсолютно не сприйнятий в іншій культурі, не зрозумілий, а може і одержати там найнесподіванішу інтерпретацію, що може привести іншокультурну людину до прямого конфлікту з представниками «домашньої» культури.

Необхідно також зупинитися на співвідношенні понять комунікативна поведінка і мовний етикет. Комунікативна поведінка — ширше поняття, ніж мовний етикет. Останній пов'язаний, в основному, зі стандартними мовними формулами в стандартних комунікативних ситуаціях, що відображають категорію ввічливості. Своєю чергою, комунікативна поведінка описує тематику спілкування, сприйняття тих або інших комунікативних дій носіями мови, особливості спілкування у великих комунікативних сферах типу сім'я, колектив, іноземці, знайомі, незнайомі і багатьох інших. Комунікативна поведінка описує не тільки ввічливе, еталонне спілкування, але й реальну комунікативну практику. Комунікативна поведінка включає мовний етикет як складову частину.

В цілому, національна специфіка комунікативної поведінки дозволяє інтерпретувати її опис як опис одного з аспектів — комунікативного аспекту — національної носія мови [7, 63].

В даному контексті необхідно звернутися до проблеми національного характеру. Що ж таке національний характер? Чи існує він взагалі? Наскільки правомірним є узагальнення типових рис в масштабі цілого народу, коли добре відомо, що всі люди — різні? Англійське прислів'я на цю тему засвідчує: It takes all sorts to make a world (Світ складають люди різного сорту). Чи можна сказати, що It takes one sort to make a nation, тобто що народ складають люди одного сорту? Або під національним характером мається на увазі стереотипний набір якостей, приписаних одному народу іншими, часто не зовсім дружніми? [9, 102].

Багато дослідників сходяться на тому, що, справді, існують психологічні особливості різних соціальних груп, прошарків і класів суспільства, а також націй і народів. Вони визначають національний характер як сукупність специфічних психологічних рис, що стали більшою чи меншою мірою властивими тій або іншій соціально-етнічній спільноті в конкретних економічних, культурних і природних умовах її розвитку.

Тобто, доцільно вести мову про «психологічний склад нації», як своєрідний національний колорит відчуттів і емоцій, образу думок і дій, стійкі і національні риси звичок і традицій, що формуються під впливом умов матеріального життя, особливостей історичного розвитку даної нації і що проявляються в специфіці її національної культури.

Досить пошиrenoю є думка про національний характер, згідно з якою це не сукупність специфічних, своєрідних, властивих тільки даному народу рис, а своєрідний набір універсальних загальнолюдських рис [3, 70].

У науковій літературі можна прослідкувати дві точки зору на проблему співвідношення соціального і біологічного в національному характері: згідно з першою, національний характер не успадковується від предків, а набувається в процесі виховання; згідно з другою, основу національного характеру складають психофізіологічні особливості нації, зумовлені її генофондом.

Про правомірність тієї або іншої точки зору можна лише стверджувати, посилаючись на висновки авторів про існування якогось «ядра», «психофізичної константи». На думку В. С. Баруліна, менталітет людини характеризується цілісністю, наявністю певного якісного ядра. Цим «незмінним ядром» в національному характері є глибинні шари психіки, характерні для даного етносу, і що є нічим іншим як константною основою національного характеру. «В основі національного характеру лежать звичні норми взаємодії людей, зумовлені типом суспільства, в якому живе нація. Тоді національний характер постає як соціальне явище» [9, 172].

Слід також погодитися з позицією В. С. Базуліна про те, що національний характер є комбінацією природного і соціального початків.

Багато дослідників дотримуються погляду, що національний характер здатний змінюватися у міру розвитку суспільства: і народи, і національні характери змінюються, так як і з віком люди, при цьому зберігаючи незмінним своє «ядро». Якою мірою характер схильний до змін і наскільки стійким є етнічне «ядро» національного характеру, належить ще з'ясувати.

Слід зазначити, що поняття «національного характеру» деякі автори ідентифікують з поняттям «менталітет» і розуміють його або як властивий представникам даної нації набір основних особистісних рис (концепція модальної особи), або як систему основних існуючих в етносі уявлень: установок, вірувань, цінностей, умонастроїв і т. п. (концепція соціальної особи). Менталітет і характер не є синонімами. Відмінність менталітету від національного характеру полягає в тому, що останній, будучи складовою частиною ментальності, включає загальні психофізіологічні риси життедіяльності (які визначаються системою цінностей, прийнятою у певній нації), тобто поняття «менталітет» за змістом є набагато ширшим, ніж поняття «національний характер» [6, 128].

Спілкування будується за наступною схемою: установка контакту > орієнтування в ситуації > обговорення проблеми > вирішення проблеми > завершення контакту. Для ефективного спілкування необхідні зацікавленість у співрозмовнику, уміння вислуховувати чужу думку, об'єктивність думок.

Комуникативна поведінка народу є компонентом його культури. Комуникативна поведінка проявляє себе в наступних аспектах: загальнокультурні норми, групові норми, ситуативні норми та індивідуальні норми.

Національний характер визначається як психологічні стереотипи поведінки народу. Під домінантними рисами національної вдачі розуміються такі риси, які рівною мірою присутні у представників різних вікових, соціальних, гендерних груп і виявляються представниками даного етносу в різних наочних ситуаціях.

Менталітет — унікальний склад різних людських психічних властивостей і якостей, а також особливостей їх проявів. Менталітет визначає умонастрій і життєву позицію, які узгоджуються із системою цінностей, характерних для певної нації.

Література

1. Аверинцев С. С. Попытки объясниться: Беседы о культуре. [Текст] / С. С. Аверинцев. — М. : Правда, 1988. — 500 экз. — 45 с. — ISBN 5-94242-008-4.
2. Арутюнов С. А., Багдасаров А. Р. и др. Язык–культура–этнос. [Текст] / С. А. Арутюнов, А. Р. Багдасаров. — М.: Наука, 1994. — 1000 экз. — 233 с. — ISBN 954-8630-40-0.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание [Текст] / А. Вежбицкая. [пер. с англ. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой]. — М. : Русские словари, 1996. — 7000 экз. — Библиогр.: с. 401–416. — 416 с. — ISBN 954-8630-40-0.
4. Лассуэлл Г. Д. Психопатология и политика [Текст] / Г. Д. Лассуэлл. — // Вестник Московского Университета. Сер. 18, Социология и политология. — М. : МГУ, 2001. — № 1. — 250 экз. — Библиогр. в середине кн. — С. 144–170. — ISBN 5-8360-0011-5.
5. Леонтьев А. А. Психология общения [Текст] / А. А. Леонтьев. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Смысл, 1997. — 3000 экз. — Библиогр.: с. 339–351. — 351 с. — ISBN: 5-89357-009-X.
6. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика: Пособие для студентов гуманит. вузов и учащихся лицеев [Текст] / И. Б. Мечковская. — 2-е изд., испр. — М. : Аспект-Пресс, 2000. — Библиогр.: с. 190–194. — Указатель терминов, имен.: с. 195–201. — 4000 экз. — 206 с. — ISBN: 5-7567-0047-1.
7. Очерк американского коммуникативного поведения [Текст] ; [под ред. И. А. Стернина и М. А. Стерниной]. — Воронеж : Изд-во ВГУ, 2001. — 100 экз. — Библиогр.: с. 197–206. — 206 с. — ISBN 985-489-444-4.
8. Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль при обучении русскому языку иностранцев [Текст] / Ю. А. Прохоров. — Изд. 4. — М., 1996. — 1000 экз. — Библиогр.: с. 195–224. — 224 с. — ISBN: 978-5-9765-0047-1.
9. Смирнов П. И. Социология личности [Текст] : учебн. пособие / П. И. Смирнов. — С-Пб: изд-во общества им. М. М. Ковалевского, 2001. — 500 экз. — Библиогр. в примеч. в конце глав. — 380 с. — ISBN 978-5-98238-005-0.
10. Сукаленко Н. И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира [Текст] / Н. И. Сукаленко. — Київ : Наукова думка. — 1992. — 500 экз. — Библиогр.: с. 157–164. — 164 с. — ISBN 954-577-134-8.
11. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация [Текст] : Учебн. пособие / С. Г. Тер-Минасова. — М. : Слово/Slovo, 2000. — 5000 экз. Библиогр.: с. 605–624. — 624 с. — ISBN 978-5-211-05472-1.

ТОПОНІМІЧНІ ПЕРЕКАЗИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ КРАЮ ТУРИСТАМИ

У статті йдеться про топонімічні перекази як важливе етнокраснавче джерело. Вони стосуються різних історичних періодів України, починаючи від княжої доби і завершуєчи національно-визвольними змаганнями XIX ст. Чимало топонімів відображають княжі часи, боротьбу українців проти монголо-татарського і турецького понеолення, боротьби козаків та гайдамаків за національні та соціальні права. Такі перекази збагачують духовний світ туриста.

Важливе місце в туристичному ознайомленні з краєм посідають перекази, предметом яких є події та персонажі локального значення, які здебільшого мало або й зовсім не відобразилися в писемній історії, але актуальні для регіону. Найістотніша частка з них припадає на топонімічну прозу, яка пояснює походження назв місцевих географічних об'єктів — населених пунктів (міст, сіл, присілків, хуторів), гідронімів (рік, озер, криниць, боліт), урочищ (гір, вершин, скель, курганів, стежок, доріг тощо). Такого роду перекази претендують на правдоподібність зображення, навіть інколи вигадані пояснення, утворені умоглядно із самої поясннюальної назви. Ці твори належать уже якоюсь мірою до художньої сфери, оскільки мають за мету возвеличити своїх геройів та подій. Подібні розповіді емоційно впливають на слухача, у нашому випадку на туриста, і залишають у його пам'яті помітний слід.

Топонімічні перекази українців відтворюють різні хронологічні шари народної історичної пам'яті. До найранішого періоду належать твори, що пов'язуються з подіями та особами княжої України. Прикладом може бути літописний переказ про заснування Києва трьома братами [8, с. 4–5], узятий з народної традиції. Ім'я князя Кия увійшло також до інших українських переказів топонімічного характеру, скажімо, про походження села Київець на Львівщині. Згідно з ними, князь пропливав тут мимо, сподобав собі цю місцевість, вийшов на берег Дністра і сказав: «Київ над Дніпром, а Київець над Дністром» [2, с. 16]. Ця формула підкреслює генетичний духовний зв'язок між цими поселеннями, тяжіння до Київського geopolітичного центру, гордість українців за нього.

Трагічна загибель князя Ігоря та помста княгині Ольги лягли в основу переказів про древлянську столицю Іскоростень (тепер Коростень). Так, за однією версією назва походить від того, що оборону міста тримав князь Іскра [10, с. 18]. Більше топонімів пов'язується з іменем Ольги. Найменування сусіднього від Іскорostenя села Шатрища виводять від того, що княгиня під час облоги міста порозставляла тут зі своїм військом шатра [10, с. 19]. Біля Замкової гори в Коростені є Ольжині купальні, де нібито вона купалася [10, с. 24]. Багато криниць називають Ольжиними, з яких вона пила воду [5, с. 297].

Княжі часи відбиті також у переказах, пов'язаних з київським князем Святославом. Побутування цього циклу локалізується головним чином у Сколівських Бескидах та на Стрийському Підгір'ї. Документальних даних стосовно подій, про які йдеться, порівняно мало. Із літопису відомо, що після смерті київського князя Володимира почалися чвари між його синами. Відтак у погоні Святополк Окаянний убив свого брата Святослава [8, с. 80]. Більше додає фольклорна традиція. Село Семигинів (Стрийський р-н) називається так тому, що на цьому місці Святополк Окаянний догнав дружину Святослава і вступив з нею в бій. У битві начебто загинуло сім синів Святослава [8, с. 36]. Інший твір повідомляє, що дочка Святослава хотіла втекти від убивця Святополка і сковалася на вершині гори біля Скользього. Однак і там не минула її смерть: вона загинула від меча, а народ назвав гору її ім'ям — Парашка [7, с. 118].

Значне поширення переказів про трагічну смерть князя Святослава спричинилося до найменування місця Святослав біля Сколього. Згідно з ними, тут загинув і похований князь [7, с. 117]. Могилу, яку насипали на тому місці, а потім і цілу долину назвали Святославовою. Вірогідність народнопоетичних версій про трагічну загибель князя, а отже, й виникнення топоніма підтверджуються наведеною літописною згадкою, а також археологічними дослідженнями. 1971 р. було проведено розкопки могили на зазначеному в переказах місці, де виявлено низку предметів давньоруського періоду. Дослідник О. Ратич дійшов висновку, що «урочище Долина Святослава на р. Опір було в 1015 році місцем битви Святослава і Святополка Володимировичів, і про наявність тут давньоруського могильника...» [9, с. 382].

Багатовікова боротьба українців з монголо-татарськими і турецькими завойовниками виливалася в численні фольклорні тексти топонімічного характеру. В багатьох творах одне з центральних місць займає мотив пролиття крові. З ним пов'язуються топоніми, які вказують на червону кольористику. В одному переказі говориться, що татари напали на людей, які заховалися біля потоку, і всіх побили. Кров зачервонила потік, який згодом назвали Кривавим. Такий же лейтмотив пронизує переказ про Червону могилу, де наскрізним є образ землі, червоної від людської крові, пролитої у боротьбі з татарськими поневолювачами. Жорстока боротьба українців з монголо-татарським і турецьким нашестям представлена у формі «описової метафори під оболонкою історії» [12, с. 199].

З окремими географічними об'єктами пов'язані перекази про переховування населення від завойовників, навіть під водою. Ще на початку ХХ ст. було записано переказ про походження назви села Тишківці (Городенківський р-н Івано-Франківської обл.). Коли напали татари, люди втікали в ліси, трясовини, а часто ховалися на дні озера так, щоб їх не було видно. Дихаючи через очеретяні трубки, вони могли перебувати під водою «тихо». Через те село має назву Тишківці [7, с. 47–48].

Зафікований у топонімічному переказі спосіб переховування від ворогів за своїм походженням давній. Принаймні його навів ще в VII ст. візантійський імператор Маврикій у творі «Стратегіка», підкресливши, що «саме слов'яни відрізняються від інших народів мистецтвом ховатися в річках, де можуть довго залишатися зануреними у воду; це вони роблять під час раптового нападу ворогів на їхню сторону. Вони опускають у річку довгі до того пристосовані очеретини, видовбані всередині, і лежачи тримають один кінець у роті, а другий — понад воду, так що вільно можуть дихати, і залишаються в такому положенні до тих пір, поки міне небезпека. Якщо ж трапиться, що супротивник побачить очеретини, які стирчать, не знаючи цієї хитрості, прийме їх за прості очеретини, які звичайно ростуть у річках. Якщо ж за розрізом чи розташуванням очерету пізнає хитрість, то проколює очеретом роти слов'ян або витягає очерети із води, а разом з ними і людей, котрі не можуть більше залишатися у воді» [1, с. 75–76].

За подібними фольклорними зразками чітко вимальовується один із психологічних типів українця, який дослідники називають стилем притаєного існування [3, с. 198]. Його витворила сама тогчасна геополітична ситуація. Коли занепала Київська Русь як держава, на українські землі часто нападали зовнішні вороги. Самі люди не в змозі були належним чином чинити їм опір через брак сили, вміння вести боротьбу, а щоб якимсь чином витримати навалу та ще й вижити у цих умовах, наші предки у хвилини загрози рятувалися саме у такий спосіб.

У деяких топонімічних переказах на перший план проступає сюжетотворчий мотив героїчного вчинку простої людини, яка завела ворогів у непрохідні місця, де вони й загинули. Маємо зразок стосовно найменування гори Головниця (біля с. Раковець Івано-Франківської обл.). Ідеться про одного чоловіка, який погодився вночі показати татарам дорогу в село, спеціально завівши їх у провалля, де ті «поломили собі голови».

Через те гора називається Головниця [7, с. 124]. Такий розвиток подій диктувався і самим становищем героя, котрий діяв в екстремальних умовах, а головне — вдалим використанням у боротьбі географічного розташування.

Значну групу становлять топонімічні перекази про трагічну загибель жінок, які змушені стати до оборони від монголо-татарських і турецьких завойовників. Треба зауважити, що у всіх цих творах ідеться про обов'язкове залишення слідів конкретного персонажа на відповідній території — природних об'єктів, могил, — які є своєрідними пам'ятниками тих подій. Так, на Черкащині розповідають про дівчину, яку заколов татарин, на місці поховання якої насипали високу могилу, яку назвали Дівич-гора [4, с. 69].

Певну частку в топонімічному масиві займають перекази про так звані «татарські» чи «турецькі» місця. Вони інформують про перебування завойовників на цих територіях (урочище Батіївка, гора Батинець), їхнього знищення (поле Татарівка, гора Турчанка) [7, с. 93, 101–103]. Іноземне поневолення виявилося настільки спустошливим, що, за словами історика Д. Наливайка, Русь-Україна на тривалий час зникає «в татарській пітьмі», а в сприйманні європейців вона ніби розчиняється у величезній загрозливій Татарії, яка охопила простори тогочасної Євразії [6, с. 95].

Безперервні вторгнення іноземних ворогів на українські землі спонукали до виникнення нової військово-політичної формaciї населення — козацтва. Це волелюбні, мужні захисники своєї Вітчизни, дії яких зафіксовані в топонімічних переказах. Уздовж Дніпра можна зустріти чимало козацьких сторожових могил, на яких розміщалась їхня сторожа або всередині яких зберігались козацькі скарби («Сторожові могили», «Стрільцева могила»); інші топоніми повідомляють про перебування на певній території конкретного козака («Урочище Левенцеве») чи місце його загибелі («Козакова яма») [2, с. 118–121].

Деякі перекази зберегли у своїх переказах імена гетьманів, отаманів. Скажімо, Богданова гора в Чигирині зветься так, бо там знаходилась резиденція Богдана Хмельницького. Згідно з іншим твором, у печері біля Чернігова захований Мазепин скарб, тому місце й досі іменується Мазепинциною. Аналогічно пояснюється й топонім Паліївщина, лише замість коштовного скарбу захованими виявились козацькі «права» [2, с. 127–128; 163, 165].

«Дух бунту», спротиву до соціальної та національної несправедливості відобразився в топонімах, походження яких пов'язується з гайдамацьким рухом. У Лебедині є Сухопарина левада, на якій проживав гайдамак; гайдамаки мешкали і в Гайдамацькому яру, що в Новосілках на Київщині, а незвичайність цих геройів лягла в основу мікротопоніма Заклятий кут [2, с. 128, 211].

Крім мотиву проживання героя в конкретній місцевості, для гайдамацької топонімічної прози характерні також мотиви, пов'язані з трагічними випадками, що сталися. «Гонтовим яром, — інформується, — звуть ту долину від того, «що там колись бився Гonta з ляхами» [2, с. 128]. Ставлення народу до гайдамаків було загалом позитивне. Приклад їхньої боротьби став гідним наслідування для змагання наступних поколінь не тільки за свої соціальні, національні права, а й за державну самостійність України. Недаремно Осип Маковей у своїй «гайдамацькій пісні» поставив січових стрільців в одну шеренгу з гайдамаками:

Ми гайдамаки, ми всі одинакі,
Ми ненавидим вороже ярмо [11, с. 32].

Великою популярністю серед українців Карпат користується опришківський топонімічний оповідний цикл. Тут прослідковуються такі сюжетотворчі мотиви: 1) перебування опришків на місцевості, передусім їх керівника О. Довбуша (гора Довбушанка, скелі Довбуша); 2) опришківські сліди: зроблені написи на каменях, відбитки рук, ніг

тощо (Писана Криниця, Писаний камінь, Камінь Довбуша), викопані криниці, заховані скарби (Чорна криниця), викрадення дівчини (гора Попадя), загибель опришків (Чорноголова) [7, с. 268–270].

Широта тематики і проблематики, інформативність і естетика, традиційність поетичної системи, глибокий патріотизм і оптимізм зробили топонімічні перекази усними пам'ятками українців і забезпечили їм тривале життя. І нині вони забезпечують естетичні запити не тільки місцевих жителів, ними захоплюються навіть найвибагливіші туристи.

Література

1. Исторические песни малорусского народа с объяснениями В. Антоновича и М. Драгоманова [Текст] / Володимир Антонович, Михаил Драгоманов. — К., 1874. — Т. 1. — 336 с.
2. Историчні перекази українців / Зібр. та опрацював В. Сокіл. [Текст]. — Львів. Вид-во М. Коць, 2003. — 328 с. — ISBN966-9556-1-4.
3. Кульчицький О. Світовідчування українця [Текст] // Українська душа / Відпов. ред. Вікторія Храмова. — К. : МП «Фенікс», 1992. — С. 48–65. — ISBN5-87534-010-X.
4. Легенди та перекази / Упоряд. та приміт. А. А. Іоаніді; вступ. ст. О. І. Дея. [Текст]. — К. : Наук. думка, 1985. — 400 с.
5. Мацкевич Д. Путевые заметки [Текст]. — К., 1856. — 307 с.
6. Наливайко Д. Рецензія України в Західній Європі XVI–XVIII ст. [Текст] // Сучасність. — 1993. — № 2. — С. 98–102.
7. Писана керница: Топонімічні легенди та перекази українців Карпат / Зібр. і впоряд. В. Сокіл. [Текст]. — Львів : Інститут народознавства, 1994. — 205 с. — ISBN5-7702-0633-0.
8. Повість минулих літ // Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Леонід Махімовець. [Текст]. — К. : Дніпро, 1989. — С. 1–178. — ISBN5-308-00052-2.
9. Ратич А. А. Раскопки кургана «Могила Святослава» [Текст] // Археологические открытия 1971 года. — М. : Наука, 1972. — С. 333.
10. Сокіл В. Древлянська земля у переказах [Текст] // Берегиня. — 1999. — № 3. — С. 15–25.
11. Стрілецька Голгофа: Спроба антології / Упоряд., вступ. ст. та приміт. Т. Ю. Салиги. [Текст]. — Львів: Каменяр, 1992. — 399 с. — ISBN7745-0428-X.
12. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / Пер. с англ. [Текст]. — М. : Политиздат, 1989. — 573 с. — ISBN5-250-0079-6.
13. Українські перекази [Текст] / Зібр. М. Возняк; післямова В. Сокола. — К. : Абрис, 1993. — 120 с. — ISBN5-86828-009-1.
14. Эварницкий Д. Очерки по истории запорожских казаков Новороссийского края [Текст]. — С-Пб., 1889. — 197 с.

УДК 338.486(477.83)

Гусак І. П., Цимбала О. С.

ГОРОДОЧЧИНА: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ

У статті розкрито основу туристично-рекреаційного потенціалу Городоцького району. Проаналізовано комплекс природних ресурсів, культурно-історичну спадщину та наявну соціально-економічну інфраструктуру краю. Виокремлено стратегічно важливі чинники для налагодження туристичної галузі та пріоритетні шляхи розвитку туріндустрії Городоччини.

Туристична галузь є важливим чинником стабільного і динамічного росту надходжень до бюджетів всіх рівнів, сприяє підвищенню зайнятості населення, розвитку ринкових відносин, збереженню економічної рівноваги, міжнародному співробітництву, залученню українців та іноземних громадян до пізнання багатої природної та історико-культурної спадщини краю. Важливою складовою стратегічного розвитку Городоцького району Львівщини теж може стати туристична галузь. Розвиток туризму є життєво необхідним для працевлаштування населення у сфері послуг та виробництва товарів народного споживання, залучення інвестицій та розбудови місцевої інфраструктури. Звісно, це сприяє збереженню та покращенню сільського життя, підтримує інші традиційні сфери діяльності населення.

На шляху становлення туристичної галузі у Городоцькому районі необхідно здійснити вагому науково-практичну роботу, яка включатиме проведення маркетингових досліджень щодо визначення пріоритетних напрямків розвитку туризму, глибоку оцінку інвестиційно привабливих об'єктів району з точки зору перспектив реалізації на їх базі інвестиційних проектів, а також безпосередню розробку регіонального інноваційного проекту в туристичній галузі. Значну увагу необхідно приділити розвитку інфраструктури туризму. Зважаючи на це, вважаємо за доцільне окреслити туристичний потенціал краю, виокремити особливості природно-рекреаційного фонду, культурно-історичну спадщину та особливості розвитку соціально-економічної інфраструктури.

Варто зазначити, що Городків на Україні кілька, але одним із найдавніших є той, що сьогодні виконує функції районного центру Львівської області. Сучасних рис адміністративно-територіального утворення Городоцький район набув 4 грудня 1939 р., коли був офіційно сформований новою радянською владою. Городоцький район є одним із 20 районів області, який розташований у центрально-західній частині Львівщини, у басейнах річок Дністра та Сяну, близько до обласного центру. На півночі Городоччина межує з Яворівчиною, на півдні — з Дрогобиччиною, на сході — з Пустомитівським і Миколаївським, а на заході — із Самбірським і Мостиським районами. Городоччина займає площа 726 км². Крайніми точками території району є: с. Лісновичі на півночі (49°53" пн. широти), с. Тершаківці на півдні (49°30" пн. широти), с. Суховоля на сході (23°52" сх. довготи) та с. Зелений Гай на заході (23°20" сх. довготи). Географічний центр району знаходиться на північно-західній околиці, у с. Зашковичі [9].

Адміністративний центр — м. Городок — знаходиться у північній частині району на р. Верещиця. Відстань від центру Городка до Львова — близько 25 км. Поряд із Пустомитівським, Миколаївським і Жовківським, Городоцький — зараховують до центральних районів Львівщини. Згідно адміністративного поділу до Городоцького району відносять 80 населених пунктів, об'єднаних у 32 місцеві ради, з яких — 2 міські, 29 — сільські та 1 — селища міського типу. За статистичними даними з 70 тис. осіб населення 34 % проживає у містах, а 66 % — у сільській місцевості. Зважаючи на чималу кількість населених пунктів, в районі діють понад 50 загальноосвітніх шкіл, 10 закладів дошкільної освіти, а також 3 позашкільні установи: Мала академія мистецтв м. Городок

(колишній Будинок школяра), Мала академія мистецтв м. Комарно (колишня Дитяча художня школа) і Городоцька дитячо-юнацька спортивна школа. В Малих академіях діти займаються образотворчим мистецтвом, художнім моделюванням одягу, писанкарством, вишивкою, ткацтвом, роботою з бісером, художньою обробкою деревини, керамікою, вокалом, танцями, ляльковим театром.

У плані транспортної інфраструктури Городоччина має розвинену мережу автошляхів і доріг — від автомагістралей міжнародного значення до грунтovих доріг локального сполучення. Територією району проходить автомагістраль Львів–Шегині (М-11), яка є частиною європейського маршруту E-40; міжрегіональна транспортна магістраль Львів–Ужгород (Т-1403); автошляхи Миколаїв–Комарно–Городок–Повітно, Комарно–Рудки, Комарно–Волоща–Дрогобич, Городок–Речичани–Терновиця, Судова Вишня–Комарно, Городок–Зелений Гай. Центральним транспортним вузлом району є м. Городок, через яке проходить міжнародна автомагістраль E-40. Також через місто Комарно і селище Великий Любінь пролягає екскурсійний веломаршрут міжнародним шляхом R63, що відтворює пригоди бравого вояка Швейка, створеного на основі безсмертного роману Ярослава Гашека. Район має налагоджене залізничне сполучення за напрямками Львів–Перемишль та Львів–Ужгород, а також мережу електропотягів Львів–Мостиська і Львів–Самбір. І, звичайно, щільну мережу громадського транспорту (автобуси, мікроавтобуси, більшість з яких відправляється від Приміського вокзалу у Львові), що забезпечує зв'язок з усіма населеними пунктами району [10].

Аналізуючи природні особливості краю, слід зазначити, що Городоччина лежить на стику двох тектонічних структур — Західноєвропейської платформи (північно-східна частина району) та Карпатської складчастої системи (решта території району). Тектонічний стик умовно пролягає через села Лісновичі, Тучапи, Речичани, Галичани, Братковичі, Городок, Черляни, Бірче, Чуловичі, Грімне та смт. Великий Любінь. Городоччина знаходитьться у межах вологої помірно теплої агрокліматичної зони. Опадів на Городоччині випадає не так багато, як у районах довкола. Найбільша кількість опадів припадає на червень і липень (відповідно 89 і 94 мм), що характерно для усього Опілля. Літні опади часто проходять у вигляді злив. Так 15 серпня 1995 р. у районі Комарно за 2,5 год випала місячна норма опадів [9].

В основному територія району складається із сільськогосподарських угідь. Лісові ж масиви локалізовані на його південній, східній та західних межах і займають лише близько 13 % від усієї території. Водночас, у природі Городоччини багато цікавого зумовлено специфікою ґрунтів і водних артерій. Так, у долинах рік Верещиця та Струги, під покривом лісової рослинності (дубові, дубово-грабові ліси), поширені родючі чорноземні ґрунти, які широко використовуються як орні землі. У долині р. Верещиця, на лівобережній частині, знаходяться дерново-підзолисті ґрунти. У південній частині району розташовані лучні ґрунти, а вздовж долини р. Верещиця, від північної межі району до Великого Любеня та біля с. Суховоля, поширені торфово-болотні ґрунти та торфовища. Найбільші торфовища знаходяться у межах курорту Великий Любінь, де надзвичайно сприятливі умови утворення торфової грязі з вмістом сірководню. На загал, долина р. Верещиці характеризується значною заболоченістю, численними озероподібними розширеннями та болотистими місцевостями [11].

Район загалом рівнинний (середня висота становить близько 300 м над рівнем моря), тому через Городоччину протікає низка спокійних невеликих рік, що належать до басейну річок Дністра (Бистриця, Верещиця, Струга, Солонка і Ставчанка) та Сяну (Вишня, Раків, Глинець і Гносць). Територією району проходить Головний європейський вододіл, котрий розмежовує річкові системи Чорного та Балтійського морів, відстань

до яких майже однакова (приблизно 600 км). Вододіл умовно проходить по лінії Рудки-Городок, хоча на території району він не завжди є виразним, поділяючи долину ріки Верещиці і притоки річки Вишні. За Городком Європейський вододіл зміщується в район Розточчя, а далі — до території Львова [8:19-21].

Загальна площа поверхневих вод на території Городоччини становить 3,72 % площині району, що є одним із найвищих показників на Львівщині. Серед сільських рад району найвищі показники мають Бучалівська (20 %), Галичанівська (26 %) та Новосільська (12 %). На жаль, внаслідок меліоративних робіт та вирубки лісів деякі ріки на території району трансформувалися до струмків (колишні р. Лукач у с. Тулиголови, р. Благ у с. Переможне, р. Гашиш у с. Грімно). Але в цілому, основна частина району відноситься до зони достатньої водності, а придністровська частина — до зони підвищеної водності. Проте, при всій густоті водної сітки на території Городоччини відсутні великі природні озера. Невеликі за площею озера діаметром від 5 до 100 м зустрічаються у районах поширення карстових порожнин (озеро Западня біля с. Чуловичі, озера Синє і Чорне біля с. Малий Любінь). Є озера-стариці й у заплавах Верещиці та її притоках. Вони мають видовжену форму і зустрічаються біля м. Комарно, с. Катериничі, с. Якимчиці та ін. Майже біля кожного населеного пункту або у його межах є багато рукотворних озер розміром до 50 арів і більше. Сформувалися такі озера на місцях добування піску, глини, вапняків, старих торфорозробок та прокладання дорожніх магістралей. Прикладами таких озер є Старий Вир, Новий Вир і Кругле біля с. Нове Село; озеро Вир біля с. Чуловичі; три озера у с. Лівчиці. На місцях старих торфорозробок озера виникли біля м. Комарне, смт. Великий Любінь, с. Якимчиці, с. Бірче. Більші за площею ставки використовуються для рибного господарства. Такими є водойми у с. Дроздовичі, с. Черляни, смт. Великий Любінь, с. Катериничі, с. Підзвіринець. Більшість із них складається з груп, розділених греблями. Наприклад, у с. Катериничі став об'єднує групу водойм Волиця, Горішній, Горбуля, Катериничі, Завада, Пісок, Пасовисько та інші. Менші ставки є у багатьох населених пунктах району (села Добряни, Завидовичі, Зашковичі, Мильчиці, Лісновичі, Переможне, Родатичі, Тулиголови) і використовуються для водопостачання та розведення риби. Основними видами риб, що зараз культивуються у ставках, є короп дзеркальний і лускатий, карась срібний, сазан і товстолобик, завезений із Одеської області. Тому Городоччина — це безперечно чудовий край для рибалок, а річка Верещиця — улюблене місце аматорів і професіоналів річкової риболовлі. Хоч її ширина не дуже велика, та й глибина не більше 2–3 метрів, все ж незвична чистота води сприяє тому, що у ріці живе велика риба. Можна спіймати карася, окуня, коропа, ляцца, сомика. Непогано можна порибалити на ставках інших сіл, наприклад, у Завидовичах. Якщо пощасти, можна упіймати коропа вагою понад 10 кг.

Лісові масиви Городоччини не дуже великі, однак південніше від с. Підзвіринець (урочище Кошарки), поблизу с. Малий Любінь (урочище Любінь Малий, Повітненський ліс, Хорове поле), с. Чуловичі, с. Бірче ростуть дубові ліси. У чагарниковому і трав'яному ярусах зустрічаються вовче лико, ліщина звичайна, глід одноматочковий, гордовина, клокичка периста, осока волосиста, кvasениця звичайна. Поблизу сіл Тершаків, Поляна, Грабино, Піддолини переважають дубово-грабові ліси, де домінують бук, дуб звичайний, а також у домішках — ясен, клен гостролистий, явір, липа серцелиста та дуб скельний. На заході району, біля сіл Зелений Гай, Побережне, Путятичі, Милятин, Бар і Родатичі зустрічаються дубово-соснові ліси [1:11].

Лучна рослинність на території району займає біля 18 % і збереглася у заплавах рік Верещиця, Щирка, Вишня та інших. Флора нараховує 40–45 видів, серед яких па-

нують щучник дернистий, осока лисяча, мітлиця собача, тонконіг болотний, ситник членистий, осока просовидна, костриця лучна, тонконіг лучний, конюшина лучна. На території району у різних кількостях росте лікарська сировина, до якої належать 19 видів рослин, а саме: бузина чорна, шипшина собача, малина, горобина звичайна, барвінок малий, конвалія, щитник чоловічий, звіробій звичайний, орляк звичайний, купина лікарська, кульбаба лікарська, полин гіркий, полин звичайний, подорожник великий, подорожник середній, кмин звичайний, деревій звичайний, хвощ польовий, грицики звичайні.

Багатою є і фауна Городоччини, зокрема тут можна зустріти червоночеревну кумку, звичайного мартина, чорного крячка, лебедя-шипуна, сірощокого норця, звичайну бджолоїдку, сірійського дятла, західного соловейка, чорного тхора, дикого кролика, лісову куницю, норку, горностая, ласку, ондатру, дику свиню. Хоча район і багатий на водні артерії, розмایття земноводних немає. Незвичною може бути хіба болотна черепаха, але представники цього виду зустрічатися рідко. Зате, як зазначалося, у ріках на території Городоччини живе багато видів риб: підуст, рибець, марена, вирозуб, краснопірка, золотий карась, лин, короп, йорж, бичок, в'юн, сом, ляць, головень, плитка, верховодка. Хижі риби представлені щукою і окунем. Хоча запаси риби зменшилися внаслідок випрямлення русел рік і меліоративних робіт, та це, певною мірою, компенсується розвитком рибного господарства.

На території району зустрічаються такі представники фауни, як кабан, лисиця, заяць-русак, ондатра, борсук, куниця, фазан, сіра куріпка, гуси, качки, кулики, що є основою для підтримання мисливських угідь (ліси Татаринівської, Бартатівської, Вишнянської та Родатицької сільських рад).

На території Городоччини є 12 заповідних об'єктів місцевого значення: один лісовий заказник, чотири ботанічні пам'ятки природи, одна гідрологічна пам'ятка природи та шість парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Лісовий заказник «Любінський» розташований у межах двох районів області — Городоцького (більша частина) та Пустомитівського. Заказник був створений рішенням Львівської облради у жовтні 1984 р. Тут під охороною перебувають цінні дубові насадження віком понад 100 років і різноманітні представники фауни, зокрема, сірі чаплі. Всі чотири ботанічні пам'ятки природи знаходяться у районному центрі. Це «Група вікових лип і каштанів» (біля СШ № 2), «Віковий ясен», «Віковий бук», «Алея вікових лип» (у долині р. Верещиця). Єдина гідрологічна пам'ятка природи — «Свердловина 1-К курорту Любінь Великий» — забезпечує охорону санаторної зони свердловини. До парків, пам'яток садово-паркового мистецтва належать: парк XVII ст. у м. Комарно, один парк XVIII ст. і два парки XVII ст. у м. Городок, парк курорту «Великий Любінь» у смт. Великий Любінь і парк XVII ст. у смт. Великий Любінь, де донині збереглися старі рідкісні дерева понад 300-річного віку (платани, тополі, модрини).

Також на території району зустрічаються види рослин і тварин, занесені до Червоної книги України. Серед рослин — це види II (вразливі) і III (рідкісні) категорій охорони, зокрема астрянція велика (II), білоцвіт весняний (III), булатка червона (II), верба Старке (III), гніздівка звичайна (III), зозулині слізози яйцевидні (III), зозулинець шоломоносний (III), лілія лісова (III), пальчатокорінник м'ясоочервоний (III), пальчатокорінник травневий (III), підсніжник звичайний (II), рябчик великий (III), цибуля ведмежа (II). Серед тварин Городоччини до Червоної книги України відносяться види I (зникаючі), II (вразливі) та III (рідкісні) категорій: видра річкова (II), кутюра мала (III), ховрах європейський (I), норка європейська (II), тхір степовий (II), борсук (III), мідянка (II), нічниця ставкова (III), вечірниця мала (III), польовий лунь (I), сова-сипуха (II), очеретянка прудка (III), п'явка медична (II).

Родовище лікувальних сірководневих вод бальнеологічного курорту Великий Любінь відповідає вимогам галузевого стандарту України «Води мінеральні лікувальні». На території курорту є чотири сірководневих джерела (за хімічним складом води їх можна віднести до типу сірководневих сульфатно-гідрокарбонатно-кальцієвих) і кілька свердловин з сірководневою водою. За своїми якостями води курорту Любінь Великий близькі до вод таких відомих курортів України як Немирів і Шкло, що на Львівщині, Черче на Івано-Франківщині, Синяк на Закарпатті, Сочі (Мацеста) у Росії, Карлові Вари у Чехії і Баден-Баден у Німеччині.

Великий Любінь — один із найстарших курортів Європи. Його лікувальні сірководневі джерела були описані ще особистим лікарем короля Стефана Баторія, краківським вченим Войцехом Очком у 1578 р. [8:228]. Стационарний санаторій функціонує з 1778 р. Крім сірководневої води тут наявні природні родовища лікувального торфу для торфогрязевых процедур. До 1961 р. води курорту використовували не тільки для бальнеолікування, але й як питтеві. А старовинне лісове джерело Адольф, із якого брали воду для пиття, збереглося й досі. Санаторій «Великий Любінь», розташований в однойменному селищі, забезпечує лікування системи кровообігу (усі форми ішемічної хвороби серця, гіпертонічна хвороба, облітеруючі захворювання судин, варикозні розширені вени та посттромбофлебітичний синдром, трофічні виразки, вегето-судинні розлади серцево судинної системи, стани після інфаркту міокарда та операцій на серці), захворювань органів опорно-рухової системи (остеохондроз, остеоартроз, артрит, скolioз, посттравматичні ускладнення, міозити, постоператійна реконвалесценція), нервової системи (залишки явища перенесеного інсульту, неврити, невралгії, радикуліти, дитячий церебральний параліч (починаючи з 4-річного віку), церебрастенії, вегето-судинні розлади), захворювань шкіри (екзема, псоріаз, парапсоріаз, післяопікові стани шкіри (крім гострого періоду), алергічні дерматити, себорея, вугрі).

Городоччина багата не лише природно-рекреаційними ресурсами, але й історико-культурною спадщиною. Перегортаючи сторінки літопису, помічаємо, що міста і села цього району мають багатовікову історію і давні традиції. Історичні й археологічні джерела (залишки кераміки, древні кургани та поховання) свідчать про те, що люди заселили землі Городоччини за кілька тисячоліть до нашої ери, в епоху неоліту як результат міграції людини зі Сходу на Захід [5:172]. Хоча письмові пам'ятки подають інформацію про формування населених пунктів району впродовж XI–XV ст. н. е. Слід зазначити, що такі топоніми як Городок, Город, Балигород, Звенигород, Городище, Городилів, Городиславичі, Підгородище часто зустрічаються у назвах українських поселень і походять від слів «городище», «город», «городити», що вказують на слов'янські укріплення княжих часів. Підльвівський Городок теж виник як традиційне давньоруське городище у вигляді фортеці із системою земляних валів та природною смugoю оборони (р. Верещиця, непрохідні болота і стави).

Перша писемна згадка про Городок міститься у Галицько-Волинському літописі під 1213 р. [6:298]. Проте, через скупі літописні відомості важко встановити, чи це було місто, чи, скоріш за все, город — укріплення без навколошнього заселення. У всікому разі цей літописний запис вже засвідчує фортифікаційну потужність града. Згодом — поселення фігурує як економічний і транспортний осередок Київської Русі. Адже Верещиця була судноплавною, що забезпечувало місту ведення торгівлі не тільки сухопутними, але й водними шляхами. Саме місто носило називу «Городок солоний» або «Соляний Городок» ще з княжих часів, бо тривалий час було центром торгівлі сіллю. З часом занепаду цього промислу приставки «солоний, соляний» втратили своє значення і вийшли з ужитку. Вже на початку ХХ ст. (1905 р.) сучасний райцентр було

перейменовано на Городок Ягелонський з метою підкреслення та закріплення польських прав на містечко. Однак і ця назва не прижилася надовго.

Перерости у велике місто Городку не судилося, незважаючи на давню історію. І на це були вагомі причини. Адже під боком виріс потужний Львів, який відібрав у Городка багато функцій. Нова столиця Галицько-Волинського князівства зміцнювалася, озброювалася, зустрічала нападників могутністю та неприступністю мурів, котрим на грабунок і плюндрування залишалися околиці та передмістя. Городок був першим на шляху і завше платив кров'ю, невільниками і пожежами за тріумф своєї столиці. І якщо Львів після чергового набігу ворогів за короткий час гордо підіймав голову, відновлював торгівлю й промисловість, то Городок ще довго «зализував рани».

У часи могутності Галицько-Волинського князівства місто тричі потрапляло на сторінки літопису (1213 р., 1226 р., 1235 р.) у зв'язку з вторгненням польсько-угорських феодалів на територію князівства в ході боротьби князя Данила Романовича за Галицький престол [7:208]. У часи Батиєвої орди край сильно постраждав, а населення зазнало значних плюндрувань. Вже із занепадом Галицько-Волинського князівства землі сучасної Городоччини потрапили до складу Польського королівства. Від 1349 р. Городок ввійшов до складу Львівської землі Руського воєводства як окреме містечко, а згодом став центром Городоцького староства. Так з середини XV ст. і до 1772 р. (Перший поділ Речі Посполитої), землі сучасної Городоччини перебували у складі Польської корони. Саме в цей час сформувався прообраз нинішньої мережі населених пунктів краю. Перші історичні згадки про більшість поселень Городоччини відносяться до кінця XIV ст. — початку XV ст., а саме Мильчиці (1370), Родатичі (Городятичі) (1370), Березець (1374), Градівка (1426), Повітне (1427), Бартатів (1433), Добряни (1437), Грімне (1440), Мшана (1453), Кернича (1465), Галичани (1473), Переможне (1549) та ін. [7:257–261].

Період з 1387 до 1434 р. для Городка і його околиць пройшов під покровительством великого князя литовського і короля Польщі Владислава II Ягайла, котрий часто навідувався до містечка, жив у Городку, а 1434 р. тут відішов у вічність. Своє захоплення містом та любов до нього він виражав численними привileями. За Ягайла Городок 30 вересня 1389 р. отримав магдебурзьке право, надання якого знаменувало створення у місті органів самоврядування. На той час Городок значно розрісся: окрім центральної частини розбудувалися передмістя — Львівське і Черлянське. Городок одержав право торгувати сіллю і став центром соляних складів. Через містечко проходили торговельні шляхи зі Сходу на Захід і з Західу на Схід: один із шляхів вів через Сандомир та Любачів, а другий — через Ярослав та Перемишль. Від цього міста мало великий зиск. До Львова, що лежав за 25 км, не завше можна було встигнути перед закриттям численних брам, рогаток та фіртоқ, тому, аби не ризикувати, мандрівники та торговці найчастіше зупинялися тут, у Городку, отримуючи дах над головою, теплу їжу і прихисток. З часом з'явилися в місті велиki склади товарів (парти сукна, воску, меду, хутра, коріння), ятки та мануфактурні крамниці. Та зростання економічного потенціалу міста було спричине не лише торгівлею, але й місцевим виробництвом. Так Городок XIV–XVII ст. був ремісничим містом, у якому на 1555 р. нараховувалося 12 цехів: олійників, ковалів, шевців, ткачів, кравців, бондарів, токарів, рибалок (риба завжди була важливим предметом експорту, яку віддавна розводили в місцевих ставках) та інші, які успішно конкурували на ринку із виробами львівських цехів. Про заможність Городка у XVI ст. свідчить те, що на самому Ринку було 17 крамниць блаватних, воскобойня, лазня, чотири броварі. Місто мало право проводити дві річні ярмарки (літню та осінню) — на Божого Тіла й Чесного Хреста, та щотижневі торги у четвер [3:22–23].

Хроністи та історики твердять, що привілеї Ягайла відіграли позитивну роль для краю, допомогли його становленню. У місті з'явилися ошатні будинки, впорядкували центр, налагодили мережу доріг, зріс добробут мешканців. Майже кожного року король приїздив до Городка, зупинявся у розбудованому та добре укріпленому замку, який стояв у теперішній передній частині парку. Замок зі всіх сторін був оточений рікою, а від ринку — відділений валом та млином з невеликим тартаком. Хвалилися літописці, що було це місце вартісне і гарне, навіть як на короля. Як і годиться, була в Городоцькому замку і королівська канцелярія з пергамінами, воском та печаткою. Однак після смерті Ягайла улюблене містечко короля поступово прийшло у занепад, і якщо його згадували, то лише для того, аби підкреслити, як вабило воно до себе короля.

Щодо сфери духовного життя, то діяльність Речі Посполитої відзначалася посиленням римсько-католицької експансії у краї. Король Ягайло та його нащадки зробили все, щоб Городок став польським містечком. Землі, які належали українцям, були від них відібрані і передані польським та німецьким колоністам. Так, у 1420 р. за сприяння короля у місті поселили 6 католицьких монахів з ордену францисканців. Королівський уряд побудував для них костел і монастир біля замку, українців ж витіснили на Львівське, Вишнянське й Заставське передмістя. Відстоюючи свої права, українське населення Городка заснувало у 1591 р. братство — громадську організацію українських міщан, яка відстоювала національні інтереси українців та намагалася протистояти полонізації. Братство діяло переважно в керунку розвитку освіти населення міста. При Городоцькому братстві працювала школа, а стараннями його учасників було споруджено кам'яну церкву Благовіщення на місці старої дерев'яної. Про діяльність братства у Городку залишилось небагато свідчень, але, без сумніву, воно відігравало помітну роль у підтриманні національної свідомості українців та плеканні рідної культури. Вплив Городоцького братства був настільки потужним, що київський митрополит Михайло Рогоза в 1593 р. запросив його членів до участі у Соборі. Братство дало можливість корінному українському населенню згуртовано протистояти національним та економічним утикам [7:213].

Події національно-визвольної війни середини XVII ст. не оминули і Галичини. Так, під час першого походу Богдана Хмельницького на Львів (1648 р.), міщани Городка сприяли козакам у здобутті міського замку. Не встигло місто опам'ятатися від першого визволення Хмельницьким, як прийшло друге 1655 р., оскільки вивільнені Хмельницьким українські землі знову потрапили в руки польської шляхти. Був то час, як свідчать польські хроністи, не вельми приємний, бо лежала ціла країна у попелі та розвалинах. Восени 1655 р. відбулася знаменита Кам'янообрідсько-Городоцька битва, яку коронний гетьман Станіслав Потоцький програв і змушеній був з рештками війська відступати. Річ Посполитатонула в крові..., а Городка після штурму козацьких військ фактично не залишилося. Не стало маленького провінційного містечка, об'єкта любові Ягайла... У 1662 р. за розпорядженням польського короля проведено люстрацію. Вона виявила в місті більш-менш цілими 22 будинки, у той час як попередня люстрація зафіксувала їх 80; будинків, що творили вулиці, колись було 82, тепер же залишилося 10. Ця ж люстрація зафіксувала повне зруйнування замку [3:38–39].

Економіка Городоччини зазнала значної шкоди і в результаті протистояння християнського світу ісламській експансії. Ще не піднявся Городок з руїн, як у 1672 р. на нього посунув турецький загін під проводом Омара-Алі, який легко здобув місто і забрав багато його мешканців у ясир. Військові події, народні повстання, політичні та демографічні чинники, втрати частини ринків збути призвели до того, що в другій половині XVII — початку XVIII ст. відбувся занепад не лише торгівлі та економіки міста, але і його суспільного життя.

У XVIII ст. місто частково відбудували. Королівський замок продовжував виконувати адміністративні функції Городоцького староства. Остання польська люстрація 1765 р. (перед поділом Речі Посполитої) так описувала господарство містечка: у кравецькому цеху було два цехмістри і 20 кравців, у ткацькому — також два цехмістри і 50 майстрів, а на юридиках (місця, що юридично не належали до міста) — ще 37 майстрів. В одному об'єднаному цеху працювало сім майстрів слюсарських і ковалських, чотири боднарі та п'ять столярів. Діяв ще кушнірський цех з пошиття кожухів і мав двох цехмістрів, 15 майстрів, а на ксьондзівській юридиці було ще три майстри. Шевський цех налічував 16 майстрів, 24 партачі (не виведені у майстри учні) та двох цехмістрів. Купецький і різницький цехи мали двох цехмістрів, трьох братів цехових; кілька різників сиділо на юридиці ксьондзівській. Між валами у Городку стояло 77 будинків; за Krakівською брамою та валами (район вул. Валової та Пасік) було 58 домів. На передмістях Львівському, Черлянському та Заставському мешкали 384 господарі на ґрунті і три тисячі загородників. Костьолу належало 108 домів. У місті діяли три церкви — Благовіщення, св. Миколая та Івана Хрестителя, костьоли фарний, св. Варвари (на Львівськім передмісті), францисканців (на Підзамчі), св. Станіслава, що вважався шпитальним костьолом [6:298].

15 вересня 1768 р. після розгрому Коліївщини шляхта для постраху місцевого населення на Ринку, який сьогодні носить назву майдан Гайдамаків, стратила найактивніших повстанців (Василя Шевця, Овсія Недлечиценка, Степана Берлячука, Артема Скупейка). Сьогодні про цю подію нагадує меморіальна дошка, вмонтована у стіну міського готелю [7:212].

Згідно Першого поділу Речі Посполитої 1772 р. Галичина потрапила у сферу впливу Австрійської імперії, а з 1876 р. перебувала у складі Австро-Угорщини. Відповідно, всі маєтки Городоцького староства і сам Городок перейшли у власність держави. Щоправда, Австрійський уряд незадовго продав всі села польським і німецьким переселенцям, які утворили тут колонію «Фордерберг». А з 1867 р. Городок став повітовим центром, де до 1918 р. працювали: повітовий суд, податкове управління, школільна окружна рада. І хоча місто не мало великих підприємств, але в цей період там працювали гарбарня, млин, миловарня, 3 олійниці, фабрики соди і сільськогосподарських добрив та вапнярка. Загалом, австрійський період вважають більш сприятливим для українців, ніж попередній. Особливо на початках. Практично вся забудова, що дійшла до нас, (як громадського, так і індивідуального користування), постала саме в той час. Започаткувався серед українців і політичний рух, що виразився найперше в участі у виборах, оскільки, згідно законодавчої бази, Австро-Угорщина була конституційною монархією [3:40].

Судячи з тогочасної преси, Городок належав до міст краю, про який часто писали як про Богом і людьми забутий кут. До певної міри, це було правдою, якщо дане порівняння віднести виключно до суспільно-політичного життя міста, оскільки навіть тоді частка українців у Городку була мізерною: кам'яници належали як не полякам, то євреям або австрійській бюрократії. Однак вже тоді до Городка і його околиць вабило відпочиваючих. Адже тут були прекрасний став з білими та жовтими лілеями, впорядковані пляжі, добре організований, як на той час, сервіс. На ставках деякі спортивні ліги організували тренінги з каякового виду спорту. Поля, пасовиська, ліси, очерети, колонії шуварів — все це творило неповторну красу, тим більше, що була вона буквально під боком Львова і сюди легко можна було дістатися поїздом чи під водою.

Національний розвиток тогочасного Городка пов'язаний з діяльністю світочів галицької інтелігенції кінця XIX — першої половини XX ст. Серед них — місцевий

адвокат Лонгин Озаркевич, у котрого працював Лесь Мартович, частими гостями містечка були Василь Стефаник, Іван Франко, Іван Труш, Олена та Ольга Кульчицькі, Олекса Новаківський, Наталія Кобринська, Ольга Рошкевич, Теофіл Окунєвський та інші. Серед культурно-освітніх осередків слід згадати відкриття в 1909 р. філії «Просвіти» та діяльність тут рільничої школи, що функціонувала з 1883 р.

Під час Першої світової війни у 1914–1915 рр. на околицях Городка відбулось чимало кровопролитних боїв, зокрема і відома Городоцька битва між російсько-австрійськими військами. Радо вітало населення Городоччини проголошення 1 листопада 1918 р. Західно-Української Народної Республіки у Львові. Городок регулярно висилав свою допомогу новоствореній державі. Городоцька земля подарувала батьківщині чимало Січових Стрільців, а пізніше, у боротьбі проти нового окупанта, поповнювала лави Української Галицької Армії [3:52–53].

Міжвоєнний період сформував Городок як відстале в економічному розвитку провінційне містечко, в якому діяли промислові підприємства місцевих будівельних матеріалів, харчової промисловості та ряд ремісничих цехів. З жовтня 1939 р. Городок в складі Західної України був включений до УРСР. А з червня 1941 р. розпочалась окупація Городка німецькими військами. Під час війни було пограбовано підприємства Городка, зруйновано 2 залізобетонні і 3 дерев'яні мости через ріку, залізничний вокзал. На примусові роботи було вивезено понад 1200 остарбайтерів, розстріляно і вивезено в табори смерті більше 7 тис. чоловік місцевого населення. Частина міста була відгороджена колючим дротом. Там німецькі війська утворили гетто, зігнали туди понад 6 тис. євреїв та вчинили над ними жорстоку розправу. 25 липня 1944 р. радянські війська ввійшли у місто і радянська влада в краї знову відновила свою діяльність.

У період 1945–1990 рр. на Городоччині була створена типова для України радянська економічна й господарська система із притаманними їй органами управління, освіти, культури й соціального захисту. На сьогоднішній день район видозмінюється, набуваючи європейського обличчя: відкриваються нові підприємства, будується житлові будинки, дороги, розвивається інфраструктура, а тому без сумніву можна стверджувати, що роль та значимість краю в рамках незалежної України буде зростати і надалі [4:40–50].

Підсумовуючи, варто зазначити, що Городоччина забезпеченa розмаїтими природними, зокрема бальнеологічними (мінеральні води Любеня Великого) та культурно-історичними ресурсами, які можуть бути основою для розвитку у районі пізnavального, зеленого туризму та активного сімейного відпочинку. Відповідно стратегічною метою розвитку туристичної галузі краю повинно стати формування конкурентоспроможного турпродукту. Популяризація та розробка цього напряму може на перспективу привнести значний вклад у соціально-економічний розвиток району за рахунок збільшення дохідної частини бюджету, притоку інвестицій, зростання кількості робочих місць, збереження та раціонального використання природних ресурсів і культурного надбання. Ключовим питанням сьогодення та найближчої перспективи можна вважати не збільшення кількості туристичних об'єктів чи їх потужності, а налагодження конкурентоспроможного ринку рекреаційних послуг шляхом модернізації існуючої матеріально-технічної бази. І хоча рекреаційна діяльність як вид економічної діяльності ще не приносить тут значних доходів, однак поступальний розвиток у цьому напрямку сприятиме як соціально-економічному, так і культурно-цивілізаційному розвитку району.

Література

1. Гафтаник К. Т. Історія лісового господарства Львівщини [Текст]. — Львів : Бібліос, 2001. — 180 с. — 1000 пр. — ISBN-966-7762-06-8.

-
2. Географічна енциклопедія України. У трьох томах [Текст] / Редкол. О. М. Маринич та ін. — Т. 1 : А–Ж. — К. : «Українська Радянська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1989. — 416 с. — 33 000 пр. — ISBN5-88500-005-0.
3. *Горак Р.* Городок. Історико-краєзнавчий нарис [Текст]. — Львів : Каменяр, 1995. — 78 с. — ISBN5-7745-0660-6.
4. *Грабовецький В., Гопало І.* Городок. Історико-краєзнавчий нарис [Текст]. — Львів : Каменяр, 1968. — 52 с. — 13 000 пр.
5. Енциклопедія історії України: В 5 т. / НАН України; Інститут історії України / Редкол.: В. А. Смолов та ін. — Т. 2: Г–Д. — К. : Наукова думка, 2005. — 524 с. — 1000 пр. — ISBN966-00-0632-2.
6. Енциклопедія Сучасної України [Текст] / НАН України; Наукове товариство ім. Т. Шевченка; Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України НАН України / Редкол. І. М. Дзюба та ін. — Т. 6: Го–Гю. — К. : Державне голов. підприємство республіканського виробничого об'єднання. — 712 с. — 10 000 пр. — ISBN966-02-3966-1.
7. Історія міст і сіл Української РСР : В 26-ти томах: Львівська область [Текст] / Редкол. : В. Г. Ткаченко та ін. — К. : Головна ред. Української Радянської енциклопедії АН УРСР, 1968. — 980 с. — 15 000 пр.
8. *Кvasниця І. Ю.* Історико-природничі нариси з краєзнавства: Львівська область [Текст] / І. Ю. Кvasниця, І. О. Глічов, І. І. Федик. — Львів : ТОВ «Укрсервіс», 1994. — 232 с.
9. Географічне розташування Городоцького району Львівської області / Городоцька районна державна адміністрація [Електронний ресурс]. — Режим доступу : URL: <http://www.gorodok-vlada.gov.ua/engine>.
10. Городок — наше рідне місто [Електронний ресурс]. — Режим доступу : URL: // <http://www.gorodok.lviv.ua/>.
11. Сірководневі та грязеві ванни / Великий Любінь: неофіційний сайт міста [Електронний ресурс]. — Режим доступу : URL: // <http://lubin.in.ua/>.

УДК 061.22(477.8Просвіта)-051М.Голубець

Цимбала О. С.

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА»: ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ РОЗВІДКИ М. ГОЛУБЦЯ

Статтю приурочено до 140-річчя від заснування Всеукраїнського товариства «Просвіта». Розкрито основні напрямки його роботи. Висвітлено просвітницьку діяльність галицького історика та краєзнавця міжвоєнного періоду Миколи Голубця. Проаналізовано дослідження вченого щодо формування і розвитку товариства «Просвіта». Охарактеризовано краєзнавчу розвідку автора про центральну будівлю «Просвіти» у Львові.

«Для щастя України!»
«Живемо щоден!»

Процеси національного відродження і державного будівництва в Україні наприкінці ХХ — поч. ХХІ ст. якнайтініше пов’язані з поверненням історичної пам’яті українців. З огляду на це, варто звернутися до витоків формування та діяльності організації, яка відіграла вирішальну роль у формуванні національної свідомості українців не лише на етнічних теренах України, але й поза її межами. Культурно-освітнє товариство «Просвіта», засноване країцями представниками української інтелігенції у 1868 р., було важливим явищем у вітчизняній історії другої половини ХІХ — першої половини ХХ ст.

Особливість «Просвіти» полягала в тому, що вона була єдиною масовою українською організацією в Галичині, витвореною самим народом для власних потреб. «Просвіта» стала для галичан школою державного будівництва. Одночасно була матір’ю для десятків інших структур, організацій і установ різного характеру, що виникли під її патронатом [1:6]. Так, 1891 р. було засноване Товариство взаємних уbezпечень (страхування) «Дністер», яке займалося страхуванням від пожежі. За кільканадцять років воно виросло до одного із найбільших товариств Австро-Угорської імперії, мало понад 200 тис. клієнтів і понад 1 млн. корон резервного фонду. 1897 р. у Львові було засновано «Крайовий Союз Кредитовий», що започаткував широку організацію кредитних товариств у Галичині. З метою організації господарських та промислових товариств було сформовано у 1904 р. «Крайовий Союз Ревізійний». Водночас по всій Галичині почали виникати українські банки: 1905 р. — «Руська щадниця» в Перемишлі, 1908 р. — «Земельний банк іпотечний» у Львові та ін. З ініціативи діячів «Просвіти» формувалися й торговельно-промислові товариства у Львові: «Народна Гостинниця», жіноча промислова спілка «Труд», товариство «Сільський Господар», парцеляційне товариство «Земля», торговельне «Сокільський Базар»; у Перемишлі — «Спілка для господарств і торгівлі»; у Стрию — «Краєвий Союз господарсько-молочарський». Усім ім «Просвіта» давала теоретичне обґрунтування економічної діяльності, забезпечувала кваліфікованими кадрами. З іншого боку, всі згадані структури забезпечували працевлаштування сотням представникам української інтелігенції, випускникам ВНЗ, що не могли отримати гідну посаду у польських установах.

З лона «Просвіти» вийшли Наукове товариство Шевченка (НТШ), Товариство наукових викладів імені Могили, «Руська бесіда», «Рідна школа», «Сокіл-батько», «Січ», «Пласт» тощо. Пройшовши школу «Просвіти» тисячі галичан вилися у боротьбу за волю України в лавах Легіону Українських січових стрільців, пізніше — Української галицької армії, Української військової організації, Організації українських націоналістів тощо. Товариство постійно пропагувало рідну мову через популяризацію українських часописів, календарів, книжок, що потрапляли не лише в сотні читалень, але й у тисячі домівок [1:7].

Микола Голубець (1891–1942) в час 60-літнього ювілею «Просвіти» так окреслив її діяльність: «Молода віком, дужа вірою й горда величнім поривом [8]. Нині актуальним залишається й інше визначення дослідника, в якому він стверджував, що ця організація за час існування не зрадила заманіфестованого у Статутах гасла — «бути двигуном і джерелом всенародної освіти». Цю ідею, на переконання автора, вона пронесла крізь століття, щоразу підтверджуючи її наполегливою, впертою, а тому й успішною працею над освітою мільйонів українців. Тому, вважаємо за потрібне поглибити історію її буття науковими та публіцистичними студіями Миколи Голубця, людини різносторонніх зацікавлень, активного громадського діяча. У сферу його наукових студій входили історія, краєзнавство та мистецтвознавство. Він працював у галузі публіцистики, редакторської і видавничої справи. Недарма сучасники називали Миколу Голубця «універсалістом» та людиною «муравлиної праці» [14:1]. У часи радянського панування його творчий доробок був зневажено забутий та заборонений, і лише в далекій заокеанській чужині вшановували його ім'я побратими, згадуючи мистецьку атмосферу міжвоєнного Львова, невід'ємною частиною якого був життєрадісний і завжди усміхнений провідник львівської богеми «Мольо» Голубець [14:23], член багатьох організацій тогочасного Львова, а зокрема: НТШ, Гуртка діячів українського мистецтва (ГДУМ), Асоціації незалежний українських митців (АНУМ), Українського товариства бібліофілів у Львові, головою Літературно-мистецького клубу тощо. Щодо діяльності «Просвіти» — так висловлював свою позицію: «Сором українцеві, що не є членом «Просвіти». Це було не просто переконання, це був заклик до українського народу звернутися до організації, яка за шістдесят літ своєї успішної праці над освітою українців перетворила, на думку дослідника, сіру, розбиту масу в Націю [8].

На підтвердження задекларованих гасел М. Голубець в окремих публікаціях окреслив основні напрямки роботи організації. Насамперед, у «Великій історії України» дослідник виокремив пункт, який ілюстрував історію «Просвіти» [2:721]. Дослідник звернувся до подій 8 грудня 1868 р., коли відбулися перші установчі збори «Просвіти», щоби продемонструвати складність суспільно-політичної ситуації, в якій розпочали свою роботу молоді просвітяни. Автор наголосив, що ніхто з львівських священиків не захотів зайнавгурувати діяльність нового товариства богослужінням (як це традиційно відбувалося). Більше того, серед 64-х членів-засновників «Просвіти» був лише один представник духовенства, яке на той час було чи не єдиним виразником української культури. Цим однокім представником був о. Осип Заячківський з Лопянки неподалік Долини. Однак навіть він, виступаючи на засіданні, не вважав себе уповноваженим говорити від імені духовенства, до якого належав. Промову Осипа Заячківського М. Голубець вважав знаковою, адже отець стверджував, що священики «зацофалися так далеко, що стратили з очей народ, а народ їх». Тобто духовенство, яке завжди було незмінним оплотом українського народу, а в майбутньому — активно долучалося до просвітянської роботи [1:104], на час формування «Просвіти» перестало бути опорою у національних змаганнях. Аналогічно, акцентував дослідник, серед зібраних не було представників сільських громад, для яких проектувалася основна потуга просвітянської роботи. Очевидно, що з цієї ж причини у виступі згаданий уже о. Заячківський почувався у праві промовити від «імені німого сільського люду», який потребував орієнтира у культурному та політичному житті. І хоч, на думку М. Голубця, на початках робота «Просвіти» не завжди була чітко спланована, а й деколи межувала з дилетантизмом, все ж факт заснування такого товариства вважав переходом від ефемерних груп до постійної органічної праці [2:722].

Однак, як слушно зауважив М. Голубець, вже 1870 рік став для просвітян випробувальним. Будучи громадською організацією, «Просвіта» опинилася у центрі політичних

змагань. Автор, як і його сучасник Кость Левицький, писав, що у 1870 р. новообраний галицький митрополит Йосиф Сембратович вирішив примирити народовців та московофілів. Крилошанин М. Малиновський склав попередні тези угоди, які митрополит направив «Просвіті» як представнику народовців та «Руській Раді», яка стала виразником інтересів московофілів [7:116]. М. Голубець підкреслив, що поміж тез задуманої угоди були й такі, які зобов'язували «галицьких русинів» визнати себе окремим, «3-мільйонним народом», та признати митрополита своїм заступником не тільки в церковних, але і у культурно-політичних справах [7:116]. Хоча пропозиція і видавалася спокусливою (бо «заступництво» могло передбачати фінансування так потрібне українським організаціям), однак саме молода «Просвіта», як писав автор, оголосила безкомпромісну позицію у справі погодження. Просвітяни сформували свою відповідь на засіданні 17 січня 1871 р. та заявили, що їхнє товариство «признається не до 3, а до 20-мільйонного українського народу, який живе по обох боках Збруча й не має нічого спільногого з москалями й поляками» [2:722]. Від порозуміння з московофілами просвітяни не відмовилися, однак основою для цього вважали лише національну програму 1848 р. Так завершилася маловідома спроба примирення двох сторін, яку М. Голубець вважав прикладом самодостатності молодої «Просвіти» [2:721–722].

На думку дослідника, знаковими для «Просвіти» стали події 1875 р., що привели до зміцнення авторитету товариства серед української громади. 27 травня 1875 р. під час засідання Галицького сейму польська сторона бойкотувала прийняття рішення про призначення річної субвенції в сумі 2 000 ринських для «Просвіти». У відповідь скликано загальні збори, на яких члени товариства ухвалили, що мають обов'язки виключно перед українським народом, а супроти інших чинників не можуть протистояти, тому субвенції зрікаються. Ця «гідна молодої установи маніфестація», як писав дослідник, підняла престиж «Просвіти» серед українського народу, в черговий раз зміцнивши її позиції [2:722].

Від заснування товариство координувало різні сфери життєдіяльності української громади, розширяючи зміст культурно-просвітницької роботи. М. Голубець долучився до видавничої роботи, зокрема до створення серії «Учітесь, брати мої» [6:154]. У 1922 р. накладом фонду цього видання було опубліковано «Начерк історії українського мистецтва» [4:262]. Мистецтвознавчі дослідження автор публікував і в Ілюстрованих календарях товариства «Просвіта» на 1918, 1920, 1922 роки [15:233, 244, 250]. Вони були присвячені студіям над тогочасним мистецтвом Галицької та Наддніпрянської України, а також актуальним дослідженням сакрального малярства та відбудови церков. Також М. Голубець публікував свої розвідки у «Письмі з Просвіти» та просвітянському журналі «Життя і знання» [15:373, 395, 396].

Будучи львовознавцем за покликанням та добрым знавцем архітектурного обличчя міста, М. Голубець виявив зацікавлення і до будівлі, в якій функціонувало товариство. Від часу заснування члени «Просвіти» проводили засідання на приватних квартирах когось із колег (найчастіше у Корнила Сушкевича і Анатоля Вахнянина). Згодом орендували приміщення в Академічній гімназії, «Руської Бесіди» чи у будівлі на розі Krakівської та Вірменської [5:379]. А вже у 1895 р. суміли придбати власний будинок за 130 000 гульденів австрійської валюти у родини Леваковських [9]. Історію цієї будівлі М. Голубець опублікував під одним зі своїх псевдонімів — М. Еліашевський [12:135]. Наукова значимість цієї розвідки була вагома, якщо брати до уваги, що практично всю статтю у книзі «Історичні проходи по Львову» І. Крип'якевич передрукував із посиланням на автора [6:40–44].

Нарис дому «Просвіти» М. Голубець умовно розділив на кілька частин. Найперше, — це історія архітектурних стилів, що поєднані у наріжній кам'яниці. Друге — це

життя людей, які мешкали у палаці. А третє — це український літопис будівлі від знакового 1895 р. І, насамкінець, це роздуми автора про доцільність використання будинку на перспективу.

Ведучи мову про архітектурне оформлення будівлі, автор звернувся до умов її закладення: «положена на розі західної частини Ринку; при вилеті Руської вулиці, означена 179 ч. в катаstralних книгах, а 10 — орієнтаційним числом» [9]. Основою для майбутнього осередку української «Просвіти» стали дві з'єднані між собою кам'яниці — Шимоновичів й Торошкевичів та п'ять менших домів [11:231]. Перша від 1596 р. належала львівському поету Шимону Шимоновичу. У 1608 р. родина продала своє помешкання суконникові Лаврентію Шмідтові за 5 500 золотих, та назва не змінилася і до середини XVIII ст. у міських актах вона фігурувала як «Шимоновичівська». Праворуч від неї, на розі з Руською вулицею стояла кам'яниця Торошкевичів (Тороскевичів), яку згодом заселяли родина Стечкевичів (з поч. XVIII ст. до 1783 р.), овруцький хорунжий Завадський та Сапіга. Саме від останнього у 1760 р. перейшла кам'яниця до князів Любомирських, які, власне, і об'єднали Шимоновичівську та Торошкевичівську будівлі, утворивши величний дім, знаний як палац князів Любомирських.

Зважаючи на мистецьку вартість, М. Голубець назвав кам'яницю першорядною пам'яткою архітектури. Проте вважав, що тогочасне будівництво втратило зв'язок з ґрунтом, на якому повстало, і перестало бути виразником місцевої культурної атмосфери [9]. Тривалий час першість у забудові міста посідали міщани, вважав автор, однак занепад Речі Посполитої привів до «знужденіння» цього стану. Тому, як писав дослідник, вільні від податку шляхта та монастирі перейняли у міщанства провід у справах мистецької культури Львова. В архітектурному відношенні це було пов'язано зі зміною ренесансного стилю на помпезніші бароко й рококо. Однак, комплексне дослідження пам'ятки дозволило М. Голубецю продемонструвати нашарування архітектурних стилів у цій кам'яниці, і, відповідно, трактувати її не лише як зразок «чужинецької» архітектури. На підтвердження цього дослідник звернув увагу на деталі, які зберегли ознаки первісного оформлення. Найперше, — це оздоблення брами з вул. Бляхарської (тепер вул. Івана Федорова), на якій зберігся міщанський герб та дата — 1695 р. Також, з Бляхарської можна побачити ще й збережені залишки кам'яного обрамування вікон з XVII ст. М. Голубець пояснив, що при перебудові кам'яниць архітектор найбільше уваги приділив фасаду будівлі, що виходила на Ринок, та бічній стороні, яка виходила до вул. Руської. Тильна ж сторона займала увагу будівничих менше, відповідно не все було «затерто кельнею і молотом». Аналізуючи склепіння пивниць будівлі, автор зазначив, що вони зберегли залишки готичних ознак. Ці факти дозволили досліднику з певністю ствердити, що основу перебудованого дому було закладено ще задовго до формування тут палати князів Любомирських.

М. Голубець достатньо критично зазначив, що львівська архітектура й мистецтво XVIII ст. були й залишаться чужим, «нез'язаним з ґрунтом імпортом». Та все ж, зумів високо оцінити майстерність архітектора. Його імені дослідник не подав, кажучи «пропало для нас, може й безповоротно, називисько архітекта, що з двох міщанських домів утворив величаву магнатську резиденцію, причому зробив це з великим смаком і знанням» [9]. Пізніші дослідники зазначали, що будував палац архітектор Ян де Вітте, який в 1763 р., перетворив окремі будинки на один великий палац, вміло поєднавши їх конструктивно та стилево. Будівельними, скульптурними та оздоблювальними роботами керували не менш знані у Львові архітектори Б. Меретин, М. Урбанік та скульптор С. Фесінгер [10:71].

Як виявилося, об'єднати дві основні кам'яниці і кілька проміжних помешкань в одне органічне приміщення було нелегко. Причину цього дослідник детально проаналізував. Найперше, він зазначив: кожна будівля мала свій «особистий характер», що в

епоху відродження індивідуалізму було правилом на львівському ґрунті. Тому, як казав М. Голубець, найважче було з'єднати дві будівлі в помпезну рококову резиденцію, ліквідуючи при цьому чітко виражену ренесансну індивідуальність кожної. Умовно кажучи, архітектор працював у двох площинах: «стирання» стильових відмінностей ззовні та значно важча конструктивна уніфікація приміщень всередині. Автор писав, що будівля була спершу одноповерховою, а пізніший архітектор, на прохання Любомирських, набудував на обох кам'яницях другий поверх. Хоча насправді, досліджувана пам'ятка має три поверхи. Це пояснюється тим, що М. Голубець дотримувався традиційного у тогочасній Галичині означення поверхів. А саме, партером він назвав те, що за сучасною термінологією вказує на перший поверх; відповідно тогочасний перший поверх відповідав сьогоднішньому другому, а другий — третьому [6:43].

Оминаючи детальну характеристику всіх архітектурних елементів будівлі, звернемо увагу на кілька ключових позицій. Найперше, автор зазначив, що для маскування граничного муру між двома первісними кам'яницями, архітектор вдало використав конструктивний елемент пілястри (вертикальний виступ стіни, декоративна колона), який дозволив закрити первісну стильову відмінність. Подібними пілястрами обрамив фасад будівлі, що надало їй цілісності. Для досягнення зорової симетричності архітектор вдався до оформлення входів. Тут знову дослідник звернувся до першоджерел, нагадавши, що кожна кам'яниця початково мала центральний вхід у лівій частині, тоді як праву займало вікно і вхід до склепу. Як результат реконструкції головний вхід Торошкевичівської кам'яниці разом зі сходовою кліткою ліквідували. У той час центральний вхід Шимоновичівського помешкання розбудували і пристосували до вжитку. Інший вхід до палацу Любомирських модифікували з наріжного склепового входу кам'яниці Торошкевичів так, щобі він розміром та оформленням відповідав уже існуючому. Таке архітектурне рішення забезпечило будівлі симетричність та органічність. Однак, зміна малого правого входу в Торошкевичівській кам'яниці на значно більший, загрожувала міцності цілої будівлі. Саме тому, стверджував дослідник, архітектор вимушено «підпер» всю наріжну частину сильною прибудовою, яку часто трактували просто як елемент рококового декору. Проте, як бачимо, на основі ґрунтовного дослідження історії будівлі автор довів практичне призначення цього «декору». І хоч наріжна прибудова стала «конструктивною конечністю», її оздоблення, вважав дослідник, одночасно вказувало ще й на небуденну естетичну культуру будівничого [9]. Аналогічно, новими для об'єднаної будівлі, як говорив М. Голубець, були балкони, які теж створювали уявлення єдності, пропорційності та органічності кам'яниці.

Характеризуючи внутрішню реконструкцію будівлі, дослідник найбільше уваги зосередив на аналізі сходово-коридорних комунікацій. Ця робота, на думку автора, була виконана з більшою легковажністю аніж зовнішнє оздоблення фасаду. Він зазначав, що головні широкі сходи з кам'яною балюстрадою не вели дальше першого (за сучасною термінологією — другого) поверху. Відповідно, дослідник зробив висновок, що це була стара конструкція Шимоновичівської кам'яниці, оздоблена згодом до вимог палацової величності. Проте саме з'єднання старої сходової клітки з новими сходами, що вели до надбудованого другого поверху, демонструвало неорганічність та відсутність естетичного підходу при вирішенні цього завдання. Ймовірною причиною цього, на думку автора, могла бути легковажність майстра, що займався цією ділянкою роботи, або ж брак часу відведеного для завершення княжих палат. Все ж, будівля зайніяла поважне місце серед архітектурних пам'яток на Ринку. М. Голубець, проаналізувавши оновлену будівлю, переконливо відніс її до стилю рококо. Аналогічно трактував стиль перебудованої кам'яниці І. Крип'якевич [6:40]. Проте, слід пам'ятати, що сучасні дослідники схильні характеризувати її як класичний зразок бароко [13:13].

Цікава «архітектурна» історія кам'яниці, зважаючи на опис автора, не поступалася їй історії мешканців, які заселяли її у різні часи, та подій, що мали тут місце. Оминаючи вже згаданих, проте маловідомих жителів будівлі, особливу увагу дослідник приділив мешканцям об'єднаної кам'яниці. Найперше, перебудовані палати заселила родина князів Любомирських, зокрема князь Станіслав, якого М. Голубець назвав творцем цього палацу. У 1767 р. у будинку мешкав генерал Кречетников. З приходом австрійської влади у 1772 р. будівля стала квартирною губерніального уряду. Відповідно, тут мешкав генерал австрійський окупаційних військ Андраш Гадік, а згодом — перший галицький губернатор Антон фон Перген. З 1790 р. палац Любомирських перейшов у власність до Йогана Франца Славенті, що був одним із перших лікарів, надісланих австрійським урядом до Галичини. Незабаром, дім перекупила родина Леваковських, від якої будівля перейшла до просвіттян. Та саме за часів Леваковських палати на Ринку, 10 перетворилися на місце зупинки приїжджих до Львова знаменитостей, архікнязів габсбурзького дому, цісаря Йосифа II. Опираючись на замітки у «Газеті Львівській» від 21 та 25 квітня 1814 р., автор зазначив, що гостювала у цьому домі сицилійська королева з сином. З цієї нагоди 11 січня тут було влаштовано знаменитий бал, а 14 січня — концерт [9].

Від 1895 р. наріжна кам'яниця на Ринку зайняла стратегічно важливе місце в історії українського культурно-освітнього будівництва. Вже з 1895 р. у будівлі товариства знайшли притулок численні українські організації. З 1899 р. тут почала працювати книгарня НТШ. Один із перших львівських путівників, що видав у 1925 р. М. Голубець, зазначав, що товариство «Просвіта» працювало за адресою — Ринок, 10 [3:170]. Аналізуючи цей путівник, можна прослідкувати, що у міжвоєнний період за цією ж адресою, окрім «Просвіти», мали свої представництва ще й такі організації: Українське педагогічне товариство «Рідна школа», Руханкове товариство «Січ», Українське технічне товариство, Агрономічно-технічне товариство «Праця», друкарня видавничої спілки «Діло», Центральний кооперативний банк «Краєвий союз кредитовий», редакція «Громадського голосу», книгарня НТШ, тут працював переплетник «Просвіти» Дмитро Хомяк та адвокат Дмитро Левицький [3:170–178]. З цього приводу дослідник писав, що стільки інституцій, скільки «стиснулося» у цьому будинку разом з небезпечною для її цілості друкарнею — це рішуче забагато. А з огляду на тривалу історію та культурну цінність кам'яниці варто відновити її первісний «палатний» характер. Автор роздумував, що будівля могла б і надалі виконувати практичне призначення. Зважаючи на зручне місце розташування, могла б зосередити у своїх мурах, наприклад, фонди та експозиції Музею українського Львова [9]. Задум дослідника частково реалізувався. З 1975 р., після адаптації, у будинку відкрили експозицію фондів Музею етнографії та художнього промислу, діяла і книгарня, однак загрозлива друкарня тут більше не функціонує.

Підсумовуючи, слід зазначити, що, займаючи активну громадську позицію, М. Голубець плідно співпрацював з численними українськими культурно-освітніми та науковими організаціями, зокрема і з «Просвітою». Найбільше він прилучився до її видавничих проектів, публікуючи новаторські розвідки з історії українського мистецтва та львово-звінства. Проаналізовані джерела дозволили розглядати М. Голубця не лише як свідомого просвітянина, але і як дослідника становлення товариства. У ряді вагомих наукових розвідок він охарактеризував історичні передумови становлення та найцікавіші моменти діяльності «Просвіти». Як знакову подію, виокремив придбання просвітянами будинку у центрі міста, який надовго став осередком української самостійності. Знаковість цієї будівлі в історії України підтверджується, якщо згадати, що саме з балкона кам'яниці 1941 р. Ярослав Стецько проголосив Акт відновлення Української держави.

Література

1. Гарат Р. М. Діяльність товариства «Просвіта» в Галичині (1868–1921 рр.) [Текст] / Р. М. Гарат, А. П. Коцур, В. П. Коцур — Переяслав-Хмельницький : Книги ХХІ, 2005. — 168 с. — 300 пр. — ISBN966-8653-19-X.
2. Голубець М. Велика історія України від найдавніших часів до 1923 року [Текст] / Видавець і відп. ред. І. Тиктор; Вступ «Шляхом минулого» І. Крип'якевича; Зладив М. Голубець. — Львів : Видав І. Тиктор, 1935. — 864 с. — 15 000 пр.
3. Голубець М. Львів: Історія Львова від найдавніших часів; Історичні пам'ятники старовини; Львів в часах великої і визвольної війни; З.У.Н.Р.; Провідник по Львові [Текст] / М. Голубець. — Жовква : Червона Калина, 1925. — 179 с. — 3000 пр.
4. Голубець М. Начерк історії українського мистецтва. [У 2-х ч.] [Текст] — Львів : Накл. фонду «Учітесь, брати мої», 1922. — Ч. 1. — 262 с.
5. Історія Львова. У трьох томах. [Текст] / Редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. — Т. 2. — Львів : Центр Європи, 2007. — 559 с. — 2000 пр. — ISBN 978-966-7022-64-8 (Т. 2).
6. Крип'якевич І. П. Історичні проходи по Львові [Текст] / Авт. передм. Я. Д. Ісаєвич; Упоряд., текстолог. опрац. і приміт. Б. З. Якимович. — Львів : Каменяр, 1991. — 167 с. — 30 000 пр. — ISBN5-7745-0316-X.
7. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: на підставі споминів. [Текст] — Львів : Накладом власним з друкарні оо. Василіян у Жовкові, 1926. — 432 с.
8. М. Г. Ювілей «Просвіти» // Неділя. — 1928. — 16 грудня.
9. М. Еліашевський. Дім «Просвіти» у Львові // Неділя. — 1928. — 4, 11, 18, 25 листопада.
10. Мельник Б. В. Вулицями старовинного Львова [Текст]. — Львів : Світ, 2001. — 272 с. — 5000. — ISBN966-603-048-9.
11. Мельник І. Львівські вулиці і кам'яниці, мури, закамарки, передмістя та інші особливості Королівського столичного міста Галичини [Текст]. — Львів : Центр Європи, 2008. — 384 с. — 2000. — ISBN978-966-7022-79-2.
12. Микола Голубець [Текст] : Бібліографічний покажчик / Уклад.: С. П. Костюк; Передм. Т. Стефанишина; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 2005. — 150 с. — 300 пр. — ISBN966-02-3486-4.
13. Николишин Ю. Львів [Текст]. — Львів : Апріорі, 2006. — 104 с. — ISBN966-8256-08-5.
14. Семчишин М. Микола Голубець і його праця // Наши дні. — 1942. — Ч. 7. — С. 1.
15. Товариство «Просвіта» у Львові [Текст] : Покажчик видань 1868–1939 / Укладачі: О. Г. Бербека, Л. В. Головата. — Львів : Львівська обласна книжкова друкарня. — 1996. — 580 с. — 300 пр. — ISBN5-7702-0787-6.

УДК 81. 373. 21: 801. 81 (477. 41/. 42)

Ш. 66

Шкляєва Н. В., Николюк Т. В.

НАРОДНА ТОПОНІМІЧНА ПРОЗА ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ: ФІТОНІМІЧНА ЛЕКСИКА

В статті розповідається про дослідження фітонімічної лексики в народній топонімічній прозі Західного Полісся. Утворенню топоніма, пов'язаного з назвою тієї чи іншої рослини, завжди передував мотив того чи іншого топонімічного сюжету. В статті показано зв'язок назв, лексем із мотивами народних топонімічних легенд і переказів.

Фітонімічна лексика в українській народній прозі малодосліджена. Символіку рослинного світу: дерев, квітів, трав було опрацьовано в дисертації М. Костомарова «Об историческом значении русской народной поэзии», а потім у праці «Историческое значение южно-русского народного песенного творчества» [17;58]. Г. Булашев торкнувся цієї тематики у праці «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях» [10;118]. Мотиви міфологічних легенд про походження окремих видів флори і фауни шляхом метаморфози розглядає у праці «Українська міфологічна легенда» В. Давидюк [11;126]. Частково цієї проблематики у топонімічній прозі торкнувся В. Сокіл у монографії «Народні легенди та перекази українців Карпат» [19;138]. В. Супруненко, вивчаючи символи, вірування, звичаї та побут українців, зазначає, що з рослинами пов'язано чимало легенд, повір'їв, загадкових історій [20;3]. Символіку рослинного світу досліджували М. Дмитренко, І. Іваннікова, Г. Лозко, Я. Музиченко, О. Шалак у праці «Українські символи» [21;44]. Питання фітотематики в українській фольклористиці розглядає В. Скуратівський у монографії «Русалії» [18;112].

У народній топонімічній прозі Західного Полісся збереглося багато переказів з фітонімічними мотивами, які є першопричинами для утворення безлічі фітотопонімів.

Сучасний флористичний склад території Західного Полісся формувався впродовж тривалого історичного періоду. У топонімічній прозі зареєстровано багато видів рослин, що проростають у цьому регіоні. Видовий склад сучасних рослин у Західному Поліссі вивчений досить детально. Ще польські дослідники довоєнних часів приділяли увагу цій проблемі.

Переглядаючи західнополіські топонімічні перекази, можна зауважити, що поняття ліс часто є першопричиною для утворення не лише мікротопонімів, а й деяких ойконімів. Так, урочище Лісця, що у селі Синово Старовижівського району, бо «там лісів було багато, і в тому лісі жили люди, буле побудоване хате, так і є, і назвали Лісця» [5;2]. Село Гуща, що в Любомльському районі, «так називається, бо колись росли файні дерева, як шовк, потім і ліс посіявся» [8;2]. Ліс Бірок, що у селі Окунині Турійського району, бо «там дерев багато росте» [8;1]. Узагальнений образ старого західнополіського лісу відображенено у переказі про ліс Синово, що у селі Личини Камінь-Каширського району: «Давно тут був високий густий ліс. Шоб побачити його вершки, треба було так голову піднимати, аж шапка з голови падала. Верхи були синіми, того ліс назвали Синино» [3;3].

Про непрохідність і таємничість західнополіських лісів дізнаємося із легенди про Куликів ліс, що у цьому ж селі: «Куликів — сосновий ліс, куди по одному не ходили. Тому, хто заблудився тут, тяжко було вибратися. Бо всі дерева похожі, як одне, а під ногами — зелений мох, що гнеця у болото. Через верхи сосен сонця не видно. Кажуть люди, що через цей ліс ішла велика армія, яку проводив якийсь дід. Довго брели болотяним лісом, заростями і все питали у діда: «Кули ти нас виведеш? Кули?» [3;2].

З іншого переказу дізнаємося про те, що «було три стіни лісу з трох боків, тут поселився пан і заснував сило. Зразу було пара хат. Люди жили по хуторах. А вже упосля почали зганяти у сило, як вибиралися з хоторів. Рубали ліс на хати, сюда-во на поруб була така сосна, що не обиймиш удвох» [2;2] (с. Тристень Рожищенського району). Населення Західного Полісся досить часто шукало порятунку у лісах. У переказі про походження назви села Борохова, що у Ківерцівському районі розповідається про те, що «тут, де типерика наше сило, були великі ліси, на них казали бори. А коли були войни і нападали на тую землю, то туді людям приходилось кудись утікати. То ото утікали вони в ліси, чи, як казали ше, бори. Утікати їм приходилось часто. Потім тиї люди, що утикали, на тому місци, де були тиї бори, стали строїти якісь там собі хатини і стали собі там вже якось жити. А той ліс стали потім вирубувати. Так ото і стало там сило, а назвали його Борохів» [2;3].

У багатьох дендрологічних сюжетах панівним деревом є дуб. М. Костомаров, вивчаючи значення цього дерева в народній творчості, зазначає, що «дуб є символом чоловіка, із дубом, прибитим грозою, порівнюють бездольного козака, дуб відіграє важливе значення в українських казках» [17;59]. В. Скуратівський, вказує на те, що «образ дуба найпоширеніший у пантеїстичних віруваннях, і є чимало свідчень про дуби-тотеми, біля яких приносили жертви, виголошували клятви і скріплювали угоди» [18;80]. Ще порівняно недавно, як стверджує дослідник, поліські краєвиди прикрашали велетні-дуби, і ніхто не зважувався знищувати їх, бо то «Божі душі» [18;80]. Так, із переказу про походження назви села Дубечне, що у Старовижівському районі, дізнаємося, що «жив на цьому місци якийсь чоловік, а більш ніхто там ни жив, бо ще тоді сила не було. Було у його три сини. Не знаю як, але тиї сини згинули, і чоловік насадив ото дубкив на тим місци. Ше й доси там росте юдин дуб. То кажут, що батькова пам'ятка осталась. А потом люде стали строїтися тутика, али ніхто кула того дуба ни живе і заразки. Та вин пушті вже всох. Ото і звеця того сило Дубечном» [2;1]. Урочище Дубина (с. Городок Маневицького району) — «там колись дуби були» [13].

Деякі західнополіські мікротопоніми безпосередньо пов'язані з такими важливими як в економічному, так і в промисловому плані видами дерев, як сосна та ялина. Сосна, як стверджує Р. Кирчів, вважалася щасливим деревом, вона звеличується у багатьох піснях обрядового змісту [16;7]. Ботаніки вважають сосну одним із найпоширеніших на території поліських лісів деревом, що може рости навіть на дуже бідних землях, пісках, болотах [12;54]. Так, село Серхів, що у Маневицькому районі «так називається, бо кругом села ростуть хвойні дерева» [1;3], «Серхів колись він називався. Колись той, що втік від пана, оселявся тут, серед хвої. Того й Серхів» [15]. Урочище Гай (с. Гуща, Любомльський район) — там росте мулуденський сосновий лісок» [8;4]. З таким деревом, як сосна, пов'язані назви таких сіл, як Соснівка, Боровне, Гута Боровенська, що в Камінь-Каширському, Боровне — у Любомльському, Боровичі у Маневицькому районах.

Чимало переказів мікротопонімічного характеру пов'язано ще із одним хвойним деревом — ялиною. Із переказу про урочище Ялина, що у селі Седлице Любешівського району, дізнаємося, що це «урочище таке, бо було засадяне ялиною» [7;4], урочище Ялове (с. Бірки Любешівського району) — «бо там одна ялинаросла» [6;1]. Топонімічних переказів про ялину набагато менше, ніж про сосну.

Поряд із такими деревами, як дуб, сосна та ялина, у топонімічних переказах зафіксовано ще й осику. Так, у переказі про урочище Осники, що у селі Любохини Старовижівського району, зазначається, що урочище має таку назву, «бо там росла осичина» [4;2], урочище Осичник (с. Вербично Турійського району) — «осики там ростуть» [7;5].

Село Сошично має таку назву, бо «де типерика лежит село, не було колись ничего, тилько болота. Сусідське село було за прудом, а наше лежало вищий. Тутика було на мніго сукше, і ще були осики, які і убирали воду. Так і прозвали — Сошичне. А хутко люди стали говорити Сошично, шоб легше було вимовляти» [2;2] (с. Сошично Камінь-Каширського району).

Серед переказів дендрологічного характеру зафіковано й такі, в яких основними мотивами є насадження березових дерев і березових лісів у регіоні. Із цим деревом пов'язані назви таких топонімів, як Березичі, Березня, Березна Воля у Любешівському, Березолуки у Рожищенському районах. «Якшо брате річку, що тиче біля нашого сила, то колесь наше сило було на другім беризі річке. Але вуда затоплювала людське городе, а в хате підлогу, пич. Тоді люде стало прибиратися на другий бериг ріке. Цей бериг був вещий. Там росле ціле березове гаї. Того й стало зватися сило Березиче» [2;1] (с. Березичі Любешівського району).

Підсумовуючи, можна стверджувати, що топонімічні перекази Західного Полісся містять інформацію про різні рослини, але не мають міфологічно-фантастичних мотивів. У переказах цього типу, швидше за все, зафіковано реальні факти та явища.

Видовий склад флори Західного Полісся різноманітний. Окремо можна виділити мотиви про лісові рослини. Домінуючими деревами в описах постають дуби, сосни, ялини, берези, верби, осики, вишні, липи, ліщина, рідше граби, ясени, явори та вільхи. Сюжети про ці та інші лісові рослини можна побачити у кожному районі, вони рівномірно розподілені по усій території Західного Полісся. Найбільшою все ж, є їх локалізація у межиріччі Прип'яті і Вижівки, поблизу Любомля, Каменя-Каширського, Старої Вижви, Маневич, Турійська, Любешова. Водночас, перекази про лучні, лучно-лісові рослини зосереджені південніше Камінь-Каширська, у межиріччі Турії та Вижівки, мотиви про болотяну, прибережну, водну рослинність — у Ратнівському, Старовижівському, Любешівському, Камінь-Каширському районах (саме тут зосереджена найбільша кількість боліт), біля річок Прип'ять, Вижівка та Стохід. Мотивів про сільськогосподарські рослини виявлено мало, вони поодинокі і розміщені, в основному, поблизу рік. Мотиви про насадження руж відмічено поблизу Турійська, Ратна та Рожищ.

Література

1. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — А. Од. 3б. 3.
2. Архів ПВНЦ. — Ф. 3. — Од. 3б. 5.
3. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Од. 3б. 24.
4. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Б. Од. 3б. 36.
5. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Б. Од. 3б. 39.
6. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Од. 3б. 80.
7. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Од. 3б. 102.
8. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Од. 3б. 114.
9. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Б. Од. 3б. 120.
10. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних погляданнях та віруваннях [Текст]. — К. : Довіра, 1993. — 414 с. — 1000 пр. — ISBN966-02-30-62-3.
11. Давидюк В. Ф. Українська міфологічна легенда [Текст]. — Львів: Світ, 1992. — 174 с. — 500 пр. — ISBN966-502-30-62-4.
12. Єврорегіон Буг: Волинська область / За ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В. Й. Лажніка [Текст]. — Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. ун-ту, 1997. — 448 с. — 300 пр. — ISBN966-03-31-61-3.
13. Записано в селі Городку Маневицького району від Галини Неродюк, 1941р. н.
14. Записано в селі Окунині Турійського району від Надії Яблонської, 1931р. н.
15. Записано в селі Серхові Маневицького району від Василя Мосійчука, 1950 р. н.

16. Кирчів Р. Ф. Фольклор українського Полісся // Древляни [Текст]. — Львів, 1996. — Вип. 1. — С. 5–20. — 500 пр. — ISBN966-02-36-61-4.
17. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія [Текст]. — К. : Либідь, 1994. — 384 с. — 300 пр.
18. Скуратівський В. Русалії [Текст]. — К.: Довіра, 1996. — 734 с. — 500 пр.
19. Сокіл В. В. Народні легенди та перекази українців Карпат [Текст]. — К.: Наукова думка, 1995. — 157 с. — 1000 пр. — ISBN966-02-30-61-3.
20. Супруненко В. Народини: Витоки нації, символи, вірування, звичаї та побут українців [Текст]. — Запоріжжя: Берегіння, 1993. — 289 с. — 1000 пр. — ISBN5-325-00015-2.
21. Українські символи / За ред. М. К. Дмитренка [Текст]. — К. : Народознавство, 1994. — 140 с. — 500 пр. — ISBN966-642-079-1.

УДК 398.61.476+821.161.2(477)

Ж-24

Жалко Т. Й.

ВЕСНЯНІ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ ПОЛІССЯ: ОКАЗІОНАЛЬНО-АКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається один із важливих аспектів весняних дійств: оказіонально-акціональний. Робиться спроба з'ясувати номінативний ряд весняних пісень Полісся, час, місце і характер їх виконання, вік та склад основних учасників.

Полісся — один із найбагатших в етнокультурному плані регіонів. Тим-то зацікавлення фольклором поліського краю простежується ще від ранніх етапів зародження української фольклористики.

Найпершим збирачем і дослідником Полісся був Зоріан Доленга-Ходаковський. Чимало фольклорного матеріалу, зібраного на цій території, вміщено у збірниках П. Чубинського, З. Радченко, О. Кольберга, В. Милорадовича, В. Кравченка, Ф. Колесси, О. Дея.

Серед сучасних досліджень весняних календарних пісень Полісся вагоме місце посідають праці та розвідки Н. Толстого, Р. Кирчіва, О. Ошуркевича, В. Давидюка, Т. Агапкіної, О. Чебанюк, а також дослідників молодої генерації — Ю. Рибака, Я. Гарасима, В. Галайчука, М. Давидюка, Г. Сокіл та ін.

Особливо вагомий внесок у збирання пісенної творчості поліщуків внесли сучасні наукові експедиції фольклористів, етнографів, археологів та лінгвістів. Частково ці матеріали опубліковані у різних наукових виданнях (монографіях, збірниках наукових праць, розвідках), проте дуже значна частина інформації залишається у власних архівах збирачів.

На сьогодні у науковій літературі достатньо висвітлений репертуарний склад поліської весняної пісенності. Серед жителів Полісся особливою популярністю користуються весняні ігри. Пісенний репертуар складають твори, які закликають весну, оспівують її прихід («А вже весна скресла», «Ой весна-красна, що нам принесла», «Весна наша красна», «Благослови, мати, весну закликати»), прославляють оновлення довкілля та весняне буйнія природи («Розлилися води»), возвеличують зародження кохання і шлюб («Воротар», «Кривий танець», «Мости», «Зайчик», «Коструб»). У багатьох весняних піснях оспівуються сільськогосподарські роботи, які з приходом весни відновлюються («Проро», «Подоляночка», «Мак», «Огірочки», «Горошок»).

Достатньо репрезентований у фольклористиці й номінативний ряд весняних пісень, у т. ч. й поліський. Поряд із назвою «веснянки» тут уживаються у значенні видових, а часом і цілком замінюють її «веснушки», «веснові пісні», «гулянки» — у східній частині регіону [4; 220]; «маївки», «поколі», «подолянки», «рогулейки», «воро-дарки» («бородайки», «оленідарки», «городарки», «кукударки»), «витягушки», «царівни» [8; 44, 125, 129–135], «гаївки», «постові пісні», «бабусі» («бабоньки», «обабоньки», «бабойки»), «стастурки», «ворода», «вирбоньки», «похуди», «зельманувки» [5; 78] — у західній частині; «постові пісні», «бородайки», «рогульки» — у центральній [4; 220]; «гуканки», «весняні гуканки», «в лесе вясну гукати» — на Лівобережному Поліссі [2; 53]. На Малому Поліссі, тобто на Сокальщині, усі весняні пісні називалися «подолянками» [7; 19], в окремих селах — «зозульками».

Найбільш вразливим місцем у дослідженні весняних календарних пісень можна вважати їх оказіонально-акціональний аспект. А саме він дає можливість простежити, в якому стані перебуває побутування цього виду календарного фольклору загалом.

Акціонально весняні календарні пісні — це творчість переважно дівоча. Однак на Центральному і Східному Поліссі їх виконавцями в повоєнні роки могли виступати

вже й парубки, а на Західному — молоді чоловіки й молодички [10; 123], рідше — старші чоловіки та жінки. окрема категорія весняних пісень, звернених на викликання тепла й швидкого прильоту птахів, належала і дитячим гуртам.

На Поліссі співати веснянки починали діти, постові пісні й гаївки підхоплювали молоді дівчата [7; 20].

На Західному Поліссі основними виконавцями пісень весняного циклу були дівчата. Іноді до забав приєднувалися діти, а ще рідше — парубки. Ось що розповідають західнополіські респонденти: «Співале дорослі дівчата» [11]; «Починали тільки дівчата. Малі співали подолянки» [12]; «І хлопці буле, і мулудеї чулувіке віходять, круга б'уть. Ну там шутять, шумлять, а дівчата співають» [13]; «Увечері виходили дівчата і хлопці і співали. А щоб було чути, то гукали» [14]; «Спивали всі: і дітвора, і доросли дівчата. Всі разом водили хороводи» [15]; «Спивали і стаї, і малий, і дівчата, хлопци» [16].

Іноді старожили, оповідаючи про прихід весни і початок виконання весняних пісень, вказують на різні вікові категорії виконавців. «За руки бралися... Ходили так і так. Діти тоді тим ні бавилися. Дорослі дівчата по років 18–20» [17]; «Дівчата ставали в круг і співали веснянки. Починали малі від 7 до 13 літ, а потім і доросліші співали» [18]; «Спивали діти 12–13 років» [19].

Першу весняну пісню заводили лише ті дівчата, які мали гарний голос. Респонденти кажуть, що «Починали співати доросли дівчата хто мав хороший голос, а вже посля підтримували всі» [20]. Або ж «Тильки співали в хаті, то єк сукно мнєли. І хто хороше спиває, той уже пудводить. Всяки, стаї і всяки співали» [21].

У деяких місцевостях Західного Полісся (у Маневицькому районі) парубки взагалі не брали участі у весняних святах: «Дівчата собі співали, а хлопци в нас ни співали, хлопци ни грали. Тико дівчата грали і діти мале грали» [22].

Властиве для Полісся й виконання весняних пісень у формі перегукування. Місцеві жителі розповідають: «Збиралися хлопці і дівчата і один до одного співали пісні, як перегукувалися» [23]. Подекуди виконавці ділилися на хори, які перекликалися між собою під час співу. У таких випадках куплети весняних пісень укладалися у своєрідний діалог: один ряд співав перший куплет, другий підхоплював наступний і т. д. [4; 222].

В окрузі Сарн (Дубровицький район Рівненщини), де найголовніша роль у виконанні весняних пісень також відводилася дівчатам і молодицям, «...веснянки співали так, що все село дрижало. Спивали і старші, і малий, і дівчата» [24]; «Співали веснянки тики дівчата і діти» [25].

На півночі Рокитнівщини весняні пісні дівчата починали співати ще перед постом, «у запусткі» [6; 87].

У деяких селах Дубровицчини молодь ходила по вулиці, проганяючи зиму, зустрічаючи весну. У с. Сварицевичі це дійство побутувало під назвою «водити гарабейка». Весняні пісні, які супроводжували цей обряд, виконувалися протягом 49-ти днів великого посту [26].

На Поліссі у колі співалися не всі пісні. Були й такі, які виконувалися сидячи на лавах, колодках або під хатами. Іноді вони співалися при вогнищі. У с. Хотино Олевського району на Житомирщині, для прикладу, спів весняних пісень з вогнищами називався «палити весну» [4; 221].

Особливістю весняних обрядів жителів Дубровицчини є те, що дівчата і молодиці збиралися посеред села, бралися за руки, й ходили по всьому селу з кінця в кінець вулицями і співали весняні пісні. Як стомляться, то ставали на вулиці і продовжували співати. Це дійство могло тривати аж до півночі [26]. Респонденти з Березнівського району кажуть, що «Ризно було, як яка компанія. Сиділи на колодці, ходили колом»

[27]. У переважній більшості поліщуки водили весняні пісні в колі, взявшись за руки. При цьому рухалися за сонцем.

На півночі Рокитнівщини дівчата бралися за руки і, закручуючи руки через плече, йшли «хороводом у танець, да й на уліцу» [6; 87].

Найпоширенішим варіантом виконання весняних пісень та ігор на Західному Поліссі був рух колом або, як тут кажуть, «кружком». «Бралися за руки і водили кружка, ходили одна за одною» [28]; «Поберемся руки в руки, зробим таке коло велике і ходим по тому колуві і співаєм, значить, якусь веснянку» [29]; «Веснянки співали ходячи по колу, бралися за пояса у ключ, а ще бралися за руки» [30]; «Ходили по колу, а ще як співали на колодах. Колись не було дороги, то ми той писок ногою розсунем, дей стежечка получалася і ми там бігали, розстелим що, дий сидимо» [31]; «Кулечко робили. Поберуця за руки і бегают, танцюют вже так, да співають. Один посередині стає, а все танцюють» [32]; «І хлопці буле, і мулуде чулувікі віходять, круга б'ють» [33].

Іноді могли водити два кола разом — дитяче всередині, а дівоче — зовні: «Дівчата збирались на лужку, співали пісень. Бралися за руки і ходили по колу за сонцем. А діти ще ставали з двох сторин і бралися за руки. Вони співали як то одні другим» [34]. Подекуди весняні пісні виконувалися не в русі, а сидячи на якомусь предметі, переважно на колодах. Західнополіські старожили розповідають: «Співали, сидячи на плуту. А «Пудулянкі» — то бралися за руки й худили пу кругу. Сидимо де на який кулідци чи кучи гною, співаєм, а як ногі померзнут, то вже й за руки пубиремса й в кружка ходили» [35]; «Сиділе на куладах щовечора і співале, і граве. І той хазяїн, в якого дівчат було багато, клав коло свої хати колодки, щоб хлопці збирались» [36]; «В нас ни худили по колу, а от колоду ни в одного хазяїна пересиділи» [37].

Поліському регіону властива також подвійність у характері виконання весняних пісень та ігор: «Сиділи на колодках, співали пісень ввечері, на свято. І бралися за руки, ходили по колу, співаючи. Або на колодку, чи на лавку, чи на траві рядно стелили й сідали» [38]; «Діти ходили по колу, а старшиї сиділи на колодах» [39].

У с. Круповому Дубровицького району спостерігалося й виконання весняних пісень так званою «шеренгою». Хлопці і дівчата ставали один навпроти одного. Під ритм співу вони сходилися і розходилися, при цьому покуплетно відспівуючи текст весняної пісні чи хороводу [26].

Утворене виконавцями веснянок коло могло рухатися як «за сонцем», так і у протилежному напрямку. Відповідно і темп руху міг бути швидкий або повільний. «Бралися за руки, ставали в коло, ходили і в одну сторону, і в другу, за сонцем і проти сонця» [20]; «Співали пісні і ходили по колу. Якщо пісня була медліна, то ходили помалу, якщо бистра веснянка, то і бистріше ходили» [21]; «Бралися за руки, худили за сонцем, то ж проти сонця ніхто не ходить» [22].

Таким чином, співаючи весняні пісні, учасники бралися за руки, утворюючи коло, півколо або ключ. Іноді робили два кола і рухалися в ритм пісні. Цей коловий рух на території Полісся, як і України загалом, міг бути як «за сонцем», так і в протилежному напрямку.

Коловидна форма сонця змусила людину бачити в ньому вогняне колесо. Саме поняття колесо, на думку А. Афанасьєва, мало кілька понять. У слов'ян воно вживалося на означення хороводної забави, тоді як слово «круг» у деяких місцевих діалектах означало і колесо, і хоровод, від чого і хороводні пісні називалися круговими. [1; 73]

Ще у язичницькій моделі світу панувала ідея кола, яка знайшла відображення у обрядовому фольклорі й танцювальних іграх.

Отже, найголовніша фігура-образ у водінні веснянок-гайвок, як зазначає С. Килимник, — це коло, в Галичині називають «колесо». Це коло знаменує Сонце, хвалу йому, благання-чаклування його. Воно символізує благання тепла, прискорення весни, високого

урожаю тощо. [3; 184] Рух кола у весняних танках, у переважній більшості, йде за сонцем, тобто у такому напрямку, як сонце рухається по небу — зі сходу на захід.

Коловий рух проти сонця респонденти пояснюють звичайними природними умовами. Так, наприклад, респонденти із Західного Полісся (Ківерцівський район) кажуть, що «бралися за руки. Як крутилася голова, то й в обидві сторони ходили» [33].

Як правило, весняні пісні й танки виконувалися під час гуляння молоді у спеціально відведених для цього місцях: за селом, в лісі, в полі, на вигоні, біля озера, на перехрестях, на березі річок і т. ін.

С. Килимник зауважив, що дівчата водили веснянки-гайки на цвінтарях-кладовищах, на роздоріжжях, клинцях, царинах, над водою, в гаю, у лісі, на лузі; а з прийняттям християнства — під церквами, де вони були, а де не було — водили у лісі чи над річкою [3; 158].

Найпопулярнішим місцем виконання весняних пісень жителів Полісся були: майдан, берег річок, сад, луг, ліс чи поле, вулиці села, площа, а де-не-де колодки, лавки, кладки. Подекуди співали весняних пісень лише у хатах за домашніми роботами (Любешівський район). У деяких місцевостях західнополіського регіону, виконуючи весняні пісні в піст перед Великоднем, вилазили на дерева [34]. Це робилося для того, щоб міфічна Весна, до якої зверталися дівчата у своїх піснях, швидше почула, що її кличуть, чекають. У горбистій місцевості інших регіонів задля цього ж виходили на горбики [8; 17]. У с. Сільце Ковельського району весняні пісні виконували під час випасання худоби. «От позбираємося чи нас дві, чи три. Корови пасли, тай за коровами так співали» [35].

На північній Рокитнівщині весняні пісні співали за домашніми роботами, але деколи дівчата виходили на вулиці й співали біля хат [6; 87].

Чимало респондентів кажуть, що, співаючи, сиділи на призьбах, під хатами, на колодах. Як слушно зауважила Т. Агапкіна, таких «збирінних пунктів» у кожному селі було декілька, в залежності від кількості вулиць (хуторів) села [9; 354].

Пісенність весняного циклу жителів Полісся є органічною складовою загальноукраїнського комплексу весняної обрядовості, яка є дійовим чинником збереження своєї етнокультурної ідентичності.

Література

1. Афанасьев А. Н. Древо жизни: Избранные статьи [Текст] / А. Н. Афанасьев. — Москва : Современник, 1982. — 464 с. — 1000 пр. — ISBN966-03-30-62-3.
2. Білосветкова І. Особливості жанрового складу пісенного фольклору українського Лівобережного Полісся [Текст] : Народна творчість та етнографія. — 1988. — № 1. — С. 49–55. — 500 пр. — ISBN966-613-245-6.
3. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні [Текст] : (У 3 кн., 6 т.) / С. Килимник. — Факс. вид. — Київ : АТ Обереги, 1994. — Кн. I. — Т. 1 — 2. — 400 с.; Кн. II. — Т. 3—4. — 528 с. — 1000 пр. — ISBN966-02-3164-2.
4. Міндер Т. Номінація веснянок на Західному Полісі [Текст] / Т. Міндер // Фольклористичні зошити. — Вип. 3. — 2000. — С. 71–86; Міндер Т. Гайви і майви у фольклорному процесі Західного Полісся: автентика чи запозичення? / Т. Міндер // Фольклористичні зошити. — Вип. 4. — 2001. — С. 77–83. — ISBN966-612-244-3.
5. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Од. зб. 39. — Арк. 10.
6. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Од. зб. 91. — Арк. 6.
7. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Б. — Од. зб. 128. — Арк. 5.
8. Архів ПВНЦ. — Ф. 2. — Од. зб. 224. — Арк. 4.
9. Архів ПВНЦ. — Ф. 2. — Од. зб. 135. — Арк. 25.
10. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Б. — Од. зб. 118. — Арк. 41.

-
11. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Од. зб. 212. — Арк. 27.
 12. Архів ПВНЦ. — Ф. 2. — Од. зб. 123. — Арк. 12.
 13. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Од. зб. 24. — Арк. 20.
 14. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Од. зб. 193. — Арк. 23.
 15. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Б. — Од. зб. 13. — Арк. 3.
 16. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Б. — Од. зб. 88. — Арк. 5.
 17. Архів ПВНЦ. — Ф. 2. — Од. зб. 155. — Арк. 4.
 18. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Б. — Од. зб. 118. — Арк. 41.
 19. Архів ПВНЦ. — Ф. 3. — А. — Од. зб. 18. — Арк. 23.
 20. Власний архів автора.
 21. Архів ПВНЦ. — Ф. 3. — Од. зб. 6. — Арк. 7.
 22. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Од. зб. 24. — Арк. 165.
 23. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Б. — Од. зб. 30. — Арк. 12.
 24. Архів ПВНЦ. — Ф. 2. — Од. зб. 134. — Арк. 7.
 25. Архів ПВНЦ. — Ф. 2. — Од. зб. 151. — Арк. 6.
 26. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Б. — Од. зб. 148. — Арк. 38.
 27. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Б. — Од. зб. 128. — Арк. 5.
 28. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Од. зб. 76. — Арк. 27.
 29. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Од. зб. 134. — Арк. 19.
 30. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Од. зб. 204. — Арк. 5.
 31. Архів ПВНЦ. — Ф. 2. — Од. зб. 148. — Арк. 2.
 32. Архів ПВНЦ. — Ф. 2. — Од. зб. 230. — Арк. 7.
 33. Архів ПВНЦ. — Ф. 4. — Од. зб. 52. — Арк. 3.
 34. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Од. зб. 59. — Арк. 23.
 35. Архів ПВНЦ. — Ф. 2. — Од. зб. 228. — Арк. 6.
 36. Архів ПВНЦ. — Ф. 2. — Од. зб. 135. — Арк. 25.
 37. Архів ПВНЦ. — Ф. 2. — Од. зб. 124. — Арк. 6.
 38. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Од. зб. 159. — Арк. 14.
 39. Архів ПВНЦ. — Ф. 1. — Б. — Од. зб. 84. — Арк. 9.
-

УДК 81.373.21.801.81 (477.41/42)

Михальчук О.

«НОВА ОБРЯДОВІСТЬ» НА ВОЛИНІ В 1960–80-Х РР.

У статті досліджується процес впровадження «нової радянської обрядовості» та її вплив на традиційні релігійні обряди і звичаї у селах Волині у 1960–01980 рр.

У процесі розвитку суспільства людина завжди дотримувалася певних традицій, звичаїв, норм і правил поведінки, які регулювали її взаємовідносини в усіх сферах суспільного, родинного та особистого життя. Людині природно визначні події в житті супроводжувати обрядами. Будь-який обряд вимагає специфічного оформлення, тобто спеціальної системи умовних, символічних дій, які з одного боку, відбивають основну ідею свята, а з іншого — виражаюти людські почуття і переживання. Свята і обряди не просто прикрашають життя, а сприяють закріпленню і передачі історичного досвіду, соціальних ідеалів, моральних норм, світоглядних уявлень, тобто є важливими факторами виховання.

Після входження Волині до складу Української РСР розпочалося «становлення і утвердження радянських традицій, свят і обрядів». Вони безпосередньо пов’язані з відповідним рівнем політичного, економічного та культурного будівництва та мають певні етапи формування. На першому етапі (1939 — кінець 1950-х рр.) відбувалося становлення загальнодержавних свят і обрядів, а на другому (від початку 1960-х рр.) почалося їх впровадження в життя та побут населення.

У лютому 1940 року в обласному центрі Волині розпочав роботу орган запису актів громадянського стану (ЗАГС). Наступним кроком у розвитку обрядового оформлення важливих подій у житті людини було втілення в життя Указу Президії Верховної Ради УРСР від 16 квітня 1940 року «Про реєстрацію актів громадянського стану у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській областях УРСР» і постанови від 17 квітня 1940 року «Про організацію ЗАГСів...». Відповідно до цих постанов з 5 травня 1940 року реєстрація всіх актів громадянського стану запроваджувалася повсюдно на даній території тільки в органах ЗАГСу. Із запровадженням обов’язкової громадянської метрикації релігійні обряди — вінчання, хрещення та церковне поховання — втратили будь-яку юридичну силу і стали приватною справою людини. Це привело до поступової руйнації традиційної обрядовості, тісно пов’язаної з церквою.

Основною метою «впровадження в життя нових обрядів і звичаїв» було зменшення релігійної обрядовості. При виконкомах створювалися комісії по впровадженню в життя та побут громадянських обрядів. За новими обрядами проводилася реєстрація новонароджених, одружень, проводів до армії, проводів на пенсію та ін. Так, у Горохівському районі в 1971 р. таких весіль було проведено 434, проводів до армії — 148, проводів на пенсію — 24 та 64 реєстрації новонароджених. Тільки в с. Угринів влаштовано 17 комсомольських весіль. Крім того, в 23 селах організовано свято Врожаю, у 20 селах — вечори Золотої Осені. Для проведення цих заходів облаштовувалися спеціальні кімнати, але в більшості сіл нові свята і обряди відбувалися в приміщеннях будинків культури і клубів. До проведення урочистостей залучалися духові оркестри та колективи художньої самодіяльності. До нових умов життя прагнули пристосувати і традиційні календарні свята. На противагу Різдву був запроваджений Новий рік, Масляній — свято Зими, Трійці — свято Зеленого колосу.

Певні зміни намагалися внести і в традиційний обряд поховання для чого в селах будувалися ритуальні майданчики. У Горохівському районі в 1981 році діяло 8 таких споруд: у селах Сенкевичівка, Звіняче, Мирне, Перемиль, Піски, Пустомити, Рачин,

Сільце. В стані будівництва ритуальні майданчики знаходились у Берестечку, Колодежах, Холоневі, Ощеві, Жабче. У с. Старостав як будинок громадської панахиди використовувалася знята з реєстрації культова споруда, розміщена на кладовищі. Реконструкція культової споруди під будинок громадської панахиди здійснювалась у селах Пірванче та Смолява. У 14 сільських радах були ритуальні покривала.

З метою витіснення «релігійних звичок», пов'язаних із вшануванням померлих, Виконком обласної ради у 1963 році розіслав усім райвиконкам спеціальний лист, в якому рекомендував силами громадськості довести до ладу кладовища і 9–10 травня організувати похоронні мітинги, перетворивши ці дні в дні пам'яті не тільки воїнів, але й усіх померлих.

Отже, в цей період відбувалося грунтовне заміщення традиції «релігійного оформлення» важливих подій особистого життя людини юридичним запровадженням їх реєстрації державними органами. Зокрема, в інформації Горохівського райвиконкуму за 1981 рік відзначається, що в усіх радах району створені кімнати обрядовості. У порівнянні з попередніми роками значно зросла кількість урочистих реєстрацій народжень, одружень, смертей. Так, якщо в 1978 році урочисто проведено 259 реєстрацій новонароджених, 457 одружень і 115 похоронів, то в 1981 році ці цифри відповідно склали: 637, 534 і 292 (табл. 1).

Таблиця 1
Кількість проведених реєстрацій новонароджених, одружень і похоронів
(в т. ч. урочисто) у Горохівському районі в 1978–1981 рр.

Рік		Зорини	Одруження	Похорони
1978	всього	904	556	963
	урочисто	259	457	115
1979	всього	888	590	883
	урочисто	623	521	214
1980	всього	898	413	883
	урочисто	670	364	219
1981	всього	866	582	880
	урочисто	637	534	292
Разом за 4 роки	всього	3556	2141	3609
	урочисто	2189	1876	840
		62%	88%	23%
Динаміка (+ –)	всього	к-сть	+38	+83
		%	+4%	+7%
	урочисто	к-сть	+378	+177
		%	+146%	+154%

У 1981 році у Горохівському районі найбільше хрещень було в церквах сіл Цегів — 48, Підбереззя — 42, Піски — 32, Бужани - 32. Основною причиною, яка спонукала людей звертатися до церкви хрестити дітей, була сила традицій. Немаловажним фактором було й материнське почуття страху за долю своєї дитини. Адже в народі

вірили, що Бог опікується лише похрещеними дітьми. Тому дітей, особливо на Поліссі, намагалися похрестити практично в кожній родині. Часто обряд хрещення проводили таємно, в нічний час, свідченням чому є польові записи і архівні матеріали. Щоб уникнути покарань за церковне хрещення дітей окремі родини здійснювали обряд в інших районах і навіть областях. Так у 1981 році в церквах Горохівського району було похрещено 13 дітей з інших районів, і 6 — з інших областей.

Досить високим залишався відсоток церковних поховань. Обряд поховання зачіпає глибокі почуття. Це як остання даніна людині за її діяльність впродовж всього життя. Тому родичі померлого намагалися віддати всі можливі почесті покійнику. Досить стійким було переконання, що поховання за релігійним ритуалом створює умови для пропуску покійника у «вічне райське життя». В кінці 1960-х — початку 70-х рр. за церковним обрядом хоронили 69–72 % померлих (табл. 2).

Таблиця 2
Релігійна обрядовість у Волинській області в 1968–1972 рр.

	Обряди	Рік				
		1968	1969	1970	1971	1972
Зареєстрова но в органах ЗАГСу	народженъ	17150	16678	17589	17626	17712
	одруженъ	7814	8514	8637	9013	8470
	померлих	7271	7944	8089	8026	8391
Проведено релігійних обрядів (к-сть і % до зареєстрованих в ЗАГСі)	хрещень	12610	12718	12717	12004	11838
		73 %	76 %	72 %	68 %	66 %
	вінчань	579	728	801	820	755
		7 %	8 %	9 %	9 %	8,8 %
	похоронів	5265	5690	5692	5571	5930
		72 %	71 %	70 %	69 %	70 %

Зважаючи на те, що статистичні матеріали відображали загальний стан «релігійної обрядовості», варто відзначити, що в селах вона була значно вищою, ніж у містах. В Іваничівському районі у 1977 р. за церковним обрядом було поховано 89,9 % померлих (401 із 446 осіб), а в 1978 р. — 93,6 % (457 із 488 осіб). Високий показник поховань за церковним обрядом в 1980 р. зареєстрований в селах Маневицького району: с. Старосілля — 75, Оконськ 67, Троянівка — 47, Матейки — 36. В окремих селах релігійні поховання складали 100%, свідченням чого є дані з сіл Горохівського району: с. Бужани — 26 з 26, Колодежі — 21 з 23, Угринів — 25 із 25.

У 1970-80-х рр. високим залишався і відсоток церковних шлюбів. В офіційних звітах відзначалося, що впровадження безрелігійної обрядовості відбувається дуже повільно. У першій половині 1970-х років найбільше вінчань було в Ратнівському, Камінь-Каширському і Старовижівському районах (табл. 3), тобто в північних (поліських) районах Волинської області, де релігійна обрядовість була значно вищою, ніж в центральних і південних.

Загалом релігійна обрядовість хоч і мала незначну тенденцію до спаду (табл. 2), проте залишалася досить високою. Крім того, статистичні дані не завжди відображали реальну картину. Часто статистичні дані підтасовувалися під вигідні цифри і відсотки.

Таблиця 3
**Обряд вінчання в Ратнівському, Камінь-Каширському,
Старовижівському і Ківерцівському районах у першій половині 1970-х рр. (у %)**

Район	1970	1971	1972	1973	1974	1 полов. 1975
Ратнівський	31	27	32	26,7	18	20,7
Камінь-Каширський	20	20,3	20	16,6	16	20,4
Старовижівський	15	18	19	14,8	14	16,5
Ківерцівський	12	14,2	17	10,3	6,3	7,2

Так, у 1974 році уповноважений у справах релігії Волинської області, аналізуючи стан щомісячної звітності районів про релігійну обрядовість, відзначав, що у Ковельському районі за підсумками помісячних звітів за перше півріччя проведено 162 хрещення, 5 вінчань і 140 похоронів, а в сумарному звіті за перше півріччя зазначені зовсім інші дані: 104 хрещення, 1 вінчання і 71 похорон, тобто приховано 58 хрещень, 4 вінчання і 69 похоронів.

В окремих селах нові обряди взагалі не проводились, або відбувалися формально. Прикладом цього є ситуація у Нуйнівській, Сошиченській сільських радах (Камінь-Каширського району), Липнівській, Покашівській (Ківерцівський), Ясенівській, Береській, Щуринській (Рожищенський), Мишівській (Іваничівський), Скірченській (Горохівський), де протягом 1971–1975 рр. не було урочисто проведено жодного обряду зорин. В довідці про релігійну обрядовість в області відзначалося, що комісії по впровадженню нових обрядах при виконкомах «працюють на папері». Своїх дітей і внуків хрестили навіть голови сільських рад, секретарі комсомольських організацій колгоспів. Були випадки, коли хрещення дітей здійснювали вдома .

Незважаючи на заборони, а подекуди і покарання, значна частина мешканців Волині продовжували відзначати і давні народні свята — Великдень, Різдво, Водохрещення, Трійцю та ін. Як зазначалося у звіті уповноваженого Ради у справах релігії у Волинській області, однією з основних причин високої релігійної обрядовості є те, що ці обряди дуже глибоко увійшли в життя і побут населення краю.

Най масовішим релігійним святом був Великдень. Інформацію про його святкування подавали у Ради в справах релігії при Раді міністрів СРСР. За даними Ради у справах релігії, у 1979 році у Волинській області освячувало паску біля 20 тисяч осіб. Крім того, в церквах і біля них були присутні більше 10 тисяч осіб зацікавлених і частина молоді. Ці дані, на нашу думку, є дуже применшеними, адже, згідно з польовими матеріалами, кожна родина на Великдень прагнула освятити традиційний пасхальний набір продуктів (паску, ковбасу, яйця, сир тощо). Тим більше, що за тією ж офіційною статистикою у 1980 році лише у церквах Горохівського району було близько 7 тис. громадян та 400 осіб молоді і 50 учнів у дворах церков.

Великдень намагалися святкувати не тільки в офіційно діючих церквах, а навіть і в закритих, знятих з реєстрації. 1977 року така служба була проведена в церкві с. Кульчин Ківерцівського району, її відслужив старий священик Квятковський, який «незважаючи на неодноразові попередження з боку органів влади і уповноваженого Ради, продовжує зрідка проводити службу в цій церкві».

Значна кількість присутніх в церквах Горохівщини були з Іваничівського, Локачинського, Луцького районів, а також із сусідніх Львівської та Рівненської областей. Представники сільської і міської інтелігенції, які боялися адміністративних покарань

за здійснення релігійних обрядів і відвідування церков, часто виїжджали освячувати паску в інші села, райони і навіть області, щоб не бути поміченими членами спеціальних комісій, які направлялися в церкви у Великодню ніч. Так, в інформації Ради у справах релігії при РМ УРСР про святкування Великодня на території Волинської області у 1979 році відзначалося, що в усі населені пункти, де були релігійні об'єднання, направлені члени міських і районних комісій за наглядом законодавства про релігійні культури, радянський і комсомольський актив, виділені наряди міліції, дружинників.

Певне побутування на Волині, незважаючи на заборони, мав давній народний звичай розпалювання молоддю великодніх вогнищ («Одіяній») біля церков. У 1977 році названі обрядові дії були зафіксовані у селах Низкинічі Іваничівського, Заболоття Ратнівського, Гнідава Луцького, Вільхівка, Перемиль, Цегів Горохівського, Селець Володимир-Волинського районів та ін. У 1979 році великодні багаття палили у селах Лудин і Суходоли Володимир-Волинського, Жидичин Ківерцівського, Мельниця Ковельського районів. Поведінка молоді, яка брала участь у запалюванні вогнищ, обговорювалася у виробничих колективах, школах та в дитячій кімнаті міліції.

Якщо здійсненню окремих обрядів можна було перешкодити, заборонити, то весняний звичай поминання померлих — Проводи (через тиждень після Великодня) — стійко тримався і проводився в усіх населених пунктах Волині. У цей день усі намагалися відвідати кладовище (могилки). Обов'язково влаштовували спільні родинні трапези біля могил і «христоскалися з померлими» (стукали яйцем об хрест на могилі, промовляючи «Христос Воскрес, Воїстину Воскрес» і клали яйце на могилі). А от панаходи на кладовищах, коли священики виходили зі своїм причтом і читали літію над могилами померлих, на початок 1970-х років були практично витіснені. Однак у 1975 році в окремих населених пунктах Любомльського, Горохівського, Володимир-Волинського, Турійського районів встановлені порядки були порушені. Так, настоятель Володимир-Волинського Успенського собору Саковський М.О. відправляв панаходу 9 травня на кладовищі, де зібралося багато людей. У с. Хворостів Любомльського району священик Шум Г. Г., разом із церковним активом організували на кладовищі похід із церковними хоругвами і співом релігійних псалом. Проводи відбулися і в селі Зачернеччя того ж району. У с. Луків Турійського району така панахода пройшла з дозволу голови селищної ради Коломійця І. Г. А священик Миколаївської церкви із с. Колодежі Горохівського району Халімонов С.Д., теж нібито з дозволу голови сільської ради, служив панаходу на кладовищі і окремі літії на могилах за що брав по 1 крб., вручаючи віруючим марки Товариства охорони пам'ятників історії і культури.

В досліджуваний період в усіх селах Волині зберігалися давні звичаї колядування, щедрування, посівання, а в окремих районах з колядками і щедрівками по селах ходили церковні хори.

Кількість людей, які відвідували церкву у дні великих релігійних свят, постійно зменшувалася, однак залишалася досить високою. Наприклад, в с. Смолягів Луцького району у 1981 р., згідно з офіційною статистикою, лише 97 сімей із 340 взагалі не відвідували церкву, не відзначали релігійних свят, на Великдень не пекли паски, на Різдво не варили куті, на Трійцю не оздоблювали житла зеленню. В с. Буяни таких сімей було 184 із 514.

Про відданість населення Волині давнім традиціям свідчить і той факт, що на початку 1970-х років в область було ввезено, за неповними даними, близько 1440 саморобних ікон із Хмельницької області, переважна кількість яких була реалізована серед населення і освячена в храмах с. Зимне Володимир-Волинського району, смт. Турійська, міст Ковеля і Луцька. Частина ікон була вилучена органами місцевої влади.

Тенденцію до збереження релігійної обрядовості на Волині можна простежити і за доходами церков від проведення обрядів хрещень, вінчань і поховань. У 1966 році

за поминання померлих родичів і молитви за здоров'я надійшло 94358 руб., у 1967 — 101348, 1968 — 109339, 1969 — 125238, 1970 — 120302, 1971 — 129661, 1972 — 133374 руб. Таким чином, за сім названих років за здійснення цих обрядів отримано 813620 руб. А від проведення релігійних обрядів (хрещення, вінчання і поховання) у 1972 році надійшло 349386 руб.

Таким чином, можемо констатувати, що становлення «нової радянської обрядовості» на Волині відбувалося дуже повільно. Хоча, мусимо зауважити, що і «нова радянська обрядовість» базувалася на елементах давніх звичаїв й обрядів та використанні традиційних святкових атрибутив. Незважаючи на те, що згідно з статистичними даними спостерігалась незначна тенденція до зменшення релігійної обрядовості, навіть в офіційних звітах уповноваженого у справах релігії відзначалося, що ці дані були часто підтасовані. А більшість мешканців області, як свідчать архівні матеріали, продовжували дотримуватися традиційних звичаїв та обрядів.

Література

1. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР 1917–1941 рр. — Т. 1. — К., 1963. — С. 705–707.
2. Державний архів Волинської області. — Ф. Р-393. — Оп. 2. — Спр. 201. — Арк. 29.
3. Державний архів Волинської області. — Ф. Р-393. — Оп. 2. — Спр. 174. — Арк. 5, 6.
4. Записано автором від Кліманової Галини Григорівни, 1940 р. н., в с. Михлин Горохівського району Волинської області у 2005 р.
5. Записано автором від Панасюк Валентини Іванівни, 1937 р.н., в с. Світязь Шацького району Волинської області у 2004 р.; ДАВО. — Ф. Р-393. — Оп. 2. — Спр. 174. — Арк. 26; Спр. 227. — Арк. 12; Оп. 3. — Спр. 39. — Арк. 7.

Розділ 5.
РЕКРЕАЦІЙНИЙ ТУРИЗМ І РЕАБІЛІТАЦІЯ

УДК 159.9.072:796

Мусієнко О. В., Зінь Л. М.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ
НЕТРАДИЦІЙНИХ ОЗДОРОВЛЮВАЛЬНИХ СИСТЕМ
У ФІЗИЧНІЙ РЕКРЕАЦІЇ**

У статті розглядається питання застосування вправ Йоги як засобу фізичної рекреації. Вплив виконання асан Йоги, можна визначити як профілактичний, антистресовий, антидепресивний.

Здоров'я націй існує у вигляді певної норми плину поколінь, яка зберігає певний рівень достатності здоров'я. Здоров'я націй виявляється тісно пов'язаним з нормою розвитку суспільного інтелекту, освіти, науки, культури, фізичного виховання і спорту. Нова парадигма здоров'я формується у суспільстві вченими в галузі медицини, психології, педагогіки [1, 2, 4, 7]. В даний час спостерігається активний пошук найбільш ефективних форм і методів укріплення здоров'я населення нашої країни засобами фізичної культури, зокрема — фізичної рекреації. Термін «фізична рекреація» міцно стверджується у понятійному апараті теорії фізичної культури і є предметом дослідження багатьох вчених, але даний аспект фізичної культури ще не визначений як система. Це пояснюється тим, що фізична рекреація є предметом вивчення багатьох наук: педагогіки, теорії фізичної культури, культурології, медицини, психології. Кожна наука розглядає і вивчає її з точки зору свого предмету, вносить певний вклад у розвиток теорії фізичної рекреації. Фізична рекреація визначається як фізична активність, яку проявляють у вільний час, що сприяє зміцненню здоров'я і приводить людей у бадьорий стан духу [8].

Фізична рекреація — це процес використання фізичних вправ, ігор, а також сил природи з метою активного відпочинку, розваг, переключення з інших видів діяльності для подолання психічної, інтелектуальної втоми, отримання задоволення, наслоди від занять фізичними вправами. S. Stensaasen (1981) відмічає, що рекреація є надбання знову сили або здоров'я, а також відновлення сил через різні види діяльності. Розв'язання в рамках фізичної рекреації переважно оздоровчих завдань, на думку Г. П. Виноградова (1996), дозволяє використовувати будь-який вид фізичних вправ, але пошук такої системи, яка б забезпечила гармонійне вдосконалення психофізичних і духовних якостей, на думку В. П. Моченова (1994) і Є. Б. Ладигіної (2000), продовжується [6, 9]. Аналіз стану сфери фізичної культури показує, що нині час є значні внутрішні ресурси для розв'язання даного завдання. На наш погляд, це можливо з перебудовою самого ставлення до процесу фізичного виховання, розширення меж розуміння фізичної культури, використанням широкого арсеналу засобів, які пропонують для оздоровлення населення. Односпрямованість у використанні засобів фізичної культури призвела до того, що поступово власне розуміння фізичної культури було зведене лише до фізичних вправ і рухової активності, хоча у 1930-і роки поняття фізичної культури було сформульовано достатньо широко. «Під фізичною культурою ми розуміємо усі заходи в цілому,

спрямовані на те, щоб оздоровити і фізично укріпити організм людини. Фізичні вправи є, відповідно, тільки одним з елементів фізичної культури, яка містить в собі усю суму вимог особистої і суспільної гігієни праці і побуту, правильний спосіб життя, а також використання сил природи — сонця, води, повітря» [5].

Холічний підхід до здоров'я, який стверджується в науках про людину, розгляд особистості на трьох рівнях: соматичному, психічному і соціальному, яким відповідають три аспекти здоров'я: фізичний (соматичний), психічний і соціальний [1], сприяє пошуку нових методів і засобів фізичної рекреації.

Сучасне життя багате на такі ситуації, які викликають розумову і емоційну напругу. Тіло дуже швидко реагує на це, проявляючи стресову реакцію. Стрес — це все, що викликає страх, стурбованість, тривогу, опасіння, гнів або збудження. Постійні зусилля подолати такі ситуації мають несприятливий ефект на організм людини і призводять до захворювань. В. Колеман стверджує, що 90–95 % хвороб викликає психологічний стан, 98 % головних болей пов'язані із стресовим або напруженим психологічним станом, більшість випадків порушення травлення виникають з причини стресу. Ю. П. Лісіцин відмічає, що 30 % населення знаходиться в стані хронічної депресії, що негативно відображується на стані їхнього здоров'я. В останні роки розробляють різноманітні системи, які б могли полегшити вплив стресу. Найбільш ефективними вважають технології розслаблення і психотренінгу [3, 6, 8]. З нашої точки зору досить ефективними є оздоровлювальні системи Сходу, зокрема Хатха-Йога.

Метою нашої роботи було встановити дію оздоровлювальних занять за запропонованою нами системою з використанням вправ Хатха-Йоги на саморегуляцію емоційного стану і на особистісну саморегуляцію осіб, які за нею займалися.

В результаті проведених комплексних досліджень ми виявили дію оздоровлювальної системи Хатха-Йоги на саморегуляцію психоемоційного стану за опитуванням за розробленою нами анкетою і тестом Ч. Спілбергера—Ю. Ханіна; на особистісну саморегуляцію (опитування за розробленою нами анкетою і тестом Меграбяна—Епштейна). На різних етапах дослідження в експериментах взяли участь 103 добровольці, які практикують Хатха-Йогу (експериментальна група), і 98 добровольців, які склали контрольну групу.

Результати дослідження. Деякі автори відмічають позитивний вплив оздоровчої системи Хатха-Йоги в профілактиці психоемоційного напруження, депресивних станів [4, 8].

В опитуванні, проведенному за розробленою нами анкетою і за тестом Ч. Спілбергера—Ю. Ханіна брало участь 87 осіб, які займались йогою, і 69 осіб контрольної групи, яку склали люди, які вперше прийшли на заняття, різного віку і статі (табл. 1–2). Аналіз даних таблиць 1–2 дозволяє стверджувати, що у респондентів контрольної

Таблиця 1
Показник реактивної тривожності за шкалою Ч. Спілбергера — Ю. Ханіна

Рівень реактивної тривожності	Вік: 19–55 років					
	Експериментальна група			Контрольна група		
	%	Стандартне відхилення	Помилка середньої	%	Стандартне відхилення	Помилка середньої
Високий рівень	1	—	—	35	9,382	2,602
Помірний рівень	46	3,199	0,575	62	3,240	0,676
Низький рівень	53	3,488	0,590	3	—	—

Таблиця 2
Показник особистісної тривожності за шкалою Ч. Спілбергера — Ю. Ханіна

Рівень особистісної тривожності	Вік: 19–55 років					
	Експериментальна група			Контрольна група		
	%	Стандартне відхилення	Помилка середньої	%	Стандартне відхилення	Помилка середньої
Високий рівень	9	3,869	1,579	73	5,323	1,024
Помірний рівень	67	4,300	0,641	27	1,900	0,601
Низький рівень	24	3,219	0,805	0	—	—

групи відмічено високу психоемоційну напругу, оскільки 73 % респондентів цієї групи мають високий рівень особистісної тривожності; серед осіб, які займались Йогою цей показник дорівнює 9 %. Високий рівень особистісної тривожності під час тестування студентів — 69,2 % вичвили А. Міхеєв, В. Беляєв (2000), що підтверджує дані, що стан психічного здоров'я населення нашої країни викликає побоювання [6]. Дещо кращі показники реактивної (ситуативної) тривожності: високий рівень відмічено у 35 % респондентів контрольної групи і 1 % у респондентів групи йогів.

В результаті опитування за розробленою нами анкетою було виявлено, що 85,1 % респондентів експериментальної групи рідко або іноді відчувають стан злоби, гніву і роздратування, в контрольній групі — 55,7 %. Ніколи або рідко відмічають у себе сати психічної депресії 80,1 % респондентів-йогів і 42,9 % контрольної групи. Стан миру і спокою, відчуття радості буття і гармонії — дані критерії відображають стан психоемоційної сфери особистості. Постійно або майже постійно в стані миру і спокою знаходяться 91,5 % респондентів-йогів і 34,2 % респондентів контрольної групи. Постійно або майже постійно відчуття внутрішньої радості присутнє 91,6 % йогів, зрідка і періодично в цьому стані знаходяться 82,9 % респондентів контрольної групи і 6,4 % — експериментальної. Рівень особистісної — соціальної (поведінкової) саморегуляції оцінювали за даними опитування і тесту Меграбяна—Епштейна (рис. 1).

Ряд запитань анкети був зорієнтований на дослідження комунікативної сфери особи (родина, друзі, трудовий колектив). Слід відмітити, що 91 % опитаних йогів побудували гармонійні відносини зі своїми друзями, використовуючи такі якості як пробачення, співчуття, витримка, доброта, любов і 61 % контрольної групи; 78,7 % йогів мають доброзичливі стосунки з членами трудового колективу, в контрольній групі — 60 % респондентів. Взаєморозуміння в сім'ї відмічають 70,2 % йогів і 59,5 % респондентів контрольної групи. Розкриття і розвиток творчих здібностей відмітили 72 % йогів і 5 % респондентів контрольної групи. Допомогу людям, які потребують підтримки (матеріальної і моральної), постійно і часто надають 86,6 % йогів і 64,8 % респондентів контрольної групи.

Аналіз результатів тестування за запитальником А. Меграбяна—Н. Епштейна виявив більш розвинуту якість співчуття і комунікабельності у респондентів йогів, 22 % яких мають високий і середній рівень з тенденцією до високого, у контрольній групі 17 % респондентів мають середній рівень з тенденцією до високого, з високим рівнем респондентів не виявлено.

Отже, проведені дослідження дозволили визначити позитивний ефект застосування оздоровчої системи Йоги як засобу психофізичної рекреації для профілактики



Рис. 1. Аналіз рівня емпатійних тенденцій за запитальником А. Меграбяном і Н. Епштейна психоемоційного напруження, розвитку особистісних якостей, відповідно, гармонійного вдосконалення особистості. Дослідження показали, що оздоровлювальна система Хатхайога є добрим гармонійного вдосконалення особистості. Оздоровлювальна система Йоги рекомендована як ефективний метод психофізичної рекреації.

Література

1. Ананасенко Г. Л. Физическое здоровье индивида: методологические аспекты [Текст] // Бюллетень Сибирского отделения академии мед. наук. — № 2. — Новосибирск, 1988. — С. 5–8.
2. Буцьк А. Л. Социально-психологическое исследование феномена сахаджа йоги [Текст] // Труды II Междунар. конф. «Мораль, здоровье, мир». — С-Пб., 1995. — С. 140–153.
3. Кравченко В. В. Истоки и традиции восточного мистицизма в духовной культуре России XIX — начала XX веков : [Текст] : дис... канд. филос. наук. — Л., 1990. — 265 с.
4. Крапівіна К. О., Мусієнко О. В. Нетрадиційний підхід до традиційної фізичної культури [Текст] / Крапівіна К. О., Мусієнко О. В. — Львів, 2006. — 300 с. — ISBN 966-613-427-6.
5. Милев С. Физкультура и религия [Текст]. — М.-Л., 1932. — 208 с.
6. Михеев А. И., Беляев В. С. Комплексное изучение состояния здоровья студентов технического университета [Текст] : Матер. Всерос. Науч.-практ. конф. «Физическая культура и спорт на рубеже тысячелетий» / Под ред. Волкова В. Ю, Пономарева Г. Н., Щербакова В. Г. — Часть 2. — С-Пб., 2000. — С. 117–118.
7. Састамайнен Т. В. Исследование феномена духовно-оздоровительной системы Сахаджа йоги [Текст] : Научные исследования и разработки в спорте. Вестник академии. — Вып. № 1. — С-Пб., 1999. — С. 212–217.
8. Управление стрессом у практикующих сахаджа йогу [Текст] : сб. науч. труд. [редкол. : У. Рай] ; [Пер. с англ. И. Н. Березовская]. — Тольятти : Вишва Нирмала Джарма, 1995. — 36 с.
9. Шривастава Н. Метасовременная эпоха [Текст] / Н. Шривастава. — М. : Московский Союз Сахаджа Йогов, 1997. — 137 с.

УДК 664:633.7

Івашиків Л. Я.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ОЗДОРОВЧОГО ХАРЧУВАННЯ

Стаття присвячена проблемі здорового харчування. Важливо підвищувати свою культуру в області знань про харчові продукти, вміст в них важливих для здоров'я людини компонентів. Наголошується про необхідність покращення харчування населення України, даються рекомендації щодо споживання у раціоні продуктів, які є винятково корисними.

Проблема здорового харчування складна і широкомасштабна. Вона є своєрідним відображенням соціального добробуту населення. Відомо, що в Європі багато людей активно займаються спортом, ходять до фітнес-клубів, сидять на дієтах, прагнуть вести здоровий спосіб життя, віддаючи частково данину моді. В Україні ж люди тільки починають замислюватися про своє здоров'я та здоровий спосіб життя.

Харчування суттєво впливає на стан здоров'я, працевдатність та тривалість життя людини. Характер харчування населення України змінився за рахунок погіршення його якості. Більшість населення споживає дешеві продукти з низькою біологічною цінністю, але великою енергомісткістю. За дослідженнями останніх років встановлено, що в структурі харчування визначається збільшення на 38–40 % жирового компоненту раціону, переважно за рахунок жирів тваринного походження. Більша частина вуглеводів (головного постачальника енергії дорослого та дитячого населення) надходить із хлібобулочними та борошняними виробами, а також, із картоплею, 17 % раціону забезпечується за рахунок цукру [4]. Крім того, у населення України спостерігається так званий «прихованний голод» за рахунок дефіциту в харчовому раціоні мікронутрієнтів: вітамінів, особливо антиоксидантного ряду (A, E, C), макро- і мікроелементів (йоду, заліза, кальцію, фтору, селену) [4].

Одноманітне жиро-вуглеводне харчування більшої частини населення зумовило збільшення маси тіла у 30 % жінок, 15 % чоловіків та 10 % дітей. У школярів виявлено уповільнення темпів росту довжини тіла, зменшення маси та об'єму грудної клітки [6].

Вживання рафінованих продуктів з високим ступенем очищення (хліб з борошна вищого гатунку, рафінована олія, очищений рис, освітлені соки тощо) значно збільшило появу хворих на ожиріння, діабет, серцево-судинні та шлунково-кишкові захворювання, так звані «хвороби цивілізації». Крім того, причиною порушення харчування населення України є не лише низька купівельна спроможність, несприятлива екологічна ситуація, але й низька культура споживання продуктів, неосвідченість у галузі харчування. Метою статті є проінформувати населення про те, як оволодіти основними принципами здорового харчування.

Для покращення харчування населення України слід дотримуватись таких рекомендацій щодо споживання у раціоні продуктів, які є винятково корисними.

Центральне місце у здоровому харчуванні належить овочам і фруктам. ВООЗ рекомендує на день вживати не менше 400 г овочів та фруктів. Вони є джерелом незамінних вітамінів, антиоксидантів, мінералів та клітковини.

Вітаміну С найбільше міститься у солодкому перці, ківі, суницях та цитрусових. Морква, манго та папайя є добрими джерелами бета-каротину. Також, в овочах і фруктах багато вітамінів групи В та різних антиоксидантів (каротиноїдів і флавоноїдів), які допомагають організму нейтралізувати вільні радикали, що постійно ушкоджують його молекули [2].

Отже, потрібно дотримуватись правила: «жодного обіду чи вечері — без салату». Слід їсти кілька разів на день різноманітні овочі та фрукти, краще — свіжі та вирощені в місцевості, де людина мешкає.

У США для боротьби проти раку на основі результатів багаторічних досліджень було організовано загальнонаціональну програму «Їжте більше овочів та фруктів: п'ять порцій для зміцнення здоров'я». Рекомендовано щоденно з'їдати не менше п'яти порцій здоровової їжі, тобто з малим вмістом жирів і великим — клітковини, наприклад: один свіжий фрукт середнього розміру; приблизно 170 мл натурального соку; одну склянку сирих листкових овочів; пів склянки варених овочів; пів склянки нарізаних кубиками свіжих фруктів (банани, груші, виноград, апельсини тощо); чверть склянки сухофруктів.

Користь запропонованої дієти полягає в тому, що вона містить у значній кількості антиоксиданти, зокрема, вітаміни С, А, Е, В2, РР, котрі здатні пригнічувати канцерогени, відновлювати ушкоджені клітини.

Розглянемо деякі овочі та фрукти, їх користь для здоров'я. Спеціалісти з харчування радять вживати щодня мінімум 220 г помаранчових овочів і фруктів. Це свідчить, що в меню щоденно повинні бути морква, червоний перець, гарбузи, абрикоси, помідори. Так надходитимуть каротиноїди, котрі перетворюються в організмі на вітамін А, необхідний для здоров'я шкіри та очей. Вітамін А відіграє важливу роль у підтримці стійкості організму до різних інфекцій.

Фалкаринол, що міститься в моркві, знижує ризик утворення ракових пухлин.

Лікопен — пігмент з групи каротиноїдів, який надає томатам червоний колір, є могутнім антиоксидантом. Епідеміологічними дослідженнями встановлено, що для людей з високим показником лікопену в крові ризик захворювань на деякі види раку та серцево-судинні захворювання знижується. Краще за все лікопен засвоюється з термічно оброблених продуктів. Тобто, томатний сік, соуси та кетчуп є кориснішими, ніж салат із помідорів. Схожими властивостями наділені: рожевий грейпфрут, кавун, гострий червоний перець, папайя.

У помаранчових овочах і фруктах міститься ще каротиноїд лютеїн (жовтий пігмент), який зустрічається також у ячному жовтку, деяких водоростях. Цей пігмент надає жовтого відтінку багатьом плодам, зокрема, манго, папайї, кукурудзі та томатам. Найбільш багаті на нього листкові овочі з темним листям: шпинат, брокколі, брюсельська капуста, цибуля порей. Лютеїн вважається особливо важливим для очей, оскільки його концентрація в людині є максимальною в центральній частині сітківки — жовтий плямі, що відповідає за гостроту зору. Чим більше лютеїну в їжі, тим нижче ризик дистрофії жовтої плями (що приводить до сліпоти людей у віці 55 років і старше).

Найбільшу кількість антиоксидантів, ніж будь-який інший фрукт, у розрахунку на одиницю ваги, містить чорниця. Є підстави вважати, що чорниця запобігає серцевим й онкологічним захворюванням та сприяє профілактиці вікової дегенерації сітківки. Антоціан, барвник, який міститься у чорниці, червоному винограді, поглинається мембраними клітин головного мозку, тому сприяє поліпшенню пам'яті й пізнавальної здатності, сповільнює процеси старіння нервової системи. Схожими властивостями наділені: сливи (свіжі та сушені), ожина, червонокачанна капуста.

Яблука дуже корисні для травної системи, оскільки є добрим джерелом пектину. Дослідження показали, що споживання трьох яблук на день може знизити підвищену кількість холестерину в крові. В яблуках містяться антиоксиданти, один з яких флавоноїд кверцетин, що перешкоджає розвитку таких вікових захворювань, як хвороби Альцгеймера та Паркінсона. Крім того, найбільша кількість корисних речовин міститься в яблучній шкірці.

Рекомендується споживати 350 г листкових овочів на тиждень. Вони мають мало калорій та містять багато грубих волокон, що стимулюють перистальтику кишківника.

Італійські вчені виявили, що ракових захворювань спостерігається менше там, де споживають більше зелених листкових овочів. При чому, чим темнішою є зелень,

тим більше в ній антиракових каротиноїдів. Тому корисно споживати селеру, петрушку, шпинат, кмин, кріп, фенхель, салат, бурякову гичку, зелень кропиви та кульбаби.

Страви із цих овочів забезпечують організм людини фолієвою кислотою, каротиноїдами, а також таким називчайно важливим макроелементом, як магній. Деякі овочі цієї групи, наприклад, шпинат, містять багато лютейну, що сповільнює ріст пухлин простати, особливо у сполученні з лікопенами, які входять до складу томатів. Вживання шпинату, капусти та інших листкових овочів знижує ризик виникнення серцево-судинних захворювань на 11 %. Завдяки вмісту в цих овочах каротиноїдів (лютейну та його ізомеру зеоксантину) зменшується можливість розвитку вікових проблем зорового апарату.

Брокколі та брюсельська капуста містять сульфорафан, що збільшує виробництво ензимів, які виводять токсини з організму. Чим молодшою є брокколі, тим вище в ній вміст сульфорафанду. Крім того, флавоноїди брокколі послаблюють запалення та пригнічують утворення тромбів.

До особливо корисних належать часник та цибуля (ріпчаста цибуля містить потужний флавоноїд — кверцетин), рід хрестоцвітих овочів: усі види капусти, хрін, редька, бруква, насіння гірчиці. Також, кабачки, огірки, кавуни, дині, баклажани — одним словом, у раціон потрібно включати різноманітні овочі та фрукти.

Слід зазначити, що заморожені овочі та фрукти не втрачають своїх корисних властивостей. При швидкому заморожуванні в продуктах зберігається великий відсоток вітамінів і зберігаються вони краще. Якщо свіжі овочі і фрукти довго зберігати в холодильнику в незамороженому вигляді, вони втрачають значно більше корисних речовин, ніж заморожені продукти.

Є їнші важливі компоненти в овочах та фруктах. Це наявність мінеральних солей (калію, магнію, селену, кальцію) та харчових волокон, які відіграють роль внутрішньої мітли: стимулюють перистальтику, паралельно зв'язуючи токсини та канцерогени й очищують від них організм. Харчові волокна, хоча й не засвоюються організмом, але використовуються корисними бактеріями, підтримуючи при цьому в нормі баланс мікрофлори кишківника.

У їжі повинно бути менше жирів, цукру та солі. Згідно з думкою дістологів і рекомендаціями Всесвітньої організації охорони здоров'я, слід обмежувати щоденне споживання продуктів тваринного походження. Загалом це стосується тваринних жирів (насичених жирів), частка яких повинна складати не більше 1/3 загальної потреби у жирах.

Жирна їжа пригнічує активність імунної системи. Перевага у раціоні жирної їжі є передумовою виникнення таких хвороб, як рак простати, прямої кишki чи молочної залози. Дослідження довели, що незбиране молоко, сир, масло, жирне м'ясо — чинники ризику виникнення онкологічних захворювань (водночас знежирене молоко та риб'ячий жир, оливкова, лляна, рапсова олії, багаті на ненасичені жирні кислоти — захищають від раку).

Тому, потрібно зменшувати жирність страв. Наприклад, жирне м'ясо краще готовувати або на сухій сковороді, або на грилі. Птицю (особливо гусятину, качатину) слід їсти без шкірки, знімати жир з охолоджених бульйонів та супів.

Необхідно споживати ненасичені, так би мовити «корисні» жири. Так, жирна морська риба (тунець, сардини, лосось тощо), горіхи, оливкова, соєва, лляна та рапсова олії містять багато незамінних омега-3 поліненасичених жирних кислот, які є дефіцитними для організму, і тому повинні надходити з їжею. Омега-3 жирні кислоти знижують ризик аритмії, ішемічної хвороби серця, захищають від атеросклерозу та перешкоджають тромбоутворенню. Німецьким товариством харчування [3] та американською кардіологічною асоціацією [1] рекомендовано їсти морську рибу 1–2 рази на тиждень.

Дуже шкідливими для людини є транс-жири. Це жири отримані в результаті гідрогенізації рідких рослинних олій з утворенням твердих жирів. Раніше вони вважались

дешевою та нешкідливою заміною коров'ячого масла, проте в останні роки відношення до транс-жирів радикально змінилось. Один гарвардський дієтолог назвав їх «головною отруйною речовиною в історії США». Як свідчать дослідження, трансжири вдвічі не-безпечніші для серця, ніж насычені жири [1].

Серед рослинних олій оливкова та рапсова є найбільш багатими на корисні для серця мононенасичені жирні кислоти, які сприяють зиженню рівня «поганого» холестерину (ліпопротеїнів низької щільнності) [1]. У дослідженнях встановлено, що ці кислоти сприяють кращому засвоєнню каротиноїдів: лікопену з томатів, бета-каротину з помаранчових і лютейну з листкових овочів.

Різноманітні горіхи є джерелом корисних мононенасичених жирів, харчових волокон, білків, мінералів та вітамінів (щоденно слід вживати не більше 30 г горіхів). Фундук, волоський горіх, арахіс, фісташки, кеш'ю, соняшникове, гарбузове, кунжутне насіння — всі ці продукти істотно збагачують білкову частину раціону. Горіхи — відмінне джерело вітаміну Е, як і зелені листкові овочі, насіння, яйця, коричневий рис і цільно-зернові продукти. Вітамін Е — відомий антиоксидант, він сприяє захисту серцево-судинної системи, підтримці функцій мозку, зміцненню імунітету та підвищенню фізичної працездатності. Як показують дані медичної статистики, щоденне або майже щоденне споживання горіхів на 25–30 % знижує ймовірність виникнення серцево-судинних захворювань та цукрового діабету другого типу. Найкраще джерело селену (антиоксиданту, який гальмує процеси старіння) — це бразильські горіхи. Потрібно споживати всього 1–2 бразильських горіха на день, щоб задовільнити добову потребу в селені.

Потрібно вибирати продукти з низьким вмістом цукру і споживати його помірно, обмежуючи кількість солодощів і солодких напоїв. Відомими є шкідливі наслідки споживання великої кількості цукру: каріес, надлишкова маса тіла, коливання рівня цукру в крові [3].

Введення глюкози з їжею супроводиться швидким підвищеннем в крові рівня інсуліну. Такі викиди інсуліну не можуть сприяти тривалому бездоганному функціонуванню підшлункової залози [5].

З солодощів досить корисним дієтологи вважають чорний шоколад, найкраще гіркий, що містить максимум какао та мінімум добавок. У ньому холестерину немає зовсім, та й цукру небагато, зате є антиоксиданти, які нейтралізують шкідливу дію вільних радикалів.

У 30 г чорного шоколаду до 41 мг флавоноїдів — потужних антиоксидантів, які захищають від атеросклерозу. Це більше ніж у склянці зеленого чаю, яблуку або бокалі червоного вина [1]. До складу чорного шоколаду входить процианідин, біологічно активна сполука із родини поліфенолів. Нещодавно було доведено, що шоколад з високою концентрацією процианідину звільняє плазму крові від лейкотрієнів, речовин, які провокують тромбоутворення. Отже, чорний шоколад підтримує еластичність судин і пригнічує тромбоутворення.

Довгий час сіль була під забороною для хворих на серце, тепер вважається, що це найважливіший елемент, що бере участь в обміні речовин. Головне — не зловживати: загальна кількість солі в їжі не повинна перевищувати одну чайну ложку (5 г) на день. Замість великої кількості солі краще споживати більше зелені та прянощів.

Нещодавні дослідження показали, що споживання лише пів чайної ложки приправ або спецій, що містять антиоксиданти, — імбир, орегано (материнка), шавлія, м'ята, гвоздика, запашний перець, кориця — може запобігти розвитку дуже багатьох хронічних захворювань. Серед спецій виділяється куркумін, оскільки дослідження, проведені на тваринах підтвердили, що він знижує ризик виникнення хвороби Альцгеймера.

Щодня потрібно їсти продукти із зерна грубого помелу (наприклад, хліб з висівками, цільним зерном або сірий хліб із борошна другого гатунку, неочищений рис,

каші), у яких набагато більше, ніж в очищених продуктах, клітковини, вітамінів та мінеральних речовин. З останніх особливу цінність мають магній та такі мікроелементи, як марганець і хром [2]. Варто підкреслити, що продукти збагачені пшеничними висівками, паростками містять й інші біологічно активні речовини, які сприяють профілактиці раку, захворювань судин серця й пороків ембріонального розвитку.

Хліба слід вживати щонайбільше 200–300 г на добу, краще споживати каші. Цінність крупи або зерна — в їх оболонці та зародку, тому найбільшу користь дієтологи визнають за гречаною, вівсяною крупою, пшоном та нешліфованим рисом, тобто за крупами, які не піддавались дробленню. У вівсі та ячмені містяться розчинні волокна, що знижують вміст холестерину і тим самим перешкоджають розвитку серцево-судинних захворювань.

Головний постачальник енергії — вуглеводи (фрукти, овочі, злаки). Білки потрібні тільки для відновлення відмерлих клітин. Дослідження останніх років показали, що немає потреби обтяжувати себе зайвими білками, це шкідливо. Тобто, шкідливо зловживати м'ясом, а ось 100–150 г цього продукту (бажано пісного м'яса) на день підуть на користь здоров'ю.

З білкової їжі перевагу слід надавати нежирним молочним і несолодким кисломолочним продуктам, яйцям (2–4 на тиждень), сої та іншим бобовим, пісному м'ясу, рибі та морепродуктам.

Молочні продукти — це основне джерело кальцію, який найкраще засвоюється саме з цих продуктів. Дефіцит кальцію приводить до ламкості костей (остеопорозу), руйнування зубів, порушенням скорочення м'язів. У разі несприйнятливості до лактози (молочного цукру) можна вживати збагачене кальцієм і вітаміном D соєве молоко. Виявлено, що соя сприяє запобіганню розвитку ракових клітин, а ізофлавони, що містяться в сої, знижують ризик розвитку остеопорозу.

У йогуртах і кефірі є бактерії (пробіотики), необхідні для нормального функціонування шлунково-кишкового тракту та підтримки імунітету. Потрібно їсти більше продуктів, які збільшують вміст корисних бактерій в організмі. Вони відомі як «пребіотики» та до їх списку входять ріпчаста цибуля і цибуля-порей, часник, артишоки, банани. Молочні продукти бажано включати до кожного прийому їжі.

Яйця містять безліч найцінніших речовин, у тому числі лютеїн і лецитин, хоча в них є високий вміст холестерину. Нещодавно експерти Американської кардіологічної асоціації прийшли до висновку, що здорові люди можуть їсти яйця в будь-яких розумних кількостях (проте, за наявності серцево-судинних захворювань не слід вживати більше двох яєць на тиждень).

Лецитин — це фосфоліпід, він бере участь в утворенні мембран клітин, особливо в нервових волокнах та головному мозку. Лецитин є добрим гепатопротектором (захищає клітини печінки), його використовують при лікуванні хвороб печінки та жовчного міхура [2].

Найкращі білки — всі види горіхів, насіння з бобових: соя, квасоля, сочевиця, горох. До складу сої та інших бобових входять найцінніші харчові білки та велика кількість грубої клітковини. Вироби з бобових відносно безпечні для хворих на діабет, тому що вони майже не підвищують рівня глюкози у крові. Соя — ідеальний продукт для вегетаріанців, оскільки на 40 % складається з білків, які за якістю не уступають білкам тваринного походження. Крім цього, соя містить калій, фосфор, кальцій, магній і натрій; заліза в ній усемеро більше, ніж у пшеничному хлібі. Соєвий сир тофу багатий білками й бідний жирами та вуглеводами, тому він широко використовується в багатьох дієтах для схуднення. Споживання бобових забезпечує організм природними сорбентами (розчинними волокнами), фолієвою кислотою та калієм, який контролює кров'яний тиск. Оптимальна кількість — 350 г бобових на тиждень. Крім того, в них містяться

антоціани та кверцетин, що володіють антиоксидантними властивостями. Чим темніше бобові, тим вище в них вміст корисних речовин.

Слід споживати 1,5–2 л рідини на добу, перевагу надаючи чистій воді, мінеральній воді, зеленому чаю, компотам, хлібному квасу тощо. У газованих солодких водах та консервованих соках занадто багато цукру.

Зелений чай містить більше, ніж чорний, антиоксидантів катехінів, що запобігають виникненню хвороб серця, попереджають старіння. Крім того, ці елементи знижують ризик виникнення раку грудей шляхом зниження циркуляції естрогену в організмі жінки. Зелений чай має потужні бактерицидні властивості, раніше його використовували для порятунку хворих на дизентерію.

Слід зазначити, що приготування їжі повинно забезпечувати її безпеку. Здорове харчування — це коли продукти піддаються мінімальний тепловій обробці для збереження найбільшої кількості вітамінів. Готування страв на парі, в мікрохильовій пічці, випічка або варіння допоможе зменшити кількість жиру, масла, солі та цукру, що використовуються в процесі приготування.

Їжа обов'язково повинна дарувати радість! Видатний фізіолог І. П. Павлов зазначав, що «...нормальна та корисна їжа — це їжа з апетитом, їжа з відчуттям насолоди». Отже, піклуватися про своє здоров'я необхідно, але втрачати при цьому «смак до життя» необов'язково.

Існує ще декілька важливих умов щодо правильного харчування та дотримання здорового способу життя. По-перше: слід ретельно подрібнювати їжу в ротовій порожнині, доводити її до рідкого стану із допомогою слинних залоз та не запивати їжу рідиною. По-друге: між основними прийомами їжі бажано нічого не їсти, крім фруктів чи пиття. Фрукти, можна їсти в будь-який час, але не пізніше, ніж за годину до наступного прийому їжі. По-третє: основа всього, як говорив античний філософ Платон, це помірність. Цього правила слід обов'язково дотримуватись у правильному харчуванні. І останнє: обов'язковим є щоденне фізичне навантаження, хоча б 1,5–2 години на день на свіжому повітрі.

Отже, здорова їжа є найголовнішим засобом профілактики «хвороб цивілізації», запорукою здорового способу життя, в якому неодмінними компонентами є також регулярна фізична активність, вміння долати стреси та відсутність шкідливих звичок (паління, алкоголь). Оволодівши знаннями про здорове харчування наші студенти будуть сприяти налагодженню якісного оздоровчого харчування у туристичних комплексах, базах відпочинку, санаторіях, профілакторіях, а також закладах ресторанного господарства на курортах України. Це сприятиме покращенню здоров'я нації.

Література

1. Ваше здоровое сердце [Текст] / [Пер. с англ.] ; Ф. Ванини, С. Ягер. — Италия : Ридерз Дайджест, 2007. — 304 с. — ISBN 978-5-89355-165-5.
2. Витамины, минералы и травы для вашего здоровья [Текст] / [Пер. с англ.] — Испания : Ридерз Дайджест, 2006. — 415 с. — ISBN 5-89355-132-X.
3. — . Харчування: dtv-Atlas [Текст] / [Пер. з нім.] / Наук. ред. пер. : В. Г. Передерій, Ю. Г. Григоров. — К. : Знання-Прес, 2004. — 183 с. : іл. — ISBN 966-7767-65-5.
4. Гуліч М. П., Онопрієнко О. М., Ольшевська О. Д. Харчування — вагомий фактор збереження здоров'я населення [Електронний ресурс] // Актуальні питання гігієни та екологічної безпеки України: зб. тез. — К., 2003. — Вип. 5. — Режим доступу www.URL: <http://www.health.gov.ua/Publ/conf.nsf>.
5. Рудиченко В. Природні харчові сорбенти як чинник здоров'я сучасної людини [Текст] : Наук.-практ. вид. — К. : Вища шк., 1997. — 367 с. — ISBN 5-11-004638-7.
6. Сердюк А. М. Еколо-гігієнічні проблеми харчування [Текст] // Журн. Акад. мед. наук України. — 2002. — Т. 8. — № 4. — С. 677–684.

Розділ 6.
ІНФРАСТРУКТУРА ТУРІНДУСТРІЙ
ТА ПИТАННЯ ЕКОЛОГІЇ

УДК 504.064

Караван Ю. В.

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ
НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЛЬВІВЩИНИ ТА УКРАЇНИ**

Львівська область є однією з найперспективніших територій для розвитку туризму. Саме тому туризм повинен стати основною статтею розвитку економіки Львівщини. Природні кліматичні та екологічні компоненти є головними чинниками, які визначають, наскільки задоволений турист мандрівкою, відпочинком. У статті проведено порівняльний аналіз стану навколишнього середовища Львівщини та України. Обґрунтовано першочергові завдання країни у вирішенні екологічних проблем.

Однією з найважливіших проблем, яку необхідно розв'язати Україні, є визначення її позицій і підходу до розвитку екологічної політики у сфері міжнародних відносин, розробки науково обґрунтованої політико-правової бази участі у міжнародному природо- і ресурсоохоронному співробітництві.

В Україні, загальна площа якої становить 603,7 тис. кв. км, площа територій, що збереглися у природному стані, складає лише 50 тис. кв. км, або 8 % від загальної площи і наближається до критичної, на Землі таких територій є 39 % [7].

Львівська область займає площу 21,8 тис. кв. км. Майже 60 % від загальної площи області становлять сільськогосподарські угіддя. Земельні ресурси є обмеженими і складають близько 0,3 га орної землі та 0,5 га сільськогосподарських угідь на одного мешканця, тому питання охорони та раціонального використання земельних ресурсів є надзвичайно важливим.

Стан природного довкілля Львівщини визначається багатьма чинниками, не лише географічними чи історичними. На мапі нашої області немає великих міських агломерацій, порівняно з іншими регіонами України наша земля не надто багата мінеральними ресурсами, завдяки чому вона не так видозмінена людиною, як східні чи південні області. Відсутність значних покладів руд, солей чи залягання чорноземів дозволили Львівщині зберегти мало порушену первинну красу нашого краю. Відсутність (або зупинка) потужних промислових гіантів, традиційне сільське господарство є підставою для порівняно непоганого екологічного стану Львівської області.

Для лісодефіцитної України проблема лісопоновлення потребує невідкладного розв'язання. Тому пріоритетним напрямом розвитку лісового господарства має стати розширене та прискорене відтворення лісових ресурсів, бо для природного відтворення лісового покриву за найсприятливіших умов необхідно принаймі кілька десятиліть. Знищенні лісів, перевипас худоби на пасовищах, стрімке розорювання земель спричинили значні зміни в круговороті елементів, природно обумовлена замкненість яких визначає екологічне благополуччя планети. Одним із наслідків цього стало щорічне збільшення площ пустель. Тільки в Україні зона кліматичного опустелювання займає більше ніж 35 % площі.

Львівська область належить до найбільш лісистих регіонів України. Ліси займають 28 % її території (у середньому по Україні цей показник майже удвічі менший — 14,3 %). Загальна площа лісів Львівщини — 689,9 тис. га, що становить понад 8 % площи лісів України.

Вікова структура лісів в області є значно кращою, ніж в середньому по Україні, проте вона не відповідає оптимальним нормам [3]. Середній вік насаджень у Львівській області складає 54 роки, при цьому вінвищий в гірській частині і менший на рівнинних та передгірських територіях. Таке становище загрожує репродукційній функції лісів області, зменшує цінність лісових масивів.

Значні проблеми виникли в питаннях захисту лісу. Протягом року на Львівщині гине близько 500 га лісових насаджень. Значної шкоди листяним насадженням завдають листогризучі шкідники. Особливої уваги потребує Карпатський регіон, де спостерігається масове всихання смерекових лісів, причина якого на даний час не має пояснення.

Україна, нажаль, не відповідає еколого-економічним вимогам щодо загального стану лісопоновлення — лише за останні роки площа лісів, зазнаючи інтенсивного промислового, техногенного та антропогенного впливу скоротилася на 5 %. У галузі землекористування надмірна освоєність територій держави призводить до високого рівня виснаженості землі (підвищена кислотність, засоленість, ураження вітровою ерозією, опустелювання тощо), внаслідок чого колишні родючі землі стають непридатними для сільського господарства. Тому з метою збереження і відтворення земельного фонду країни першочерговим і головним завданням є розробка і реалізація державного плану охорони і раціонального використання земель як національного надбання, прийняття нових нормативів щодо відведення земельних ділянок для потреб промисловості, транспорту, енергетики (нормативи мають бути наближені до тих, що прийняті в країнах Західної Європи).

Сучасна технологія і механізація вирубування майже повністю базується на тракторному трелюванні деревини [3]. Ця тенденція стала помітною протягом останніх десятиріч. У 1970 р. обсяг спуску і вивезення деревини в Карпатах канатно-підвісними установками складав 40 % від їхнього загального об'єму, тракторами — 38 %, а у 1996 році — відповідно 3 і 90 % і ця тенденція продовжується. Використання тракторів, в тому числі важких гусеничних, для трелювання деревини спричинило значний негативний вплив на довкілля. За такою технологією на 40–50 % знищується самосів і підріст головних лісотворчих порід, що викликає зниження сортності насаджень. Крім цього, збільшується прояв еrozійних процесів: в горах після вирубки змив ґрунтів складає 200–300 а, що призводить до порушення гідрологічного режиму ґрунту, його деградації, погіршення наступного лісовидтворення, тобто задається непоправна шкода Карпатам і регіону в цілому.

Під впливом людської діяльності окрім опустелювання відбувається еrozія ґрунту. Україна має чи не найвищий рівень розораності земель серед країн Західної Європи, що перевищує всі розумні межі. Екстенсивне землекористування, властиве сільському господарству України, аж ніяк не поліпшує екологічну ситуацію і може привести до подальшого процесу руйнації унікальних сільськогосподарських угідь. В Україні від еrozії потерпає понад 17 млн. га сільськогосподарських угідь (40,9 % від їхньої загальної площини).

Господарська діяльність людини та природні еrozійні процеси сприяють втраті гумусного шару, зменшення товщини якого на 1 см призводить до втрат урожаю в 1 ц/га. В Україні за останні 30 років вміст гумусних речовин зменшився на 30 %. Ситуація ускладнюється ще й тим, що для відновлення шару ґрунту товщиною в 1 см природним шляхом потрібно не менше 100 років [1], а методів штучного створення гумусу поки що не існує.

У результаті сільськогосподарського і промислового розвитку в атмосфері значно збільшився вміст шкідливих газів. Найбільше забруднення атмосферного повітря припадає на долю оксидів вуглецю [2]. Україна, порівняно з США, Росією, Японією та Німеч-

чиною, не сприймається як основний «забруднювач» повітря, але це швидше поясненням не дотриманням екологічних норм та вжиттям спеціальних заходів з метою збереження чистоти атмосфери, а стрімким скороченням виробництва практично у всіх галузях народного господарства.

Змінюється газовий склад атмосфери та частішають наслідки цих змін. Кислоти, які вимиваються з атмосфери, потрапляють у ґрунт та у водойми і поступово закислюють їх. Ось чому в Україні 43,2 % площі земель мають підвищену кислотність. Цей процес набуває глобального характеру, оскільки кислотні опади переносяться на тисячі кілометрів від джерела забруднення.

Враховуючи те, що найбільша кількість викидів утворюється при спалюванні природних видів палива, основним забруднювачем Львівської області є ВАТ «Добротвірська ТЕС», де в основному використовується вугілля ХК «Львіввугілля», зольність якого не відповідає проектним вимогам. Існуючі енергоблоки обладнані застарілим і фізично зношеним пило-газоочисним обладнанням.

Подібною є ситуація і на інших підприємствах області. Не в повному обсязі виконано програму щодо оздоровлення повітряного басейну в районі розташування ВАТ «Миколаївцемент». Не завершено роботи з реконструкції АТ НПК «Галичина» щодо поглибленої переробки нафти.

У Львові викиди від автотранспорту перевищують 90 % від загальної кількості забруднюючих речовин в атмосферному повітрі. Серед стаціонарних джерел забруднення міста найвищий відсоток припадає на підприємства теплоенергетичного комплексу (понад 30 %). Викиди шкідливих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами забруднення в розрахунку на 1 кв. км у місті в 2001 році становили 16,6 кг, що більше ніж в чотири рази перевищувало середньо обласний показник. Від 1990 року знижується сумарна кількість викидів, проте відсоток забруднень від пересувних джерел, передусім автотранспорту, зрос з 88 % у 1995 р. до 92 % у 1997 р. та залишається незмінним протягом останніх років.

Загальний річний обсяг поновлюваних ресурсів питної води на душу населення в Україні на 2025 рік становить 1781,81, на 2050 рік — 837,0 куб. м. Це свідчить про те, що в 2025 році Україна зазнає «водного стресу» а в 2050 році відчує «хронічний дефіцит води» [8]. Нажаль, Україна, перебуваючи у несприятливих умовах щодо водних поновлюваних ресурсів, не реалізує жорстких цільових програм з метою збереження й ощадливого використання запасів питної води. Відомо, що з 50 водних об'єктів нашої держави, на яких проводилися гідробіологічні й хімічні дослідження не виявлено жодного водотoku або водоймища, яке відповідало б вимогам фонового стану чи характеризувалося як «чисті води» [6], на 29 водних об'єктах зафіксовано стан антропогенної екологічної напруги, на 17 — екологічної напруги з елементами регресу, стан плактоценезу трьох водотоків перебуває на межі регресу, планктонні угруповання ріки Латориця знаходяться у стані регресу. Незважаючи на спад виробництва, що призвів до деякого зменшення стічних промислових вод, водні об'єкти України забруднені переважно сполуками азоту, нафтопродуктами, важкими металами, в місцях водозаборів концентрація пріоритетних шкідливих речовин наближається до граничних величин, а в окремих випадках їх перевищує.

Оскільки нині існуючі водопровідні очисні споруди перебувають у критичному стані і не спроможні забезпечити якісну фільтрацію води від забруднюючих речовин, останні безперешкодно надходять у питну воду. Внаслідок несприятливої ситуації, що склалася в галузі державного водопостачання та водозбереження, населення України наражається на небезпеку захворюваності, що пов'язане зі споживанням як недобро-якісної води, так і продуктів, виготовлених з риби та ракоподібних, промисел яких ведеться у забруднених прісних водоймах, річках лиманах та морях. Для охорони водних

ресурсів та поліпшення водокористування наша держава має здійснити заходи, що гарантують забезпечення населення якісною питною водою для задоволення життєвих потреб та охорони здоров'я; державний контроль та регулювання водоспоживання; безпеку та надійність водопостачання.

Територією Львівської області протікає 8950 річок загальною довжиною 16 343 км, з них 8708 — малі річки і струмки. На теренах області розташовані 1220 ставків із загальною площею водного дзеркала 5842,2 га і 24 водосховища [3].

Природна водозабезпеченість Львівщини середня в Україні і становить на 1 км² території 226 тис. м³/рік, що в перерахунку на 1 мешканця становить 1,82 тис. м³/рік.

Ріки області належать до басейнів Балтійського (Західний Буг, Сян) і Чорного (Дністер, Стир) морів. Живляться річки талими сніговими, дощовими та підземними водами.

На екологічний стан поверхневих вод області впливають різноманітні фактори: забруднення ґрунтів, атмосфери, техногенне перевантаження територій та інші. Поверхневі води виконують подвійну взаємопов'язану роль: з однієї сторони — це джерело водопостачання, а з іншої — приймач стічних вод.

Експлуатація наftових родовищ області почалася з 1853 р., що зумовлює замортизованість основних фондів і є джерелом аварійних ситуацій. На території виробничої діяльності НГВУ «Бориславнафтогаз» існує близько 20 тисяч старих неліквідованих виробіток, технологія ліквідації яких, а також свердловин з нецементованими колонами, зараз відсутня. Це призвело до загазованості атмосфери, при поверхневих відкладів та ґрутових вод в м. Бориславі, аналогічна проблема спостерігається на Східницькому наftовому родовищі.

Екологічними проблемами газовидобутку і підземного зберігання газу на Львівщині є заколонна загазованість, порушення регламенту роботи нагнітальних свердловин, відсутність ефективної очистки перед закачкою.

Складна ситуація склалася на водозaborах централізованого водопостачання, через які проходять магістральні наftопродуктопроводи (Глинно-Наварійський, Бібрський, Стрийський). Прориви трубопроводів і виливи наftопродуктів призводять до забруднення території, поверхневих та підземних вод.

На відпрацьованій шахтами ДХК «Львівугілля» території знаходяться водозaborи м. Червонограда. Просідання даної поверхні супроводжується процесами затоплення, підтоплення та заболочення ґрунтів. Ці процеси охоплюють територію площею близько 90 км². Вже знищено майже 5 тис. га сільськогосподарських угідь і понад 600 га лісових масивів. Майже повністю підтоплені території м. Червоноград, сіл Межиріччя та Сілець.

У зв'язку з припиненням видобувних робіт на гірничо-хімічних підприємствах області виникла проблема відновлення самоплинної річкової мережі районів та рекультивації порушених земель.

Особливе занепокоєння викликає видобуток піщано-гравійної суміші на річках Стрий, Дністер, Бистриця через розташування тут підруслових водозaborів для питного водопостачання.

Забруднення поверхневих вод є важливою екологічною проблемою. Через Львівську область проходить Головний Європейський вододіл. Внаслідок цього область не отримує забруднень поверхневих вод ззовні, але частково з верхів'їв рік забруднює басейни Дністра, Дніпра, Західного Бугу, Сяну.

Стан поверхневих вод у Львівській області в цілому залишається незадовільним, Результати здійснення заходів державного контролю за станом водних ресурсів свідчать про те, що, незважаючи на спад виробництва та зупинку багатьох підприємств, не спостерігається суттевого покращення якості поверхневих вод та зменшення скиду не очищених або недостатньо очищених стічних вод.

У процесі розвитку цивілізації людство неминуче перетворює свою планету на велетенський смітник та природа не має механізму утилізації і знищенння відходів, вироблених людським суспільством, тому останні накопичуються в біосфері в геометричній прогресії.

При низькому рівні технології переробки та уніфікації відходів існує значна загроза для біосфери великих і середніх міст. Щорічно до вже наявної кількості додається близько 150 млрд. т твердих, рідких і газоподібних відходів [1]. В Україні площа, зайнята відходами (відвали, терикони, шлаконакопичувачі тощо), зросла за три роки на 160 000 га [6]. Таким чином, території, використання яких у народному господарстві могло б принести значні прибутки, практично втрачені назавжди. Кількість накопичених у сховищах відходів щороку зростає, і нині в Україні загальна маса відходів, сконцентрованих у поверхневих сховищах, перевишила 25 млрд. т, тобто на кожного жителя України припадає понад 400 т відходів.

Ситуація, що склалася в Україні з накопиченням відходів, викликає тривогу, бо навіть, незважаючи на спад виробництва, вона не поліпшується. Місця їх нагромадження часто не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. Переважна кількість відходів (понад 80 %) потрапляє у поверхневі сховища, значна кількість — у неорганізовані сховища. Такий перебіг подій ускладнюється недосконалими технологіями переробки відходів та відсутністю належного дієвого нормативно-правового забезпечення, яке дозволило б ефективно обмежити обсяги відходів.

Останнім часом антропогенна міграція хімічних елементів стала домінуючим чинником впливу на навколоішне середовище. У процесі переробки сировини утворюється багато нових сполук. Процес їхнього утворення можна поділити на спонтанний і цілеспрямований.

Внаслідок спонтанного процесу, який найчастіше виникає при техногенних катастрофах або неконтрольованому збереженні значних обсягів виробничих відходів, з'являються раніше невідомі наукі мінерали, їхні сполуки і радіонукліди (так у шахтних териконах зареєстровано появу раніше невідомих карбідів заліза, а в надрах 4-го енергоблоку ЧАЕС, що вибухнув, знайдено невідомі мінерали, що містять уран, цирконій, кремній тощо) [1]. Цілеспрямований процес організується людиною, якою нині синтезовано близько 10 млн. нових речовин і виробляється у великих масштабах 50 тис, а в особливо великих — 5 тис сполук. При цьому близько 90 % первинно видобутої сировини в процесі технологічної переробки йде у відходи [5].

Більшістю підприємств Львівської області не забезпечуються вимоги щодо дотримання норм екологічної безпеки стосовно поводження з відходами [4]. Насамперед це стосується умов складування фосфогіпсів на Роздільському ДГХП «Сірка» (4 млн. т), рідко і твердої фракції розсолів Стебницького ДГХП «Полімінерал» (13 млн. м³), відходів вуглевидобутку та вуглезбагачення в холдинговій компанії «Львіввугілля», кислих гудронів Львівського дослідного нафтomasлов заводу (понад 200 ти. Т), відходів гальваніки гальванічних виробництв (200 т), нафтових шламів на Львівській залізниці та Дрогобицькому нафтопереробному заводі (44 тис. т), зберігання відпрацьованих свинцево-кислотних акумуляторів на БАТ «Вторкольормет», непридатних і заборонених до використання пестицидів у місцях їхнього складування (390 тонн), видалення і захоронення побутових і промислових відходів на полігонах твердих побутових відходів.

Забруднювачами земельних ресурсів області є полігони твердих побутових відходів. На території області нараховується 442 сміттєзвалища площею понад 400 га. Більшість з них працюють з порушенням норм екологічної безпеки. На даний час потребують закриття і рекультивації сміттєзвалища міст Дрогобича, Трускавця, Червонограда.

Окремою надзвичайно складною екологічною і соціальною проблемою є питання функціонування Львівського міського сміттєзвалища, розташованого біля с. Грибовичі

Жовківського району, на яке щороку вивозиться біля 1 млн. м³ побутових та невелика кількість мало небезпечних промислових відходів. Сміттєзвалище втрічі перевишило передбачені санітарними нормами терміни функціонування.

Для вирішення проблем у сфері поводження з відходами згідно з Регіональною програмою у сфері поводження з твердими побутовими відходами у Львівській області необхідна побудова 5 сміттєпереробних заводів із сучасними лініями сортування.

Проблема негативного впливу радіації на навколоішнє природне середовище постає дедалі гостріше, що пов'язано із невпинним зростанням кількості радіоактивних речовин техногенного походження. Техногенні джерела іонізуючого випромінювання все ширше застосовуються в медицині, промисловості, наукових дослідженнях та інших галузях.

На території Львівської області ліцензовано 40 суб'єктів господарської діяльності, що провадять діяльність у сфері використання ядерної діяльності [4].

Часто промислові процеси супроводжуються винесенням на земну поверхню відкладів, в яких концентрація природних радіонуклідів перевищує рівень природного місцевого фону. На Львівщині найвищі показники щільності радіонуклідів спостерігаються на териконах і хвостосховищах Червоноградського гірничопромислового району Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну.

Спалювання на теплових електростанціях вугілля приводить до осідання на поверхню ґрунту біля ТЕС та накопичення в золосховищах пилу, попелу, золи із підвищеним вмістом радіоактивних речовин.

На Львівському державному міжобласному спецкомбінаті Українського державного об'єднання «Радон», яке є найбільшим накопичувачем радіоактивних відходів у Львівській області [4], ці відходи зберігаються навалом в технологічних контейнерах біозахисту, ящиках, бочках, що не забезпечує герметичність їх зберігання та не створює бар'єру можливої міграції радіонуклідів.

На території Львівщини функціонують 322 об'єкти природно-заповідного фонду всіх категорій заповідності загальною площею 113 тис. га [4]. Для нашої області характерно ландшафтне та природно-географічне різноманіття. В її межах налічується 9 природних зон (в т. ч. транскордонні формaciї — Карпати та Розточчя).

Львівщина розташована в прикордонній з Польщею зоні, тому ряд заповідних об'єктів в Карпатах і на Розточці мають транскордонне значення. У Верхньо-Дністровських Бескидах таким об'єктом є регіональний ландшафтний парк «Надсянський», кий разом з прилеглим польським ландшафтним парком «Долина Сяну» утворює єдиний природоохоронний комплекс, що складає невід'ємну частину польсько-словацько-українського біосферного заповідника «Східні Карпати». Важливим регіоном для інтегрованої територіальної охорони є Розточчя. Більша частина цієї унікальної транскордонної формaciї охоплена природоохоронними об'єктами з української і польської сторони.

Сьогоднішня екологічна ситуація в Львівській області характеризується проблемами, які породжені десятками років тому. Відтак, перспективи поліпшення стану довкілля зараз залежать не стільки від намірів здійснювати природоохоронні заходи, скільки від реальних можливостей ліквідації наслідків уже завданіх екологічних збитків.

Оцінюючи екологічну ситуацію в області загалом, слід відзначити низку притаманних їй тенденцій як негативного, так і позитивного характеру. З одного боку, відбувається значне забруднення навколоішнього середовища, існує значна потенційна можливість екологічних катастроф, а з іншого, в регіоні є території з чистим і привабливим середовищем та природними заповідниками.

Основним фактором дестабілізації екологічної ситуації є функціонування (чи наслідки колишнього функціонування) підприємств гірниочно-видобувної, хімічної та паливно-енергетичної промисловості. Але якщо зупинка виробництва наприкінці 90-х років,

обумовлена економічною кризою, виявилася екологічно сприятливим явищем, то негативний вплив житлово-комунального господарства і транспорту на стан довкілля залишився без змін і є доволі значним.

В області працює 12 державних програм у сфері екології, в тому числі 2 обласні. Відбувається формування нового регіонального екологічного пріоритету — розвиток екологічного підприємництва, зокрема, розширення сфери діяльності та створення нових спеціалізованих підприємницьких структур з переробки та утилізації промислових відходів, альтернативної енергетики, розвиток зеленого туризму, що дозволить зберегти природно-ресурсний потенціал області, забезпечити стабілізацію та покращення екологічної ситуації області.

Слід констатувати, що для екологічної ситуації Львівщини характерні негативні тенденції, які стають дедалі відчутнішими. Зокрема, зростає забруднення поверхневих вод унаслідок скидання неочищених стоків у водойми, що пов'язано з фізичним і моральним зносом водопровідно-каналізаційних систем, недостатнім фінансуванням їх утримання, ремонту і реконструкції; збільшуються обсяги нагромадження промислових і побутових відходів; повільно але стабільно зростає забруднення атмосферного повітря автотранспортом; зростає вплив транскордонного переносу забруднюючих речовин, скорочуються обсяги централізованих капіталовкладень у природоохоронну сферу; хронічно недофінансуються державні, регіональні та галузеві програми.

Нині Україна ще далека від екологічно сталого економічного розвитку і не має в своєму розпорядженні значних фінансових ресурсів для вирішення екологічних проблем. Виявом екологічної кризи в країні є: зміни генетичного фонду людини та тварин, недостатня енергетична, мінерально-сировинна та продовольча забезпеченість розвитку цивілізації, демографічний дисбаланс, забруднення довкілля токсичними відходами тощо. Для того, щоб вписатися своєю діяльністю в структуру біосфери, що нині склалася у світі, й не порушувати природних зв'язків між її компонентами, Україні найближчим часом необхідно приєднатися до світового інтеграційно-цивілізаційного процесу, досягти економічної стабілізації, економічного зростання, а вже потім перейти до сталого екологічного розвитку.

Література

1. Алексенко И. Р., Кейсевич Л. В. Последняя цивилизация? [Текст] : наук. вид. — К. : Наук. думка, 1997. — 411 с. — ISBN 5-7773-0239-1.
2. Грабовський В. А., Караван Ю. В., Козловська В. Б., Осадчук Т. Ю., Токар Ю. С. Методи та засоби оцінки стану довкілля : [Текст] : навч. посібник. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. — 324 с. : іл., табл., форм. — 500 екз. — ISBN 966-613-184-6.
3. Державне управління охорони навколошнього середовища у Львівській області [Текст] : наук. вид. ; [укл. О. Ковальчук, Н. Марчак]. — Львів : СПОЛОМ, 2006. — 25 с. : іл., табл. — ISBN 966-665-111-1.
4. Екологія Львівщини 2005 [Текст] : наук. вид. ; [за ред. Б. М. Матолича]. — Львів : СПОЛОМ, 2006. — 118 с.
5. Караван Ю. В., Токар Ю. С. Основи раціонального природокорис-тування [Текст] : навч. посібник. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. — 159 с. : іл., табл., форм. — 500 екз. — ISBN 966-613-059-9.
6. Морис Ж. В. Угроза водним ресурсам [Текст] : // В мире науки. — М. : Наука, 1989. — № 11. — С. 38–46.
7. Словник-довідник з екології. [Текст] — К. : Наук. думка, 1994. — 665 с. — ISBN 5-11-005673.
8. Human development report 2003 [Текст] : / Published for the United Nations Development Programme/ — Nev York; Oxford : Oxford University Press, 2003. — 288 p.

УДК:630.907.9.053.6

Бочан І. О., Цимбалюк М. Ф., Шелепило А. В.

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МИСЛИВСЬКОГО ТУРИЗМУ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Досліджувався стан розвитку мисливського туризму за даними поголів'я та відстрілу диких тварин, затратами на ведення мисливських господарств. Встановлено, що поголів'я мисливських тварин відстає від європейських стандартів, є диспропорція між приростом поголів'я та відстрілом його в окремі роки. Затрати коштів на ведення мисливських господарств не співпадають з ефективністю їх використання. Вітчизняних туристів нараховується біля 30 000, а іноземних 15–20 осіб щорічно.

Існує думка, що ефективність мисливського туризму при належній організації його в мисливських господарствах може бути вища ніж лісогосподарська діяльність з використання деревини [2].

Відомо, що Львівщина багата на рекреаційні ресурси і вони дають можливість займатись різними напрямками туристичного бізнесу, в тому числі мисливським туризмом. Запорукою його є велика площа мисливських угідь, які становлять 1758,8 тис. га або 80,5 % від усієї земельної площи області. Мисливські угіддя — це всі земельні площини (ліси, поля, луки, болота) та акваторії, які є місцем, де перебувають мисливські тварини і які можуть бути використані для ведення мисливського господарства або для відлову цих тварин з метою розселення та роздивення.

Проблемами рекреаційного використання лісів та мисливського туризму займались ряд авторів [3,5]. За їх даними основною перешкодою належного розвитку туризму є відсутність коштів для цієї діяльності, а також те, що мисливські господарства не мають права формувати туристичний продукт, забезпечуючи себе таким способом фінансами для розвитку мисливського туризму [4], а також недостатнє поголів'я диких тварин [2]. В навчальній літературі відсутнє згадування про мисливський туризм як тип його [1].

Однак наявність нових статистичних даних з розвитку мисливських господарств та туризму вимагає ще раз звернутись до цієї проблеми і зробити аналіз розвитку мисливського туризму за останні роки.

Завданням нашої роботи було дослідити динаміку поголів'я мисливських тварин, їх приріст, вкладання коштів в мисливські господарства, їх ефективність використання та відвідування наших угідь іноземними туристами.

Об'єктом досліджень була діяльність мисливських господарств Львівської області за 2002–2006 роки.

Предметом наших досліджень було вивчення динаміки поголів'я мисливських тварин з метою виявлення можливостей розвитку мисливського туризму.

Методами досліджень були аналіз та синтез як елементи теоретичних досліджень, математична обробка статистичних даних довкілля Львівської області [4]. Ланцюгові приrostи поголів'я мисливських тварин, окупність ведення мисливського господарства та структура поголів'я окремих видів тварин визначалися за загальноприйнятими методами, прийнятими в управлінні державної статистики..

Важливим показником у розвитку мисливського туризму є наявність поголів'я різних видів диких тварин та пернатої дичини. Завдання мисливських господарств зводиться до забезпечення сталого або збалансованого розвитку поголів'я як нинішнім так і майбутнім мисливцям. Дані про стан мисливського поголів'я у Львівській області наводяться в табл. 1.

З наведених даних табл. 1 видно, що середній приріст поголів'я копитних тварин найвищий (6,9 %), а хутрових на 3,3 % менше ніж копитних. Кількісний показник прирос-

Таблиця 1
Динаміка поголів'я диких тварин та пернатої дичини, голів та процентів

Види тварин	2002	2003	2004	2005	2006
Копитні, всього	12 001	12 872	13 665	14 529	15 284
Ланцюговий приріст поголів'я, %	9,6	7,3	6,2	6,3	5,2
В середньому		6,9			
Хутрові, всього	73 662	76 384	76 984	77 579	78 961
Ланцюговий приріст поголів'я, %	11,3	3,6	0,7	0,7	1,7
В середньому		3,6			
Пернаті, всього	205 931	199 766	215 497	210 602	200 608
Ланцюговий приріст поголів'я, %	17,2	-3,0	7,8	-2,3	-4,8
В середньому	—	2,9	—	—	—

ту пернатих тварин в 2005 році зменшилась і ця тенденція ще в більшій мірі спостерігається в наступні роки. Дані дослідження показують, що поголів'я диких тварин дуже далеко від європейських стандартів і при наявному поголів'ї та темпах відтворення не можна надіятись на належний мисливський туризм, як галузь туристичного бізнесу.

Відстріл копитних та хутрових звірів, а також пернатої дичини в середньому за п'ять років (1999–2003 рр.) становив відповідно 1,4 % (з коливанням 0,7–2,5 %), 8,6 % (з коливанням 5,4–11,1 %) та 15,1 % (з коливанням 9,1–9 %) [5].

Порівнюючи середні показники приросту поголів'я диких тварин за окремі роки з відстрілом їх при мисливській охоті можна побачити велику диспропорцію за хутровими звірами та особливо за пернатою дичною. Це наштовхує нас на думку про необхідність введення мораторію на полювання або зменшення відстрілу, особливо для вітчизняних мисливців. Якщо врахувати ще тенденцію до зменшення фізичного поголів'я мисливських тварин за останні роки зубрів, лосів, оленів плямистих, ланів, лисиць та фазанів, то це ще в більшій мірі підтверджує нашу думку про обмеження полювання на цих тварин нашими мисливцями.

Що стосується іноземним туристів то їх потрібно заохочувати та приваблювати оскільки кошти одержані від них за надані послуги можуть стати надійним джерелом надходження фінансів для мисливських господарств і розвитку мисливського туризму. Один день перебування іноземного мисливця на нашій території становить 534 долари, туристичні послуги з цих витрат становлять 53 %.

Вивчення структури поголів'я (відношення окремих видів мисливських тварин до всього поголів'я, вираженого в процентах) за досліджені нами роки показало, що популяція диких тварин в продовж п'яти років майже не змінювалась. Ця тенденція спостерігається серед інших видів пернатої дичини. Стан розвитку мисливських господарств області та ефективність витрачання коштів представлений в табл. 2.

В структурі загальних витрат в області на ведення мисливських господарств зарплата працівників становить 45,3 %, а на охорону, відтворення, облік та впорядкування мисливських господарств виділялось — 26,4 %

Нашими дослідженнями не виявлено залежності між затраченими коштами на мисливські господарства та ефективністю їх використання. Найбільшою окупністю від ведення мисливських господарств відмічається Жовківський район (94 %), Яворівський (88 %), Миколаївський (76 %), Стрийський (59 %), Бродовський (94 %). Золочівський район, в якого загальні затрати серед районів області були найбільшими

Таблиця 2

Витрати на розвиток мисливських господарств та ефективність їх за 2006 р.

Витрати		Показники ефективності витрат	
Показники	Сума	Показники	Сума
Витрати:			
На ведення мисливських господарств, тис. грн.	4152,4	Надходження від мисливських господарств, тис. грн.	1333,0
На зарплату працівників, тис. грн.	1880,2	Вихід продукції на 1000 га угідь, грн.	758,0
На впорядкування мисливських господарств, тис. грн.	9,2	Окупність ведення мисливських господарств, %	32,0
На облік мисливських тварин, тис. грн.	10,6		
На охорону, тис. грн.	390,9		
На охорону з розрахунку на 1000 га угідь, тис. грн.	222,0		
На відтворення, тис. грн.	685,4		
На відтворення з розрахунку на 1000 га, тис. грн.	390,0		

(983,2 тис. грн.) окупність їх становила лише 11 %, а в гірських районах (Сколівському та Турківському) при затратах відповідно 381,4 та 223,6 тис. грн. окупність була нижче середньо обласного рівня.

Очевидно, що крім затрачених коштів велике значення має організаційні засади, запровадження нових підходів та впровадження передового досвіду. В цьому плані хочеться згадати досвід за границею із створення фермерських мисливських господарств та здачу мисливських угідь в оренду, а також наш вітчизняний досвід про створення вольєрів для показу тварин для туристів.

Варто відмітити, що частка державних коштів на ведення мисливських господарств знову зменшилась до 11 % проти 17 %. Великі території, закріплені за одним егерем (8,3 тис га) не дають можливості забезпечити охорону та догляд за тваринами особливо в екстремальні періоди зимового та ранньовесняного періодів.

Кількість мисливців з року в рік зростає і на даний час сягає більше 30 000 тисяч осіб. Бути мисливцем зараз стає модно, підкреслює особливий статус, в основному серед високо посадовців, які часто не дотримуються правил полювання.

Кількість іноземних туристів була найбільшою у 1996 р., (28 осіб) і найменшою у 2001 (3–4 особи) і в останні роки стабілізувалась на рівні 14 осіб щорічно. Слід зазначити, що раніше найбільше мисливських туристів (15–20 осіб) щороку було з США, але з 1995 року вони вже не відвідують наші угіддя. Постійними туристами в кількості 1–2 осіб щорічно є мисливці з Німеччини, особливо з Австрії, Росії, Іспанії, Польщі та Данії. На нашу думку це пов’язано з недостатнім сервісом обслуговування, інфраструктурою мисливських господарств та в основному високими цінам на послуги, пов’язані з полюванням.

Отже сучасний бюджет мисливських господарств не може забезпечити належний розвиток їх і на цій основі в повній мірі розвивати туристичний бізнес у вигляді мисливського туризму. В зв’язку з цим на найближчу перспективу не можна сподіватись на те,

що Львівщина може стати центром мисливського туризму. Цей висновок співпадає з результатами досліджень інших авторів [2]. Проте займатись цією формою туристичної діяльності можуть всі мисливські господарства, бо це потрібно для покращення свого фінансового стану і виділення коштів на поліпшення мисливського туризму. На нашу думку для здійснення цього завдання необхідно розробити заходи та нормативні акти для підвищення ефективності цього виду діяльності, зокрема;

- забезпечити добру годівлю диких тварин в екстремальні зимовий та раннє весняний періоди;
- розбудувати інфраструктуру для перебування іноземних мисливців в господарствах;
- внести в обласний туристично-інформаційний центр мисливські ресурси області з метою рекламивання їх в мережі Інтернет;
- разом з кафедрою туризму розробити різні пакети тур продукту, розраховані на різний контингент мисливців та розмістити їх в Інтернеті;
- провести експеримент із створення фермерського господарства з розведення мисливських тварин;
- вивчити можливість із здачі мисливських угідь в оренду під загальним керівництвом мисливських господарств;
- обмежити або ввести мораторій на відстріл тих тварин, яких є мало і кількість їх зменшується, особливо для вітчизняних туристів;
- перейти від відстрілу до показу визначних видів тварин у вольєрах, особливо в природних парках;
- посилити заходи та підвищити штрафи для браконьєрів і високо посадовців, як суб'єктів мисливського промислу.

Таким чином, наявні мисливські ресурси при забезпечені правових, організаційних зasad та вкладанні коштів і залучення їх за рахунок надходжень від мисливського промислу можуть перетворити Львівську область у важливий центр мисливського туризму.

Література

1. Бабарицька В. К., Малиновська О. Ю. Менеджмент туризму. Туropерейтинг. [Текст] : навч. посібн. / К. В. Бабарицька та О. Ю. Малиновська. — К. :Альтерпрес, 2004. — 288 с., іл., предм. покаж. — ISBN 966-542-244-8.
2. Дейнека А., Копач М. Проблеми і перспективи рекреаційного використання лісів Львівської області [Текст] : зб. наук. праць / Регіональна економіка. — 2001. — №2. — Київ. — С. 171–175. — ISBN 966-7780-05.
3. Делеган І. В. Перспективи мисливського туризму в системі тур бізнесу України [Текст] : матеріали 46-ої наук.-техн. конф. УкрДЛТІ (лісогосподарська секція, 12–19 квітня 1994р.). — Львів : вид-во Укр. ДЛТІ, 1994. — С. 69–71. — ISBN 978-966-8256-90-4.
4. Довкілля Львівщини. Статистичний збірник головного управління статистики Львівської області. /Державний комітет статистики ; [за ред. Н. І.Маман]. — Львів, 2007. — 105 с.
5. Кульчицька Е. А. Сучасний стан розвитку мисливського туризму у Львівській області. [Текст] : збірн. наук. праць / Мін. осв. і наук. України, Львів. інс-т. екон. і тур. ; [ред. кол. І. О. Бочан та ін.]. — Львів : Апріорі, 2006. — Вип. 1. — С. 162–164. — 244 с. : іл., табл., форм. — 300 екз. — ISBN 978-966-8256-87-5.

ЕКОТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ

Стаття присвячена актуальній проблемі розвитку екологічного туризму в Карпатському регіоні. Проаналізовано особливості екотуристичного продукту природоохоронних територій Українських Карпат, основні форми і види туризму та перспективи їх розвитку. Наведено перелік найважливіших екотуристичних маршрутів національних парків і заповідників Карпатського регіону. Розглядаються екологічні проблеми організації туризму

На сучасному етапі розвитку індустрії туризму відбувається наростання протиріч між задоволенням туристичного попиту і раціональним використанням туристичних ресурсів, в основі яких — антропогенне навантаження, що здійснюється потоками туристів на природні екосистеми [3:3].

На вирішення цих протиріч спрямована концепція екологічного туризму, основною ідеєю якої є гармонізація стосунків людини з навколошнім природним середовищем, турбота про збереження довкілля, що використовується в туристичних цілях, та підвищення екологічної свідомості суспільства. Сам термін «екотуризм» має багато визначень. В широкому трактуванні під екотуризмом розуміють такі види туризму, які не приносять шкоди довкіллю і сприяють гармонійному розвитку туристичних регіонів. В більш вузькому — це подорожі, в яких основним мотивом виступає пізнання відносно недоторканої «дикої» природи [9:162].

Одним із найважливіших об'єктів екотуризму у всьому світі є природоохоронні території. Згідно українського законодавства, рекреаційно-туристичну діяльність можуть здійснювати цілий ряд об'єктів ПЗФ, і в першу чергу біосферні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки. Завдяки функціональному зонуванню території в цих об'єктах встановлюється диференційований режим охорони, який дозволяє поєднати збереження найцінніших природних комплексів та розвиток сприятливих для довкілля видів туризму [2:54].

Екотуристичний продукт природоохоронних територій має свою сецифіку і повинен обов'язково включати 3 складові: природоохоронну, еколо-освітню і етнотолерантну [3:14]. Природоохоронна складова полягає в першу чергу в необхідності дотримання природоохоронного режиму та мінімізації негативних наслідків впливу туризму на природні комплекси. Вона досягається завдяки чіткій регламентації форм і видів туристичних занять, визначені допустимих норм рекреаційного навантаження, відповідному облаштуванню туристичних маршрутів і стежок тощо. Еколо-освітня складова тур продукту проявляється в тому, що відвідувачі, перебуваючи на території об'єкту ПЗФ (незалежно від виду туристичних занять) повинні отримати певний об'єм екологічних знань про природу краю, ландшафтне та біологічне різноманіття, а також проблеми її охорони. Ця складова враховується під планування мережі туристичних маршрутів та еколо-освітніх стежок і насичення їх відповідною візуальною інформацією, створення музеїв природи та візит-центрів, складання текстів екскурсій, видавництва рекламино-інформаційної продукції. Етнотолерантна складова передбачає врахування інтересів місцевого населення та отримання ним прибутків, зокрема від надання туристам нічліжної та гастрономічної бази (сільський туризм), використання місцевих видів транспорту, залучення місцевих жителів у якості провідників, продажу сувенірів тощо.

Західна Україна характеризується значною різноманітністю природніх умов (Карпати, Лісостеп, Полісся) і найбільшою кількістю природоохоронних об'єктів (1

біосферний і 5 природних заповідників, 10 національних парків). Найвищим екотуристичним потенціалом володіють ПЗО Українських Карпат. Тут функціонують: 1 біосферний заповідник (Карпатський), 1 природний заповідник (Горгани) і 6 національних природних парків (Карпатський, Синевир, Ужанський, Вижницький, Гуцульщина, Сколівські Бескиди.

Таблиця 1

Основні напрямки розвитку екотуризму в природоохоронних об'єктах

Види екотуристичних занять	Карпатський БЗ	Карпатський НПП	НПП «Синевир»	Вижницький НПП	Ужанський НПП	НПП «Сколівські Бескиди	НПП «Гуцульщина	ПЗ «Горгани»
Екскурсії маркованими екологічними стежками	+	+	+	+	+	+	+	+
Пішохідний спортивно-оздоровчий (трекінг)	—	—	—	—	—	—	—	—
Лижний, включаючи гірськолижний		+		+	+	+	+	+
Велоспідний			+		+			
Кінний			+		+	+		
Водний (в т. ч. рафтинг)		+		+				
Спелеотуризм				+				
Аматорське (спортивне) полювання			+			+		
Парашутизм, дельтапланеризм			+	+				
Скелелазіння, альпінізм	—			—		—		
Фотосафарі				+		+		
Екоетнотуризм	+	+					+	

У національних парках Карпатського регіону існують передумови для розвитку широкого спектру форм екотуризму (табл. 1). Тут традиційно популярні активні види туризму: трекінг, рафтинг, спелеотуризм, лижний та гірськолижний туризм, кінний туризм, а також екоетнотуризм [11:466]. Для кожного з парків характерний свій набір екотуристичних занять. Найбільш широкий спектр видів екотуризму представлений у національних парках Карпатський, Вижницький, Синевир, що включає пізнавально-природничий (еколого-освітній, науковий), кваліфікований (піший, водний), культурно-етнографічний.

Базовою формою екотуризму, що зустрічається у всіх без винятку природоохоронних об'єктах, є пізнавальний природничий (експурсії маркованими екологічно-пізнавальними стежками). Всього в національних парках та заповідниках Українських Карпат налічується понад 50 маршрутів та стежок, що позиціонуються як екологічно-пізнавальні [5] (табл. 2). Однак більш детальний аналіз показує, що значна кількість таких маршрутів функціонують лише «на папері». Часто вони не несуть належного інформаційного наповнення, а облаштування обмежується нанесенням маркерів та встановленням інформаційного щита при вході на маршрут. Зазвичай спостерігається нерівномірний розподіл рекреаційного навантаження, коли основний «удар» приймають на себе 2–3 найбільш «розкручених» і найкраще облаштованих маршрути. В Карпатському НПП це стежки «Скелі Довбуша», «На Говерлу», «До озера Несамовите», в Карпатському біосферному заповіднику — стежки на Говерлу і на Петрос, а також маршрут в Долині нарцисів, в НПП «Синевир — стежка "Синевирське озеро"», в НПП «Сколівські Бески-

Таблиця 2
Найважливіші екотуристичні маршрути
природоохоронних територій Українських Карпат [1, 5, 6, 7, 8]

Назва	Протяжність	Перепад висот	Тривалість переходу	Основні пункти та об'єкти показу
1	2	3	4	5
<i>Карпатський біосферний заповідник</i>				
«На Соколине бердо»	4 км	370 м	3,5–4 год	Музей природи, залишки мисливського палацу Габсбургів, водоспад, доломітові штолньі, вапнякові скелі, ділянка тиса
«Буковими пралісами Малої Угольки»	5 км	500 м	2 год	Карстова печера «Дружба», букові праліси, урочище «Чурь», Карстовий міст, графський мисливський будинок
«Буковими пралісами Великої Угольки»	5 км	400 м	3 год	Гідрокарбонатне джерело, букові праліси, вапнякові скелі, карстова печера «Молочний камінь»
«Кевелівським пралісами на Петрос»	12 км	660 м	4 год	Потік Кевелів, сірководневе джерело, г. Петрос (2021 м)
«Пралісами Чорногори на Говерлу»	14 км	1320 м	12 год	Водосховище Гать на Устє-Бребенескула, пралісові екосистеми, полонина Брецкул, потік Говерла, альпійське високогір'я, г. Говерла (2061 м)
<i>Карпатський національний парк</i>				
«Стежка Довбуша»	4,5 км	230 м	2 год	Урочище Дрибка, камінь Довбуша, художньо-меморіальний комплекс, мальовничі скелі на хребті Горган-Запрутський
«Женець — Хом'як»	5,3 км	700 м	3 год	Кам'яністі розсипи, краєвиди Горганських хребтів, буково-смереково-ялицеві ліси, зарості жерепу, г. Хом'як (1350 м)
«На Говерлу»	10 км	1110 м	5 год	Ялинові праліси, субальпійська рослинність, найвища вершина Говерла

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5
«На Маковицю»	8 км	434 м	4 год	Кам'янисті розсипи, краєвиди Горганських хребтів, рідкісні види рослин, г. Маковиця (984 м)
«Дземброня — Піп Іван»	9,6 км	1126 м	1 день	Полонина Смотрич, смерековий ліс, кам'яні брили, панорама Чорногірського хребта, г. Піп Іван (2026 м), напівзруйнована обсерваторія
«Женець — Гук»	4,8 км	100 м	2 год	р. Женець, джерела, ставок, база відпочинку «Женець», метеопост, водоспад Гук
«На озеро Марічайка»	10,8 км	600 м	5 год	Річки Шибенка і Погорілець, гірська долина Шешурська, високогірне оз. Марічайка, торфове болото
«На озеро Несамовите»	6 км	450 м	3 год	Спортивна база Заросляк, ялинові праліси, полонина Пожижевська, панорама Чорногори, оз. Несамовите
<i>Національний парк «Синевир»</i>				
«Синевирське озеро»	1,5 км.	—	0,5 год	Мальовничі береги озера, облаштовані місця відпочинку, джерела
«Колочава»	10 км	400 м	4 год	Мальовничі панорами сіл Синевир, Негровець та Колочава, вид на р. Теребля,
«Озірне — Музей лісу і сплаву»	3 км	250 м	1,5 год	Гірський потік, лісові будиночки, Дике озеро (Озірце), Музей лісу і сплаву»
«Березовець»	3,8 км	300 м	2 год	Потоки Березовець і Фулайовець, ягідники (малина, ожина), солонці для тварин
«Кучера»	3,8 км	?	2 год	Річка Дубелянка, цікава флора і фауна, солонці для тварин, колиби
«Остріки — г. Гребінь»	10 км	711 м	5 год	Мальовничі краєвиди Тереблянської долини та навколоїшніх гір

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5
<i>Вижницький національний парк</i>				
«По пасму Волотів»	17 км		7–9 год	Перше пасмо Буковинських Карпат, вершини Круга, Виженка, Кам'яна, полонина Волотів
«Бозна»	15 км		7–9 год	Скельні утворення, джерела, ялицево-букові ліси, вершина г. Бозна, лісороєчинний розсадник, будиночок мисливця
Кам'яне кільце парку	15 км		7–9 год	Перевал Німич, пасмо Берізка, скелі Соколиний камінь, Протяте каміння, водоспади і кам'яні ворота р. Виженка, скелі урочища Лужки
<i>Національний парк «Сколівські Бескиди»</i>				
На гору Лопата	9 км	571,6 м	5 год	Павлів потік, г. Лопата (1270 м), рідкісні види рослин, пам'ятник воїнам УПА
До водоспаду на річці Кам'янка	3,5 км	220 м	2 год	зал. ст. Сколе, Чудилів потік, водоспад на р. Кам'янка
Долиною ріки Кам'янка	3,5 км	571,6 м	2,5 год	с. Дубина, джерело мінеральної води, водоспад на р. Кам'янка, Мертвое озеро
На гору Парашка	10 км	828 м	5 год	с. Коростів, церква Святої Параскеви (1876 р.), дзвіниця (XIX ст.), г. Парашка
Урочище Святослав — Павлів потік	8 км		1 день	відпочинковий комплекс «Святослав», хр. Зелем'янка, водоспад на р. Кам'янка
На Росохацькі полонини	14 км		1 день	Росохач, Михайлівська церква (1882 р.), Росохатські полонини
<i>Ужанський національний парк</i>				
с. Кострино — г. Явірник	8 км.		2–2,5 год	г. Явірник — 1017 м; давній туристичний притулок «Явірник»; моніторингова ділянка у пралісі, закладена професором А. Златніком
с. Тихий — г. Гостра	24 км.		6–7 год	г. Гостра — 1405 м
с. Верховина Бистра — г. Плішка — с. Лубня	11 км		3 год	г. Плішка — 1066 м — одна з кращих оглядових вершин

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5
с. Щербин — Ужоцький перевал	7 км		2 год	Ужоцький перевал — 852 м військове кладовище часів Першої світової війни
г. Кременець	9 км		2,5–3 год	Буковий праліс, стела на місці стику кордонів України, Польщі та Словаччини
с. Ставне — г. Черемха	7 км		2,5 год	Лучні угрупування з рідкісною рослинністю, субальпійські луки, г. Черемха — 1131 м, меморіальні об'єкти Першої світової війни
Чорні Млаки	14 км		3,5–4 год	Краєвид на скельний масив «Стінка» — 1119 м, урочище «Чорні Млаки» — місце падіння метеорита в 1866 р., урочище Прислунець
г. Вежа	5 км, год		1,5–2 год	Буковий праліс з рідкісними
<i>Національний парк «Гуцульщина»</i>				
На хребет Кам'янистий	2,5 км		2 год	Річка Рибниця, база відпочинку «Байка», скелі хребта Кам'янистий, сірководневе джерело
На хребет Брусний	15 км		7 год	с. Шешори, потік Нижній Брусний з водоспадами, мальовничі гірські краєвиди, сірководневе джерело
На Рокиту	3,5 км		4 год	Річка Пістинька, сірководневе джерело, потік Петричил, кам'янисті розсоли
На гору Михалкову	3 км	370	1,5 год	г. Михалкова (820 м), мальовничі краєвиди гір, канатно-бугельний підйомник
На гору Клифу	2,7 км		2 год	«Синє пlesо» на р.Пістинька, Церква Успення Богородиці (1600 р.), Хресна дорога, цілюще джерело на горі Каменець
Дубина	3 км		1,5 год	Лісовий розсадник, урочище Три Крулі, ставки із зоною відпочинку, дубові ліси

ди» — стежка «Долиною річки Кам'янка» і т. д. Навантаження на природні комплекси на цих маршрутах поступово наближається до гранично допустимих, особливо на деяких ділянках. Поряд з цим низка маршрутів залишається маловідомими для туристів і практично не використовується. Для здійснення перерозподілу туристичних потоків необхідно проводити популяризацію маловідомих маршрутів, забезпечити їх наповнення цікавими інформаційними стендами тощо. Важливим аспектом також є додаткове облаштування найбільш відвідуваних маршрутів і стежок з метою збільшення їх пропускної здатності і зменшення рекреаційної дигресії навколо інших екосистем (штучне покриття, протиерозійні системи, поручні, попереджувальні інформаційні знаки тощо).

Крім екскурсій екологічно-пізнавальними стежками у всіх карпатських парках розвинutий кваліфікований пішохідний туризм (трекінг) на базі розгалуженої сітки туристичних маршрутів різної складності.

Кінний туризм у карпатських ПЗО лише починає розвиватись, однак уже зараз має хороші перспективи у національних парках «Синевир», «Сколівські Бескиди». В НПП «Синевир» є кінна ферма, де утримується 10 коней для верхової їзди. Тут на сьогодні діють три кінні маршрути [1:14]: Красний—озero Синевир—Озірна—Бірок—Красний (протяжність 12 км); Красний—Слобода—Буковинка—Ростока—Красний (12 км); Остріки—Гедешова—Дике озеро (Озірце)—Музей лісосплаву—Остріки (12 км). У НПП «Сколівські Бескиди» прокладено кінний маршрут «На Розсохацькі полонини». Взимку тут пропонують також катання на санях.

Водний туризм має шанси для подальшого розвитку у Вижницькому та Карпатському національних парках. Так, у Вижницькому НПП основними артеріями для занять водним туризмом є річки Черемош (маршрут Товарниця—Смугарів—Тюдівська стінка—Вижниця, 19 км) і Сірет (маршрут Долішній Шепіт—Лопушна—Берегомет, 17 км) [8:104–106]. У Карпатському НПП найбільш популярними є водно-спортивна траса по р. Прут (смт. Ворохта—водоспад Яремче, 30 км), а також траса для водного слалому на р. Прут Ямнянський (2 км) [7:65].

Найкращі можливості для розвитку спелеотуризму снують у Вижницькому національному парку. Тут пропонується спелеологічний маршрут м. Вижниця—с. Лекече (смт Берегомет). Довжина 29 км, тривалість 3 дні. Мета: ознайомлення з гірськими печерами й особливостями спелеогенезу в пісковиках, пошук і обстеження нових порожнин [8:86, 11:461].

Ряд парків активно розвивають на своїй території екстремальні види туризму, такі як скелелазіння та альпінізм — у Карпатському НПП (Склі Довбуша), НПП «Сколівські Бескиди» (Урич), Вижницькому НПП (Протяте каміння, Соколиний камінь, скелі в ур. Верхні Лужки); а також дельтапланеризм — у Вижницькому НПП (перевал Німчич) [11:464, 466].

Етнографічний туризм на сьогодні є візитною карткою Карпатського НПП та НПП «Гуцульщина», великі перспективи в цьому плані має також НПП «Сколівські Бескиди» (особливо це стосується Турківського району, традиційно пов’язаного із бойківською культурою).

Надзвичайно цікавим видом екотуристичних занять є спостереження за тваринами в природних умовах та фотосафарі у супроводі досвідчених провідників. На сьогодні такі послуги пропонують лише два природоохоронні об’єкти — Вижницький НПП (фотосафарі) та НПП «Сколівські Бескиди» (спостереження за ревом оленя) [11:464]. В останньому випадку цей вид послуг тісно пов’язаний із мисливським туризмом. Практично не задіяними залишаються величезні можливості національних парків щодо проведення спеціалізованих науково-пізнавальних екскурсій; орнітологічних, ботанічних, ентомологічних, геологічних тощо.

Розвиток сільського туризму у Карпатському регіоні нерозривно пов'язаним із екологічним туризмом. З одного боку, власники агроосель надають послуги розміщення та харчування екотуристам, що відвідують національні парки. З іншого боку, при наданні додаткових послуг з організації дозвілля, сільські господарі включають у програму різноманітні екскурсії екологічними стежками та маршрутами парку. На сьогодні мережа агроосель активно розвивається на території природоохоронних об'єктів чи в найближчих околицях. Особливо розвинута вона у таких населених пунктах, як Яремче, смт. Ворохта, Микуличин, Татарів, Яблуниця (Карпатський НПП), Рахів, Ясіня (Карпатський БЗ), Косів, Космач (НПП «Гуцульщина»), Міжгір'я (НПП «Синевир», Сколе, Славсько, Східниця (НПП «Сколівські Бескиди»), Кострино, Ужок, Волосянка (Ужанський НПП) тощо.

Велике значення для приваблювання туристів мають еколо-освітні та інформаційні центри, музеї («Музей екології гір та історії природокористування Карпат» у Карпатському БЗ), Музей лісу і сплаву у НПП «Синевир», музей природи Вижницького НПП) вольєрні господарства (Карпатський НПП, НПП «Сколівські Бескиди»), а також тематичні атракції («Садиба Святого Миколая» у НПП «Гуцульщина»).

За показниками ступеня розвитку інфраструктури та інтенсивності туристичного руху фахівці виділяють два типи національних парків Українських Карпат — інтенсивного (Карпатський, «Гуцульщина», «Синевир») і екстенсивного («Сколівські Бескиди», Вижницький) туристичного освоєння [4:66; 11:459]. Національні парки першого типу вирізняє значна площа, яка припадає на стаціонарну і регульовану рекреаційні зони, при незначній площині заповідної зони. Характеризуються розвинutoю туристичною і рекреаційною інфраструктурою (бази відпочинку, санаторії), а також значною площею населених пунктів. Об'єкти другого типу мають більш зrівноважену територіальну структуру природокористування (заповідна, рекреаційна, господарська зони), характеризуються слабою або недорозвинutoю туристичною інфраструктурою, а населені пункти займають незначну, а часто лише периферійну частину.

Проте розвиток туризму в природно-заповідних об'єктах Українських Карпат має не лише позитивну сторону. Деякі об'єкти ПЗФ уже відчули на собі негативні наслідки масового напливу відвідувачів. Серед так званих «гарячих точок» у Карпатах можна назвати:

- Карпатський біосферний заповідник і Карпатський НПП (гірські вершини Говерла і Петрос, Піп Іван, водоспад Прибій, оз. Несамовите, Бербенескул, Марічайка, Скелі Довбуша, Долина нарцисів);
- НПП «Синевир» (оз. Синевир, водоспад Шипіт);
- НПП «Сколівські Бескиди» (скелі в Уричі, водоспад на р. Кам'янка, Мертве озеро);
- Вижницький НПП (об'єкти Кам'яного кільця) [5:67, 10:158–160].

На сьогодні негативний вплив масового туризму на природні комплекси, що спостерігається в багатьох об'єктах ПЗФ, викликаний цілою низкою причин. Серед них: обмежений перелік туристичних послуг, нерівномірний розподіл рекреаційного навантаження в часі і просторі, відсутність відповідальності суб'єктів туристичної діяльності (туроператорів, власників приватних засобів розміщення) за можливі негативні наслідки перебування туристів на території ПЗО тощо.

До першочергових заходів, направлених на зменшення негативного впливу туризму на природне середовище слід віднести:

- здійснення низки проекологічних заходів щодо вдосконалення туристичної інфраструктури ПЗО: впорядкування і забезпечення стійкості піших трас, протиерозійне облаштування гірськолижних трас та під'їзних гірських доріг;
- широке впровадження форм туризму, що орієнтовані на стале використання ресурсів природного середовища, серед яких: природничий пізнавальний туризм,

етнографічний, екологічно безпечні види активних занять — піший, водний, кінний, а також подорожі вузькою колійкою;

— перерозподіл рекреаційного навантаження шляхом облаштування і популяризації маловідомих маршрутів та створення додаткових атракцій (візит-центри, музеї, вольєри, дендрарії тощо), які зможуть «відтягнути» частину туристів із самої території парку чи заповідника;

— покращення інформування туристів і місцевих жителів щодо екологічних проблем, зв'язаних з туристичним освоєнням гірських територій через науково-пізнавальні та рекламно-інформаційні видання, впровадження елементів екологічної освіти при розробці туристичних продуктів;

— вдосконалення методик розрахунку норм рекреаційного навантаження із врахуванням впливу туризму на різні компоненти довкілля.

Література

1. Антал А. Ю. Екотуризм у Закарпатській області: тенденції, проблеми, перспективи [Текст] / А. Ю. Антал, Ж. І. Бучко // Екотуризм і сталій розвиток у Карпатах : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 10–12 жовтня 2007 р., м. Рахів. — Рахів, 2007 — С. 11–15. — ISBN 966-7524-59-0.
2. Гетьман В. І. Екотуризм на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду [Текст] / В. І. Гетьман // Екотуризм і сталій розвиток у Карпатах : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 10–12 жовтня 2007 р., м. Рахів. — Рахів, 2007 — С. 54–63. — ISBN 966-7524-59-0.
3. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу : Навч. посіб. [Текст] / О. Ю. Дмитрук. — К.: Альтерпрес, 2004. — 192 с., іл. — ISBN 966-542-219-7.
4. Зінько Ю. Екотуризм у національних парках Карпатського регіону [Текст] / Ю. Зінько, В. Гетьман // Збірник матеріалів українсько-польського семінару «Аграрний екологічний туризм у країнах Центральної та Східної Європи», 18–19 березня 2004 року, м. Стрий. — Стрий: ТОВ «УКРПОЛ», 2004. — С. 65–68.
5. Заповідними стежками Карпат : Путівник щодо цінностей природо-охоронних територій Карпат [Текст] / [упоряд. : А. Драпалюк, Г. Парчука, В. Гетьман та ін.]. — К.: Ніка-Центр, 2008. — 53 с.
6. Іванега І. Ю. Сучасний стан та перспективи розвитку екотуризму в Ужанському НПП [Текст] / І. Ю. Іванега // Екотуризм і сталій розвиток у Карпатах : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 10–12 жовтня 2007 р., м. Рахів. — Рахів, 2007. — С. 128–132. — ISBN 966-7524-59-0.
7. Клапчук В. М. Заповідна перлина Карпат [Текст] / В. М. Клапчук, У. М. Абрамюк, В. Ю. Вередюк. — Коломия : Видав.-поліграф. тов. «Вік», 2003. — 80 с.
8. Коржик В. І. Буковина для всіх. Маршрутами екотуризму : довідник-путівник [Текст] / В. І. Коржик. — Чернівці: Зелена Буковина, 2002. — 122 с.
9. Коржик В. П. Екологічний туризм: що це таке? [Текст] / В. І. Коржик // Екотуризм і сталій розвиток у Карпатах : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 10–12 жовтня 2007 р., м. Рахів. — Рахів, 2007. — С. 158–164. — ISBN 966-7524-59-0.
10. Рожко І. М. Екологічні проблеми рекреаційного використання Чорногірського масиву Українських Карпат [Текст] / І. М. Рожко, І. Б. Койнова, В. П. Матвіїв // Наукові дослідження на об'єктах природно-заповідного фонду Карпат та стан збереження природних екосистем в контексті сталого розвитку. — Яремче, 2005. — С. 157–161. — ISBN 966-7524-50-7.
11. Hetman W. Turystyka w parkach narodowych Ukrainy [Текст] / W. Hetman, J. Zinko // Użytkowanie turystyczne parków narodowych. — Ojcow, 2002. — S. 455–469. — ISBN 83-913217-2X.

УДК 663+338.488.2

Майкова С. В., Макимець О. Б., Мартиник К. В.

**ВИВЧЕННЯ ПОПИТУ НА АСОРТИМЕНТ НАПОЇВ
ДЛЯ СПОЖИВАЧІВ РІЗНИХ ВІКОВИХ КАТЕГОРІЙ
І ЗАКЛАДІВ ХАРЧУВАННЯ
В ТУРИСТИЧНІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ ВЕЛИКИХ МІСТ**

З розвитком готельно-ресторанного бізнесу в Україні зростає потреба виявлення споживчого попиту для покращання конкурентоспроможності підприємств громадського харчування. Мета нашої роботи — виявлення найпопулярніших марок тонізуючих напоїв залежно від смакових переваг опитаних споживачів різних вікових груп.

Згідно з класифікацією підприємств масового харчування, які займаються обслуговуванням споживачів, кафе та бари належать до закладів категорії люкс. Для високої конкурентоспроможності підприємств категорії люкс слід враховувати соціальний характер реалізації продукції, а саме:

- продукція підприємств харчування не має постійного попиту, вона змінюється впродовж дня, тижня, місяця, сезону;
- на асортимент продукції впливають контингент споживачів, їх вік, національність, характер праці, форма обслуговування, методи реалізації продукції;
- режим роботи закладів харчування залежить від режиму роботи підприємств, установ, навчальних закладів;
- продукція підприємств харчування потребує постійної реклами і пропаганди її наукових основ серед населення;
- типи підприємств залежать від потужності і місця розташування, густоти населення, наявності інших підприємств харчування, підприємств харчової промисловості, продовольчих магазинів.

Перелічені соціальні особливості підприємств харчування значно ускладнюють роботу виробництва, вимагають від працівників глибоких знань, організаційних навичок, гнучкості мислення й оперативності [1].

На думку відомих гігієністів та геронтологів [2; 3], правильно побудована система харчування для людей різних вікових категорій забезпечує нормальний перебіг фізіологічних процесів, сприяє ефективності лікування, збереженню здоров'я та працездатності людини.

Особливо значний вплив харчування на ріст, розвиток і стан здоров'я дітей та підлітків. У них дуже висока інтенсивність обмінних процесів, процеси асиміляції переважають над процесами дисиміляції. Виходячи з таких міркувань, усі продукти харчування, зокрема дитячого асортименту, належать до спеціальних і їм приділяється особлива увага при розгляді оздоровчих продуктів для людей різних вікових категорій [4].

Питна вода та мінеральні води частково містять мінеральні речовини (питна вода — кальцій), але зовсім не мають поживних речовин та калорій. Питну воду отримують із ґрунтової та поверхневої води, яку за потреби фільтрують, збалансовують за хімічним складом і хлорують. Мінеральна вода — це природна вода, яка містить не менше 1 г розчинених мінеральних солей. Джерельна та столова вода часто містить менше мінеральних речовин і вуглекислоти. У столову воду можуть бути додані і мінеральні речовини, і вуглекислота. Безалкогольні солодкі освіжаючі напої можна класифікувати на напої з фруктовими соками, лимонади та шипучки. Вони містять природні або штучні ароматичні речовини і частина їх буває багатою на калорії та мінеральні речовини. Напої з фруктовими соками мають містити не менше 6 % фруктових соків цитрусових та 30 % кісточкових фруктів. Лимонади містять 3–6 %

фруктового соку, їх можна замінити натуральними ароматизаторами (наприклад, лимонною кислотою). Вміст цукру становить не менше 7 %, але майже завжди вищий. Лимонади-коли часто виготовляють із горіхів та листя коли, які містять кофеїн. Гіркі лимонади (тонікі, «Гіркий лимон») виготовляють додаванням гіркої речовини хініну (максимально 85 мг хініну на 1 л). Хінін в окремих людей спричинює алергічну реакцію. Шипучки — штучні вироби, їх ароматизують та підфарбовують штучними есенціями. Спортивні лимонади завдяки збалансованому складу мінеральних речовин і вмісту вуглеводів придатні для того, щоб поповнити спортсменам втрачені у процесі фізичних навантажень мінеральні речовини. Подібний сприятливий склад (мінеральні речовини та вуглеводи) має суміш яблучного соку та мінеральної води. Енергетичними напоями є лимонади з високим вмістом збуджувальної речовини кофеїну (наприклад, 320 мг/л). Інші добавки, такі як таурин, інозит і глукуронолактон, цукор, вітаміни та смакові речовини, не сприяють стимуляційній дії. Іноді високий вміст кофеїну призводить до плутаності думок. У дієтичні освіжаючі напої замість цукру додають сахарин або замінники цукру. Соки містять натуральні есенційні речовини фруктів та овочів. З погляду фізіології харчування важливим є вміст калорій, вітамінів і мінеральних речовин.

Для виготовлення соків можна використовувати лише свіжі фрукти та овочі придатної стигlosti. Із них шляхом вичавлювання або екстракції отримують сік. Мультивітамінні соки — суміші різних фруктових концентратів, в які додають 10–12 вітамінів з розрахунку, щоб зазвичай 1 склянка (0,2 л) соку покривала добову потребу в усіх вітамінах. Фруктовий нектар і солодкий виноградний сік складаються на 25–50 % із фруктового соку, а також води і цукру. Овочевий напій містить 25–40 % овочевого соку, а також воду і кухонну сіль. Частка фруктів та овочів нижча, ніж у соках, зате підвищена частка цукру та солі [5].

Підприємства ресторанного господарства реалізують напої гарячі (чай, каву, какао тощо), температура яких перед подаванням повинна бути не нижче 75 °C, і холодні — не вище 14 °C і не нижче 7 °C (молочні, фруктово-ягідні прохолодні напої, безалкогольні коктейлі, мінеральні, столові води, тощо) [6].

Кава, чай та какао — найпоширеніші продукти смакової промисловості поряд зі спиртом і тютюном. Вони мають збуджувальну або розслаблюальну дію.

Для дослідження споживчого попиту було проведено опитування, згідно з розробленою анкетою. Анкета (рис. 1) складається з посилань на різноманітні напої, згідно з класифікацією наведеною вище, які мають високу частку на споживчому ринку, без врахування асортименту кафе-бару «Торнадо» ТзОВ «Сафо», для подальшого порівняння. Анкетування проводилося серед відвідувачів кафе-бару «Торнадо» ТзОВ «Сафо».

Анкета була запропонована відвідувачам у різних вікових категоріях. Вікові категорії умовно поділено на 3 групи (A — 10–20 років; B — 20–40 років; та C — 40–70 років). У кожній з трьох груп опитаних була приблизно однакова кількість чоловіків та жінок. Кількість анкет респондентів складала для групи A (10–20 років) — 35 шт.; групи B (20–40 років) — 35 шт.; групи C — 30 шт. Разом анкет було запропоновано 100 шт. Приклад анкети наведено на рис. 1.

Асортимент напоїв кафе-бару «Торнадо» ТзОВ «Сафо» складає 131 найменування, і містить безалкогольні, алкогольні, слабоалкогольні напої. Безалкогольні напої представлени 10 найменуваннями, слабоалкогольні — 2 найменуваннями, лікери — 5 напоями, шампанське — 3 найменуваннями, вина — 11 найменуваннями, пиво — 6 найменуваннями, горілка — 28 найменуваннями, коньяки — 8 найменуваннями.

Досліджувався кількісно-якісний асортимент напоїв різних категорій та попит певних марок напоїв серед населення.

1. Які напої ти подаєш гостям:	
чай	кава
<input type="checkbox"/> Чорний	<input type="checkbox"/> Чорний
<input type="checkbox"/> Чореносній	<input type="checkbox"/> Чореносній
<input type="checkbox"/> зелений	<input type="checkbox"/> зелений
<input type="checkbox"/> МАФОК	<input type="checkbox"/> Царська керо-на
<input type="checkbox"/> НЕСКАФЕ	<input type="checkbox"/> Форт
<input type="checkbox"/> ГАЙКА	<input type="checkbox"/> Жокея
<input type="checkbox"/> ПІВВІК	<input type="checkbox"/> Максім чай
<input type="checkbox"/> МАФОК	<input type="checkbox"/> Чорний індіан-ський
<input type="checkbox"/> НЕСКАФЕ	<input type="checkbox"/> Чай і смакоми пребанак
<input type="checkbox"/> ГАЙКА	<input type="checkbox"/> АМАЦ
<input type="checkbox"/> КАРЛАТСКА ДЖЕРЕЛЬНА	<input type="checkbox"/> БЕСІДА
<input type="checkbox"/> РЕДБЕЛІ	<input type="checkbox"/> ГРНФЛД
<input type="checkbox"/> ДЖУС	<input type="checkbox"/> Цейлонський
	<input type="checkbox"/> Не знаю
	<input type="checkbox"/> пікуванко-столін
	<input type="checkbox"/> СПОДЕВІ
	<input type="checkbox"/> У підстаканек
	<input type="checkbox"/> з молоком (першаками)
	<input type="checkbox"/> Натуральна цукрова
	<input type="checkbox"/> СОКИ
	<input type="checkbox"/> Мінеральна вода

2. Маркуєшо чай які вживати:	
<input type="checkbox"/> ПІВВІК	<input type="checkbox"/> МАФОК
<input type="checkbox"/> НЕСКАФЕ	<input type="checkbox"/> Царська керо-на
<input type="checkbox"/> ГАЙКА	<input type="checkbox"/> Форт
<input type="checkbox"/> КАРЛАТСКА ДЖЕРЕЛЬНА	<input type="checkbox"/> Жокея
<input type="checkbox"/> РЕДБЕЛІ	<input type="checkbox"/> Максім чай
<input type="checkbox"/> ДЖУС	<input type="checkbox"/> Чорний індіан-ський
<input type="checkbox"/> Чай і смакоми пребанак	<input type="checkbox"/> АМАЦ
<input type="checkbox"/> БЕСІДА	<input type="checkbox"/> ГРНФЛД
<input type="checkbox"/> СПОДЕВІ	<input type="checkbox"/> Цейлонський
<input type="checkbox"/> У підстаканек	<input type="checkbox"/> Не знаю
<input type="checkbox"/> з молоком (першаками)	<input type="checkbox"/> пікуванко-столін
<input type="checkbox"/> Натуральна цукрова	<input type="checkbox"/> СОКИ
<input type="checkbox"/> СОКИ	<input type="checkbox"/> Мінеральна вода

3. Які перші напої ви побачите:	
<input type="checkbox"/> ГАЙКА	<input type="checkbox"/> НЕСКАФЕ
<input type="checkbox"/> КАРЛАТСКА ДЖЕРЕЛЬНА	<input type="checkbox"/> ПІВВІК
<input type="checkbox"/> РЕДБЕЛІ	<input type="checkbox"/> МАФОК
<input type="checkbox"/> ДЖУС	<input type="checkbox"/> Чай і смакоми пребанак
<input type="checkbox"/> Чай і смакоми пребанак	<input type="checkbox"/> АМАЦ
<input type="checkbox"/> БЕСІДА	<input type="checkbox"/> ГРНФЛД
<input type="checkbox"/> СПОДЕВІ	<input type="checkbox"/> Цейлонський
<input type="checkbox"/> У підстаканек	<input type="checkbox"/> Не знаю
<input type="checkbox"/> з молоком (першаками)	<input type="checkbox"/> пікуванко-столін
<input type="checkbox"/> Натуральна цукрова	<input type="checkbox"/> СОКИ
<input type="checkbox"/> СОКИ	<input type="checkbox"/> Мінеральна вода

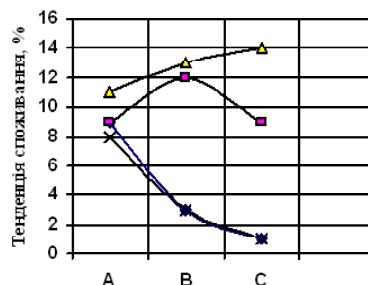
4. Які напої ви дарят як суванче:	
<input type="checkbox"/> ГАЙКА	<input type="checkbox"/> НЕСКАФЕ
<input type="checkbox"/> КАРЛАТСКА ДЖЕРЕЛЬНА	<input type="checkbox"/> ПІВВІК
<input type="checkbox"/> РЕДБЕЛІ	<input type="checkbox"/> МАФОК
<input type="checkbox"/> ДЖУС	<input type="checkbox"/> Чай і смакоми пребанак
<input type="checkbox"/> Чай і смакоми пребанак	<input type="checkbox"/> АМАЦ
<input type="checkbox"/> БЕСІДА	<input type="checkbox"/> ГРНФЛД
<input type="checkbox"/> СПОДЕВІ	<input type="checkbox"/> Цейлонський
<input type="checkbox"/> У підстаканек	<input type="checkbox"/> Не знаю
<input type="checkbox"/> з молоком (першаками)	<input type="checkbox"/> пікуванко-столін
<input type="checkbox"/> Натуральна цукрова	<input type="checkbox"/> СОКИ
<input type="checkbox"/> СОКИ	<input type="checkbox"/> Мінеральна вода

5. Які сортований напої ви побачите:	
<input type="checkbox"/> ГАЙКА	<input type="checkbox"/> НЕСКАФЕ
<input type="checkbox"/> КАРЛАТСКА ДЖЕРЕЛЬНА	<input type="checkbox"/> ПІВВІК
<input type="checkbox"/> РЕДБЕЛІ	<input type="checkbox"/> МАФОК
<input type="checkbox"/> ДЖУС	<input type="checkbox"/> Чай і смакоми пребанак
<input type="checkbox"/> Чай і смакоми пребанак	<input type="checkbox"/> АМАЦ
<input type="checkbox"/> БЕСІДА	<input type="checkbox"/> ГРНФЛД
<input type="checkbox"/> СПОДЕВІ	<input type="checkbox"/> Цейлонський
<input type="checkbox"/> У підстаканек	<input type="checkbox"/> Не знаю
<input type="checkbox"/> з молоком (першаками)	<input type="checkbox"/> пікуванко-столін
<input type="checkbox"/> Натуральна цукрова	<input type="checkbox"/> СОКИ
<input type="checkbox"/> СОКИ	<input type="checkbox"/> Мінеральна вода

6. Сок які торгової марки ви побачите:	
<input type="checkbox"/> ГАЙКА	<input type="checkbox"/> НЕСКАФЕ
<input type="checkbox"/> КАРЛАТСКА ДЖЕРЕЛЬНА	<input type="checkbox"/> ПІВВІК
<input type="checkbox"/> РЕДБЕЛІ	<input type="checkbox"/> МАФОК
<input type="checkbox"/> ДЖУС	<input type="checkbox"/> Чай і смакоми пребанак
<input type="checkbox"/> Чай і смакоми пребанак	<input type="checkbox"/> АМАЦ
<input type="checkbox"/> БЕСІДА	<input type="checkbox"/> ГРНФЛД
<input type="checkbox"/> СПОДЕВІ	<input type="checkbox"/> Цейлонський
<input type="checkbox"/> У підстаканек	<input type="checkbox"/> Не знаю
<input type="checkbox"/> з молоком (першаками)	<input type="checkbox"/> пікуванко-столін
<input type="checkbox"/> Натуральна цукрова	<input type="checkbox"/> СОКИ
<input type="checkbox"/> СОКИ	<input type="checkbox"/> Мінеральна вода

Рис. 1. Анкета для опитування респондентів

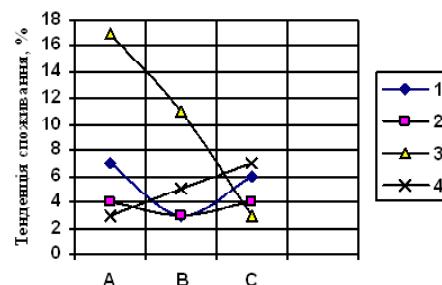
Аналіз результатів проведеного анкетування наведено на графіках та схемах.



Вікові категорії

Рис. 2. Кількість споживання напоїв залежно від вікової категорії згідно з проведеним опитуванням (A — 10–20 років; B — 20–40 років; C — 40–70 років.):

- 1 — тенденція споживання зеленого чаю;
- 2 — тенденція споживання чорного чаю;
- 3 — тенденція споживання чорної кави;
- 4 — тенденція споживання кави з вершками



Вікові категорії

Рис. 3. Кількість споживання напоїв залежно від вікової категорії згідно з проведеним опитуванням (A — 10–20 років; B — 20–40 років; C — 40–70 років.):

- 1 — тенденція споживання соків у тетрапакетах;
- 2 — тенденція споживання щойно вичавлених натуральних фруктових соків;
- 3 — тенденція споживання столових мінеральних вод;
- 4 — тенденція споживання лікувально-столових мінеральних вод

На рис. 2 відображені тенденції споживання чаю та кави серед населення різних вікових категорій. Як видно з графіка, спостерігається зниження споживання зеленого чаю та кави з вершками зі зростанням віку в опитаної групі населення. Тенденція споживання чорної кави дещо зростає з підвищеннем віку опитаних. Тенденція споживання чорного чаю має максимум у вікових межах 20–40 років. На базі меню кафе-бар «Торнадо» ТзОВ «Сафо» представлені чорний чай та чай з лимоном, та чорна кава трьох видів, отже, асортимент кафе-бару «Торнадо» ТзОВ «Сафо» задовільняє смакові переваги споживачів за результатами опитування.

На рис. 3 наведено тенденції споживання соків і мінеральних вод залежно від вікових категорій споживачів. Як бачимо, тенденція споживання соків вітчизняного й закордонного виробництва у тетрапакетах має мінімум у вікових межах 20–40 років. Споживання соків щойно вичавлених носить лінійно стабільний характер не залежно від віку. Споживання столових мінеральних вод має переконливу тенденцію до зменшення залежно від віку респондентів. На противагу цьому, спостерігається підвищення попиту споживання лікувально-столових мінеральних вод. Для керівництва кафе-бара «Торнадо» ТзОВ «Сафо» можна дати пораду придбати потужну сокочавильну машинку для пропозиції відвідувачам свіжо вичавленого соку та запропонувати більше уваги приділити асортименту лікувально-столових вод.

На рис. 4 і 5 наведено гістограми розподілу смакового попиту споживання респондентами категорій А та В різних сортів чаю.

Як видно на рис. 5 найвищою популярністю у категорії А користується чай марки «Майський». На другому місці — чай марки «Ахмад», решта поділена між марками чаїв «Бесіда», «зі смаковими добавками» та «інше». У категорії «інше» наведено дані про попит чаїв марок «Піквік», «Маброк», «Царська корона», «Чорний індійський чай», «Грінфілд», «Цейлонський», а також у цю ж категорію були віднесені відповіді респондентів — «не вживаю чаю».

Можна зауважити, що кафе-бар «Торнадо» ТзОВ «Сафо», як економічно стабільне підприємство може дозволити собі вказувати в меню марку чаю, який пропонується

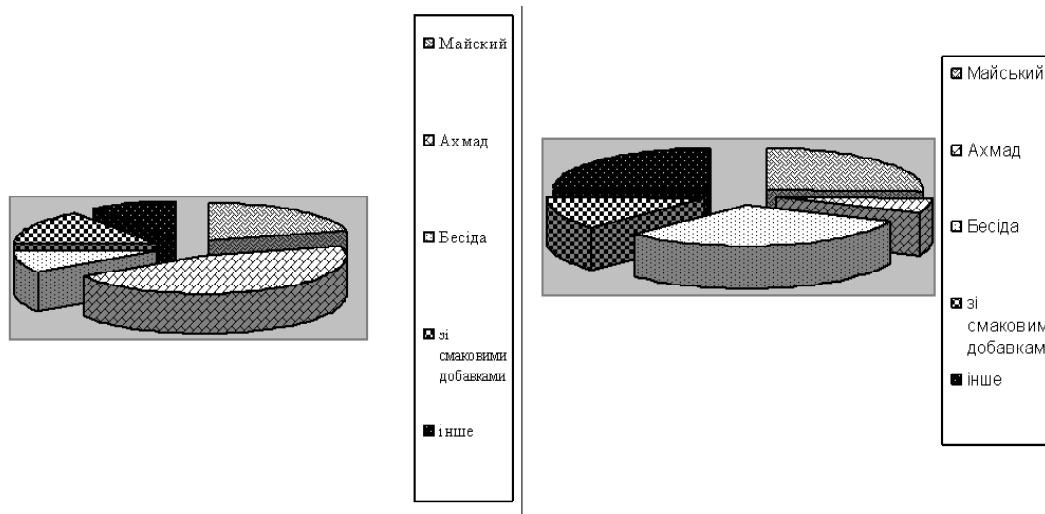


Рис. 4. Розподіл попиту
першої вікової категорії (10–20 років)
у споживанні різних сортів чаю.

Рис. 5. Розподіл попиту
другої вікової категорії (20–40 років)
у споживанні різних сортів чаю

споживачам, також можна запропонувати більше приділити увагу чаюм марок «Майський», «Ахмад», «Бесіда», оскільки не завжди, як показує опитування, чаї дорогих сортів користуються попитом, це також дозволило б збільшити економічні показники.

На рис. 5 тенденція дещо інша: перше місце респонденти категорії В віддали чаю марки «Бесіда», що наводить на думку про підвищення попиту на цей вид чаю. Сорт чаю «Майський» та сорти «зі смаковими добавками» зберегли свої позиції. Однак значно зменшився попит на чай марки «Ахмад» за рахунок збільшення категорії чаїв «Інше» та сортів «зі смаковими добавками». Зокрема збільшився попит на такі марки чаю, як «Царська корона», «Індійський чорний», «Грінфілд».

На рис. 6 наведено гістограму розподілу попиту третьої вікової категорії. Найкращим у цій віковій категорії вважається чай «Бесіда». На другому місці за споживанням чай «Майський», решта респондентів майже порівну віддали свої голоси чаюм марок «Ахмад», «Грінфілд», «Царська корона» та «зі смаковими добавками».

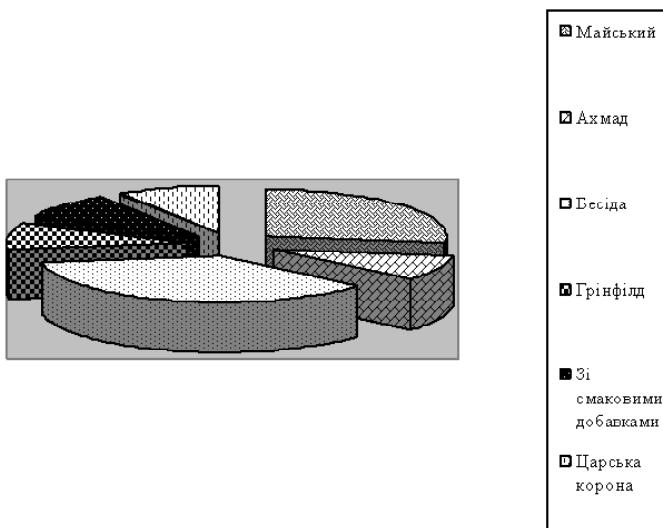


Рис. 6. Розподіл попиту третьої вікової категорії (40–70 років) у споживанні різних сортів чаю

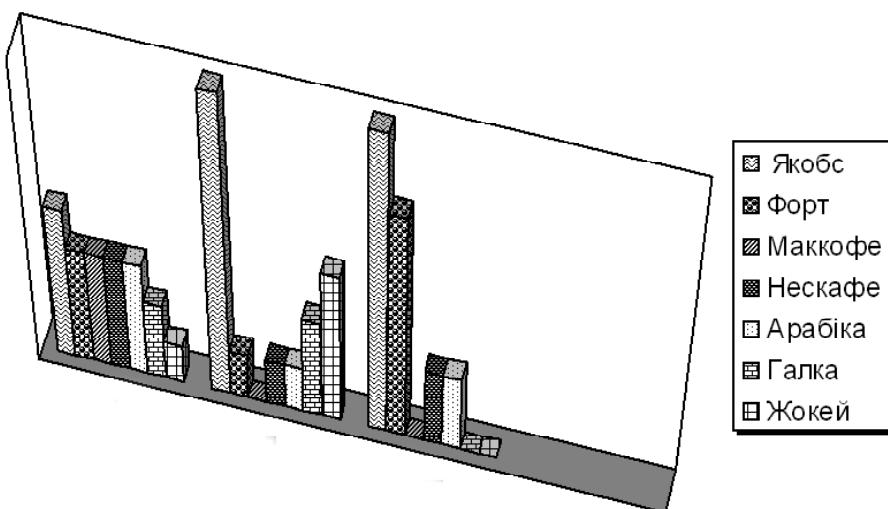


Рис. 7. Смакові переваги у виборі різних сортів кави у трьох вікових категорій споживачів

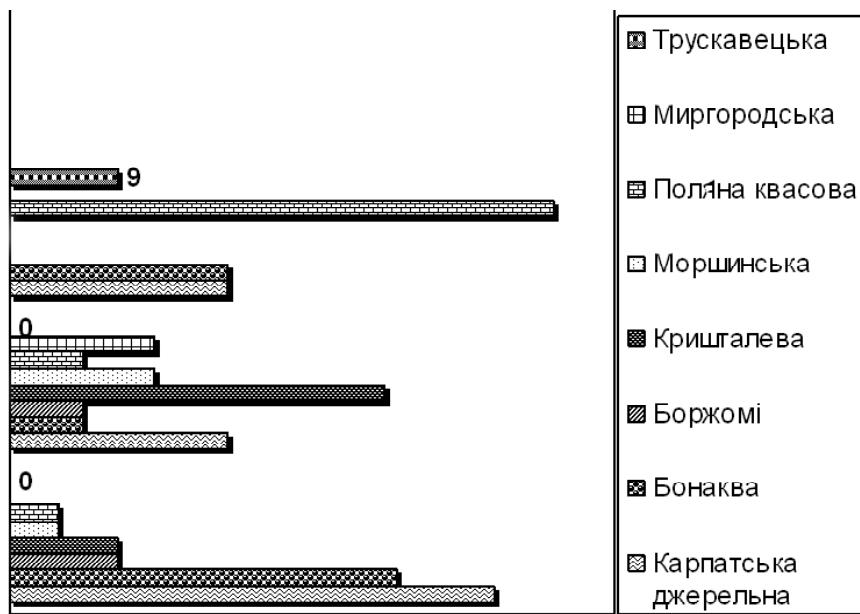


Рис. 8. Смакові переваги у виборі різних видів мінеральної води у різних вікових категорій споживачів

На гістограмі (рис. 7) наведено схему розподілу смакових пристрастей у виборі різних сортів кави в різних вікових категорій. Респонденти всіх вікових категорій надали перше місце каві «Якобс», на другому місці за кількістю голосів кава «Форт». Кава «Маккофе» та «Нескафе» зі зростанням віку споживачів зменшує кількість прихильників. Кава «Арабіка» та «Галка» мають мінімум споживачів у віковій категорії В. Кава «Жокей» має максимум голосів у середній віковій категорії.

Отже, керівництву кафе-бара «Горнадо» ТзОВ «Сафо» варто було б вказувати у меню марку кави, яку вони пропонують, та приділити увагу маркам кави «Якобс» і «Форт».

Що стосується смакових переваг у виборі різних сортів мінеральних вод у різних вікових категорій, бачимо (рис. 8), що «Карпатська джерельна» з віком опитаних повільно

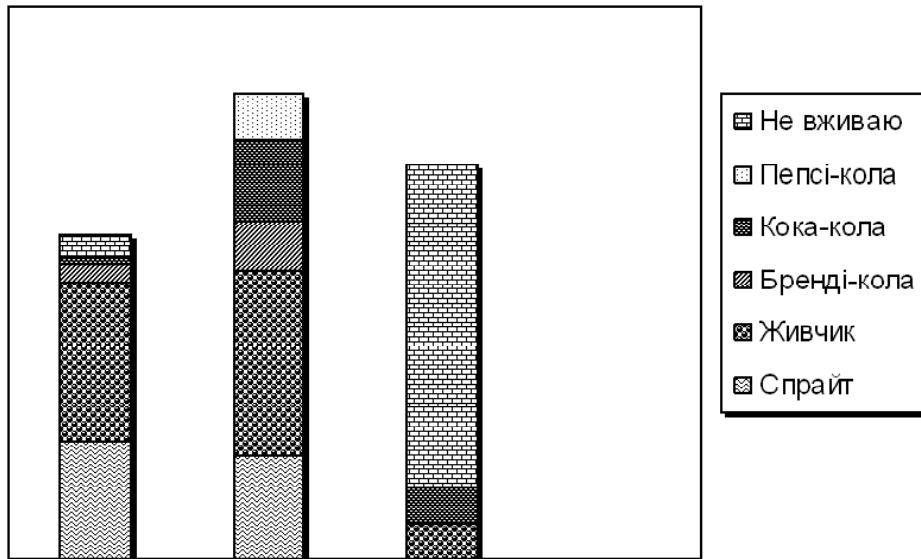


Рис. 9. Смакові переваги у виборі різних видів оригінальних напоїв у різних вікових категорій.

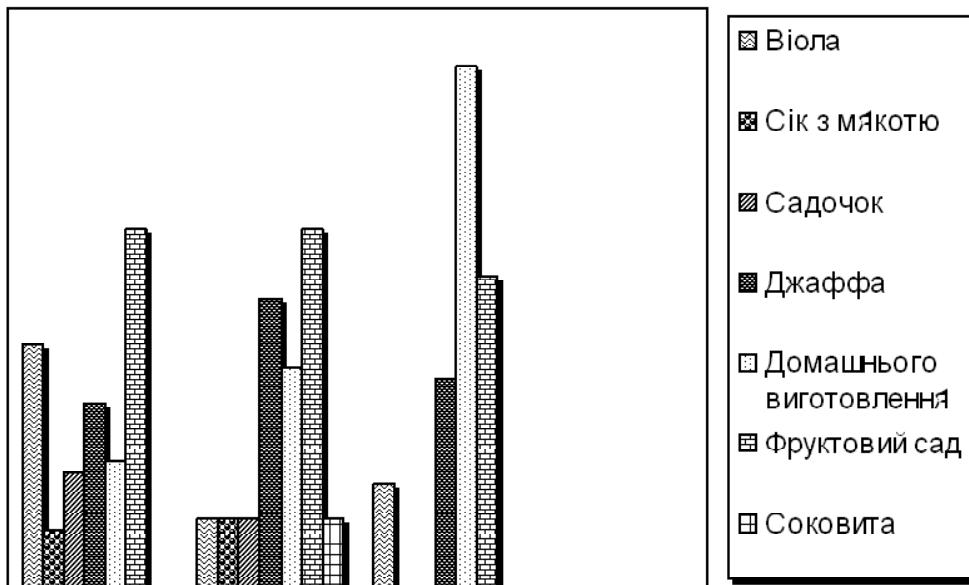


Рис. 10. Смакові переваги у виборі різних видів соків у різних вікових категорій

втрачає кількість своїх прихильників. «Поляна квасова» навпаки, з підвищенням вікової категорії здобуває більшу кількість прихильників. «Бонаква» має мінімум у середній віковій категорії, а «Кришталева», навпаки, має у цій віковій категорії максимум споживачів. Решта видів мінеральних вод, які обрали споживачі з переліку 10 найвідоміших в Україні мінеральних вод мають стабільно низький відсоток своїх прихильників. Кафе-бару «Торнадо» ТзОВ «Сафо» варто збільшити асортимент мінеральних вод, та лікувально-столових мінеральних вод, оскільки в переліку напоїв кафе-бару відсутні марки «Кришталева», «Поляна квасова», «Карпатська Джерельна», «Боржомі», що користуються стабільним попитом відвідувачів.

З наведеного розподілу смаків споживачів у виборі оригінальних напоїв, найвідоміших в Україні (рис.9), бачимо, що оригінальні напої не користуються широким попитом усіх верств населення і значний відсоток респондентів зазначили відповідь

«не вживаю». Виключення становить «Живчик», який має попит у всіх вікових категорій споживачів і максимум у категорії В, та «Спрайт», споживання якого з віком зменшується. Ще три напої з переліку 10 найменувань мають свій споживчий контингент, однак рівень споживання доволі низький.

Щодо вибору різних марок соків стабільною популярністю користується марка «Фруктовий сад» (рис. 10). Соки «Джаффа» та сік «Домашнього виготовлення» збільшують кількість своїх прихильників зі зростанням віку споживачів. А соки «Віола», «Садочок», «З м'якоттю» зі зростанням віку респондентів зменшують кількість прихильників. Отже, кафе-бару «Торнадо» ТзОВ «Сафо» можна пропонувати розширити асортимент соків за рахунок соків марок «Фруктовий сад», «Джаффа», сік «Домашнього виготовлення», «Віола», «Садочок».

Отже, проведене дослідження доводить, що багато відомих марок напоїв користуються попитом в Україні і знаходять свого споживача. У результаті дослідження було виявлено лідерів попиту Львова та Львівської області на основі опитування 100 споживачів різних вікових категорій. Дослідження становитиме певний інтерес для працівників готельно-ресторанного бізнесу в контексті розвитку інфраструктури великих і малих туристичних центрів.

Література

1. Сало Я. М. Організація обслуговування населення на підприємствах ресторанного сервісу. Ресторанна справа: Довідник офіціанта [Текст] : довідник / Сало Я. М. ; Львів : Афіша, 2007. — 301 с. — Бібліогр. : с. 5–137. — 1000 пр. — ISBN 978-966-325-082-3.
2. Волошин О. І., Сплавський О. І. Основи оздоровчого харчування [Текст] : монографія / Волошин О. І., Сплавський О. І. — Чернівці : БДМУ; Видавничий дім «Букрек», 2007. — 536 с. — Бібліогр. : с. 129–248. — 1000 пр. — ISBN 966-399-015-5.
3. Ципріян В. І. Гігієна харчування з основами нутриціології [Текст] : підручник для студ. ВНЗ III–IV рівня акредитації / Ципріян В. І. — Київ : Здоров'я, MedLit, 1999. — 566 с. — Бібліогр. : с. 340–473. — 1000 пр. — ISBN 5-311-01159-9.
4. Рудавська Г. Б. та ін. Наукові підходи та практичні аспекти оптимізації асортименту продуктів спеціального призначення [Текст] : монографія / Г. Б. Рудавська, Є. В. Тищенко, Н. В. Притульська. — К. : Київ. нац.торг.-екон. ун-т, 2002. — 371 с. — Бібліогр. : с. 8–39. — 1000 пр. — ISBN 966-629-052-9.
5. Грубер-Швенк Г. та ін. [Текст] : довідник / Г. Грубер-Швенк, М. Швенк. — Dtv-Atlas [пер. з нім.]. — К. : Знання-Прес, 2004. — 183 с. — Бібліогр. : с. 35–77. — 1000 пр. — ISBN 966-7767-65-5.
6. Архипов В. В. та ін. Ресторанна справа: Асортимент, технологія і управління якістю продукції в сучасному ресторані [Текст] : навч. посібн. / В. В. Архипов, Т. В. Іванникова, А. В. Архіпова. — Київ : Фірма «ІНКОС», 2007. — 382 с. — Бібліогр. : с. 290–299. — 1000 пр. — ISBN 966-8347-48-X.

УДК: 113:504.03+165.12

Лазарович Н. В.

ФІЛОСОФСЬКО-СВІТОГЛЯДНІ АСПЕКТИ «НОВОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ»

*Природа не терпить неточностей і не пробачає помилок**R.-U. Емерсон*

Запропоновано необхідність втілення засадничих принципів «нової екологічної парадигми» для подолання кризи системи «людина–природа» і вирішення низки глобальних проблем сучасності. Проаналізовано аспекти подолання «парадигми людської винятковості» шляхом нівелювання споживацького ставлення до природи, ствердження принципу відповідальності як морально-етичного імперативу самозбереження й утвердження гуманістичних цінностей.

Реалії сучасного життя, численні свідчення кризового стану взаємовідносин між людиною та природою вимагають глибинного соціально-філософського аналізу цієї проблеми. В першу чергу, нам слід звернутися до аналізу системи «людина–природа», виходячи з екологічних аспектів їх взаємодії.

Світоглядні установки пафосу підкорення природи та трактування людини як «вінця творіння», які стали домінантними принципами у культурі техногенного світу, є причиною того, що особливої гостроти у наш час набуває експансія людини у природне середовище, що, фактично, приводить до численних глобальних проблем сучасності.

Так, діяльність людини техногенної культури передбачає її тотальне домінування над світом природи, використання її енергетичних джерел та сировинної бази. Сучасні американські дослідники В. Катон та Р. Данлеп підкреслюють, що у другій половині ХХ ст. сформувалася так звана «парадигма людської винятковості», або глибоко антропоцентричний, тобто скерований виключно на людину, надміру оптимістичний та антиекологічний підхід до вивчення суспільного та природного середовища. Суть його полягає у трактуванні людських суспільств, як таких, що нібито не підлягають екологічним обмеженням і залежностям, і, за словами Н. Черниш, формулюється у наступних положеннях:

- люди суттєво відрізняються від усіх живих істот, над якими вони домінують;
- людина — господар своєї долі; вона обирає свої цілі і може робити все для їх досягнення;
- соціальні культурні чинники (включно з технологіями) є головними причинами людської діяльності;
- соціокультурне середовище є визначальним, тоді як біофізичним середовищем можна нехтувати;
- соціальний і технологічний поступ може тривати нескінченно, роблячи врешті всі соціальні проблеми такими, що їх можна вирішити і розв'язати за допомогою науки і техніки, нових технологій [9, с. 109].

За словами В. Стъопіна, людство сьогодні зіткнулося з проблемами, породженими стрімким науково-технічним розвитком, предметно-перетворювальним характером людської діяльності та домінуванням світоглядної «парадигми людської винятковості». Це виявилося у другій половині ХХ ст. у зв'язку із виникненням глобальних криз та проблем. Серед численних проблем техногенного суспільства, спричинених характером предметно-перетворюваної діяльності, можна виділити: «проблему виживання людини в умовах безперервного вдосконалення зброй масового знищення, проблему нарощання екологічної кризи в глобальних масштабах; і, нарешті, проблему збереження людської особистості в умовах процесів відчуження та небезпеки руйнування біогенетичної основи людського буття» [7, с. 16].

Результатом домінування «парадигми людської винятковості» стали забруднення довкілля, зростаючий дефіцит природних ресурсів, занепокоєність населення планети станом навколошнього середовища, численні екологічні аварії та катастрофи, появу соціальних конфліктів, підгрунтя яких складають проблеми, пов’язані зі споживацько-загарбницьким ставленням до природи. Не випадково у науково-літературному обґрунтуванні окресленої проблематики використовується дефінітивне визначення «ера неоварварства».

Що стосується глобальних екологічних криз, вони викликають необхідність радикальної зміни нашого відношення до природного середовища. Для сучасного світоглядно-філософського усвідомлення стало майже очевидним, що два аспекти людського буття — як частини природи і як діяльної істоти, яка перетворює природу, перейшли у стадію гострої конфронтації. Причому, у наш час це протиріччя набуло конфліктного характеру, оскільки сучасний техногенний тиск на природу створює небезпеку виродження біосфери, а отже, загрожує самому людському існуванню.

Антропогенні екологічні кризи, зауважує В. Крисаченко, є за своєю сутністю неурівноваженими станами у функціонуванні та розвитку екосистем, які спричинені людиною та її діяльністю, існуванням, опосередкованими впливами. Це дає змогу сформулювати основні концептуальні підходи у відношенні системи «людина–природа»:

1. Прагматично-утилітарний: наука і техніка — головні чинники неурівноваженості екосистем. Основа — споживацько-грабіжницький погляд на природу у західноєвропейській культурі.

2. Атрибутивно-апріорний: людина привносить негаразди у природу вже внаслідок того, що вона є самою собою, що вона просто є і що вона не може не нищити довкілля. Полягає у нерозумінні сутності природи і виключення її зі сфери моральної оцінки.

3. Адаптивно-універсальний: антропогенний біосферний ефект пояснюють особливостями життєдіяльності людини як родової істоти, котра набула специфічного механізму адаптації до довкілля і вже через це не може не впливати на нього. Адаптивно-універсальний підхід дає змогу включити до кола чинників впливу людини на екосистеми найрізноманітніші прояви її життєдіяльності, ознаки та властивості, а не лише, скажімо, науку і техніку. Таким чином, людина постає і як цілісна, і як діяльна, і, водночас, як біосферна істота, котра живе за об’єктивними законами універсуму. Саме ці особливості відносяння людини до біосфери найтіснішою мірою пов’язані з предметним полем і формовтіленням екологічної культури [5, с. 151–153].

Антропогенні екологічні кризи зумовлюють різні соціальні наслідки — вимирання етносів, політичні трансформації, загрозу глобального омніциду, оскільки «етнічна форма, являє собою соціально вироблений етносом засіб збереження екологічних умов свого помешкання, а отже — засіб самозбереження, тому соціально-стихійне зруйнування зовнішніх умов етнічного буття (і аж ніяк не «об’єктивний хід історичного процесу») веде до вимирання відповідних етносів... Фактично, можемо простежити залежність роду й спрямованості трудової діяльності насамперед від екологічних умов буття, а вже потім — від роду й спрямованості власне трудової діяльності, бо те, яким є етнос, багато в чому залежить від екосередовища, з яким він опосередковує себе своєю працею» [8, с. 59].

Тому сьогодні особливого змістового наповнення набуває світоглядна парадигма, яка спростовує твердження, що природа — це нескінчений резервуар ресурсів для людської діяльності. Людина сформувалася у рамках біосфери — особливої системи, що являє собою не просто довкілля, яке людина може перетворювати, а виступає єдиним цілісним організмом, у який включається людство в якості особливої підсистеми. Діяльність людини вносить постійні зміни у динаміку біосфери, і на сучасному етапі

цивілізаційного розвитку масштаби людської експансії у природу такі, що вони починають руйнувати біосферу як цілісну екосистему. Виникає потреба вироблення принципово нових стратегій науково-технічного та соціального розвитку людства, таких моделей діяльності, які забезпечують коеволюцію людини та природи.

Саме тому глобальна екологічна криза, з планетарними масштабами якої досі ще не стикалося людство, вимагає відповіді на питання, якою мірою моральні норми можуть регулювати стосунки людини, суспільства з природним довкіллям, а в кінцевому підсумку — чи повинна містити в собі етика екологічний імператив? У даному випадку ми можемо вести мову про «етику ненасилля» (Л. Толстой, М. Ганді, М. Л. Кінг); «культуру провини» та «культуру сорому» (Р. Бенедикт); «принцип співчуття» С. Мейсен, а також «етику відповідальності» (Г. Йонас, К.-О. Апель, О.-Ф. Больнов, М. Рідель). Для подолання екологічної кризи особливої уваги заслуговують погляди представників останнього напрямку, які необхідною умовою збереження соціального та внутрішнього вимірів людини вважають її відповідальність за свої дії.

Обґрунтування етики відповідальності, принципи та норми якої повинні стати морально-етичними орієнтирами для людини, а також забезпечувати узгоджену взаємодію людини, суспільства та природи, постає найсуттєвішим завданням на шляху розв'язання глобальних екологічних проблем сучасності.

Потреба в «етиці відповідальності» (часто вживають такі поняття як «екологічна етика», «біоетика», «біосферна етика», «етика живого») особливо актуальною стає в сучасних умовах, адже вона, насамперед, зоріентована на формування відчуття персональної та колективної відповідальності за стан біосфери, довкілля. Особливого значення етика відповідальності набуває саме у зв'язку із низкою глобальних проблем, які постали перед людством, насамперед обмеженості ресурсів планети, небувалого зростання народонаселення в малорозвинених країнах, експансією техногенної цивілізації і, як наслідок, — з екологічною кризою, яка вперше за всю історію стала загальнопланетарним явищем.

Справді, криза системи «людина—природа» вже вкотре підтверджує глибоке переважання, що у витоків будь-якої діяльності стоїть людина зі складним внутрішнім світом. Філософське осмислення проблем взаємозв'язку людини і природи дає можливість розібратись у співвідношенні природних і суспільних закономірностей, побачити суперечності в розвитку відносин між суспільством і природою, зрозуміти роль людини і суспільства в процесі перетворення світу природи.

В соціальному аспекті цей розвиток базується на стурбованості щодо стану природного довкілля на протидію відомому діяльному принципу «перетворення» природи та «освоєння» її ресурсів. Розв'язання цієї проблеми потребує звернення до морально-етичного аспекту людської діяльності, у світлі якого вимальовується питання про само-збереження людини, людської цивілізації та довкілля. Саме ця обставина стає головною детермінантою розвитку «етики відповідальності», адже, як зауважує А. Єрмоленко, «вперше в історії перед людьми практично постало завдання взяти на себе спільну відповідальність за наслідки своєї діяльності в глобальному масштабі» [1, с. 25].

Таку позицію активно обстоює відомий німецький дослідник Г. Йонас. Долячи антропоцентричну позицію в етиці, яка полягає в тому, що лише людина має незаперечну цінність і є носієм цінностей, він обґруntовує думку про те, що «найвищою цінністю є збереження і самовідтворення буття — як довкілля, так і буття самої людини... Закладені в сучасній технології апокаліптичні можливості навчили нас, що антропологічна винятковість може бути забобонами і потребує подолання» [2, с. 14-16]. З огляду на загрозу екологічної катастрофи в наш час фундаментальне питання екологічної етики можна сформулювати у такий спосіб: чи можна розглядати природу як предмет етичної

відповіальності людини в умовах техногенної цивілізації? Мислитель пропонує нам фундаментальний принцип поєднання етики та екології де відповіальність за природу і довкілля постає як фундаментальна вимога.

Адже надія на виживання пов'язується тут з компромісом між підкоренням та збереженням світу. Цей компроміс було б можливим досягнути лише тоді, коли людині вдалося б зрозуміти навколошню природу, яку вона не створила, а отримала від Бога як предмет етичної відповіальності та піклування. Природа має слугувати не лише засобом, а й метою. Довкілля і сама людина зможуть лише тоді вижити, коли буде покладено край жахливому підкоренню природи і коли його заступить довгострокове планування взаємодії людини з природою на засадах нової етики збереження навколошнього середовища [1, с. 199].

Поняття морально-етичних відносин повинно торкатися не тільки людини, а й довкілля. На проблему щодо поширення поняття моральності на інші сфери людського буття звернув увагу А. Швейцер («сфера живого»). Згодом дана світоглядна парадигма екстраполюється на природу взагалі (відношення «людина–природа»). Таке поширення предмета етики, на думку Г. Йонаса, є необхідним для сучасної людини як ефективний засіб захисту людини розумної (*Homo sapiens*) від людини діяльної (*Homo faber*).

Ідея розширення сфери людської моральності до включення в неї природи й потреба формування нового екологічно орієнтованого світогляду є реальністю сьогодення і оцінюється як рух до «нової екологічної парадигми». Таким чином, докорінна зміна раціонально-прагматичних пріоритетів освоєння світу на пріоритети етики відповіальності має спрямувати людство на шлях загальногуманістичного розвитку.

Ставлення людини до природи нині набуває такого самого морального значення, як і ставлення людини до людини — саме цю обставину мають на увазі, коли йдеться про перехід морального імперативу в імператив екологічний. Тому головною метою етики виживання є прагнення усунути трагічність людського буття за допомогою активного втручання в природні процеси для того, щоб перетворити її хаотичні сили на організовані, «гармонійні». Етичні ідеали повинні бути виведені з життя, «первинних форм гармонійностей», властивих органічному світу, й розвиватися до етичних ідеалів добра та любові як необхідної передумови збереження та утвердження життя на Землі [3, с. 6].

Саме на цих засадах формується «нова екологічна парадигма», вихідними імперативами якої є наступні концепти:

- людина при всіх своїх якостях — лише один з репрезентантів живого і як вид *«Homo sapiens*» є включеною в єдину глобальну екологічну систему; вона живе не лише в соціальному, але у природному контексті;
- людина не власник (орендар) природи, а один з членів природного співтовариства;
- людина не має ніяких привілей. Навпаки, її «сапієнтність» покладає на неї відповіальність за стан природного довкілля;
- вона має культивувати в собі відчуття співпереживання, емпатії, готовність і здатність відчувати те, що відчувають інші, входити у становище інших, здатність дивитися на світ очима живої істоти [4, с. 21].

Відмінності «домінуючої соціальної парадигми» та «нової екологічної парадигми» зафіковані в таких положеннях [9, с. 112]:

Екологічна проблема, маючи значний вплив на всі сфери буття людини, постає сьогодні в широкому суспільному контексті та вносить якісні зміни в моральну сферу діяльності особи, змушую по-новому вирішувати морально-світоглядні питання щодо місця людини в природному світі. На перший план виходить проблема формування нового концептуального відношення «людина–природа». Природа постає перед нами не просто

ДОМІНУЮЧА СОЦІАЛЬНА ПАРАДИГМА	НОВА ЕКОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА
<i>1. Низька цінність природи:</i> — природа існує для виробництва благ; — панування людини над природою; — надання переваги економічному зростанню.	<i>1. Висока цінність природи:</i> — природа є цінною сама по собі; — гармонія людини і природи; — надання переваги захисту довкілля.
<i>2. Співчуття лише до тих, хто поруч і близький:</i> — експлуатація людиною інших істот для задоволення своїх потреб; — байдужість до клопотів і потреб інших людей; — інтерес лише до проблем свого покоління.	<i>2. Співчуття як життєвий принцип стосовно:</i> — інших живих істот; — інших людей; — інших поколінь.
<i>3. Згода на ризик з метою досягнення багатства:</i> — наука, техніка і технології є величезним благом для людей; — швидкий розвиток атомної енергетики; — пріоритет добувним ресурсозатратним технологіям; — примененія значення регулювання, використання ринкових механізмів, індивідуальна відповідальність за ризик.	<i>3. Продумане планування з метою уникнення ризику:</i> — наука, техніка і технології не завжди благо; — «ні» дальшому розвиткові атомної енергетики; — пріоритет ресурсозберігаючим технологіям; — державне регулювання з метою захисту природи і людини, їх взаємна відповідальність.
<i>4. Зростання без обмежень:</i> — природні ресурси невичерпні; — проблеми перенаселення не існує; — пріоритет виробництву і споживанню.	<i>4. Обмежене зростання:</i> — природні ресурси обмежені; — слід обмежити зростання чисельності населення планети; — пріоритет збереженню.
<i>5. Збереження техногенного суспільства:</i> — люди по-хижакськи руйнують природу і свій організм; — ієархія й ефективність.	<i>5. Потреба у якісно новому суспільстві:</i> — люди в міру використовують природу; — відкритість і співучасть.
<i>6. Домінуюча соціальна програма:</i> — надання переваги ринку; — змагання і конкуренція; — стилі життя, які є складними, такими, що швидко змінюються; — праця з метою задоволення економічних потреб.	<i>6. Нова соціальна програма:</i> — надання переваги суспільному благу; — кооперування; — прості стилі життя; — у праці головне — задоволення нею.
<i>7. Стара політика:</i> — експертиза; — надання переваги механізмам ринкового контролю; — відмова від прямих дій, використання існуючих соціальних інститутів; — збереження старої, «право-лівої» політико-партийної структури.	<i>7. Нова політика:</i> — консультації та співучасть; — надання переваги передбаченню і плануванню; — готовність до прямих дій; — нова політико-партийна структура, орієнтована на нові проблеми.

як світ, який оточує людину, а як власне світ людини, який не може бути відокремлений від неї. Перебуваючи у постійному «діалозі» з людиною, природа мовби перетворюється у внутрішнього співрозмовника, що зумовлює викриття істинної сутності самої особи.

Так, провідний діяч Римського клубу — міжнародної громадської організації світового рівня, діяльність якої спрямована на вирішення глобальних проблем сучасності —

А. Печеї обґрутує шість провідних цілей, які повинні зумовлювати більш відповідальнє ставлення людини до природного та соціального середовища.

Перша мета — зовнішні межі — орієнтує людство на бережливе ставлення до природи, її ресурсів, життєвого потенціалу. «Пропускна властивість» Землі, зазначає вчений, явно не безмежна. Існують певні біофізичні межі не тільки для розширення людської діяльності, але й для присутності людини на планеті.

Друга мета — внутрішні межі — зумовлює орієнтацію на внутрішні можливості людини, які також не є безмежними. Розумові, фізичні, моральні, психічні, емоційні та інші ресурси людини не можна експлуатувати нескінченно. Тому діяльність, технічно-технологічні й соціальні системи слід вибудовувати так, щоб уникати деструктивних стресових ситуацій, які негативно впливають на природу людини.

Третя мета — культурна спадкоємність — формує настанову на перетворення загальнолюдських культурних надбань у ключовий момент прогресу й самовизначення людства, на принцип нового світового економічного порядку та стратегії розвитку. Цінності культури перебувають нині у кризовому стані, їх треба рятувати від вандалізму, розкладу, занедбання, оскільки в них міститься глибина людська традиція, що спрямована у майбутнє; саме в них зберігаються найфундаментальніші стимули віри й любові, гордості та справедливості, почуття прекрасного та прагнення до добра.

Четверта мета — світове товариство — обумовлює поєднання міждержавних зусиль для розв'язання глобальних проблем сучасності; створення нових управлінських структур загальносвітового рівня, в основу діяльності яких повинна бути покладено система скоординованих географічних і функціональних центрів прийняття рішень, що охопили б всі рівні суспільної організації — від локального до глобального.

П'ята мета — людське житло — спрямована на оптимальне розселення людей на планеті. Загальний, єдиний план людського розселення, що включає всі заходи національного й регіонального масштабу, сьогодні стає нагальною потребою. Залишити його невизначенім нині — означає не вирішити його ніколи.

Шоста мета — виробнича система — орієнтує на створення вивіrenoї в масштабах цивілізації єдиної економічної системи, системи фінансування, ресурсозабезпечення та зберігання, територіального розміщення виробництва тощо.

Як підкреслює А. Печеї, головна мета запропонованого плану полягає у відроджені людського духу, без чого вся людська система опиниться у полоні таких понять і крайніх обставин, які неминуче призведуть її до знищення [6].

Отже, «нова екологічна парадигма» наголошує на тому, що людина — це тільки частинка живого, один з членів природного співтовариства, а її «сапієнтність» покладає на людину відповідальність за стан природного довкілля. Це і є зовнішні межі, які орієнтують людину на таку парадигму взаємодії з природою, яка передбачатиме всезначущість процесів самовідновлення та саморегуляції природних екосистем.

Таким чином, «соціальність» і «природність» перестають бути взаємовиключаючими феноменами, а скоріше взаємообумовлюючими. Нове світоглядне розуміння цивілізаційного процесу, джерелом розвитку якого є не тільки раціональні, але духовні чинники, відкриває нові перспективи побудови нових моделей соціального поступу, які забезпечують поворот від технократизму як способу організації взаємодії людини і природи до нової екологічної політики. Передусім йдеться про те, що людина, її соціальні та внутрішньо-іманентні характеристики включають екологічний вимір, який повинен зкладати імперативи обмеження стосовно масштабів та меж перетворення природи.

Література

1. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія [Текст] : підруч. / А. М. Єрмоленко. — К. : Лібра, 1999. — 488 с. — ISBN966-7035-24-7.
2. Йонас Ганс. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації [Текст] : пер. з нім. / Г. Йонас. — К. : Лібра, 2001. — 400 с. — ISBN966-7035-40-9.
3. Кисельов М. Гуманістичні засади сучасної екології / М. Кисельов // Філософська думка. — 2000. — № 3. — С. 4–23.
4. Кисельов М. М. Екологічні виміри глобалізації [Текст] / Кисельов М. М., Гардашук Т. В., Зарубицький К. Є. — К. : ПАРАПАН, 2006. — 260 с. — ISBN966-8210-40-9.
5. Крисаченко В. С. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку [Текст] / Крисаченко В. С., Хилько М. І. — К. : Знання України, 2001. — 598 с. — ISBN966-95920-8-9.
6. Печчеи Аурелио. Человеческие качества [Текст] : пер. с англ. / А. Печчеи. — М. : Прогресс, 1985. — 312 с.
7. Степин В. С. Научная картина мира в культуре техногенной цивилизации [Текст] / Степин В. С., Кузнецова Л. Ф. — М. : РАН, Институт философии, 1994. — 272 с. — ISBN5-201-01853-X.
8. Феномен нації: основи життєдіяльності [Текст] / За ред. Б. В. Попова. — К. : Знання, 1998. — 264 с. — ISBN966-7293-24-6.
9. Черниш Н. Соціологія [Текст] : курс лекцій / Н. Черниш. — 2-е вид., доп. — Львів : Вид-во ЛБА, 1998. — 362 с. — ISBN966-7034-06-2.

РОЛЬ ТОВАРОЗНАВСТВА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті обґрунтовується роль товарознавства як науки в забезпеченні екологічної безпеки довкілля, розкриваються проблеми виробництва та маркування екологічно чистих товарів в Україні та світі. З'ясовано, що в даному контексті товарознавство виступає як наука, що сприяє просуванню на споживчий ринок товарів, шкідливий вплив на здоров'я людини та зовнішнє середовище яких максимально мінімізовано на всіх етапах їх життєвого циклу — від виробництва до утилізації.

Як відомо, предметом товарознавства є споживна вартість товарів — складна категорія, що характеризує здатність товарів задовольняти певні потреби людей. Вона проявляється як корисність товарів для споживачів та визначається комплексом споживчих властивостей товарів. Номенклатура споживчих властивостей включає функціональні, естетичні, ергономічні, екологічні властивості товарів, їх надійність та безпеку. Беручи до уваги визначення товарознавства як «науки, що вивчає характерні особливості товарів в сфері їх обігу і споживання, розглядаючи товари в комплексі з врахуванням чинників та змін, що відбуваються з товаром від виробництва до споживання» [1; 5], стає зрозумілим механізм взаємозв'язку екологічних проблем і особливостей товарознавчої діяльності. Товарознавство в цьому випадку слід розуміти як науку, що вивчає і сприяє просуванню на споживчий ринок товарів, які не тільки не наносять шкоди людині та зовнішньому середовищу, але й отримані з використанням екологічно чистих технологій [2; 202].

Термін «екологічно чистий», «безпечний» застосовується з метою виявлення найбільш безпечної для людини продукції, але не має однозначного тлумачення. Ця проблема досить актуальна як в нашій країні, так і за кордоном.

Словосполучення «екологічно чистий» на етикетці товарів в переважній більшості випадків є поняттям відносним: навіть якщо сам по собі товар дійсно є повністю натуральним і не містить шкідливих речовин, може виявитися, що під час виробництва товарів використовується застаріла технологія, внаслідок чого підприємство негативно впливає на довкілля. Або, наприклад, у «чистого» продукту може бути упаковка, що містить хлор. Це означає, що під час утилізації цієї упаковки методом спалювання, в атмосферу виділиться шкідливий діоксин. А чи можуть меблі з натурального дерева вважатися екологічно чистим товаром? На перший погляд, безумовно, так. Але може виявитися, що для виготовлення цих меблів була використана деревина унікальних столітніх лісів, яких майже не залишилося на планеті. Навряд чи можна вважати в цьому випадку товар екологічно прийнятним.

Справді екологічно чистим можна назвати товар, який відповідає наступним вимогам. По-перше, він не повинен містити шкідливих для людини і довкілля речовин, і, по-друге, під час виробництва й утилізації самого товару та його упаковки не повинна завдаватися шкода навколошньому середовищу. Але це нереально, оскільки будь-яке виробництво, транспортування й утилізація продукту мають певну негативну дію на довкілля. Відмінність між товарами може бути лише в різній мірі негативної дії. Саме тому, наприклад в Канаді, маркування «екологічно чистий» офіційно заборонено до використання.

У канадському законодавстві є також обмеження на використання маркування, що містить «абсолютні» (наприклад, «не містить речовини X») або невизначені твердження (типу «виготовлено з повторно переробленого паперу»). Таке маркування

повинно супроводжуватися додатковими поясненнями. Заява про те, що речовина X повністю відсутня в товарі, недоказова (потрібна гранична точність вимірювань). Тому в маркуванні може бути вказана гранична концентрація, якої не перевищує вміст речовини, або заява про те, що речовина X не використовується під час виробництва продукту [6].

Найбільш відомий значок «зелений пункт», прийнятий в країнах Євросоюзу, часто зустрічається на упаковці товарів, означає, що виробник заплатив за переробку упаковки товару або самого товару, коли той відслужить свій термін і перетвориться на відходи. Багато виробників товарів, в основному, косметики і парфумерії, вводять твердження або значок «вільно від жорстокості», на якому може бути зображеній кролик, або просто напис, що даний товар не випробовувався на тваринах.

Як правило, повторно перероблений папір складає лише частину використовуваної сировини. Тому маркування «три зелені стрілки» («виготовлений з повторно переробленого паперу») також повинно супроводжуватися поясненням про кількість переробленого матеріалу в продукті. Рекомендується також вказувати частку промислових і побутових відходів паперу.

На етикетці повинно бути чітко вказано, чи відноситься маркування до самого продукту або до упаковки. Значення маркування «може бути повторно перероблене» залежить від наявності пунктів переробки і доступу до них споживачів. Так, поліетилен, в принципі, піддається переробці, але реально переробляється тільки 1 %, інше потрапляє на звалища або спалюється.

Сьогодні все більше покупців в Україні при виборі товару довіряють написам «Екологічно чистий продукт». Разом з тим, законодавство України не передбачає подібного терміну для характеристики товару, зважаючи на відсутність критеріїв, за якими слід визначати його «чистоту». Проте проблема криється навіть глибше. Адже на сьогоднішній день в Україні фактично відсутні належне управління та контроль за дотриманням екологічних норм і стандартів підприємствами й організаціями. В той же час законодавством передбачено проведення екологічного аудиту з метою забезпечення вимог до охорони довкілля відповідно до Закону «Про екологічний аудит». Слід також відзначити, що сьогодні намітилася стійка тенденція збільшення кількості виробників, які приєднуються до Програми екологічного менеджменту і контролю ЄС (The EU Eco-Management and Audit Scheme), що пропонує управлінські механізми для оцінки впливу їх діяльності на довкілля. Іншими словами, йдеться про забезпечення балансу між стабільним розвитком економіки і чистотою навколошнього середовища, без чого неможливі висока якість і рівень життя.

В Україні екологічне маркування, яке ґрунтуються на якісних перевагах продукції стосовно негативних впливів на стан здоров'я людини та довкілля, закріплено міжнародним стандартом ISO 14024 (з 2002 року запроваджено до державної системи стандартизації — ДСТУ ISO 14024) і відноситься до категорії «добрівільних». З 2004 року знак екологічного маркування «Екологічно чисто та безпечно» внесено до міжнародного реєстру Глобальної Мережі Екологічного маркування — Global Ecolabelling Network (GEN) та визнано 59 країнами світу, зокрема Європейським Союзом. Метою екологічного маркування товарів є інформування споживачів про екологічну пріоритетність маркованої знаком «Екологічно чисто і безпечно» продукції порівняно з аналогічною немаркованою продукцією, сприяння розширенню попиту на продукцію з мінімальним негативним впливом на довкілля та здоров'я людини, і, тим самим, збільшення випуску продукції і кількості вітчизняних підприємств, які забезпечують цей випуск, чим сприяють збереженню здоров'я людей і чистоті оточуючого середовища.

Для отримання знаку екологічного маркування продукції необхідно пройти процедуру сертифікації на відповідність додатковим екологічним вимогам — екологічним

критеріям. Екологічна сертифікація продукції відноситься до добровільної системи і ґрунтується на встановленні додаткових вимог до всього життєвого циклу: від сировини (матеріалів) до утилізації продукту, а також оцінки її відповідності встановленим вимогам — екологічним критеріям. Екологічні критерії до окремого виду продукції встановлюються міжнародними організаціями: Глобальною Мережею Екологічного Маркування (GEN) та для продукції сільськогосподарського виробництва — Міжнародною федерацією екологічного сільського господарства (IFOAM). Крім того, в нашій країні проводиться робота щодо гармонізації нормативно-технічної документації України із законодавством ЄС. Одним з перших результатів такої роботи в галузі екологічної безпеки товарів народного споживання є розробка «Технічного регламенту щодо екологічних критеріїв еко-маркування текстильних виробів» [5]. В публікації [3] запропоновано процедуру оцінки, контролю і вибору оптимальних умов для активізації інноваційної діяльності у сфері нормативного забезпечення випуску екологічно чистих товарів.

Екологічні вимоги до окремих груп товарів повинні включатися в стандарти під час їх розробки або перегляду. При цьому повинна забезпечуватися їх відповідність міжнародним нормам. На нашу думку, розділ «Екологічні вимоги» в нормативних документах на товари народного споживання повинен містити:

- дані про фізико-хімічні властивості товару, зокрема, вміст токсичних компонентів в загальній масі, легкість, температуру загоряння та випаровування тощо;
- характеристику біостійкості в зовнішньому середовищі;
- номенклатуру показників шкідливого впливу на зовнішнє середовище та методи їх контролю;
- санітарно-гігієнічну оцінку;
- характеристику умов використання, зберігання, транспортування та ліквідації;
- способи утилізації, переробки та знищення товарів після закінчення терміну їх використання (експлуатації) і спеціальні заходи безпеки, що повинні застосовуватися при цьому.

Продукція, що поступає на ринок, не повинна бути пов'язаною з неприйнятним ризиком, а потенційні споживачі повинні бути попереджені про можливі наслідки.

Екологічні вимоги, що містяться в стандартах на продукцію, повинні забезпечувати можливість сертифікації продукції, контролю відповідних органів за дотриманням екологічних вимог та вирішення спорів про якість продукції в судовому порядку.

На сьогоднішній день в Україні екологічно чистими визнано близько 300 товарів. Більшість з них — продукти харчування. Серед непродовольчих екологічно чистих товарів в реєстрі екологічно сертифікованої продукції є неткані матеріали, будівельні, електропобутові, лакофарбові товари [4]. Вони містять меншу кількість токсичних речовин, а під час вторинної переробки або спалювання мінімально забруднюють довкілля. Відповідну перевірку слід проводити засобами екологічних лабораторій [7].

Подальший розвиток ринку екологічно безпечних товарів стимулюватиме раціональне використання природних ресурсів, сприятиме мінімізації негативних наслідків порушення екологічної рівноваги природних систем, тобто матиме безпосередній вплив на стан ринку природних, сировинних та енергетичних ресурсів.

В умовах сучасного споживчого ринку важливого значення набуває раціональне управління асортиментом, товарними потоками у відповідності з потребами різних сегментів ринку. Однак воно є можливим тільки на основі формування розумних потреб людини з врахуванням екологічних проблем, що виникають під час їх задоволення. Потреба в екологічно безпечних, нешкідливих товарах є, і завдання товарознавців полягає в тому, щоб вивчити існуючий асортимент, помітити і відзначити найкращі з них, полегшити покупцю проблему вибору товару, а виробнику вказати шляхи вдосконалення технологій та споживчих властивостей, зокрема, екологічних.

Література

1. *Болотников А. А.* Товароведение. Часть I [Текст] : Курс лекций. — 2-е изд., перераб. и доп. — К. : МАУП, 2001. — 216 с. : ил. — Библиогр. : с. 212–213.
2. *Степень Р. А.* Экология: Экологические проблемы товароведения [Текст] : учеб. пособие / Р. А. Степень, В. Н. Паршикова. — М. : Академия, 2004. — 240 с.
3. *Луців Н. В.* Інноваційні тенденції регулювання екологічних проблем товарознавства // Сучасні тенденції та проблеми інновації виробництва товарів і надання послуг / Матер. наук.-практ. конф., м. Львів, 8 травня 2008 р. 3 Львів: РВВ НЛТУ, 2008. — С. 227–232.
4. Умови отримання знаку екологічного маркування [Електрон. ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ecolabel.org.ua/index.php?id=41>.
5. Проект «Технічного регламенту щодо екологічних критеріїв еко-маркування текстильних виробів» [Електрон. ресурс]. — Режим доступу : <http://www.industry.kmu.gov.ua>.
6. «Экологически чистый» — между имиджем и правдой [Електрон. ресурс]. — Режим доступу : <http://www.EcoShopping.ru>.
7. *Сопрунюк П. М., Юзевич В. М., Луців Н. В.* Математична модель забруднень озера неконсервативними речовинами // Відбір і обробка інформації. — 2008. — Вип. № 29 (105). — С. 67–72.

Розділ 7.
АУДИТОРІЯ

УДК 37.015.6

Лащук І. П.

**ДО ПИТАННЯ ОСОБЛИВИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ФОРМУВАННЯ
У СТУДЕНТІВ МІЦНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ**

У статті розглянуто основні шляхи та напрями формування у студентів міцних економічних знань, головними з яких є: особливі підходи до викладання змісту фундаментальних економічних дисциплін, методика викладання економічних дисциплін та їх методичне забезпечення, оцінка знань студентів, їхнє відношення до навчального процесу. Акцентовано увагу на розвитку національної свідомості, національного виховання, від яких в значній мірі залежить забезпечення у студентів глибоких економічних знань та їх практичне застосування у розбудові незалежної української держави.

На сучасному етапі розвитку бізнесової цивілізації значно зросі інтерес до економічної теорії, оскільки вона перебуває у стані необхідного оновлення. Проблема забезпечення міцних економічних студентів, на нашу думку, повинна розглядатися у площині трьох складових: по-перше, з погляду особливих підходів викладання змісту фундаментальної економічної дисципліни, якою є економічна теорія; по-друге, з позиції особливих підходів до методики викладання економічних дисциплін та їх методичного забезпечення; по-третє, з позиції особливих підходів щодо оцінки знань студентів, їх відношення до навчального процесу.

Актуальність викладання економічних дисциплін викликана тим, що сьогодні ще немає єдиного підходу до її трактування. Аналіз навчально-методичної і наукової літератури, а також навчальних програм показує, що нині щодо змістової частини викладання економічних дисциплін є наступні напрями.

Перший напрям — це продовження деякими відомими нам вітчизняними та російськомовними підручниками викладання марксистсько-ленінської політекономії з намаганням пристосувати її до ринкових умов.

Другий напрям — це здійснення переходу до розкриття змісту «Економіксу», тобто економічної теорії, яка розроблена західними, головним чином, американськими економістами.

Третій напрям полягає в тому, що за основу взятий зміст «Економіксу» з намаганням тією чи іншою мірою адаптувати його основні положення до сучасних українських економічних умов.

В економічній літературі «Економікс» справедливо критикують за те, що він на 90 % насичений американською дійсністю, зорієнтований в основному на американський ринок. Як правильно зауважують українські економісти, це є спроба здійснити трансплантацію чужих органів на власне тіло. Тому завданням українських вчених, викладацького корпусу полягає в тому, щоб не тільки автоматично запозичити здобутки західних авторів, а творчо підходити до них і використати тільки ті, які відповідають нашим проблемам, бо ми не можемо бути калькою чужого досвіду, навіть найкращого.

У контексті сказаного особливо важливого значення набувають нові підходи до викладання змісту економічних дисциплін, основними критеріями якого повинні бути: проблемний характер подачі матеріалу, високий рівень наукової інтерпретації, насиченість лекційного матеріалу фактичною і статистичною інформацією, вміння поєднати положення економічної теорії з практикою господарювання, профільністю навчального закладу, забезпечення зворотного зв'язку між студентом і викладачем в навчальному процесі.

Принциповим питанням забезпечення наукового економічного світогляду студентів є проблема методології, яка є основою усього сімейства економічних наук, насамперед, макроекономіки, мікроекономіки, галузевих та функціональних економічних дисциплін. Від її подальшого вирішення залежить рівень наукового формування економічного світогляду студента. У наукових колах з настанням ери великої реформації особливої гостроти набули проблеми методології викладання економічних дисциплін. Дуже часто методику викладання ототожнюють з методологією. Таке розуміння цих понять простежується навіть в деяких навчальних посібниках. Р. Декарт колись зауважив: «Визначте значення слів і ви врятуєте людство від половини його помилок» [1;54]. Під методологією насправді розуміють фундаментальні світоглядні постулати, на яких базується вся конструкція будь-якої науки, тоді як під методикою розуміють спосіб дослідження, сукупність конкретних прийомів, засобів та інструментарій, якими користуються для вивчення процесів і явищ.

З погляду нашої «перебудови» і «реформації» чи не найбільше списів було зламано навколо проблем викладання так званих фундаментальних економічних дисциплін. Проблеми методології їх вивчення завжди були гостро дискусійними. У контексті сказаного постає проблема самої економічної науки, її вивчення і викладання. Упродовж трьох чвертей минулого століття провідною і методологічною основою решти економічних дисциплін була марксистсько-ленінська політекономія — «едино правильне, вірне і вічне вчення», що базувалось на безпосередній вірі у неминучу перемогу комунізму у всесвітньому масштабі.

Повертаючись до вибору сучасної методології економічних знань, можна констатувати, що її вирішальною ознакою є науковість. Тому єдиною справді науковою методологічною основою може бути лише економічна теорія, перевірена практикою, життям, реальною дійсністю, яка стає науковою у справжньому розумінні слова.

Науковий рівень викладання визначається не лише змістом прочитаної лекції чи проведеного семінарського заняття, але і змістом економічної літератури, яка рекомендується студентам для самостійного опрацювання. Зважаючи на розбіжності між концептуальними позиціями авторів деяких підручників, які містять оргіхи марксизму, слід все ж відводити ключову роль лекції, яка на наше глибоке переконання, була, є і буде центральною ланкою формування наукових знань студента. Добре підготовлена лекція багатша за будь-який підручник, вона ілюструє власну позицію викладача та її наукову аргументацію. В цьому розмаїтті концептуальних позицій може розібратись тільки викладач, який добре обізнаний як з марксистською, так і сучасною літературою. Тому позиція викладача у тлумаченні змісту тої чи іншої проблеми є дуже важлива і відповідальна. Скажімо, проблема теорії вартості, прибутку, заробітної плати, земельної ренти, економічних криз, національного доходу тощо. Помилки світоглядного характеру можуть завдати шкоди, яку не зможуть компенсувати навіть найдосконаліші методичні технології. Отже, коли сьогодні постає питання, що вибрati за основу при викладанні економічної науки студентам вищих навчальних закладів, на наше переконання, відповідь може бути однозначна — досягнення сучасної світової науки, яка знайшла

своє досягнення передусім у фундаментальних працях багатьох лауреатів Нобелівських премій та наукових дослідженнях вітчизняних вчених.

Друга складова, від якої залежить міцність економічних знань — це методика викладання економічних дисциплін та їх методичне забезпечення. Покійний вже, колишній завідувач кафедри педагогіки Львівського університету Савинець любив повторювати улюблenu фразу: «Студент — це не посудина, яку потрібно наповнити, а факел, який потрібно запалити». Відштовхуючись від цієї мудрої фрази, необхідно сказати, що таким навчальним напалмом повинна бути змістовна, цікава, проблемна лекція, яка постійно підтримує в аудиторії атмосферу творчого мислення, пошуку істини, що забезпечується ерудицією викладача, його педагогічною, артистичною майстерністю донести зміст лекційного матеріалу до слухача. Бо якщо лекція монотонна, нудна, не цікава, затеоретизована, не несе нічого цікавого, переказує зміст якогось підручника — така лекція факела не запалить. Слухаючи таку лекцію, студент з нетерпінням поглядає на годинник, чекаючи дзвінка.

Міцність засвоєння знань, безумовно, в значній мірі залежить і від ефективних методичних технологій, які дозволяють провести семінарські заняття на високій активній ноті. Але при цьому зауважимо, що найкраща методична технологія є та, яка дозволяє логічно, системно, послідовно, доступно, зрозуміло пояснити і передати аудиторії програмний матеріал. Досягнення ефективних результатів у навчальному процесі у великій мірі залежить від методичного забезпечення, яке зумовлює необхідність пошуку нових концептуальних підходів до удосконалення змісту та методів навчання, спонукають до впровадження нових технологій організацій навчального процесу.

Тривалий час вважалося, що виховання особистості майбутнього фахівця в процесі його професійного навчання забезпечується засвоєнням системи знань. І чим більшою була інформаційна насиченість такого навчання, тим кращою здавалась підготовка спеціаліста. Але практика підтвердила хибність такого підходу. Реальне життя ставить сьогодні молодого фахівця в такі ситуації, коли слід проявляти активність, реалізувати себе як особистість у обранні професії. Перехід до навчання за новими технологіями є вимогою часу. Перехід до викладання навчальних дисциплін за новими вимогами означає на практиці піднесення ролі проблемної лекції, завдання якої зменшити інформаційне навантаження на слухача, сконцентрувати увагу на центральних вузлових проблемах. Тому одним із основних шляхів і методів формування наукового світогляду є проблемне читання лекцій. Проблемний метод навчання, на відміну від інформаційно-ілюстративного, полягає не в тому, щоб давати студентам істини і положення в готовому виді, а в тому, щоб мобілізувати, заливати їх до активного творчого пошуку цих істин шляхом постановки наукових проблем, побудови і розв'язання в аудиторії проблемних ситуацій. Виклад лекційного матеріалу повинен бути спрямований на самого студента, його наукові пізнавальні інтереси. Ті питання, які залишаються поза увагою лектора, виносяться на самостійне опрацювання на основі рекомендованої літератури. Як видно, центр ваги тепер зміщується на самостійну роботу студента. Виконання студентами запропонованого обсягу робіт передбачає самостійне осмислення програмного матеріалу, що становить основу для продуктивного обміну думками під час проведення семінарських занять, активного обговорення проблем, включення студентів в дискусійний обмін думками, що має важливе значення для наукового пізнання.

Серед деяких викладачів домінує думка, що розвантаження студента від зайвої інформації сприймається як його звільнення від обов'язку конспектування лекцій. З цього приводу хочеться сказати наступне: якщо лекція копіює підручник і нічого більше не додає, то з такою думкою можна погодиться. Але є інші лекції, які несуть наукову

новизну, виражаютъ власну позицію викладача на ту чи іншу проблему, несуть інформацію, яку не прочитати в жодному підручнику. Візуальний супровід лекції, безумовно, має важливе значення. Тому недарма кажуть: «Краще один раз побачити, аніж сто разів почути». Але є інша антитеза. Один відомий грецький філософ, який був незрячим, звертаючись до свого учня, сказав: «Ти розкажи мені, але розкажи так, щоб я побачив».

Довголітня практика показала, що лекції викладачів, які активно займаються науковою роботою, використовують результати власних досліджень, тому їх лекції є глибші, змістовніші, аргументованіші, цікавіші і сприймаються аудиторією з більшим інтересом, а семінарські заняття носять дискусійний характер. Звідси висновок очевидний. Переход на нові технології викладання програмного матеріалу однак не означає тотального перетворення всього курсу в структурно-логічні схеми. Потрібно орієнтуватися на оптимальне поєднання традиційних і нетрадиційних форм.

Вирішення цього завдання вимагає системного удосконалення методики проведення лекцій та семінарських занять, оволодіння спеціальними методичними прийомами, їх організації, педагогічною майстерністю, що необхідно в сучасних умовах, коли економічна теорія нероздільна з господарською практикою. Одним із важливих завдань є постійне удосконалення семінарських занять як важливої форми самостійної роботи над переджерелами, науковою літературою, ширше практикування них постановки і обговорення студентських доповідей і рефератів, плодотворної дискусії з найбільш складних і важливих питань економічної науки. Крім того, потрібно привчити студентів не просто викладати заучені формулювання і висновки, а обґрунтовувати їх додатковими аргументами, які б показували, які реальні суспільні явища відображають наведені ними теоретичні положення. Формування теоретичної основи для глибокого освоєння економічних дисциплін, їх економічне мислення повинно ґрутуватися на розумінні нових інтеграційних процесів, що розгортаються у всесвітньому господарстві, на усвідомленні економічних аспектів глобальних проблем.

Особливістю вивчення економічної теорії є те, що вона вимагає не лише теоретичного (якісного), але і кількісного означення своїх законів і категорій. З цією метою можуть бути використані задачі. Розв'язання задач і прав на семінарі дозволяє студентам глибше осмислити категорії і закони економічної теорії у практичному застосуванні теоретичних положень, сприяє більш міцному закріпленню знань.

Пошук і реалізація нових форм і методів навчально-методичної роботи здійснюється практично усіма викладачами кафедри. Використовуються такі форми роботи як лекції з розв'язанням проблемних завдань, семінари-дискусії, евристичні бесіди. Вдалою роботою є складання студентами кросвордів, вікторин. Одним із способів впровадження нових методів навчання є використання комп'ютерних технологій у навчальному процесі. Особливістю комп'ютерного викладу лекційного матеріалу, що виноситься на самостійне опрацювання, є те, що матеріал подається максимально стисло, аналізується лише головне і найсуттєвіше. Після теми подаються контрольні питання, ситуаційні завдання, задачі.

Позитивний вплив на формування наукового мислення студента мають не лише лекційні і семінарські заняття. Ефективним методом інтенсифікації наукового пізнання є також проведення теоретичних конференцій, олімпіад, круглих столів, організація роботи наукових гуртків, на яких студенти виступають з науковими повідомленнями.

Серед проблем, від розв'язання яких залежить забезпечення у студентів місцевих знань, важливе місце належить розвиткові національної самосвідомості, національного виховання. Національне виховання, за визначенням М. Грушевського, це таке, що відповідає інтересам народу. У ньому немає важливих і менш важливих проблем. Це зумовлюється, насамперед тим, що високий рівень національної самосвідомості пов'яза-

ний не просто з теоретичним усвідомленням процесів національного відродження, а з практичною готовністю людини до участі у розбудові незалежної держави.

Сучасний державотворчий процес складний і суперечливий. Він наповнений новими реаліями, характеризується динамічністю економічного життя, глибокими змінами в політиці та ідеології. Вища школа покликана не тільки виховувати професіоналів, високоосвічених працівників, а й формувати людей, здатних демократично мислити і активно діяти в інтересах прогресивного розвитку суспільства. Вирішення цієї проблеми в контексті сьогодення вимагає від нас принципово нових методологічних підходів. Функція викладача тут полягає в тому, щоб через зовнішні фактори — через предмет, який читається, через демонстрування власних позицій, а також позицій авторитетних людей допомогти студентові сформувати таке бачення речей, яке відповідає інтересам суспільства. Національне відродження не можливе без глибокого знання історії, філософії, культури, політології. Глибоке знання студентами власної історії, культури сприятиме піднесення рівня національної самосвідомості, усуненню ганебного манкуртства, національного нігілізму.

У зв'язку з цим у навчальному та виховному процесі зростає роль і значення дисциплін гуманітарного та соціально-економічного циклу. Ці предмети формують у студентів якості активного учасника політичного життя, суб'єкта державотворчого процесу, вони є фундаментом освітньо філософської підготовки майбутнього фахівця.

Напевне, помилково було б категорично стверджувати, що очікувані результати залежать лише від викладача, його ерудиції, методики викладання, якості методичного забезпечення, національно-патріотичного спрямування навчального процесу, не згадавши про відношення студентів до навчального процесу. Потрібно відверто сказати, що в студентському середовищі багатьох вузів спостерігається тенденція певного нігілізму до навчання. Мабуть, потрібно сьогодні зайняти більш жорстку позицію щодо ледарів, прогульників. Можливо і куратори не на повну силу виконують свої виховні функції. Сьогодні завдання полягає не лише в тому, щоб навчити студента вчитися, а й привчити до щоденної наполегливої, кропіткої самостійної роботи.

Отже, проблема міцних знань — це комплексна проблема, яка залежить від багатьох факторів. Тільки їх розумне ефективне вирішення може забезпечити якісно міцний рівень знань і відкрити шлях до стандартів європейської освіти.

Література

1. Богиня Д. Добротний підручник з основ економічної теорії [Текст] : політико-економічний журнал М-ва економіки України, М-ва фінансів України та НАН України : стаття : / Д. Богиня. // Економіка України. — Київ : Державне видавництво «Преса України». — 2005, № 11. — 96 с. — 3296 пр. — ISSN0131-775X.
2. Ватаманюк З. Г. Вступ до економічної теорії [Текст] : курс лекцій. — Ч. I. — Львів : Новий Світ-2000, 2004. — 352 с. — (Сер. «Вища освіта в Україні»). — 1000 пр. — ISBN966-7827-64-x.
3. Долішній М. Перший український підручник з історії економічної теорії [Текст] : політико-економічний журнал М-ва економіки України, М-ва фінансів України та НАН України : стаття : / М. Долішній. // Економіка України. — Київ : Державне видавництво «Преса України». — 2005, № 10. — 96 с. — 3282 пр. — ISSN0131-775X.
4. Єременко В. Економічна наука: проблеми логіки, методології, класифікації [Текст] : політико-економічний журнал М-ва економіки України, М-ва фінансів України та НАН України : стаття : / В. Єременко. // Економіка України. — Київ : Державне видавництво «Преса України». — 2005, № 12. — 96 с. — 3289 пр. — ISSN0131-775X.

УДК 340.130.53

Лисик Н. М.

ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

У даній статті проаналізовано нормативну базу та дано характеристику основним нормативно-правовим актам, які забезпечують реформу вищої освіти в Україні.

Метою даної статті є проаналізувати нормативно-правові акти, на підставі яких в Україні здійснюється реформа вищої освіти. Реалізація Болонського процесу в нашій державі вимагає прийняття уповноваженими органами низки нормативно-правових актів, які б забезпечували поетапне впровадження цього процесу в життя.

Актуальність даної статті зумовлена тим, що Україна має на меті інтегруватися у світову спільноту. Безумовно складовою такої інтеграції є інтеграція освіти.

Закон України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 року передбачає, що Держава сприяє міжнародному співробітництву у галузі вищої освіти і здійснює заходи щодо розвитку та зміцнення взаємовигідного міжнародного співробітництва у галузі вищої освіти в рамках двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів і угод.

Україна стала учасницею Спільної декларації Міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» від 19 червня 1999 року, долучившись, таким чином, до Болонського процесу, який має на меті сформувати підґрунтя спільногоД европейського простору в галузі освіти і науки, запровадити єдині стандарти і критерії у цій сфері, які допоможуть вирішити проблему визнання українських дипломів за кордоном, яка хвилює сьогодні багатьох випускників ВНЗ України.

Національні критерії оцінювання якості іноземних кваліфікацій, отриманих у різних регіонах світу, ґрунтуються на положеннях Лісабонської конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні 1997 р., яка вступила в силу в Україні у 2000 році.

Визнання кваліфікацій вищої освіти в Україні регулюється Законами «Про освіту», «Про вищу освіту», постановами Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1997 року «Про документи про освіту та вчені звання» та від 29 серпня 2003 року «Про ліцензування освітніх послуг», наказом Міністерства освіти і науки України № 563 «Про затвердження Положення про визнання іноземних документів про освіту», де визначаються правові та організаційні основи визнання іноземних освітніх документів. Ці нормативні документи встановлюють централізовану процедуру визнання, що входить до компетенції Міністерства освіти і науки України.

17 квітня 2002 р. Указом Президента України було затверджено Національну Доктрину розвитку освіти № 347/2002, яка визначала стратегічним завданням державної освітньої політики вихід освіти, набутої в Україні, на ринок світових освітніх послуг, поглиблення міжнародного співробітництва.

Рішеннями Колегії Міністерства освіти і науки України від 28 лютого 2003 р. (протокол N 2/3-4) та від 24 квітня 2003 р. (протокол N 5/5-4) передбачалося проведення з 2003/2004 навчального року педагогічного експерименту щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу (далі – КМСОНП) у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації. Основними завданнями КМСОНП є такі, як адаптація ідей ECTS до системи вищої освіти України для забезпечення мобільності студентів у процесі навчання та гнучкості підготовки фахівців, враховуючи швидкозмінні вимоги національного та міжнародного ринків праці; стимулювання учасників навчального процесу з метою досягнення високої якості вищої освіти та ін.

З метою організації проведення педагогічного експерименту щодо запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації Наказом МОН № 48 від 23.01.2004 р. «Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу» із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки N 415 від 21.05.2004 р. було наказано затвердити Програму проведення педагогічного експерименту щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації та Тимчасове положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців. Данна Програма визначає термін проведення експерименту, його актуальність — створення передумов для входження освіти України до єдиного європейського та світового освітнього і наукового простору шляхом впровадження в систему вищої освіти України основних ідей, сформульованих Болонською декларацією 1999 року та іншими документами Болонського процесу.

Тимчасове положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців визначає, що подальші соціально-економічні й політичні зміни в суспільстві, зміцнення державності України, входження її в цивілізоване світове співтовариство неможливі без структурної реформи національної системи вищої освіти, спрямованої на забезпечення мобільності, працевлаштування та конкурентоспроможності фахівців з вищої освіти.

Наказ МОН № 49 від 23 січня 2004 року «Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004–2005 роки» зазначав, що для реалізації концептуальних засад Болонського процесу в Україні необхідно удосконалити двоступеневу структуру вищої освіти; прийняти прозорі та зрозумілі градації дипломів, ступенів та кваліфікацій; використати єдину систему кредитних одиниць і додатка до диплома; врахувати європейську практику організації акредитації та контролю якості освіти; підтримувати і розвивати європейські стандарти якості; ліквідувати перепони для розширення мобільності студентів, викладачів і дослідників; запровадити сучасні підходи інтеграції вищої освіти і науки у справі підготовки магістрів і аспірантів; забезпечити подальший розвиток автономності та самоврядування у вищій освіті.

З метою забезпечення виконання завдань рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 27 лютого 2004 року «Підвищення ефективності вищої освіти і науки як дієвого чинника розвитку та інтеграції в європейське співтовариство» було видано Наказ МОН № 414 від 21.05.2004 р. «Про запровадження у вищих навчальних закладах навчальної дисципліни «Вища освіта і Болонський процес». Він передбачав запровадження з 2004/2005 навчального року у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації незалежно від їх підпорядкування і форм власності для студентів, які навчаються за освітньо-професійною програмою магістра та аспірантів, навчальну дисципліну «Вища освіта і Болонський процес».

25 серпня 2004 року було видано Постанову КМУ «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань участі України в Болонському процесі» № 1131. На сьогоднішній день вона втратила чинність, оскільки на виконання Указу Президента України від 4 липня 2005 р. № 1013 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» була видана Постанова КМУ від 1 лютого 2006 року «Про утворення Міжвідомчої комісії з підтримки Болонського процесу в Україні» № 82.

21 грудня 2004 року Наказом МОН № 998 було затверджено Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти в Україні та її інтеграції в європейський освітній простір, яка визначає основні завдання розвитку педагогічної освіти в Україні. Серед них і модернізація освітньої діяльності вищих педагогічних навчальних та наукових закладів, які

здійснюють підготовку педагогічних і науково-педагогічних працівників, на основі інтеграції традиційних педагогічних та новітніх мультимедійних навчальних технологій.

У липні 2006 року Кабінет міністрів видав розпорядження про схвалення Концепції державної програми розвитку освіти на 2006–2010 роки. Програма спрямована на розширення обсягів охоплення населення освітою та інтеграцією України в європейський освітній простір.

З метою подальшого розвитку національної системи освіти, забезпечення якості вищої освіти та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство було видано Наказ МОН від 13.07.2007 р. «Про затвердження Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року» № 612, згідно якого було наказано затвердити План дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року; а центральним органам виконавчої влади, що мають у підпорядкуванні вищі навчальні заклади, іншим центральним органам, які визначені відповідальними виконавцями Плану дій, Академії педагогічних наук забезпечити щорічне розроблення заходів для реалізації Плану дій. Він зазначає, що сучасні стратегії України спрямовано на подальший розвиток національної системи освіти, адаптацію її до умов соціально орієнтованої економіки, трансформацію та інтеграцію в європейське і світове освітнє співтовариство. Україна в черговий раз підтвердила свої зобов'язання відносно координації своїх дій у рамках Болонського процесу з метою формування Європейського простору вищої освіти.

У цьому році Президент України видав два укази, спрямованих на підвищення якості і розвиток освіти та науки в Україні, а саме Указ Президента «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» № 244 від 20 березня 2008 р., яким Кабінету Міністрів України доручено розробити і затвердити комплексний план дій з розвитку освіти в Україні на 2008–2011 роки та Указ Президента «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку наукової сфери» № 444 від 16 травня 2008 р.

Практичне втілення Болонського процесу в Україні ведеться як на рівні держави в цілому, так і на рівні вищих навчальних закладів зокрема. Про участь в педагогічному експерименті щодо запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу заявили такі ВНЗ України, як Київський національний економічний університет, Київський національний торговельно-економічний університет, Львівський національний університет імені Івана Франка, Національний університет «Львівська політехніка», Львівський інститут економіки і туризму та інші.

Так, Харківським національним університетом імені В. Н. Каразіна було видано Наказ ректора «Про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу» № 0501-079 від 18.05.2004 р. та прийнято Положення «Про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна».

Згідно з наказом ректора Національної академії ДПС України від 28.05.2004 р. № 1125 створена і діє координаційна рада, яка узагальнює результати реалізації положень Болонської декларації. На виконання наказу ректора «Про затвердження заходів щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004–2005 роки» в академії було прийнято заходи щодо налагодження за допомогою МЗС України контактів з навчальними закладами Австрії, Німеччини, Швейцарії, Великобританії та ін.

У ЛІЕТ Наказом ректора № 86 від 14.02.2006 р. «Про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у Львівському інституті економіки і туризму» було впроваджено кредитно-модульну систему організації навчального

процесу і створено робочу групу для організаційного та методичного супроводження кредитно-модульної системи організації навчального процесу в інституті.

Згідно Закону України «Про вищу освіту» вищі навчальні заклади нашої держави мають право здійснювати міжнародне співробітництво, укладати договори про співробітництво, встановлювати прямі зв'язки з вищими навчальними закладами іноземних держав, міжнародними організаціями тощо.

У нашій державі щороку приймається ряд нормативно-правових актів, спрямованих на реформу вищої освіти. З огляду на це, можна зробити висновок, що Болонський процес в Україні має місце, а наша держава рішуче налаштована на розвиток міжнародного співробітництва у галузі освіти та науки і сприяє цьому на законодавчому рівні.

Робота по реалізації Болонського процесу в Україні триває. Отже, триватимуть і наукові дослідження у сфері нормативно-правового забезпечення реалізації Болонського процесу в Україні.

Література

1. Закон України від 17 січня 2002 р. «Про вищу освіту» № 2984-III (з наступними змінами і доповненнями) // Режим доступу : [www.URL : http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
2. Закон України від 3 березня 1999 р. «Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні» № 1273-XIV. // BBBP, 1999. — № 51. — С. 459.
3. Закон УРСР від 23 травня 1991 р. «Про освіту» № 1060-XII (з наступними змінами і доповненнями) // Режим доступу : [www.URL : http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
4. Указ Президента від 20 березня 2008 р. «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» № 244 // Режим доступу : [www.URL : http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
5. Указ Президента від 16 травня 2008 р. «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку наукової сфери» № 444 // Режим доступу : [www.URL : http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
6. Указ Президента України від 4 липня 2005 р. «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» № 1013/2005 // Режим доступу : [www.URL : http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
7. Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. «Про затвердження Національної Доктрини розвитку освіти» № 347/2002 // Режим доступу : [www.URL : http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2006 року «Про утворення Міжвідомчої комісії з підтримки Болонського процесу в Україні» № 82 // Режим доступу : [www.URL : http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2003 р. «Про ліцензування освітніх послуг» № 1380 // Режим доступу : [www.URL : http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1997 р. «Про документи про освіту та вчені звання» № 1260 // Режим доступу : [www.URL : http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
11. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2006 р. «Про схвалення Концепції державної програми розвитку освіти на 2006–2010 роки» № 396-р. // Режим доступу : [www.URL : http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
12. Наказ МОН від 13 липня 2007 р. «Про затвердження Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року» № 612 // Режим доступу : [www.URL : http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
13. Наказ МОН від 23 січня 2004 р. «Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу» № 48 // Режим доступу : [www.URL : http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
14. Наказ МОН від 23 січня 2004 р. «Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004–2005 роки» № 49 // Режим доступу : [www.URL : http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
15. Наказ МОН від 21 травня 2004 р. «Про запровадження у вищих навчальних закладах навчальної дисципліни «Вища освіта і Болонський процес» № 414 // Режим доступу : [www.URL : http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
16. Наказ МОН від 20 серпня 2003 р. «Про затвердження Положення про визнання іноземних документів про освіту» № 563 // Режим доступу : [www.URL : http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

Розділ 8.
ПОДІЇ. ІНФОРМАЦІЯ. РЕЦЕНЗІЇ

Дольнікова Л. В., Павлишин М. Л.

РЕЦЕНЗІЯ

(Рецензія на книгу: Калашникова О. Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей [Текст] : підр. для студ. вищ. навч. закл. / О. Л. Калашникова. — Знання, 2006. — 479 с. (48 с., іл.). — Серія «Митна справа в Україні»)

Культурні цінності, як об'єкти матеріальної і духовної культури, підлягають збереженню та відтворенню, оскільки вони становлять культурну спадщину України, яка протягом своєї багатовікової непростої історії зазнала величезних культурних втрат. Протягом багатьох століть українцями розроблено систему охорони та збереження культурних цінностей на національному й міжнародному рівні. Саме через це рецензований нами підручник сприяє формуванню й поширенню знань щодо збереження й охорони культурної спадщини України, а також проведенню їх експертизи.

Це перший підручник на Україні з дисципліни «Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей», який є цінним в практичному використанні для професійної діяльності працівників митних установ, мистецтвознавців, реставраторів, студентів і курсантів вищих навчальних закладів. Цей підручник успішно використовується у Львівському інституті економіки і туризму, який здійснює підготовку фахівців за спеціальністю «Товарознавство та експертиза в митній справі». В навчальному плані підготовки фахівців за цією спеціальністю вивчається курс «Основи експертизи культурних цінностей».

У рецензованому підручнику автором висвітлюються основи мистецтвознавчої оцінки та особливості технології виробництва творів графіки, живопису, ікони, скульптури, ювелірних виробів і музичних інструментів, а також охарактеризовано методики митної експертизи й визначення вартості культурних цінностей, зазначено правове регулювання переміщення культурних цінностей через митний кордон України. Структура підручника є інноваційною, зміст лекційних питань висвітлено доступно на належному науковому рівні на основі інтегративного підходу до структурування змісту навчального матеріалу. Це, на нашу думку, забезпечує досягнення герменевтичної складової процесу навчання, формує у студентів елементи професійного мислення та фахову компетенцію майбутнього фахівця.

Позитивними, на наш погляд, є подані в додатках форми опису різних видів культурних цінностей.

Проте, на нашу думку, авторові можна рекомендувати:

- інформативно доповнити підрозділи 1.3; 4.4.3; 4.5;
- підрозділ 1.3 «Філателія» розкриває тільки основні дефініції філателії. Проте, повністю опущені питання митної експертизи об'єктів філателії;
- У підрозділі 4.4.3 «Гліптика» у скороченому варіанті два різновиди «інталія» та «камея». Проте не виділено ні основних ознак, ні особливостей їх експертизи;
- підрозділ 4.5 називається: «Медалі, монети». Проте жодного слова не сказано про медалі та інші об'єкти фалеристики.

За інформативно-змістовним наповненням ці, та деякі інші підрозділи не рівноцінні:

- перенести в окремі розділи «Кераміку», «Ордени, медалі, нагрудні знаки», «Предмети філателії», «Нумізматика і боністика»;
- застосувати класифікацію культурних цінностей за функціональним використанням;
- не включати в додатки тичасово-діючі нормативні документи які є швидкозмінними;
- ввести розділи «Предмети українських народних промислів, як культурні цінності», «Мозаїка і фреска», «Рукописи і стародруки»;
- предметом дискусії на нашу думку є товарознавчі підходи до класифікації культурних цінностей. Автор дуже вільно підходить до особливостей класифікації ювелірних виробів, дорогоцінних каменів, кераміки.

Підсумовуючи, можемо сказати, що рецензований нами навчальний підручник є актуальним, достатньо повним навчальним виданням, сприяє якісному виконанню навчального плану підготовки фахівців зі спеціальності 7.050302 «Товарознавство та експертиза в митній справі». А виявлені нами недоліки і зауваження повинні перерости в подальший науковий доробок автора.

Бажаємо подальшої плідної праці і успіхів, Ольго Леонідівно!

Гусак І. П.

**ПІДСУМКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
ІІ ТУРУ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОНКУРСУ
СТУДЕНТСЬКИХ НАУКОВИХ РОБІТ З НАПРЯМУ «ТУРИЗМ»**

Як свідчить міжнародний та вітчизняний досвід, праця фахівця у сфері туризму виходить за межі вузьких менеджерських знань. Фахівець з туризму має володіти соціальними, гуманітарними, культурологічними, економічними, історичними, правовими, естетичними, рекреаційними, екологічними та іншими аспектами знань, а також двома-трьома іноземними мовами, сучасними комп’ютерними інформаційними технологіями, знати краєзнавчі ресурси, особливості впровадження технології гостинності і обслуговування, відповідати світовим стандартам надання якісних туристичних послуг.

Саме тому в рамках Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних і гуманітарних наук відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 30. 10. 2008 р. № 992 було вперше проведено конкурс за напрямом «Туризм», а базовим закладом було обрано Львівський інститут економіки і туризму як провідний спеціалізований вищий навчальний заклад. Мета цього конкурсу полягає в пошуку обдарованої студентської молоді, створенні умов для її творчого зростання, активізації наукової роботи студентів як найважливішого чинника формування фахівців нового типу, створення у вищих навчальних закладах системи широкого залучення студентів до участі у наукових програмах, проектній, конструкторській та інших формах науково-дослідної діяльності.

Загалом, можна стверджувати, що конкурс пройшов успішно, оскільки він відразу викликав зацікавленість низки профільних вузів та інших інститутів та університетів, які займаються дослідженнями проблематики туристичної галузі.

Всього на ІІ тур Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт було представлено 40 робіт з 26 вищих навчальних закладів України. Географія учасників охоплює більшість регіонів нашої держави — Севастополь, Харків, Луганськ, Київ, Львів, Одеса, Ялта, Дрогобич, Сімферополь, Донецьк, Івано-Франківськ, Ізмаїл, Вінниця, Запоріжжя, Полтава, Маріуполь, — а тематика стосується різних видів туризму та аспектів туристичної діяльності: основ управління туристичним бізнесом, інноваційних технологій і підходів у галузі туризму, організації харчування в туристичній галузі, розвитку туризму в регіональному розрізі, міжнародних туристичних ресурсів, перспектив зеленого туризму, культурно-історичних ресурсів, правових аспектів туризму.

Такий широкий спектр інтересів учасників конкурсу свідчить про зростаючу зацікавленість науковців до проблем становлення туризму як науки, сприяє систематизації існуючих знань і виформуванню нових концепцій, теорій, класифікацій. Водночас, на майбутнє хотілося би, щоб учасники більше зосереджувалися не на технічній частині досліджень, а власне на туристичній, розглядаючи будь-який інженерний, економічний, юридичний, історичний, географічний інструментарій тільки як засіб реалізації цілей з розвитку туризму як окремої галузі.

Як було визначено «Положенням про Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з природничих, технічних і гуманітарних наук 2009 року» (Додаток 1 до Наказу № 992), ІІ тур конкурсу складався з двох етапів: заочного рецензування з відбором кращих робіт та підсумкової науково-практичної конференції, на якій автори відібраних робіт презентували результати своїх досліджень.

Що стосується відбору кращих робіт з числа 40, які надійшли на конкурс, то до цього процесу було залучено 8 осіб, з яких 2 доктори наук і 6 кандидатів наук: д. е. н.,

проф., ректор Львівського інституту економіки і туризму Бочан І. О. (голова комісії), проректор з наукової роботи і туризму, к. філол. н. Гусак І. П. (заступник голови комісії), вчений секретар, к. філол. н. Стоколос-Ворончук О. О., (секретар комісії), д. с.-г. н., професор Бомба М. Я., к. г. н., доцент Лозинський Р. М., к. с-г. н., доцент, Цимбалюк М. Ф., к. е. н., доцент, Городня Т. А., к. г. н., доцент Лабінська Г. М. окремі студентські роботи також проходили зовнішнє рецензування, зокрема згідно з вимогами п. 3.10 «Положення про Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з природничих, технічних і гуманітарних наук 2009 року» робота студентки Львівського інституту економіки і туризму рецензовалася Божук Т. І., к. т. н., доцентом кафедри менеджменту Львівського державного інституту новітніх технологій імені В'ячеслава Чорновола.

В результаті рецензування та спільного обговорення членами журі було відібрано 12 кращих робіт, які було включено у програму підсумкової науково-практичної конференції, зокрема:

- «Оптимізація цін на туристичний продукт» (автор Наталія Крутько, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна);
- «Створення транскордонного туристичного кластеру в межах Єврорегіону «Слобожанщина» (автор Інна Лісіцина, Харківський національний економічний університет);
- «Маркетинговий аналіз круїзного ринку Карибського басейну» (автор Юлія Соколенко, Одеський національний морський університет);
- «Європа як туристично-рекреаційний регіон (на прикладі розвитку ділового туризму в Центрально-Східній Європі)» (автор Антоніна Нестеренко, Полтавський державний педагогічний університет ім. В. Короленка);
- «Використання мережі Інтернет як засіб підвищення конкурентоспроможності послуг туристичних підприємств» (автор Алла Рассоха; Одеський державний економічний університет);
- «Дослідження туристично-рекреаційних ресурсів міста Макіївка» (автор Марина Крижановська, Донецький інститут туристичного бізнесу);
- «Перспективи рекреаційного освоєння гори Піп Іван» (автор Олександр Бродяк, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника);
- «Ознайомлення учнів з темою «Печерні міста Південно-Західного Криму» (автор Юрій Зайцев, РВНЗ «Кримський гуманітарний університет»);
- «Дозвілова сфера Вінницької області» (автор Олег Яцьків, Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського);
- «Правове регулювання безпеки туризму» (автор Алла Дюбанова, Запорізький національний технічний університет);
- «Перспективи розвитку зеленого туризму в Криму» (автор Дмитро Фальковський, Кримський економічний інститут);
- «Використання дерев'яних храмів для потреб туризму» (автор Галина Козак, Львівський інститут економіки і туризму).

Вищезгадані роботи мали серйозну наукову складову, яка виявлялася не лише в узагальненні відомого, а й у пошуку нових шляхів розвитку та удосконалення туризму, у грамотній побудові наукового дослідження у відповідності до загальноприйнятих норм, зрештою, у цікавій та актуальній тематиці.

Підсумкова науково-практична конференція відбулася 27 березня у конференц-залі факультету туризму, готельної та ресторанної справи, і участь у ній взяло 10 претендентів у переможці.

Протягом 5–7 хвилин, відведеніх регламентом, виступаючі демонстрували вміння презентувати своє дослідження за допомогою мультимедійних засобів, а після цього

аргументовано відповідали на питання. Кожна робота викликала жваву дискусію, і — що особливо приємно — її учасниками були не лише члени журі і певний доповідач, а й інші учасники конференції та гості. В таких дискусіях народилася низка нових ідей для подальших наукових досліджень, які молоді науковці зможуть провести у найближчому майбутньому.

Що стосується оцінювання учасників конференції, то конкурсна комісія керувалася низкою критеріїв, зокрема рецензією першого етапу відбору, якістю презентації (чітким формулюванням актуальності, мети, завдань, методів дослідження), науковим рівнем відповіді на додаткові питання. У підсумку дипломом I ступеня було нагороджено Олега Яцьківа з Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського за роботу «Дозвілева сфера Вінницької області», дипломом II ступеня — Галину Козак з Львівського інституту економіки і туризму за роботу «Використання дерев'яних храмів для потреб туризму», а дипломами III ступеня — Олександра Бродяка з Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника за роботу «Перспективи рекреаційного освоєння гори Піп Іван» і Дмитра Фальковського з Кримського економічного інституту за роботу «Перспективи розвитку зеленого туризму в Криму». Сертифікатами учасників II туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних і гуманітарних наук було також нагороджено шістьох інших учасників підсумкової науково-практичної конференції.

Поряд зі значною кількістю позитиву і наукового потенціалу молодих учених, виявленого протягом конкурсу, хотілося б також звернути увагу на важливості дотримання вимог, викладених у «Положенні про Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з природничих, технічних і гуманітарних наук». Зокрема, потрібно чітко дотримуватися вимог у частині оформлення робіт та супровідної документації (кількість сторінок, тип і розмір шрифту, міжрядковий інтервал, кількість рядків на сторінці, поля, посилання, супровідні анотації; роботи повинні бути прошиті «пружиною» або у твердому перегляті).

Також конкурсна комісія виробила низку рекомендацій щодо підвищення якості студентських наукових робіт.

— Науковим керівникам слід чіткіше і вужче формулювати теми досліджень, уникаючи глобальної постановки проблем, натомість зосереджуватися на прикладних дослідженнях туристичного потенціалу регіонів та можливостей виведення України в провідні туристичні країни світу, в тому числі в контексті майбутнього проведення Євро-2012.

— Потрібно чітко визначати мету, завдання, методи дослідження, щоб підняти рівень науковості досліджень і полегшити завдання самим молодим науковцям, зокрема у побудові структури роботи.

— Рекомендується створювати для кожного дослідження перелік основних термінів, використовуваних автором, та їх визначення, щоб уникати розбіжностей у трактуванні суперечливих термінів.

— Самі дослідники повинні уникати компіляцій підручників або Інтернет-ресурсів, бо в такому разі їхня робота може кваліфікуватися як реферат, але аж ніяк не наукове дослідження.

— Дослідження повинно базуватися на найновішій науковій інформації, саме тому рекомендується максимально використовувати у роботі статті з фахових періодичних видань і матеріали науково-практичних конференцій, в тому числі праці наукового керівника.

Є сподівання, що молоді науковці продовжать долучатися до розвитку науки про туризм і, врахувавши зауваження конкурсної комісії та скориставшись цьогорічним досвідом підсумкової науково-практичної конференції, зможуть у наступному році досягти вагомих результатів і перемог.

Топорницька М. Я., Цвенгрош Г. Г.

З'ЯВЛЕННЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ В ЛЮРДІ

(переклад з французької мови. Chanoine Max. Caron.

Le Guide du Pelerin a Lourdes. — Paris, Librairie Haton, mai, 1917)

Невіра, ніби пуша,
Безбожників єднає,
Та вже вода зцілює
З недуги підіймає

Йде благодать невпинна,
А ми - в гріховних сітях.
Зате любов невинна
Живе в невинних дітях.

Тому така огласка
Вражеє зрілість мудру
Тому і впала ласка на дівчину із Люруду¹

«Поглянь — ... на цього божественного тесляра з пилою і рубанком, котрі роблять жорсткими ніжні руки в праці з цими грубими і дуже міцними інструментами. Зовсім не з якимсь теоретичним пензлем він маніпулює; він воліє краще братися за ремесло більш скромне і необхідніше для життя... Ісус добре знає, що для нашої гордовитої природи — це добродетелі трудніші для виконання і ось тут причина того, чому він нам дає приклад, усвідомлюючи, що цей урок предмету вартоє більше найченіших дисертацій»...

Печера (La Grotte).

Настав час піти стати на коліна коло Печери (la Grotte), бо саме там відбулося таємниче осереддя, звідки виникли всі ці чудеса.

Скеровуймо свою ходу праворуч до цих аркад, котрі широко розкриті до неба. Але перед тим, як їх переступити, помилуйтесь їхньою архітектурою...

Архітектор мав справді відвагу і обдарованість об'єднати таким чином для її створення устаткування з вигинів Римлян і l'ogive християнських століть. Ось об'єднання міці із грандіозністю.

Ви зараз на шляху, по якому йшли Бернадетта з двома своїми супутницями 11 лютого 1858 року. Вони справді крокували коло потоку. Гав (le Gave), що протікає близче до гори, і каналу Мерлас (Merlasse), що проходить, де ви бачите сажалки. Дійшовши туди, обидві супутниці Бернадетти просунули ніжки у воду і перетнули таким чином маленьку течію, щоб дійти далі і назбирати сухих гіляк. Бернадетта, здоров'я якої було слабким, спочатку не насмілилася їх наслідувати. Однак пізніше вона почала роззуватися, раптом вона почула щось на зразок шуму грозового вітру. Вона глянула навколо себе, але жодне дерево не рухнулося. Майже зараз же несподівано почувся другий подув вітру, що цього разу вже заколивав колючі чагарники, що проростали в одній з западин, розташованій вище Печери (la Grotte). У ту ж мить в цій же западині показалася серед надприродного світла одна жінка незрівнянної краси.

Бернадетта настрашилася, взяла чотки, стала навколошки і почала молитися.

Таким був початок З'явлень Непорочної Діви. Вісімнадцять разів вона прийде туди, щоб показатися маленькій пастушці. Кожного разу скромна дівчинка була захоплена екстазом. Інколи візія триває одну годину. Протягом цього часу вона була схожа на Ангела, що стала навколошки біля входу до неба. Її лице, її риси, здебільшого скоріше звичайні, набували такої краси, що не були схожі на земну. Ціле її тіло навіть стало нечутливим. Про

¹ Шкраб'юк Петро. З пісні про Бернадету. Його ж. Серед зір і людей. Поезії. — Львів, 2003. — С. 25.

це ми переконаємося одного дня, коли протягом п'ятнадцяти хвилин її протягнута рука буде над запаленою свічкою. Під поглядами сотень приголомшених свідків полум'я обвиватиме пальці, а коли візія припиниться, рука не матиме жодного сліду опіку.

Ось спомин про ці появі, які вже три чверті століття не припиняють приваблювати в це місце незліченні натовпи. Сюди прибували не тільки із Франції, не тільки з усіх місцевостей Європи, але Азії, Америки, Океанії. Саме тисячами немічні, безнадійно хворі знайшли тут зцілення, як це доводять милици, повіщені на стінах Печери (*la Grotte*). Це доводять також статуетки, численні вироби з мармуру, що можна побачити на стінах Базиліки... А найвагоміше доводять це ті грішні люди, що сотнями тисяч, можна би сказати мільйонами, знайшли тут цю «*grâce*», яку зовуть благодать.

Інше постійне чудо, більш видиме, хіба воно не є цим джерелом, яке близкає під рукою дівчинки в цій печері, з якої, на думку всіх сучасників з'явлень, жоден струмок ніколи не витікає? Стільки років це джерело витікає рясно — двадцять дві тисячі літрів щоденно. Яка ж могутність, якщо це не Божа сила, котра змогла прокласти так йому підземні шляхи крізь граніт і мармур?

Але з усіх чудес Люорду чи не найбільшою таємницею і найбільш могутньою є ще небесний аромат, котрий Непорочна Діва залишила навколо цієї печери, і привабливість на відвідувачів, котру вона продовжує вправляти. Ті, хто одного разу побували у Люорді, зберігають про це нетлінний спомин з найжвавішим бажанням часто сюди повернатися. Тут знаходишся так далеко від світу, так далеко від його привабливостей, від його розваг! І так близько до небес, і настільки близько тієї, котра є Королевою небес!.. Присівши з чотками в руках коло цієї печери перед цією статую, де Непорочна Діва стільки разів сходила, щоб розмовляти зі скромною дівчинкою, чи не можна б подумати про куток земного раю, віднайдений на хвилинку?

Розповідають, що коли Бернадетта вісім років після З'явлень збиралася покинути Люорд, щоб поїхати припоховати усе своє життя в монастирі Богоматері в м. Невері, вона прийшла останній раз в Печеру (*la Grotte*) і довго там залишалась, заглиблюючись у спогади. Повернувшись в будинок, звідки вона повинна була поїхати назавжди наступного дня, її побачили, що вона заливалася слізами. А коли хотіли її заспокоїти, сказавши, що Пресвята Діва всюди присутня, вона відповіла: «Так, але ніде так, як в Люорді!».

З'явлення (у такому порядку, в якому вони відбувались)

ПЕРШЕ З'ЯВЛЕННЯ 11 лютого 1858 року. Четвер

Бернадетта прийшла на береги потоку (*le Gave*) з двома маленькими товаришками, щоб там позбирати сухі гілки. Був приблизно полудень. Щойно закінчили дзвеніти дзвони у дзвіницях Люорду і в сусідніх парафіях. У ту мить, коли вона готувалася перетнути маленький канал, який вливається в той потік (*le Gave*), два подуви вітру один за другим змусили її глянути на печеру. Вона побачила тоді в западині скелі молоду Пані, красу якої з нічим не можна було порівняти. Перестражена, вона встала навколошки, взяла свої чотки і почала молитися. Пані мовчазно слухала її, пропускаючи між пальцями намистинки чотки. Але в кінці кожної десятки вона разом з Бернадеттою промовила *Gloria Patri*.

Закінчивши чотку, Візія привітала маленьку дівчинку з усміхом невимовної граціозності і зникла в золотистій хмарі, в якій вона була оточена.

ДРУГЕ З'ЯВЛЕННЯ
14 лютого 1858 року. Неділя

Три дні пізніше Бернадетта знову прийшла до печери (la Grotte) з кількома маленькими товаришками. Усі вони стали навколошки і молилися. Після першого десятка чотки Пані з'явилася. Бернадетта хлюпнула на неї освяченої води, кажучи їй піти, якщо вона не прийшла від імені Бога. Але чим більше вона окроплювала її, тим більше Візія їй усміхалася.

Під час всього часу, поки тривав екстаз, маленька дівчинка здавалося не належить вже до цього світу.

ТРЕТЬЕ З'ЯВЛЕННЯ
18 лютого 1858 року. Четвер

Кілька дорослих людей супроводжувало Бернадетту до печери (la Grotte). На їхню пораду вона принесла паперу і чорнила. Коли прекрасна Пані з'явилася, дівчинка попросила її письмово зобразити те, що вона бажає. Візія усміхнулася. І вона вперше подала свій голос, кажучи: «Те, що я маю вам сказати, не є необхідним, щоб я написала. Зробіть мені ласку, приходьте сюди під час двох тижнів». Дівчинка пообіцяла це їй.
Зробіть мені ласку.. Це небесна Королева говорить такими термінами до земної бідолахи!..
Пізніше Бернадетта, ставши сестрою Марією-Бернар, скаже із здивуванням і любов'ю: «Пресвята Діва Марія ніколи не називала мене на ти!».

ЧЕТВЕРТЕ З'ЯВЛЕННЯ
19 лютого 1858 року. П'ятниця

З п'ятої години тридцяти хвилин ранку для того, щоб уникнути допитливих, яких шум з'явлень почав приваблювати, Бернадетта вже знаходиться коло Печери (la Grotte) у супроводі своєї матінки і п'ятьох або шестеро дорослих осіб.

В одній руці вона тримає воскову свічку, а в другій чотки. Ледве вона прочитала три «Я Вас вітаю, Маріє», як нею оволодів екстаз.

Тоді її лице зробилося білим, як ніжний віск, прозорим, наче світло проішло крізь нього, губи і щоки — блідо-рожевими. Але особливо її погляд викликав до себе захоплення. Те, що вона бачить, захоплює її неземним щастям. Можна б сказати, що вона є Ангелом, що стала навколошки на порозі Раю. Ця маленька бідолаха, стає тоді такою гарною, що невдовзі десять, двадцять осіб прибігають, щоб тільки її побачити. Віруючі будуть схвильовані до сліз, а невіруючі знову стануть віруючими. І всі зберігатимуть про це нетлінний спомин, як найбільшу благодать їхнього життя!

З'явлення цього дня однак було спантеличене дивним явищем, котре вона сама розказала. Тим часом, як вона молилася, раптом почулися зловісні голоси, котрі, здавалося, походили з-під землі. Можна б сказати, то є сварливий натовп. Невдовзі один голос, що володарював над сум'яттям, вигукнув з шаленим натиском:

«Спасайся! Спасайся!» На цей крик, що настрашив маленьку, дівчинку, Пані піднесла голову, насутила брови, глянула в бік потічка (le Gave). В цю мить ці крики здавалося розійшлися по сторонах, наче впали в паніку. І все заспокоїлося.

Затія пекла зазнала невдачі.

П'ЯТЕ З'ЯВЛЕННЯ
20 лютого 1858 року. Субота

Пані з'являється, як тільки Бернадетта стала навколошки. Ціла подія є задушевною. Було знано, що цього дня Божественна Діва повідомила маленькій пастушці молитву, яку вона промовлятиме до останнього дня свого життя, не розказавши її ні кому.

Після такого з'явлення, як це, маленька дівчинка казала: «Коли вона зникла, наче ясне сонце раптом поступилося темній ночі!»

ШОСТЕ З'ЯВЛЕННЯ
21 лютого 1858 року. Неділя

Дитина по черзі то усміхається, то плаче. Коли після екстазу її запитали, чому вона плакала, вона відповіла: «Бо, — сказала вона, — Пані, покидаючи мене, на мить глянула в далечіні і, будучи дуже засмученою, вона потім мені сказала: «Моліться за грішних!»!

СЬОМЕ З'ЯВЛЕННЯ
23 лютого 1858 року. Вівторок

Маленька дівчинка, ввійшовши в екстаз, показалася послідовно то усміхненою, то третячою і благаючою. Але із розмови, яка встановилася між нею і Візією, ніхто ніколи нічого не дізнався, хіба що три таємниці були довірені для неї самої.

Цього самого дня один мужчина, який пізніше мав стати кращим істориком З'явлень, М. Естрад, приїхав до печери як допитливий скептик. Сам зовнішній вигляд Бернадетти вже схвилював його і зробив із нього ревного віруючого.

ВОСЬМЕ З'ЯВЛЕННЯ
24 лютого 1858 року. Середа

Бернадетта з'явилася коло печери з самого ранку. Наприкінці першої десятки чоток розпочався екстаз. Невдовзі як хтось, хто дізнається про погану новину, вона опустила руки, і рясні слізози потекли по її щоках.

Три рази Візія сказала, і три рази дівчинка повторила так, щоб її почув натовп: Покаяння! Покаяння, покаяння!

ДЕВ'ЯТЕ З'ЯВЛЕННЯ
19 лютого 1858 року. Четвер

Це явлення є одним із найзнаменитіших.

Коли Бернадетта прийшла до Печери (*la Grotte*), більше чотирьохсот людей її передувало.

Як тільки вона встала навколошки, Пані з'явилася.

Голосом, сповненим ніжності, вона наказала маленькій дівчинці піти напитися води із фонтана і молитися там. Тоді видно було, що Бернадетта спрямувала свою ходьбу до течії Ле Гав (*le Gave*). Але пальчиком Пані їй подала знак податися на протилежність під Печеру. Оскільки води в цій місцевості не було, Бернадетта гребла там землю свою рукою. З'явилася вода. Вона її трохи прочистила. Потім вона попила водиці і помилася.

Збентежений натовп ходьбою Бернадетти і особливо з дивним вчинком гребти землю і помити лицо цією брудною водою, відійшов, розчарувавшись. «Вона — галюцинована», — казали вони. Але наступного дня, коли дізналися, що зафонтанувало джерело в Печері (*la Grotte*) і потекла вода в бік Гав (*le Gave*), воно було прозоре і повноводне. Ентузіазм був загальний.

ДЕСЯТЕ З'ЯВЛЕННЯ
26 лютого 1858 року. П'ятниця

Вісімсот осіб оточують ля Рош. Ледве прибувши, Бернадетта побачила Пані. Потім побачили її, як вона підіймається навколошки з площині, де вона, як правило, зупиняється, кілька разів цілує землю. Дійшовши до скелі, вона обертається: подає знак натовпові поцілувати також землю. Оскільки лише мала кількість підкоряється цьому жестові, вона повторює знак з таким авторитетом, що всі її послухали.

Після екстазу стало відомо, що саме Пані промовила засмученим голосом: Ви цілуватимете землю задля грішних.

ОДИНАДЦЯТЬЕ З'ЯВЛЕННЯ
27 лютого 1858 року. Субота

Приблизно одна тисяча глядачів чекає на Бернадетту. Вона приходить коло шостої години з половиною. Вона молиться із свічкою в руці. Починається екстаз. Видно, що вона нахиляється, усміхається, а потім засмучується, начебто вона збирається плакати, і нарешті усміхається і кланяється.

Саме наприкінці цього з'явлення у Пані виникли ці слова до маленької дівчинки: «Підіть і скажіть священикам, що тут має бути побудована капличка».

ДВАНАДЦЯТЬЕ З'ЯВЛЕННЯ
28 лютого 1858 року. Неділя

Один із свідків так розповів про це З'явлення. Він сказав: «Трішки часу після того, як Пані стала навколошки, Бернадетта зробилася нерухомою... Вона здавалася, що тоді слухала з великою увагою. А пізніше, ніби слухаючись якомусь наказові, вона підвелається, зняла *son capulet* і довірила його, як і свою свічку, найближчим особам. А потім знову ставши навколошки, вона пройшла вперед на цю ж висоту до отвору скелі, поцілувала кілька разів землю... Оскільки погода була сльотлива, вона забруднила собі губи і руки, але це її не відштовхувало...»

Таємнича бесіда Пані із скелі з маленькою довірою особою цього дня була задушевною, і ніхто не проник в глибину її загадковості.

ТРИНАДЦЯТЬЕ З'ЯВЛЕННЯ.
1 березня 1858 року. Понеділок

Вперше на цих проявах надприроднього був присутній один священик. Ось як він розказав про те, свідком чого він був: «Добре було видно, що Бернадетта була захоплена. Який глибокодумний спокій! Яка чарівна ясність!.. Як передати її усмішку? Найвитонченіший митець не зміг би ніколи цю красу зобразити... Сама Бернадетта лише бачила З'явлення, але всі відчули її присутність. Можна було це запримітити в радості, змішаній із страхом, який вимальовувався на всіх обличчях...»

ЧОТИРНАДЦЯТЕ З'ЯВЛЕННЯ

2 березня 1858 року. Вівторок

Уповноважений поліції таким чином розповів про це З'явлення. Він сказав: «Сьогодні нарахували п'ятнадцять сто осіб, що поверталися в місто. Додайте до цього числа п'ятдесят сто осіб, котрі прибули з іншого боку Гава (le Gave)... Кілька миттєвостей дівчинка перебувала в екстатичному стані... Її запитали, що Діва їй сказала. Ось її відповідь: «Діва попросила в мене урочистого походу».

Справді Бернадетта повіла мені, відповідаючи того ж дня на це ж запитання: «З'явлення мені сказало: «Ви перекажете священикам, що треба побудувати тут каплицю, щоб сюди приїхали люди для урочистого походу».

П'ЯТНАДЦЯТЕ З'ЯВЛЕННЯ

4 березня. Березень

Був останній день двотижня. Двадцять тисяч осіб тиснулося один одного коло скелі, де відбувалися З'явлення! Для того, щоб стримати цей натовп, треба було задіяти весь гарнізон озброєних солдат Фора (Fort) в парадній формі було розміщено від будинку Субіру аж до скель Масабій (Massabieille). Три або чотири команди жандармерії було викликано із околиць. Одні — пішки, а другі — на конях, циркулювали на дорогах, на яких могла проходити молоденька дівчинка. З'явилася Бернадетта. Два жандарми передували їй, щоб вона могла пройти. Зараз же з усіх сторін почулося: «Ось свята! Ось свята!» Що стосується її самої, то бачили, як вона просувалася проста, скромна, ніби нікого там не було. На одну мить вона зупинилася перед незрячою її віку, котра заливалася сльозами. Схвильована, вона ніжно-ніжно обняла маленьку нещасну а потім продовжила свою ходьбу до Печери (la Grotte). Як тільки вона туди дійшла, екстаз почався. Під поглядом глядачів, серед котрих були мер, заступник і комісар поліції Люрду, маленька дівчинка з'явилася тоді то у вигляді зачарованої святої Терези, то знесилених Святих Жінок, що моляться коло хреста, де вмирає Спаситель.

ШІСТНАДЦЯТЕ З'ЯВЛЕННЯ

25 березня 1858 року. Четвер

Кілька разів, починаючи з четвертого березня, маленька дівчинка поверталася до Печери. Даремно вона підводила свої погляди до благословенної Печери (la Grotte). Жоден промінчик неба не пришов її освітити.

Але 24 березня 1858 року ввечері коло сімейного вогнища у бідному будинку на вулиці Петі-Фосе (Petits-Fosses), дівчинка повідомила своїх батьків про своє щастя, яке вона передчуватиме на наступний день у Печері. В почутті цієї щасливої події вона залишила своїх родичів, щоб піти відпочивати. Але вона не змогла заснути. Ніч вона провела, читаючи чотки.

Накінець перші промені дня з'явилися, і вона пішла, або скоріше побігла, до Печери. Як тільки вона побачила Печеру — О! Яке збентеження для неї! Альков сяяє від світла, і Пані її чекала!.. «Вона була там, зустріла Бернадетту, вона була спокійна, усміхнена, дивлячись на натовп як люб'язна мати дивиться на своїх дітей».

Маленька дівчинка промовила: «Коли я стала навколішки коло Пані, я попросила пробачення за те, що я прийшла із запізненням. Завжди добре ставлячись до мене, вона мені подала знак головою, що у мене немає потреби вибачатися... Тоді я їй

висловила усе своє щастя за те, що я можу її знову побачити... А потім я взяла свої чотки... У цей момент у мене виникла думка запитати у неї її ім'я».

Три рази дівчинка повторила своє прохання.

«Пані стояла понад трояндовим кущем», — продовжувала Бернадетта, і показала себе, як вона показує себе чудовій медалі. На мое третьє питання вона стала дуже серйозною і, здалося, упокорилася... Потім вона склала руки, піднесла їх до грудей... подивилася на небо... потім відокремила повільно руки, нахилившись до мене, і мені сказала із тремтячим голосом:

«Я — Непорочне Зачаття».

Велика таємниця Печери на кінець була з'ясована!

Двадцять вісім років до цього Божа Матір зійшла в наш світ. Це сталося у Паризькій каплиці на вулиці Бак (Вас) перед монахинею із Сен-Венсан де Поль. Коло нії була в золотистих літерах, що затъмарювали зір, Катерина Лабуре (Catherine Laboure), котра прочитала цей напис:

О Маріє, зачата без гріха, моліться за нас, ми шукаємо притулку коло вас.

Цього дня двадцять п'ятого березня небесна Королева подякувала землі за те, що вона проголосила це найурочистішою догмою серед своїх прерогативів.

І цього разу, знову, до Франції вона зійшла!

СІМНАДЦЯТЕ З'ЯВЛЕННЯ 7 квітня 1858 року. Середа

Це з'явлення є позначене найбільш незаперечливим чудом.

Під час екстазу Бернадетта простягнула ліву руку до Печери, а правою рукою вона тримала запалену свічу. В один момент її пальці перебували в безпосередньому контакті із полум'ям. Доктор Дозу, лікар Люрду, котрий був коло дівчинки, констатував факт, котрий тривав чверть години. Після того, як екстаз закінчився, доктор найобережніше оглянув пальці. Ніде не було виявлено найменшого опіку.

Коло цього часу знаменитий безбожник Ренан казав на одному із своїх занять в Колеж де Франс: «Дайте мені одне з чудес, одне-єдине, і все є правдивим!»

Чому ж це чудо і тисячі інших таких же незаперечливих, котрі йшли за ним, не навертають невіруючих? Гірке чудо!..

ВІСІМНАДЦЯТЕ З'ЯВЛЕННЯ 16 липня 1858 року. Липень

Цього дня, на свято Пресвятої Діви дю Мон Кармель Бернадетта причащалася втретє або четвертий раз після Першого Причастя. Після обіду, перебуваючи в парафіяльній церкві, вона почула, як таємничо прозвучав у її серці ніжний голос Непорочної Діви, просячи її прийти в Печеру (la Grotte).

Доступ до місця З'явлень був унеможливлений огорожею, зведенуо за наказом адміністративних властей. Бернадетта пішла stati на коліна навпроти скелі на протилежному березі Гава (le Gave).

Майже відразу випромінювання екстазу розкотилося на її перетвореному лиці, і ці слова вирвалися з її уст: «Ось вона! Вона нам усміхається, нас вітає через бар'єр!»

Під час всього Видіння Божественна Діва усміхалася. Нарешті вона зупинила на маленькій дівчинці свій погляд, сповнений такої глибини, як ще ніколи. Потім вона зникла. Це був прощальний погляд!

Бернадетта її більше не бачила, хіба що в пишностях неба.

**НАУКОВИЙ
ВІСНИК**

**Львівського інституту
економіки і туризму**

Головний редактор: *Бочан І. О.*

Літературний редактор *Гусак І. П.*

Комп'ютерне верстання та дизайн обкладинки: *Василішин Т. М.*

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 12765-1649Р

Підписано до друку 22.05.09. Формат 70x100/16.

Папір офсетний. Гарнітура «Таймс Нью Роман».

Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 21,5.

Наклад 300. Замовлення № 2-03/09.

Львівський інститут економіки і туризму
79007, м. Львів, вул. Менцинського, 8
Тел.: 8(032)72-68-80, 8(032)294-95-78,
тел./факс: 8(032)72-20-94,
e-mail: lebk@org.lviv.net
nviddil@svitonline.com

Видавництво «Ліга-Прес»
79006, м. Львів, а/с 11018

Друк ТзОВ «Компанія «Манускрипт»»
79008, м. Львів, вул. Руська 16/3
Тел./факс. (032) 261-51-00